Xe jaargang 1938

TIJDSCHRIFT voor PARAPSYCHOLOGIE

waarin opgenomen de
mededeelingen van de

Studievereeniging voor Psychical Research

Gewijd aan de studie van het occultisme in zijn vollen omvang

Onder redactie van :
Dr. P. A. DIETZ en
Dr. W. H. C. TENHAEFF

Secretaris der redactie:
J. J. POORTMAN

Uitgever: EMIL WEGELIN Heuvellaan 15 Bussum telefoon 5031

1845

Tijdschrift voor Parapsychologie

waarin opgenomen Mededeelingen van de Studievereeniging voor Psychical Research

gewijd aan de studie van het occultisme in zijn vollen omvang,

onder redactie van Dr. P. A. DIETZ en Dr. W. H. C. TENHAEFF

Secretaris der Redactie: J. J. POORTMAN

met medewerking van: Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON, H. N. DE FREMERY, Prof. Dr. A. H. DE HARTOG, Dr. K. H. E. DE JONG, Ir. L. J. KOOPMAN, Dr. Ir. J. M. J. KOOY Jr., Prof. Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN, Ir. FELIX ORTT, Prof. Dr. Ch. H. VAN OS, J. J. POORTMAN, Dr. D. H. PRINS Jr., HARRY PRICE (Londen), Dr. RUDOLF TISCHNER (München), Dr. GERDA WALTHER (München), Dr. HERMAN WOLF, e.a.

10e Jaargang

Uitgever: E. Wegelin - Heuvellaan 15 - Bussum

INHOUD.

BESPROKEN BOEKEN

HET VRAAGSTUK DER KOUDE LUCHTSTROOMEN OP SEANCES

door Ir. FELIX ORTT [1])

Bij zittingen, die met een medium gehouden werden in spiritistische kringen, of door onderzoekers naar de echtheid van spiritistische verschijnselen, en in den lateren tijd ook bij onderzoekingen in parapsychologische laboratoria, is herhaaldelijk een verschijnsel van koude geconstateerd, gewoonlijk in den vorm van koude luchtstroomen.

Maar altijd waren deze koude luchtstroomen nevenverschijnselen bij andere, waar het den onderzoekers meer bepaald om te doen was, zooals het spontaan bewegen of zich verheffen van voorwerpen, licht en geluidverschijnselen en stofvorming, bekend als tele- of ectoplasma of materialisatieverschijnselen.

Die koude werd soms wel terloops opgemerkt, of door de beste onderzoekers opzettelijk nagegaan en vermeld, maar heeft toch betrekkelijk zeer weinig aandacht getrokken. Dit weinig de aandacht trekken blijkt wel o.a. daaruit, dat in het aardige overzichtelijke boekje van Dr. K. H. E. de Jong: „De Parapsychologie" (Haarlem, V. U. B., 1936) alle mogelijke parapsychologische, waaronder de paraphysische, verschijnselen behandeld worden, maar de koude-verschijnselen niet genoemd worden. Dit kan ten deele wel daardoor verklaard worden dat Dr. K. H. E. de Jong geen physicus, maar literator is en dus niet dien „fijnen neus" voor physische merkwaardigheden heeft. Maar het bewijst in elk geval, dat het algemeen, enkele uitzonderingen daargelaten, over het hoofd wordt gezien.

Ik voor mij zie juist in dit onopvallende verschijnsel iets, wat uit meer dan één oogpunt buitengewoon merkwaardig en leerzaam is en tot diepgaande gevolgtrekkingen kan leiden, en daarom acht ik mij verantwoord er uw aandacht voor te vragen.

Ik wil dan beginnen met een overzicht over de waarnemingen, die dienaangaande in den loop der tijden gedaan zijn.

In verschillende werken over spiritistische verschijnselen is er nu en dan op gewezen.

Zoo noemt Dr. med. J. Maxwell, Bordeaux (niet te verwarren met den physicus Maxwell, dien ik straks noemen zal), in de tabel, voorkomend in zijn werk: „Les phénomènes psychiques" (Parijs, F. Alcan), als klasse 10: „luchtstroomingen, meestal koud."

---

1) Voordracht gehouden voor de Afdeeling Amsterdam der S.P.R. op 23 Januari 1937.

Prof. E. Morselli onderscheidt in zijn boek over proefnemingen met Eusapia Paladino („Psicologia e „Spiritismo"", Turijn, 1908) 39 typen van verschijnselen; type 18 is „hevige koude." Ook Prof. J. Ochorowicz schreef omtrent de zittingen met Eusapia te Warschau in 1894: „een koele luchtbeweging onder omstandigheden die mechanischen tocht uitsluiten." [1]) E. Feilding, W. W. Baggally en H. Carrington namen bij Eusapia een kouden luchtstroom waar, die uit haar voorhoofd kwam (H. Carrington: „Eusapia Palladino and her Phenomena", Londen, T. Werner Laurie).

William Crookes, die voor mij altijd de meest betrouwbare proefnemer blijft uit den vóór-parapsychologischen tijd, noemt als eerste klasse van verschijnselen: „de beweging van zware lichamen met aanraking, maar zouder mechanische kracht", en teekent daarbij aan:

„Deze bewegingen (en ik mag waarlijk wel hetzelfde zeggen van iedere soort van verschijnselen) worden gewoonlijk voorafgegaan door een opmerkelijke koude lucht, soms tot een bepaalden wind aangroeiende. Ik heb er papiersnippers door zien wegwaaien en een thermometer verscheidene graden dalen. Bij sommige gelegenheden .... heb ik geen merkbare beweging van de lucht bespeurd, maar was de koude zoo groot als men die gevoelt, wanneer de hand eenige duimen van bevroren kwikzilver verwijderd is." (Researches in the Phenomena of Spiritualism", Londen, 1874.)

Dr. Gustave Geley zegt in zijn beschrijving van de materialisatie-séances met Franek Kluski („L'Ectoplasmie et la Clairvoyance", Parijs, Alcan) het volgende over het vormen van paraffine-pleisterbeelden tijdens séances:

„De bewerking begon meestal na gemiddeld twintig minuten en gebeurde zeer snel, soms in één of twee minuten, soms nog in korter tijd. Deze snelheid verwonderde ons wel, daar paraffine niet zoo spoedig stolt. Zooals het medium verklaart, schijnt het, dat de bewerkers naar willekeur de temperatuur van het lichaamsdeel matigen kunnen of haar aanmerkelijk verkoelen, om het vast worden van de paraffine bij de aanraking te versnellen.

Wij geven hier de verklaring van het medium en wij voegen hierbij, dat de handen van de mediums, die in trance zijn, ook dikwijls zeer plotseling sterk afkoelen." („Het Toek. Leven", Mei 1922, pag. 70).

Wetenschappelijke publicaties over dit koude-verschijnsel zijn, voor-

1) Bij D. C. Wynands: „Het Spiritisme enz.", Haarlem, Boissevain, pag. 369.

zoover mij bekend, het eerst gegeven door Harry Price, de eerste maal naar aanleiding van de proeven, die hij in 1923 nam met het medium Stella C., en daarna bij gelegenheid van zijn meesterlijk onderzoek van het materialisatie-medium Rudi Schneider in 1929—1930 in zijn, in 1925 opgericht, laboratorium.

Het is bekend, dat, uit een oogpunt van degelijkheid en wetenschappelijkheid, deze onderzoekingen, vooral die met Rudi, op het hoogst denkbare peil stonden. De contrôle, zoowel van het medium als van de aanzitters en de proefnemers onderling, door middel van persoonlijk contact en van vernuftig uitgedachte electrische contrôle-apparaten, naast de gebruikelijke contrôle-middelen, was volmaakt ten genoegen van de wetenschappelijke experts, die ze onderzochten, en ook van deskundigen in de goocheltechniek. Een belooning van 1000 pond sterling voor de goochelaars, die onder dezelfde contrôlevoorwaarden de prestaties van het medium zouden nadoen, kon dan ook niet door de bekwaamsten van het vak worden verdiend. Door deze proeven is afdoend en onweerlegbaar de echtheid van de paraphysische verschijnselen bij Rudi Schneider bewezen. Het is de groote verdienste van Harry Price, dat — al mogen er ook nog zooveel bedriegelijke mediums zijn en ook ontmaskerd zijn — in beginsel bewezen is, dat de *bedrogs*-hypothese ter verklaring van physische verschijnselen als telekinesie en materialisaties (teleplasma-vorming) verouderd en onhoudbaar is.

Maar behalve door zijn afdoende contrôle-maatregelen heeft Harry Price zijn wetenschappelijken zin bewezen door de wijze, waarop hij de nevenverschijnselen als die der temperatuurwisselingen onderzocht.

In zijn boekje: „Stella C." (Londen, 1925) vinden wij hierover merkwaardige gegevens, die ik eerst zal behandelen. De zittingen met Stella C. leveren meer frappante uitkomsten op dan die met Rudi Schneider. Men kan het ook aldus uitdrukken: zij was een sterker medium. Bij Rudi waren de contrôlemaatregelen nog volmaakter, wat echter niet wegneemt, dat die bij Stella C. toch zeker afdoende waren om de echtheid der verschijnselen te waarborgen en alle vermoeden van bedrog weg te nemen. De temperatuurdalingen waren bij Stella veel sterker dan bij Rudi; echter zijn ze bij Rudi nauwkeuriger opgenomen, geregistreerd door een thermograaf, zoodat de kleine temperatuurdalingen bij Rudi geen minder wetenschappelijke beteekenis hebben dan de groote bij Stella.

Ik zal nu eerst de merkwaardige uitkomsten nagaan die in het boekje over Stella vermeld worden. In zijn voorwoord begint Harry Price aan-

stonds met de behandeling van dit onderwerp, wat wel toont, hoe belangrijk hij het zelf vindt. Hij constateert, dat afdoende bewezen is, dat tijdens sterke manifestaties in de nabijheid van sommige mediums temperatuursveranderingen plaats hebben en dat alle bedrog of vergissing is buitengesloten. Hij, die volkomen op de hoogte is van alle goochelaarstrucs, verklaart beslist, dat het absoluut onmogelijk is voor een medium om bij de toegepaste contrôlemaatregelen die temperatuursverlagingen te voorschijn te brengen zonder aanwending van ingewikkelde machinerieën. De beroemde mathematicus Sir Oliver Lodge schreef hem, dat het voor een bedrieger gemakkelijk is een thermometer te doen stijgen, maar lang niet gemakkelijk hem te doen dalen. De bekende goochelaar Nevil Maskelyne werd uitgedaagd om diezelfde temperatuursverlaging onder dezelfde contrôle te produceeren, maar deed tot die uitdaging het zwijgen toe.

Price bericht, dat een bevestiging van zijn waarnemingen verkregen werd door Dr. Chr. Winther, hoogleeraar in de scheikunde te Kopenhagen en voorzitter van de Deensche S.P.R., die meer dan 100 zittingen met het Deensche medium Anna Rasmussen gehouden heeft en ook onder laboratorium-condities thermometer-dalingen geconstateerd heeft, waarbij telekinetische werking op de kwikzilverkolom was uitgesloten.

Price heeft opgemerkt, dat de koude luchtstroom door de aanzitters bijna altijd gevoeld werd als er bloemen bij Stella waren; zij zagen vaak de bloemen daardoor bewegen. Price acht het mogelijk, dat dit verband houdt met de omstandigheid, dat Stella zoo bizonder veel van bloemen houdt.

Price zegt verder, dat, behalve Prof. Winther, zooeven genoemd, voorzoover hij weet geen andere onderzoekers door middel van instrumenten systematisch het thermisch effect gedurende een lange reeks van zittingen onderzocht hebben.

Later is dit echter nog wel gebeurd, ook met positief resultaat. Tijdens de meeste zittingen wees de thermometer een daling aan. Vooral was die aanzienlijk in die zittingen waar hevige tafelbewegingen voorkwamen. De sterkste daling bedroeg 20.5 ° F.; verder waren er zittingen met dalingen van 11.5 °; 11 °, 7.5 ° en 4 °. Op de overige zittingen waren er geringer dalingen, en in twee van de 13 was geen daling te constateeren. Na elke zitting was de eindtemperatuur iets hooger dan in het begin, wat normaal was, met het oog op de warmteuitstraling der aanzitters.

„Er is niet te ontkomen aan de conclusie, dat we hier een echt psychisch verschijnsel hebben" — zegt Price (bladz. 36) —, „dat het medium op de een of andere wijze groote hoeveelheden energie aan de omgeving

onttrekt en die later weer teruggeeft. Men kan niet nalaten vast te stellen, dat deze onaantastbare serie waarnemingen de groote gebeurtenis van het jaar is in de parapsychologie."

De daling van 20.5 ° F. ten opzichte van de begintemperatuur viel samen met uiterst heftige tafelbewegingen, opheffing van de tafel, klopgeluiden en beweging van de tafel zonder aanraking met de vingertoppen gedurende tien minuten. De tafel woog 43.5 Eng. pond (= 19.7 kg.). Tijdens deze zitting ging de tafel op twee pooten staan en kwam met zooveel kracht tegen een der aanzitters aan, dat zijn knieën er door bezeerden. De anderen probeerden met alle kracht de vier pooten op den grond neer te duwen, maar dit gelukte hun niet.

De lichaamstemperatuur van het medium bleek na het einde der zittingen steeds iets hooger te zijn dan in het begin, 0.5 ° à 1 ° F. hooger.

Alvorens hier beschouwingen aan vast te knoopen, wil ik overgaan tot de nog exacter reeks proeven van Harry Price met het medium Rudi Schneider in 1929 en 1930 in zijn laboratorium genomen [1]).

In het kabinet (een hoek van het lokaal door gordijnen afgescheiden) was een zelfregistreerende thermometer (thermograaf) aanwezig, die het temperatuurverloop in het kabinet tijdens de zittingen tot in honderdsten graden Fahrenheit nauwkeurig registreerde; bovendien waren er in de seancekamer twee contrôle-thermografen op verschillende plaatsen van het vertrek benevens nog een gewone thermometer opgesteld.

De waargenomen koude-verschijnselen bestonden uit:

1. koude luchtstroomen, althans een gevoel daarvan, ook zonder luchtverplaatsing;

2. koudegevoel in de ledematen, voeten, beenen, armen;

3. een koude laag, opkomend van den vloer van het seance-vertrek tot een hoogte van twee voet (bladz. 183); (dit werd tijdens één zitting door alle aanzittenden gevoeld);

4. daling van de temperatuur in het kabinet, blijkens de registratie van den thermograaf.

Deze daling van de temperatuur in het kabinet wordt opgegeven te bedragen 1.5 ° F. (bladz. 31). Het grootst waargenomen verschil van temperatuur tusschen den thermograaf in het kabinet en die in het seancelokaal bedroeg 2.95 ° F. (bldz. 34). Harry Price getuigt, dat hij dit verschil niet kan verklaren en dat hij niet in staat was het onder gelijke

---

1) H. Price: „Rudi Schneider", Londen, 1930.

omstandigheden na te bootsen, wanneer het medium afwezig was. In het optreden van deze koude-verschijnselen was echter weinig wetmatigheid te ontdekken. Tijdens een der zittingen vertoonde de thermograaf een daling, zoodra de trance van Rudi begon, en den maximum val van ongeveer 0.25 ° F. ongeveer 45 minuten na het begin der seance gelijk met het eerste physische verschijnsel (beweging der gordijnen van het kabinet) (bladz. 62).

Tijdens een andere zitting daalde de temperatuur in het kabinet duidelijk van 9 u. 15 tot 9 u. 45, terwijl twee minuten daarna het eerste verschijnsel (gordijn-beweging) plaats vond. Verder was er daling van 10 u. 15 tot 10 u. 45, terwijl er prachtige krachtswerkingen voorvielen (bladz. 101).

Op de seance van 20 Januari 1930, toen de opvallendste verschijnselen plaats hadden, bedroeg de totale daling 1 ° F. met een plotselinge stijging tegen het einde der seance (bladz. 186).

Maar er zijn ook zittingen gehouden met merkwaardig sterke krachtsuitingen, telekinetische en materialisatieverschijnselen, zonder dat de thermograaf bijzondere temperatuursverschijnselen vertoonde.

De koude luchtstroom werd ook op verschillende momenten gevoeld; een enkele maal direct bij het begin der seance (bladz. 75).

Merkwaardig is, dat dit voelen van koude niet correspondeerde met temperatuursverlaging binnen het kabinet. Tijdens een der zittingen is opgeteekend, dat alle aanzitters last hadden van koude, maar dat de temperatuur van het kabinet niet afweek van die der seance-kamer en dat alle thermografen een lichte stijging van temperatuur aanwezen. (Dit laatste als zeer natuurlijk verschijnsel in een gesloten kamer met menschen) (bladz. 78).

Bij een andere zitting voelden alle aanwezigen den kouden luchtstroom, en verscheidenen hadden last van zeer koude beenen en voeten, terwijl de thermograaf in het kabinet een gestadige temperatuurstijging vertoonde (bladz. 148).

Samenvattend, blijkt het, dat er subjectief door de aanzittenden en objectief door den thermograaf in het kabinet, koudegevoel en temperatuurdaling werd waargenomen en dat er verband bestond, hoewel geen duidelijk verband, tusschen het optreden van mediumieke verschijnselen en koude of temperatuurdaling; maar dat er geen bepaald verband merkbaar was tusschen de daling van de thermografen in kabinet en seancekamer eenerzijds en het gevoel van koude, dat de aanzittenden gewaarwerden anderzijds.

Wanneer een conclusie getrokken mag worden is het deze: dat de

manifestaties van psychische kracht verband hielden met het onttrekken van warmte, hetzij aan de lucht (en thermograaf) in het kabinet, hetzij in de seancekamer aan de lichamen der onderzoekers, of aan de lucht (en misschien aan den vloer) nabij de onderzoekers, wat het gevoel van kouden luchtstroom gaf of van koude, die van den vloer opsteeg. Een andere opvallende conclusie, die overeenstemt met alle oudere spontane ervaringen, is, dat er alleen *koude*-verschijnselen werden waargenomen, maar nergens melding wordt gemaakt van extra-warmte-productie. Ja, het medium Rudi raakte in transpiratie, maar dat spreekt wel vanzelf. Doch temperatuur-*stijgingen* op de thermografen, die met de manifestaties samenhingen, werden nooit geconstateerd.

Dit samengaan van koude met physisische manifestaties doet uit energetisch oogpunt de gedachte rijzen, dat er tusschen een en ander causaal verband kan bestaan. Dat m.a.w. de energie, noodig voor het tot stand brengen van de telekinetische en de materialisatie-verschijnselen, dus van het bewegen der gordijnen, het verplaatsen en opheffen der tafels en andere voorwerpen, het vormen van lichaamsdeelen van teleplasma (pseudopods), *geput* kon worden uit de warmte-energie van de lucht en van de lichamen der aanzitters.

De onderzoeker E. E. Dudley is op dit probleem dieper ingegaan, blijkens zijn artikel in het: „Journal of the American S. P. R." (Juli 1926) getiteld: „Energy Transformations at Seances". Dudley onderscheidt twee soorten van koude-verschijnselen; bij de eene is er inderdaad een koude wind of luchtstroom; bij de andere is er alleen maar een snelle uitstraling van warmte-energie, hetzij van de aanzitters naar het medium of van de aanzitters in de ruimte. Soms is het alsof de uitstraling van de aanzitters naar het medium niet langs den gesloten kring gaat, maar van twee zijden van den kring der aanzitters uitgaat.

Welke de verklaring ook zijn moge — zegt Dudley — in elk geval is dit waar, dat er geen temperatuurdaling kan zijn zonder overgang van energie.

Bij sommige seances met „Margery" werd uit de aflezing van maximum- en minimumthermometers in het kabinet een daling van 15 ° F. geobserveerd. (Zooals we gezien hebben was de daling bij Stella in de 5de zitting nog sterker).

In de Januari-aflevering van het: „Journal of the Am. S. P. R." (1926) wordt op een seance (in verwarmd vertrek) in 44 minuten tijds een daling van 11 ° F. geconstateerd. Dudley berekent, dat dit overeenkomt met een

energie van 912,283 footpounds (= ± 120.000 kgm.), wat veel meer is dan het bedrag wat noodig was voor de bewegingen van voorwerpen en de verheffing daarvan boven den grond (levitaties).

Dudley meent, dat bij nader onderzoek wellicht zal blijken, dat het medium eer een transformator van energie is dan wel een energiebron. Maar verder strekt hij zijn beschouwingen niet uit. Ik wil hier aan toevoegen, dat dit vermoeden steun vindt in de omstandigheid, dat het medium zelf (behalve wel eens koude handen) geen verlaging van lichaamstemperatuur vertoonde. Is Dudley's onderstelling juist, dan heeft het medium blijkbaar soms zijn energie geput uit de lucht-warmte in het kabinet, waar de bron schijnt te zijn van de meeste krachtpraestaties; maar soms ook uit de lichaamswarmte der aanzitters. Als dit energieputten door het medium naar willekeur uit de eene of andere bron kan geschieden, behoeft het ons niet te verwonderen, dat alle wetmatig verband tusschen temperatuurdaling in en buiten het kabinet, koude-aanvoeling, koude luchtstroomen enz. ons blijkt te ontgaan.

Soortgelijke gedachten als bij Dudley zijn o.a. ook opgekomen bij Prof. A. F. C. Pollard (Imperial College of Science and Technology, South Kensington), die ook eenige zittingen met Rudi Schneider meemaakte. Hij berekende de energie welke ontstaat, wanneer de temperatuur van het kabinet (zooals inderdaad geschiedde) 1° F. daalt. Er waren 8 Eng. pond lucht in het kabinet; verlaging van 1° F. daarvan correspondeert met 1052 footpounds energie (= 145.5 kgm.). „Aannemende — zegt Harry Price (bladz. 186) —, dat Rudi werkelijk de warmte van het kabinet door een of andere onbekende natuurwet weet om te zetten in energie, dan heeft „Olga" (de contrôle van Rudi) alle kracht beschikbaar, die zij voor haar verrichtingen noodig heeft — en veel meer dan dat!"

Prof. Pollard berekende, dat om het tafeltje om te werpen, 56 footpounds noodig waren, dus ± 5 % der beschikbare hoeveelheid (bladz. 185).

Met deze beschouwingen en berekeningen schijnt men op een dood punt te zijn gekomen. In 1932 zijn de onderzoekingen van Harry Price met Rudi Schneider te Londen hervat, maar de paraphysische kracht van Rudi bleek merkbaar te zijn achteruitgegaan. Van de 27 zittingen hadden verscheidene negatief resultaat. In 1929—1930 waren de thermische resultaten, hoewel ontwijfelbaar, toch lang niet zoo opvallend als bij Stella C.. Price overwoog, dat het, zonder een kostbare speciale thermische kamer

aan te brengen, niet mogelijk was nauwkeurige temperatuurgegevens te verzamelen tijdens de seances, en al werd een daling van temperatuur in de buurt van het medium waargenomen, zoo kon toch niet met voldoende zekerheid worden aangetoond, dat die daling een abnormale oorzaak had. De onderzoekers besloten dus om ditmaal de temperatuurwaarnemingen achterwege te laten. Toch vermelden de zittingsverslagen herhaaldelijk, dat de aanzitters hevige koude voelden. Het is wel te begrijpen, maar toch te betreuren, dat dit punt, dat vooral door Price in vorige jaren met zulk een wetenschappelijk enthousiasme naar voren was gebracht en zelfs als *de* gebeurtenis van het jaar op het gebied der parapsychische wetenschap was genoemd, nu van de agenda is afgeschoven, omdat men experimenteel niet verder kon komen, en het gevaar bestaat, dat het verder in het vergeetboekje zal geraken.

Ik meen, dat nu het *nadenken* over die verschijnselen aan het woord moet komen en dat gezocht moet worden naar een verklaring, die als werkhypothese voor verder onderzoek kan dienen.

Dit is wat ik thans beproeven wil.

Wanneer we de beschouwingen en berekeningen van Price, Dudley en Pollard in herinnering brengen, dan blijkt, dat zij aanknooping zochten met de Eerste Hoofdwet der Thermodynamica (of ruimer gezegd: de hoofdwet der natuurwetenschap), n.l. die van het behoud van energie. Daarmede klopt de verklaring, dat door temperatuurdaling warmte-energie uit de omgeving van het medium werd geput, die in bewegings- (of kinetische) energie van de tafels en andere voorwerpen werd omgezet. Daarmede klopt vooral ook het feit, dat steeds koude en nooit warmte tijdens de seances werd geproduceerd.

Maar — en hier leg ik nu in het bizonder den nadruk op — het klopt *niet*, integendeel, *het is volkomen in strijd met de Tweede Hoofdwet* der Thermodynamica, met de z.g. Entropiewet. Want deze leert dat, als men temperatuurverschillen heeft (zooals bij een stoomwerktuig), men wel mechanische energie kan produceeren, wanneer en doordat die temperatuurverschillen zich egaliseeren, maar dat omgekeerd nooit mechanische energie ontstaan kan, tegelijk met en door de vorming van temperatuurverschillen.

Voor degenen die niet thermodynamisch onderlegd zijn, is dit misschien niet duidelijk. Daar dit echter juist het punt is waar het om te doen is, is het noodig dit nader en uitvoerig te bezien.

Wat is warmte en koude?

Oorspronkelijk zijn het voor den mensch gewaarwordingen. De ge-

waarwording, die een mensch ondervindt als de zon hem beschijnt of als hij bij een vuur staat, noemt hij „warm"; en de gewaarwording als de wind langs zijn natte huid strijkt of als hij een stuk ijs in de hand houdt, noemt hij „koude".

De wetenschap, die eenheid van begrip brengt in de veelheid van verschijnselen, heeft ons geleerd, dat warmte en koude alleen verschillen in graad zijn, n.l. meer of minder warmte; en dat warmte een bizondere aard van beweging is van de kleinste deeltjes, waaruit de stof bestaat. Die deeltjes noemen wij, zooals bekend is, moleculen.

Elke weegbare hoeveelheid stof bestaat uit een enorm aantal moleculen. Als de stof vast is, hebben al die moleculen een vaste plaats ten opzichte van elkaar. Ze kunnen wel heen en weer schommelen of trillen, maar hun onderlinge plaats verandert niet. We zouden het kunnen vergelijken met menschen, die in een schouwburgzaal zitten, die allemaal hun vaste plaats hebben, maar toch heen en weer kunnen bewegen.

Is de stof vloeibaar, dan zijn de moleculen bewegelijker, niet meer aan een vaste plaats gebonden, maar kunnen langs of over elkaar heenglijden, zooiets als het publiek op een voetbalveld. Toch houden die moleculen tengevolge van hun onderlinge aantrekking elkaar min of meer vast. Maar die aantrekkingskracht is heel klein en alleen merkbaar, zoolang de moleculen heel dicht bij elkaar zijn.

Wanneer ze zoo snel gaan trillen en bewegen, dat hun afstanden te groot worden, dus de onderlinge aantrekkingskracht te klein is om ze naar elkaar toe te halen, dan laten ze elkaar los en vliegen uit elkander, elk molecuul in de richting die het toevallig heeft. Dan hebben wij te doen met een gas, of met een mengsel van gassen zooals de lucht is. Om het beeld door een paar cijfers te bepalen, moeten wij ons voorstellen, dat er in een kubiekcentimeter lucht bij een temperatuur van 0 ° C. en een gemiddelde luchtdruk van 760 mm. (zooals we hier gewoon zijn) 21 trillioen moleculen zich heen en weer bewegen in alle mogelijke richtingen verward dooreen; dat die moleculen een gemiddelde snelheid hebben van 485 m. in de seconde, wanneer ze n.l. een seconde lang zich ongestoord zouden kunnen voortbewegen. Maar omdat er zoo enorm veel zijn in die kleine ruimte, botsen ze onophoudelijk tegen elkaar aan, op de wijze van veerkrachtige biljartballen; ze stooten dan terug of wijken zijwaarts af en deelen elkaar hun snelheid mede. Is dat gas besloten in een flesch, dan botsen de buitenste moleculen onophoudelijk tegen de wanden van die flesch, en het effect van die botsingen is wat wij noemen de spankracht van het

gas. In het genoemde voorbeeld van vriespunttemperatuur en 760 mm. druk zal een molecuul maar gemiddeld één tienduizendste deel van een millimeter kunnen afleggen alvorens tegen een ander aan te botsen, en het aantal botsingen dat een molecuul ondergaat zal gemiddeld 4700 millioen per seconde bedragen.

Dit beeld van den toestand van een gas is bekend als de „kinetische gastheorie".

Wordt een gas warmer, dan is dit feitelijk, dat de moleculen zich gemiddeld sneller gaan bewegen, ze botsen vaker tegen elkaar en tegen de wanden: de gasspanning neemt toe. De spanning b.v. van stoom in een gesloten ruimte is bij 130 ° C. dubbel zoo groot als bij 100 ° C.

Wanneer wij nu een lichaam aanraken, waarvan de moleculen in hun warmtebeweging sneller heen en weer trillen dan de deeltjes waaruit onze huid bestaat, dan zal die snellere trilling zich aan onze huid mededeelen en zullen ook de uiteinden van onze gevoelszenuwen die trilling ondervinden; deze trilling wordt dan naar onze hersenen overgeplant en geeft aan ons bewustzijn het gevoel van warmte. Raken we omgekeerd een lichaam aan, waarvan de warmtebeweging trager is dan die van onze huid, dan zal de warmtetrilling van onze huid op dat andere lichaam overgaan en zelf verminderen; die vermindering wordt ook weer op de gevoelszenuwen overgebracht en geeft ons den indruk van koude.

Wat warmte en koude uit physisch oogpunt is, zal nu een ieder wel duidelijk zijn. Misschien vragen sommigen zich af, waar toch die geweldige uitweiding voor noodig is? Maar ik zou u immers een inzicht trachten te geven in het verschijnsel van koude luchtstroomen op seances, en hoe is mij dat mogelijk als niet ieder zich precies voor den geest kan brengen wat koude en warmte in wezen zijn?

Maar we zijn nog niet klaar met de onvermijdelijke uitweidingen op natuurkundig gebied. Want het inzicht moet nog meer verdiept worden. We moeten begrijpen wat eigenlijk dat bewegen en trillen van de moleculen te beduiden heeft. Wat is dat? Hoe ontstaat dat?

Zoo komen wij tot het diepste, het meest fundamenteele begrip van de natuurwetenschap, tot het begrip van *energie*, en tegelijk tot de belangrijkste natuurwet: de wet van *het behoud van energie*. — Wat beteekent deze wet?

Om dit in te zien, is het allereerst noodig te weten wat energie is. In de natuurkunde heeft dit woord een zeer bepaalde beteekenis, niet te verwarren met die in het alledaagsch spraakgebruik n.l. geestkracht. Maar

ongelukkig weet wel iedere natuurkundige precies wat er met „energie" bedoeld wordt als hij b.v. spreekt over de wet van het behoud van energie, maar zal hij toch niet in staat zijn om het begrip te verklaren of er een definitie van te geven, en wel omdat het een fundamenteel begrip is. Men kan in het algemeen iets verklaren, bepalen of definieeren, als men kan verwijzen naar eenvoudiger, meer algemeen bekende begrippen, waartoe men het te verklaren woord terugbrengt. Men kan b.v. zeggen — zooals ik zooeven reeds gezegd heb —, dat *warmte* in wezen is een onregelmatige, snel heen en weer of door elkaar gaande beweging der moleculen van een stof. Dan is het onduidelijke begrip „warmte" gedefinieerd, verklaard, door de ons meer vertrouwde begrippen „beweging" en „moleculen" of „kleinste stofdeeltjes". Maar „energie" is zelf een eenvoudig begrip, als het ware de oergrond van het heelal. Hoe zou men dat dan door nog eenvoudiger begrippen kunnen verduidelijken?

Ik zou kunnen beproeven het den niet-physici begrijpelijk te maken door er een ander woord voor in de plaats te stellen, dat meer tot het ongeschoolde verstand spreekt, n.l. het woord „arbeidsvermogen". Maar dan ben ik niet geheel nauwkeurig. Want het is wel waar: „arbeidsvermogen" — wat wij in het dagelijksch leven en ook in de natuurwetenschap als zoodanig kennen — is inderdaad energie, en wel een bepaalde vorm of hoedanigheid van energie; maar er is ook energie, die we niet als arbeidsvermogen kunnen beschouwen, omdat het niet mogelijk is met die energie eenigen arbeid te verrichten. Als definitie deugt het dus niet, maar om de gedachten te bepalen, kan het dienen. Juister, hoewel voor de niet-geschoolden minder begrijpelijk, is het om te zeggen: *Energie is de grootheid welks omzettingen het wereldgebeuren uitmaken.* Duidelijker wordt het, wanneer ik voorbeelden ga geven. Ik kan verschillende energie-vormen opnoemen, en u zult dan merken, dat het over het algemeen dat is wat we gewoonlijk „krachten" noemden, hoewel toch ook weer niet precies. Een heel gewone vorm van energie is b.v. de warmte. Door warmte kan men arbeid verrichten — denk maar aan het stoken van een stoomketel. Die warmte bezit dus, ook volgens het gewone spraakgebruik, arbeidsvermogen. Maar dat arbeidsvermogen zat ook al in de steenkool alvorens die verbrand werd. Dit in de steenkool sluimerende arbeidsvermogen noemt men „chemische energie", die door de verbinding van de koolstof met de zuurstof der lucht omgezet wordt in „warmte-energie". Deze doet het water in den stoomketel verdampen tot stoom van zekere spanning, en die spanning, of wel volume-energie, doet weer den zuiger van de stoommachine bewegen, en deze kan weer mechanischen arbeid verrichten:

lasten heffen, of stoffen bewerken, of hout zagen, wat men wil. Of ook kan de stoommachine op een dynamo werken en daarmede electriciteit opwekken — ook een zeer bekende vorm van energie, die op tal van manieren arbeid kan verrichten.

Al wat er in de wereld gebeurt, elke verandering in de wereld, die wij waarnemen, komt ten slotte neer op verandering van den eenen verschijningsvorm van energie in den anderen. En nu is de merkwaardigheid, dat bij al die omzettingen de *hoeveelheid* energie nooit verandert. Ze blijft dezelfde, vermeerdert niet, vermindert evenmin. Tot dit hoogst belangrijke inzicht is de natuurwetenschap gekomen. Zij noemt dit: *de wet van het behoud der energie.*

Ik wil een paar voorbeelden geven om die wet te verduidelijken, en roep weer de verontschuldiging in van de deskundigen over deze uitweiding, die echter voor de minder-deskundigen tot goed inzicht van het probleem, dat ik hier bespreek, niet goed gemist kan worden.

Ik denk me een zwaar voorwerp, hoog in de lucht vastgehouden. Hoe hooger het geplaatst is, des te meer arbeid kan het verrichten, als men het loslaat. Dien arbeid, dien het zal kunnen verrichten, noemt men arbeidsvermogen van plaats. Men laat het vallen. Hoe lager het komt, des te geringer wordt zijn arbeidsvermogen van plaats, of wel zijn potentiëele energie. Maar daarbij valt het hoe langer hoe sneller, zoodat, hoe lager het komt, des te grooter zijn snelheid wordt en daarmede de arbeid, dien het, tengevolge van zijn *beweging*, kan verrichten. (Men noemt dat: zijn *kinetische* energie). Eindelijk raakt het den grond, dan is het arbeidsvermogen van plaats verdwenen, maar op dat oogenblik is zijn snelheid, dus zijn kinetische energie, het grootst.

Was het vallend lichaam b.v. een heiblok, dat op den kop van een paal neerviel, dan bestond de arbeid, dien het verrichtte, in het drijven van den paal in den grond. Om dit te bewerkstelligen moet de wrijvingsweerstand van den bodem overwonnen worden en, zooals men weet, veroorzaakt wrijving warmte.

Bij de botsing van het blok op den paal is dus het arbeidsvermogen van plaats, dat het blok had doordat het hoog in de lucht hing, de z.g. potentiëele energie, verdwenen. Na de botsing is ook de bewegings-energie verdwenen en overgegaan in een langzame beweging van den paal in den grond, die ook spoedig ophoudt; maar door de botsing zijn de kop van den paal en het heiblok warmer geworden, en ook worden de paal en de aardlagen iets warmer door de wrijving.

Nu we weten wat warmte is, begrijpen we dit. Want de beweging van het blok is door den paal wel geremd, maar heeft de houtdeeltjes van den paal in de trillende beweging gebracht, die wij „warmte" noemen. De bewegings-energie is niet verdwenen of vernietigd, maar veranderd. Het is niet meer het heiblok als geheel, dat zich beweegt, maar het geheel behoudt zijn stand, doch de moleculen zijn gaan schommelen. Het groote verschil is, dat te voren, toen het heiblok bezig was te vallen, alle moleculen van het blok precies dezelfde beweging hadden, dezelfde snelheid naar beneden. Dus zoo regelmatig en geordend mogelijk. Na de botsing is elk molecuul op zichzelf gaan trillen onafhankelijk van zijn buren. Er is gezamenlijk wel evenveel bewegings-energie, maar alle orde en regelmaat is er uit verdwenen. Terwijl het vallende lichaam een *geordende* energievorm was, is de warmtebeweging een *ongeordende* energievorm.

Dit is een principieel verschil van het grootste belang. Want terwijl we met de geordende bewegingsenergie van het vallende blok wat konden doen, n.l. den arbeid verrichten, die noodig was om den paal vast in den grond te slaan, kunnen we met de ongeordende warmte-energie niets meer doen. Die verdwijnt ongemerkt. Ze wordt afgegeven aan de omgeving. Men kan ze niet opvangen om er opnieuw arbeid mee te verrichten. Nochtans is die energie niet te niet gegaan. Ze is alleen *voor ons gebruik* verloren gegaan. De energie blijft bestaan, maar het arbeidsvermogen, waartoe die energie in staat stelde, is verdwenen. Hieruit blijkt het verschil in begrip tusschen energie en arbeidsvermogen. Dit laatste kan verloren gaan. De energie niet, maar wel kan de vorm waarin ze optreedt, de qualiteit, de waarde, veranderen. De waarde verdwijnt naarmate de ordening verdwijnt.

Dezen gang van gebeuren, dien ik met een voorbeeld heb verduidelijkt, vinden we overal in de heele wereld terug. Niet alleen bij de warmtebeweging, waar dit verloop berekend en als een bepaalde natuurkundige wet geformuleerd is — de z.g. Tweede Hoofdwet der Energie, of de Entropie-wet. Maar overal vinden we hetzelfde terug, dat geordende beweging, of in het algemeen gezegd „ordening", overgaat in ongeordende beweging of in ongeordenden toestand, zoodra de mogelijkheid zich daartoe voordoet.

Dit is bij eenig doordenken ook wel te begrijpen. Maar een voorbeeld is daartoe het dienstigste.

Denk een troep menschen op een plein. Ieder kan zich op zijn eigen manier bewegen, de een noordwaarts, de ander zuid- of westwaarts. De

een loopt vlug, de ander langzaam. Zoolang er geen bepaalde reden is die ze allemaal noopt hetzelfde te doen, is de kans even groot, dat de een rechts, de ander links, vlug of bedaard zal gaan. Zonder een bepaalde reden, een bepaalde ordenende oorzaak is de onregelmatige toestand, waarin ieder zijn eigen gang gaat, de meest waarschijnlijke toestand. Men kan dit zien bij elken volksoploop, die zich verspreidt als de oorzaak van den oploop is weggenomen.

Maar waren die menschen een troep soldaten, met een bevelvoerder aan wien ze gehoorzaamden en deze commandeerde hen, dan zouden ze allen zich rangschikken in gelid en allen met gelijkmatigen pas zich voortbewegen. Hier is geen waarschijnlijke toestand meer, geen spel van toevallige oorzaken, maar een opzettelijk ordenend vermogen, dat den toestand beheerscht.

Als we te doen hadden, op die markt, met evenveel burgers als soldaten, en als de gemiddelde snelheid van voortbewegen dezelfde was, dan was de gezamenlijke bewegingsenergie van de burgers en de soldaten gelijk. Maar met die wanordelijk zich her- en derwaarts verspreidende burgers is niets te beginnen; zij hebben als massa, als geheel, geen arbeidsvermogen, terwijl men die geordende troep soldaten, juist doordat ze geordend zijn, gezamenlijk wel degelijk arbeid kan laten verrichten.

Terwijl de energie gelijk blijft, hangt het arbeidsvermogen af, of er ordening is, ja dan neen.

De meest waarschijnlijke toestand is de ongeordende, de toevallige. Ook dat zien we overal. „Vanzelf" ziet men steeds ordening verdwijnen, nooit ordening ontstaan. „Vanzelf" komt er nooit orde in een huis, in een moestuin, in een zaak, in een groepeering van menschen en dingen, in wat ook. Een onbewoond huis gaat vanzelf, door tal van toevallige oorzaken: vernielzucht van straatjongens, storm, insecten, enz. ten slotte over in een puinhoop. Een boom, een dier, dat sterft, valt uiteen. De overblijfsels van het vroeger geordende geheel worden verstrooid en hebben geen arbeidsvermogen meer. Dit alles is de meest waarschijnlijke toestand, die *zeker* optreedt, wanneer geen ordenend vermogen in het spel is.

In menschelijke aangelegenheden is het *intellect* zulk een ordenend vermogen. Dit ordent de dingen op één bepaalde wijze. Iedere architect ordent de bouwmaterialen op de hem eigen wijze, volgens het door hem gemaakte plan, tot het geordende geheel: het woonhuis. Dit is geen „waarschijnlijke" toestand meer, geen kwestie van kans of toeval, maar het is één bepaalde toestand, die zoo gewild is en door geen toeval ooit „vanzelf" kon zijn ontstaan.

In de natuur is het Leven zulk een ordenend vermogen. In het zaad woont de architect, die de energieën van aarde, lucht en zon bestuurt en rangschikt en vervormt tot een wonderbaar geordend geheel: de plant, het dier, het menschenlichaam. Maar wanneer om een of andere reden de levensarchitect — waaraan de tegenwoordige natuurfilosofie den naam „Entelechie" geeft — ophoudt met ordenen of instandhouden van de ordening, dan komen de honderden krachten en oorzaken van buiten af: warmte of koude, vocht, bacteriën of wat ook — allemaal onregelmatige oorzaken, die men wel onder den naam „toeval" samenvat. Deze vernietigen de ordening, de samenwerkende harmonie der cellen en sappen en klieren, die onder de leiding van de Entelechie was ontstaan.

Deze universeele waarheid, dat zonder een ordenend vermogen alles vervlakt en uitloopt op een verwarde, machtelooze chaos — deze waarheid geldt evenzeer op het bepaalde gebied, dat de natuurkunde kent als warmteleer of thermodynamica. Daar, in die betrekkelijk eenvoudige wereld van gassen en bewegende moleculen, zijn de toestanden vatbaar voor mathematische berekeningen en daar kunnen ze in formules worden uitgedrukt, in wetten worden vastgesteld. Wat zooeven in het algemeen aangeduid is, is hier de Tweede Hoofdwet der Thermodynamica. Ik zal deze nog even toelichten. Ook zonder berekeningen en formules weet ieder, dat als we een liter koud en een liter warm water bij elkaar doen, dat we dan „vanzelf" twee liters lauw water krijgen van de gemiddelde temperatuur. We behoeven geen opzettelijken arbeid te verrichten om die menging van temperatuur te doen plaatshebben: dat geschiedt vanzelf. De sneller trillende waterdeeltjes (de warme) botsen tegen de langzamer trillende (de koudere) en doen die sneller trillen, waarbij ze zelf aan snelheid verliezen, totdat ze alle vrijwel even vlug gaan. De meest waarschijnlijke toestand, die zich vanzelf tot stand zal brengen, is dat de geheele massa één gemiddelde snelheid krijgt, dus éénzelfde temperatuur. Nooit zal in een emmer water vanzelf, zonder kracht of arbeid van buiten af erop aangewend, de eene helft warmer worden en de andere helft kouder. Alleen als de zon er op schijnt, kunnen de bovenlagen warmer worden, maar dat is dan een energie, die van buiten toetreedt.

We weten ook dat, als we warmteverschillen hebben, we door den overgang van warmte arbeid kunnen leveren. Dit is het beginsel van het stoomwerktuig. In den ketel is verhit water en verhitte waterdamp. Deze damp heeft tengevolge van de hooge temperatuur een hooge spanning. Daardoor kan de zuiger van de stoommachine worden weggedrukt. Want

aan den anderen kant staat tegen den zuiger minder druk, en wel doordat de waterdamp aan die zijde minder spanning heeft. De reden daarvan is, dat aan dien kant van den zuiger de waterdamp in verbinding staat met het water van den condensor, dat veel lager temperatuur heeft dan het water in den ketel, en hoe lager temperatuur, des te minder dampspanning. Dus het *verschil* in warmte van het water van den ketel en van den condensor is oorzaak van het verschil in dampspanning, van voortbewegen van den zuiger, welke beweging weer kan omgezet worden in den mechanischen arbeid, welke de stoommachine verricht.

Maar waar geen warmteverschillen zijn, is geen arbeidslevering mogelijk. Bij de menging van warm en koud water gaat dus weer geen *energie* verloren, want het koude water wint evenveel warmte-energie als het warme water verliest. Doch wel gaat al het *arbeidsvermogen* verloren, dat er uit te putten was toen het temperatuurverschil nog bestond.

Deze inzichten hebben de wetenschap geleid tot het begrip van den *warmtedood*. In een heelal, waar alleen de mechanische wetten gelden, die we in de natuurkunde leeren kennen, zal op den duur vanzelf alle temperatuur-onderscheid moeten verdwijnen. Uiteindelijk zal alles eenzelfden warmtegraad hebben; geen beweging zal meer mogelijk zijn. Alle beweging en alle leven op aarde — want leven is ook beweging — is immers aan de zonnewarmte te danken! Als we die wegdenken, moest de aarde een doode, bewegingloze steenklomp worden. En dit moet het noodlot zijn van het gansche heelal, als alle warmteonderscheidingen vanzelf zullen uitgewisseld en verdwenen zijn.

Die z.g. warmtedood ligt wel in een onberekenbaar ver verschiet, maar als we de wereld mechanisch opvatten, alleen beheerscht door natuurkundige wetten, dan gaat het er toch onvermijdelijk naar toe: een troosteloos vooruitzicht, dat vele denkers heeft beziggehouden. Is er dan geen enkel middel denkbaar om aan dien warmtedood te ontkomen? Om te maken dat b.v. een gasmassa, die in een ruimte is opgesloten en overal gelijke temperatuur heeft, weer temperatuurverschillen gaat vertoonen?

Ja, heeft de beroemde natuurkundige Maxwell gezegd: er is zulk een middel denkbaar. En hij ontvouwt het volgende gedachtenbeeld.

Denken wij ons een ruimte met gas van dezelfde temperatuur gevuld. Ik moet u eerst even in herinnering brengen, dat alle moleculen van dat gas dezelfde *gemiddelde* snelheid hebben. Maar dat wil niet zeggen dat ze alle op hetzelfde oogenblik precies *dezelfde* snelheid hebben. Dat is niet het geval. Sommige bewegen zich sneller, andere langzamer, maar door de

botsingen veranderen de snelheden onophoudelijk, hoewel ze altijd om een zekere gemiddelde waarde blijven schommelen.

Nu denkt Maxwell zich in die gasruimte een middenschot, dat haar in twee deelen, A. en B. verdeelt, en in dat schot tal van openingen met schuifjes, die zich zonder merkbare wrijving kunnen laten bewegen, zoodat de opening vrij of gesloten kan zijn. Bij die schuifjes denkt hij zich een intelligent wezentje geplaatst, een „demon", zooals hij het noemt, dat in staat is de moleculen te zien en hun beweging waar te nemen. Komt er nu een molecuul aanvliegen uit afdeeling A., dat grooter snelheid heeft dan de gemiddelde, dan zet de demon het schuifje open en het molecuul vliegt door die opening naar B. Komt er een tweede molecuul aan, dat zich langzamer beweegt dan de gemiddelde snelheid, dan houdt de demon het schuifje dicht, en het molecuul blijft in vak A. Maar ook let het duiveltje (zooals in onze natuurkundige werken Maxwell's gedachtenschepping genoemd wordt) op wat er in vak B. gebeurt. Daar houdt het de snelle moleculen tegen, maar de langzame laat het naar A. passeeren. We zien in, dat na eenigen tijd in B. de snellere, in A. de langzamer bewegende moleculen zullen verzameld zijn. En dit wil zeggen — daar warmte hetzelfde is als moleculaire snelheid — dat afdeeling B. verwarmd en afdeeling A. kouder geworden zal zijn.

Zoo heeft het duiveltje althans die ruimte uit den toestand van warmtedood verlost.

Dit is natuurlijk slechts een fantasiebeeld, maar het toont de mogelijkheid aan, dat een intelligentie, dat wil zeggen : een doeltreffend ordenend vermogen, of wel een geestelijke kracht, in staat is uit nutteloos geworden energie nieuw arbeidsvermogen te scheppen, en toestanden te doen ontstaan, die volgens de Tweede Hoofdwet der Thermodynamica nooit vanzelf zouden kunnen optreden. Het toont tevens aan, dat *zonder* de tusschenkomst van een intelligentie een gebeurtenis, in strijd met de Tweede Hoofdwet, niet denkbaar is.

Nu zijn we eindelijk tot het punt teruggekomen, waarop deze voordracht gericht is, n.l. het verschijnsel van koude bij paraphysische verrichtingen van een medium. En nu is het ook plotseling duidelijk geworden wat dat beteekent.

De kamer heeft een gelijkmatige temperatuur. De temperatuur wordt ineens, vanzelf, ongelijkmatig en wel kouder. Dat wil zeggen : er wordt warmte-energie aan onttrokken. Maar tevens gebeuren er verschijnselen : kloppingen, opheffing van voorwerpen, materialisaties enz. Dit alles zijn arbeidsverrichtingen, die energie vereischen. Nu is het duidelijk, waar die

energie vandaan komt: n.l. van aan de omgeving, de lucht, de kamer, de menschen, onttrokken warmte-energie.

Opmerkelijk is, dat we hieruit zien, dat deze verschijnselen (althans in dit opzicht) niet buiten het gebied der natuurkunde vallen, maar ook onderworpen zijn aan de physische wet van het behoud van energie. We behoeven ze dus niet te beschouwen als boven- of buitennatuurlijke verschijnselen, maar als natuurverschijnselen, die we nog niet kennen — evenals onze verre voorouders b.v. de electrische verschijnselen niet kenden en daarom ten onrechte wel dachten, dat b.v. bliksem en donder uitingen waren van den toorn der goden in plaats van natuurverschijnselen.

Het ligt dus op den weg der exacte physici om ook deze verschijnselen als zoodanig te bestudeeren, zooals enkelen met ruimen blik, als Crookes en Zöllner begonnen zijn en zooals de parapsychologie terecht voortzet; en het is een betreurenswaardige bekrompenheid van inzicht, wanneer de physici zich hier met geringschattend schouderophalen van afmaken, zooals zelfs de groote Einstein gedaan heeft.

Maar een tweede en wel de grootste merkwaardigheid is, dat die koude kon ontstaan uit een aanvankelijk gelijkmatige temperatuur en een bron kon opleveren voor de energie, die voor de voortbrenging der verschijnselen noodig was. Dit is het eenige bekende voorbeeld op aarde, dat in strijd schijnt met de tweede hoofdwet der thermodynamica. In strijd *schijnt*, zeg ik, want de thermodynamica geldt voor de *doode* stof en de *vanzelf* daarin optredende toestand-veranderingen. Maar Maxwell heeft het eenige geval omschreven, waarbij een afwijking van die wet denkbaar is, n.l. *de tusschenkomst van een intelligentie.*

Dit komt geheel overeen met de waarnemingen van Price bij Stella C. en Rudi Schneider, n.l. dat de physische verschijnselen, die bij hen optraden, ook intelligentie vertoonden. Er werd zoovele malen geklopt als de aanzitters verzochten. De zwevende voorwerpen: de tafels, de gordijnen van het kabinet, bewogen zich op bepaaldelijk-bedoelde wijze. Alleen in de koude-verschijnselen was oppervlakkig geen intelligente werking te bespeuren, maar een diepere analyse van het geval toont u, dat ook deze alleen door intelligente werking te verklaren zijn. Wat de geniale Maxwell als gedachten-mogelijkheid heeft opgesteld, wordt hier een ons door de feiten opgedrongen werkhypothese.

Dit lijkt mij de groote natuurfilosofische beteekenis van de koudeverschijnselen bij seances.

De natuurwetenschap noopt ons tot de hypothese, dat de koude-

verschijnselen wijzen op de werking van een intelligentie. Nu komt, vooral uit spiritistisch oogpunt, de belangrijke vraag, of die intelligentie te beschouwen is als een persoonlijkheidssplitsing van het medium, die, volgens onderzoekers als mevr. Sidgwick en Whately Carington aansprakelijk is voor allerlei andere parapsychologische verschijnselen; dan wel dat er een intelligentie in het spel is, die, los van aardsche persoonlijkheden, een zelfstandig bestaan heeft — dus wat in spiritistische kringen een geest (eventueel van een afgestorvene) genoemd wordt. Beide hypothesen spreken wel van de „contrôle" van het medium, maar hechten aan ditzelfde woord een verschillend begrip.

Zooals Dr. Tenhaeff in zijn pas verschenen werk: „Het Spiritisme" memoreert, meent mevr. Sidgwick, dat het voorloopig onmogelijk is om de juistheid van de eene of de andere theorie te bewijzen. Maar zij oppert (althans ten opzichte van de contrôle van mevr. Piper, die zich „George Pelham" noemde) de volgens Dr. Tenhaeff *geniale* hypothese, dat die contrôle weliswaar een dramatische splitsing van de persoonlijkheid van mevr. Piper is, maar dat „achter" dien pseudo-geest een werkelijke persoonlijkheid uit de buitenaardsche sfeer schuilt, die door geestelijke beïnvloeding die secundaire persoonlijkheid tot uiting brengt en kracht geeft. Deze hypothese zou dus een brug slaan, of misschien beter gezegd: een synthese zijn tusschen de animistische en de spiritistische hypothesen en aan de onpartijdige aanhangers van beide bevrediging kunnen verschaffen.

Ik meen, dat Dr. Tenhaeff terecht deze synthetische hypothese van mevr. Sidgwick „geniaal" noemt. Ik meen bovendien, dat ze op verschillend ander gebied van parapsychologische verschijnselen toepasselijk geacht kan worden, en dat ze vergelijkbaar is met het beroemde ei van Columbus. En wel om de volgende eenvoudige reden, die ik met een analoog voorbeeld zal verduidelijken:

In een ziekenhuis zal de dienstdoende pleegzuster de patiënten verbedden. Haar krachten reiken tot het optillen van personen van 60 à 70 kg. lichaamsgewicht.

Nu wordt er een zeer zwaarlijvige patiënt binnengebracht, die minstens 100 kg. weegt. Hoe zou die verbed worden? Zou de dienstdoende zuster b.v. alcohol gebruiken of een injectie nemen, ten einde haar krachten tot het dubbele op te zweepen? Want het is bekend dat zoodanig opzweepen mogelijk is.

Ik weet het niet, maar ik waag een gissing (hypothese) gebaseerd op het beroemde „eenvoudigheidsbeginsel" en op grond daarvan denk ik, dat

ze een tweede zuster er bij zal halen en die vragen, haar een handje te helpen. Ik geloof, dat ieder uwer dit wel de meest aannemelijke oplossing zal vinden.

Zoo denk ik ook, dat in het algemeen de secundaire persoonlijkheid van het medium paranormale gaven zal hebben en in staat zal zijn intelligente krachtswerkingen te vertoonen.

Maar wanneer die werkingen zoo buitengewoon sterk en merkwaardig zijn, dat ze ver te boven gaan datgene wat met groote waarschijnlijkheid bewezen is door de secundaire persoonlijkheid alléén en met eigen kracht te worden voortgebracht, dan vind ik evenveel grond, als in het geval van de pleegzuster, om aan te nemen dat die animistische intelligentie (als ik ze zoo duidelijkshalve noemen mag) hulp heeft gekregen. Wie niet a priori elk bestaan van buitenaardsche intelligenties verwerpt, komt dan terecht op de hypothese-Sidgwick, dus dat de „contrôle" van het medium versterkt is door „geesteninvloed".

Ik geef dus toe, dat er geen bewijs in een of anderen zin te leveren is, maar ik ben geneigd aan te nemen, dat bij geweldige energetische verschijnselen, waarbij ook die koude-productie behoort, aan spiritistische beïnvloeding te denken valt.

Men kan nu nog wel tegenwerpen, dat het moeilijk is in te zien, op welke wijze de „contrôle" van het medium de moleculen schift op de wijze van het duiveltje van Maxwell. Maar als we vragen hoe in het algemeen de entelechie werkt, dan ontmoeten we in de biologie nauwelijks anders dan physisch-chemische werkingen, waarvan we het „hoe" niet kunnen inzien. Hoe levert b.v. de entelechie van een hazelnoot het, om allerlei stoffen, water, aarde, luchtmoleculen, en zonlicht-energie zoo te ordenen, dat de karakteristieke hazelaarstruik ontstaat die weer nieuwe hazelnoten vormt! Als we bij dit ééne voorbeeld uit milliarden moeten erkennen, dat we niets begrijpen van de werkwijze en de mogelijkheden der entelechie (dat is de intelligente kracht die in de hazelnoot zetelt), dan kan dit niet-begrijpen ook geen beletsel zijn om de mogelijkheid te erkennen, dat de entelechie in sommige gevallen tot stand brengt wat we aan het duiveltje van Maxwell konden toeschrijven.

Ik zou hier nog de vraag aan kunnen vastknoopen, in hoeverre het ontstaan der materialisaties uit energetisch oogpunt zou kunnen worden opgevat — maar dat zou veel te ver voeren.

Alleen wil ik één parapsychologisch verschijnsel ter sprake brengen, dat van verscheidene zijden afdoende geconstateerd is, maar waarvan, zoover ik weet, elke schijn van verklaring in het midden gelaten is.

Dat is: het in aanraking komen met gloeiende voorwerpen, dragen van gloeiende kolen, loopen over vuur of over gloeiende platen, zonder dat de huid geschroeid wordt.

Uit chemisch-physiologisch oogpunt is dat een ongerijmdheid — toch gebeurt het.

Ik meen, dat dit koude-verschijnsel een oplossing kan geven; — of het de juiste is, blijft natuurlijk de vraag. Maar wanneer de intelligentie van de „contrôle" in staat blijft koude te produceeren, is het zeer plausibel, dat ze ook koude produceert ter plaatse waar huid en gloeiend voorwerp met elkaar in aanraking zijn, en zoo verbranding voorkomen wordt. De koude, die uit het voorhoofd van Eusapia straalde, en andere verschijnselen, waarop ik in den aanvang van mijn rede wees, (het snelle stollen van de paraffine) wijzen zeer zeker op de mogelijkheid, dat hierin een verklaring ligt.

Verder zal ik deze paraphysische problemen niet uitspinnen.

Doch één belangrijk punt meen ik nog naar voren te moeten brengen alvorens van dit onderwerp af te stappen.

De parapsychologische onderzoekingen worden sterk gedrukt door de bedrogshypothese.

De meest minutieuze voorzorgen tegen bedrog worden genomen en zijn in den laatsten tijd tot volmaaktheid opgevoerd, ten einde de bedrogshypothese uit te schakelen en aan wetenschappelijke onderzoekers alle voorwendsel te ontnemen om de studie der parapsychologie nog langer te negeeren. Dat de parapsychologie nog niet aan alle universiteiten een leerstoel heeft, is aan de nawerking van de bedrogshypothese te wijten.

Nu is het te begrijpen, dat bedriegers, die de goochelkunst verstaan, voordeel hebben gezien om die zonderlinge verschijnselen na te bootsen. Niet alleen geldelijk voordeel, maar ook de zucht om interessant te schijnen. Ook is het begrijpelijk dat onbewust bedrog (wat geen bedrog is) voorvalt; dat b.v. de contrôle van Rudi Schneider — wie dat ook is, onderbewuste persoonlijkheid of vreemde geest —, die zoozeer aangespoord wordt om met behulp van „pseudopodiën" voorwerpen te bewegen, er ook toe komt om den arm van het medium voor hetzelfde doel te gebruiken als ze er kans toe ziet. (Als dat gebeurt, zooals in de 25e zitting met

Rudi in 1933 het geval was [1]), dan mag er volstrekt geen blaam op Rudi vallen; wil men blameeren, dan mag dit hoogstens de onderzoekers treffen die onvoldoende controleerden.)

Het is dan ook zeer aannemelijk, dat bewust of onbewust bedrog zal trachten de opzienbarende verschijnselen te voorschijn te roepen, waar het den aanzitters om te doen is en die ze hopen te zien. Maar het is absoluut onaannemelijk, dat de bedriegers of mediums zich buitengewoon zullen inspannen om nevenverschijnselen te voorschijn te brengen waar niemand belang in stelt, waar ze dus hoegenaamd geen voordeel of eer bij inleggen; en te minder nog kan men dit onderstellen waar, zooals Sir Oliver Lodge ook bevestigde, het produceeren van koude zeer moeilijk is en uiterst ingewikkelde en kostbare voorbereidingen zou eischen.

Ik wil hiermede zeggen, dat, wanneer op seances koudeverschijnselen zijn geconstateerd, dit voor mij een bewijs is dat het medium echte paraphysische verschijnselen tot stand bracht. Zelfs al zou op zoo'n seance bewust of onbewust bedrog zijn geconstateerd, dan toch zou het een bewijs zijn, dat er naast de valsche ook echte verschijnselen zijn geweest.

Koude-verschijnselen zijn, volgens mij, een garantie voor echtheid.

De parapsychologie, met de bedoeling van onweerlegbaar exact te zijn, heeft massa's verschijnselen en ervaringen buiten beschouwing gelaten, omdat er aan de controle wat ontbrak en ze daardoor onvoldoende bewijskracht hadden. Daardoor is het bruikbare ervaringsmateriaal ontzettend ingekrompen. En dat is zeer ten nadeele van de ontwikkeling der wetenschap.

Stel dat andere wetenschappen ook zoo te werk gingen, en dat alle ontdekkingen en waarnemingen verworpen werden, waar niet van te voren alle denkbare bedrogshypothesen door controlemaatregelen waren uitgeschakeld — dan zou inderdaad de vooruitgang der wetenschap zeer belangrijk belemmerd zijn. Dit geldt voor anthropologie, biologie, archaeologie, palaeontologie, bacteriologie, physica — ja haast voor alle wetenschappen. Is het nu werkelijk niet methodologisch een groote fout, als de parapsychologie voortgaat haar feitenmateriaal zoo buitensporig te besnoeien en haar aandacht zoo zeer in beslag te doen nemen, alleen omdat het buitenstaande geleerden- en leekenpubliek zich blind ziet op de bedrogshypothese?

Ik meen, dat dit wel degelijk een fout is en dat dit noodeloos de

1) Harry Price: „An Account of some Further Experiments with Rudi Schneider", Londen, 1933.

ontwikkeling der wetenschap belemmert, die wij allen zoo gaarne vooruit willen helpen. Ik meen dat wij, ook in de vele oudere onderzoekingen en seances waar koude geconstateerd werd, dit etiket van echtheid moeten waardeeren en, hoewel rekening houdend met de mogelijkheid van eenige onbewuste misleiding ten aanzien van verschijnselen, die vlak bij het medium plaatsvonden, dat wij toch onzen voorraad van bruikbare waargenomen feiten zullen mogen uitbreiden met alles wat door bekwame en betrouwbare waarnemers geobserveerd is tijdens seances, waar ook die koude-verschijnselen beslist zijn geconstateerd.

Ik meen dat deze methodologische herziening aan den vooruitgang der parapsychologie zeer bevorderlijk zal zijn.

NASCHRIFT

Nadat ik deze voordracht gehouden had, kwam mij de ervaring van Harry Price met den heer Roux ter kennis [1]).

Roux beweerde, dat hij het vermogen had zijn eigen levenskracht of energie te doen uittreden, deze in warmte om te zetten en te richten. Hij demonstreerde dit vermogen door naar een koperen schijf te staren, die op een kubus van was rustte, en slaagde er in, op deze wijze de schijf een halve mm. in de was te doen wegzakken.

Price onderzocht was en schijf in zijn laboratorium en verklaart zich overtuigd van de echtheid van dit verschijnsel en dus van het vermogen, dat de heer Roux beweerde te bezitten. Wanneer een zoo kritisch en sceptisch onderzoeker als Price die overtuiging neerschrijft, mogen wij die als uitgangspunt van een beschouwing aanvaarden.

De beschouwing is deze, dat we hier een tegenbeeld hebben van de productie van koude bij seances met mediums. Roux ontkende, dat hij een medium was.

Blijkbaar zijn dit ook zeer verschillende verschijnselen.

Het is zeer aannemelijk, dat de opvatting van Roux juist is, n.l. dat hij een soort van energie (laten we voorloopig zeggen psychische energie) uitzendt en op de schijf concentreert en dat deze energie zich omzet in warmte. Deze omzetting is een zeer gewoon physisch verschijnsel. Elke geabsorbeerde energie zal zich vanzelf in warmte omzetten; er is hier geen sprake van een intelligentie, die deze energie bezielt.

Bij Stella, Rudi en andere mediums is het geen eenvoudige uitzending van energie zonder meer. De koude wijst op een bizondere ordening bij

1) H. Price: „Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen......", Ned. vert., Utrecht, 1936, pag. 83 e.v..

de energie-omzetting. Terwijl Roux zelf de energiebron is, was bij de genoemde mediums (althans voor zoover het koudeverschijnsel zich vertoonde) de warmte van de lucht enz. de energiebron en werd dus zeer terecht door de deskundige onderzoekers de meening geopperd, dat het medium eer als energie-*transformator* dan als energie-*bron* was te beschouwen.

Een en ander wijst er dus wel op, dat we bij de mediumieke præstaties, die met koude gepaard gaan, niet aan een eenvoudige uitzending van (psychische) energie door het medium moeten denken, maar dat de verklaring elders ligt; en wel zooals ik heb trachten aan te toonen, in een intelligente werking. Of die uit het medium alleen voorkomt, of dat er hulp van intelligenties van buitenaf bij komt, blijft een tweede vraag.

F. O.

SOCIALE PSYCHOLOGIE EN PARAPSYCHOLOGIE

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

Inleiding. Men dient in de psychologie onderscheid te maken tusschen *individueele psychologie* (niet te verwarren met Adler's „Individual-psychologie", welke slechts gezien dient te worden als een bijzondere strooming in de individueele psychologie) en *sociale psychologie.*

De *individueele psychologie* bestudeert den mensch als eenling. S. Zwanenburg's: „Inleiding tot de psychologie" [1]) en F. Roels': „Handboek der psychologie" [2]) zijn voorbeelden van leerboeken, die den mensch als individu tot object van onderzoek hebben.

Maar de mensch is niet alleen individu, hij is ook een gemeenschapswezen (zoön politikon), en als zoodanig is hij lid van het gezin, de menigte, het publiek, de arbeidsgemeenschap, de geloofsgemeenschap, den staat, enz.

De ervaring heeft ons nu geleerd, „dat enkel dit feit van deel uit te maken van een grooter geheel, gezin, menigte, vergadering, vereeniging of maatschappij, op den mensch psychisch van grooten invloed is." Wij zien dat dezelfde man zich in zijn gezin anders gedraagt dan op zijn kantoor. Reeds de gewone vergadering brengt ons in aanraking met een belangrijk sociaal-psychologisch verschijnsel: de vermindering van de intellectueele praestaties van het individu in de groep. „Quand les hommes s'assemblent, leurs oreilles s'allongent" zeide eenmaal Mme Roland. [3])

1) Utrecht, Oosthoek.

2) Utrecht, Dekker & v. d. Vegt.

3) Bij P. A. Dietz: „Telepathie en Psychologie der Menigte", Wegelin, Bussum, pag. 11.

De studie van dergelijke verschijnselen is nu de taak van de *sociale psychologie*. „Zij onderzoekt de psychische verschijnselen van de menschen als leden der samenleving.... Haar object zijn dus de psychische verschijnselen van de menschen als leden van de samenleving, kortweg *de psychische verschijnselen in de samenleving*. Daartoe behooren b.v. de psychische wisselwerking tusschen twee menschen, de ouderliefde, de geestdrift van een vergadering, de woede eener menigte, de invloed van een leider, de publieke opinie en de psychische verschillen tusschen twee volkeren." [4])

Wat betreft het begrip *samenleving*, men dient dit „zoo algemeen te nemen, dat het alle mogelijke combinaties van menschen omvat, beginnende bij twee en gaande tot en met de geheele menschheid. Verder moeten de verschijnselen in en door de samenleving zijn ontstaan. Wanneer dus iemand tijdens een vergadering geheel door persoonlijke aangelegenheden in beslag wordt genomen, is hij niet meer een voorwerp van onderzoek voor de gemeenschapszielkunde." [5])

Wat betreft de *methoden* der sociale psychologie, deze zijn dezelfde als die der individueele psychologie. [6])

Spencer, een der eersten, die zich voor de problemen der sociale psychologie begon te interesseeren, vatte, beïnvloed door den Franschen positivist Auguste Comte, de maatschappij op als een dierlijk organisme, waarin echter het bewustzijn over alle deelen verbreid was. Als een echt kind van zijn tijd meende hij, dat de eigenschappen van elk geheel bepaald zijn door de dit geheel samenstellende deelen. (Het geheel is de som van de deelen).

Het moderne „Gestalt"-psychologisch inzicht, dat de geheelen „meer" („minder") kunnen zijn dan de som van de deelen, welke dit geheel samenstellen [7]), en dat ook deze elementen den invloed van het geheel kunnen ondergaan [8]) (anders gezegd: dat het geheel en de deelen elkaar wederkeerig beïnvloeden), was hem vreemd. En toch had, zooals wij hiervoor reeds zagen, de gewone vergadering hem dit reeds kunnen leeren.

Een zeer typische vorm van samenleving is de menigte. Onder *menigte* hebben wij te verstaan „die bijzondere vorm van samenleving, waarbij een

---

4) S. Zwanenburg: „Sociale Psychologie", Utrecht, Oosthoek, pag. 1.
5) Zwanenburg, l.c., pag. 1.
6) Zie Zwanenburg, l.c., pag. 8.
7) Zie Roels, l.c., II, pag. 1.
8) Ibidem.

aantal menschen zich min of meer toevallig bijeen bevinden, zonder geregeld verband zijn en weldra weer uit elkaar gaan." [9])

Het verschijnsel der menigte-vorming kennen wij allen uit eigen ervaring. Wij kunnen op straat bij herhaling zien, dat de indifferente massa der enkelingen op een gegeven oogenblik in de acute collectiviteit der menigte overgaat onder den invloed van een of ander emotioneerend gebeuren. Dan ontstaat een „binding" der individuen. Psychisch gaan de onderscheidene enkelingen voor een korten tijd een soort van „zelfstandig wezen" (Comte) vormen, een „zielencomplex", een „sympsychium" (Dietz).

„Het moet noodzakelijkerwijze steeds een emotie-verwekkend element wezen, dat sympsychiaal vermag te binden. Een zuiver intellectueel ingestelde groep menschen verkrijgt nimmer het karakter van een menigte." [10])

Tot de emotie-verwekkende gebeurtenissen behooren o.m. de verschijning van een geliefd persoon, het inzetten van het volkslied, het aanplakken van een bericht betrekking hebbend op de een of andere sport-overwinning. Slechts door dergelijke gebeurtenissen kan een overeenkomst in het denk-, gevoels- en wilsleven ontstaan. Vanzelfsprekend is het noodig, dat de individuen t.o.v. dat element een zekere „ontvankelijkheid" vertoonen. De verschijning van den heer Mussert in een bijeenkomst van de N. S. B. heeft een ander effect, dan de verschijning van dezen zelfden heer in een bijeenkomst van de Communistische Partij!

Ondanks het feit, dat de menigte een acute collectiviteit is (de groepeering is van voorbijgaanden aard), zoo is zij nochtans van groote beteekenis voor de sociale psychologie. Dat komt omdat in de menigte zoo opvallend duidelijk aan den dag treedt, welke groote veranderingen het individu door opname in een collectiviteit kan ondergaan.

De menigte is zoo'n typische vorm van samenleving (het individu, dat deel uitmaakt van deze acute collectiviteit ondergaat zulke kenmerkende veranderingen), dat deze collectiviteit in het laatst der vorige eeuw de aandacht trok van onderscheidene onderzoekers, in hoofdzaak criminologen.

De studie van de menigte werd het uitgangspunt van de studie van andere vormen van samenleving en daarmede van het ontstaan van de sociale psychologie.

---

9) Zwanenburg, l.c., pag. 59.
10) Dietz, l.c., pag. 9.

Grillparzer heeft eens gezegd: „Erträglich ist der Mensch als Einzelner; dem Haufen steht die Tierwelt gar zu nah".

Wie zich bezig heeft gehouden met de studie der menigten, zal de juistheid van deze bewering erkennen. Bij herhaling hebben de menigten misdaden begaan. Het is derhalve zeer begrijpelijk, dat de eerste bestudeerders van de psychologie der menigten criminologen waren. Een van hen, de Italiaan Sc. Sighele, schreef zelfs een boekje, dat tot titel draagt: „De menigte als misdadigster" (1892).

De barbaar ontwaakt bij herhaling in de elementen, welke deze acute collectiviteit samenstellen.

Richard Wagner wist dit uit eigen ervaring. In zijn auto-biografie maakt hij melding van een merkwaardig voorval uit zijn leven, dat plaatsvond in het jaar 1830, toen hij deelnam aan een oproerige beweging te Leipzig.

„Plotseling verbreidde zich het gerucht, dat de menigte naar een beruchte straat trok, om aldaar een gehaat overheidspersoon, die, volgens het zeggen, op zeer willekeurige wijze een verdacht huis in bescherming had genomen, eens flink onder handen te nemen. Ik volgde de menigte op eenigen afstand en vond, toen ik eindelijk ter plaatse was aangekomen, een zwaar beschadigd huis, waarin men allerlei wandaden pleegde. Met afschuw denk ik nog terug aan den bedwelmenden invloed, welke dit alles op mij uitoefende, en ik moet met schaamte erkennen, dat ik, zonder daartoe de minste aanleiding te hebben gehad, deel ging nemen aan de baldadigheden der jonge lieden (het waren voor het meerendeel studenten, welke aan de beweging deelnamen), die als waanzinnigen de meubels en het verdere huisraad kort en klein sloegen. Ook ik begon in deze woning als een bezetene te keer te gaan. — Het was het zuiver duivelsche element, dat in dergelijke aanvallen van volkswoede naar voren treedt, dat mij als een dolleman in zijn draaikolk zoog...."

Ook Schiller wist dit op grond der observaties, door velen zijner tijdgenooten gedaan in de straten van Parijs in de dagen van het Schrikbewind. Lezen wij slechts hetgeen hij zegt in zijn: „Lied von der Glocke":

„Freiheit und Gleichheit! hört man schallen;
Der ruh'ge Bürger greift zur Wehr,
Die Strassen füllen sich, die Hallen,
Und Würgerbanden zieh'n umher.
Da werden Weiber zu Hyänen
Und treiben mit Entsetzen Scherz:
Noch zuckend, mit des Panthers Zähnen
Zerreissen sie des Feindes Herz".

In onze vaderlandsche geschiedenis is de moord op de gebroeders de

Witt wel als een der markantste voorbeelden van de daden van een misdadige menigte te beschouwen. [11])

Men moet nochtans niet meenen, dat in de menigte steeds de misdadiger in de menschen wakker wordt. [12]) Er zijn gevallen bekend waarin de menigte door hoogere gevoelens bezield werd. Bekend is de geweldige geestdrift waardoor de Kruisvaarders werden aangegrepen, bij gelegenheid van de eerste inname van Jerusalem. Zij vielen allen in een soort van religieuse extase op de knieën en dankten hun God voor de overwinning. Maar niet lang daarna deden de menigten zich wederom als misdadigsters kennen, en dit nog wel in het aangezicht der plaatsen, „waar hun Heiland eenmaal zou hebben vertoefd, geleeraard en geleden."

Het was afgrijselijk — zoo vertelt ons aartsbisschop Willem van Tyrus — het heirleger van verslagen vijanden te aanschouwen. Overal verspreid lagen de stukken van menschelijke lichamen, overal bloedplassen en bloedvlekken. Maar het waren niet alleen de onthoofde, en op andere wijzen zwaar verminkte lijken welke een gevoel van walging verwekten — ook het zien der van het bloed der verslagenen druipende overwinnaars veroorzaakte een gevoel van ontzetting en van angstige beklemming...

Typische combinaties van verheven zelfopoffering en bloeddorstige vernielzucht vinden wij bij de archaïsche volkeren, in de Oudheid en in de Middeleeuwen. Ook de middeleeuwsche secte der flagellanten levert ons typische voorbeelden van een combinatie van religieuze extase en vernielzucht....

Het vermoeden ligt voor de hand, dat wij in de gedragingen der individuen in de menigten hebben te zien bijzondere uitingen van een algemeen verschijnsel: de groote verandering welke het individu in de menigte ondergaat. Dit vermoeden leidde er toe, dat men alle veranderingen trachtte na te speuren welke het individu in de menigte kan ondergaan. Ook begon men zich bezig te houden met de studie van de veranderingen, welke het individu in andere collectiviteiten ondergaat.

Op het gebied van de kensfeer hebben wij bij de individuen, welke deel uit maken van een menigte, een daling der intellectueele praestaties te

---

11) S. Zwanenburg: „De moord der de Witten als een massapsychologisch geval", Openbare Les, Utrecht, 1926.
Zie voorts P. A. Dietz, l.c.

12) Op de vraag hoe het komt dat het individu in de menigte zoo vaak tot crimineele handelingen komt geeft ons de psychoanalyse antwoord. Zij leert ons immers dat wij o.m. allerlei crimineele strevingen verdrongen hebben.

constateeren. Deze gedeeltelijke of algeheele uitschakeling van de verstandelijkheid heeft een verhooging der suggestibiliteit tengevolge. [13])

Op het gebied der aandoeningssfeer (gevoelens van lust en onlust) constateeren wij juist het tegenovergestelde als bij de kensfeer. Hier geen daling, maar een sterke verhooging. Het individu in de menigte vertoont een sterk verhoogde vatbaarheid voor aandoeningen. Daar er, zooals begrijpelijk is [14]), een positieve correlatie bestaat tusschen emotionaliteit en suggestibiliteit, wil dit zeggen dat de suggestibiliteit van het individu opnieuw verhoogd wordt. De menschen worden nog „lichtgelooviger".

De menigte is lichtgeloovig, al is deze lichtgeloovigheid ook niet t.o.v. elke suggestie gelijk. De menigte „pleegt zeer licht te gelooven — wat in haar kraam te pas komt, of, juister uitgedrukt, alles wat haar synaesthesie (= overeenkomst in het gedachte- en vooral in het gevoelsleven) en haar symboulie (= gezamenlijk willen en streven), dus haar bestaan, kan versterken." (Dietz, l.c., pag. 14.)

Zwanenburg heeft merkwaardige staaltjes der (eenzijdige) lichtgeloovigheid der menigte vermeld in zijn rede over den moord op de de Witten. In welhaast alle werken welke handelen over oproerige bewegingen, revoluties e.d. vindt men voorbeelden van deze eenzijdige lichtgeloovigheid. T.o.v. enkele personen — de leiders — zijn de individuen in den regel nog in bijzondere mate suggestibel. [15])

Men kan de lichtgeloovigheid der individuen in de acute collectiviteit reeds op de markt, bij het publiek dat zich verdringt om den een of anderen (populairen) koopman, opmerken.

Met de verhoogde emotionaliteit hangt ook samen een verhoogde vatbaarheid voor aansteking. [16]) Wij zien hoe in de menigten de menschen elkaar wederkeerig aansteken (wraakgevoelens, gevoelens van blijdschap, vrees, hoop enz.).

---

13) „De suggestie zal haar grootsten invloed kunnen doen gelden, wanneer de storende werking van het Ik met zijn, naar een overtuiging strevende, oordeelsfunctie en zijn kritiek zooveel mogelijk kunnen worden uitgeschakeld." E. A. D. E. Carp: „Suggestie en Suggestibiliteit", Leiden, 1930, pag. 13.
Zie ook W. Hilger: „Die Suggestion", Jena, 1928, pag. 97.

14) Zie E. D. Wiersma: „Capita Psychopathologica", Groningen, 1931, pag. 446 e.v.

15) Dit hangt samen met de affectieve binding aan den leider, waardoor bewustzijnsvernauwing ontstaat. Ik kom hier nog nader op terug.

16) Onder aansteking verstaan wij „den onmiddellijken invloed, die van den een op den ander uitgaat en welke maakt, dat de tweede een zelfde gevoel doorleeft als de eerste." Zwanenburg: „Sociale Psychologie", pag. 28.
Wat de suggestie is voor ons als kennende wezens, is de aansteking voor ons als gevoelende wezens en de imitatie voor ons als strevende wezens.

Op het gebied van de wilssfeer treedt in de menigte een verhooging van de activiteit op — daarmede hangt samen een verhoogde imitatiedrang. In het dagelijksch leven kunnen wij dit reeds op het stationsplein opmerken. Zet daar iemand het plotseling op een loopen, zoo vertoonen velen de neiging dit voorbeeld te volgen (imitatiedrang). Zij worden bevangen door de vrees (aansteking) te laat te komen, al weten zij ook aan de hand van hun spoorboekje en de stationsklok (vermindering der verstandswerking), dat zij nog voldoende tijd hebben.

Men denke hier voorts aan de neiging anderen na te bootsen in hun wijze van kleeden (mode), zeden en gebruiken. De schaakwedstrijd Euwe—Aljechin leidde er toe, dat honderden in den lande begonnen te schaken.

Evenals kennen, voelen en begeeren in feite onafscheidelijk met elkaar zijn verbonden en slechts door abstraheeren van elkaar gescheiden kunnen worden, zoo vormen suggestibiliteit, vatbaarheid voor aansteking en imitatiedrang drie ongescheiden onderscheidenheden. Zij beïnvloeden elkaar wederkeerig....

De menigte is een typische vorm van samenleving — zij is een vorm van samenleving, waarin op zeer markante wijze tot uiting komt, dat het individu in de samenleving veranderingen ondergaat.

Naast de menigte kunnen wij andere vormen van samenleving onderscheiden (het gezin, de arbeidsgemeenschap, de schoolklas, de partij, het volk enz.). In elk dezer vormen van samenleving ondergaat het individu veranderingen. Vele van onze neigingen of drijfveeren worden pas geactiveerd door de relaties met onze medemenschen. Onze hoogere gevoelens hebben zich in en door de samenleving ontwikkeld. [17])

De Spiritistenkring. De spiritistische „cirkel" dient m.i. zeer zeker als een vorm van samenleving te worden beschouwd en wij zullen in het navolgende trachten na te gaan, welke veranderingen het individu daarin ondergaat en welke gevolgen dit kan hebben.

Dat de spiritistenkring een menigte-achtig karakter draagt staat m.i. wel vast, al zou ik haar niet gaarne een menigte willen noemen.

Naar mijn meening kan men hier het best van een groep spreken. De *groep* is een aan de menigte verwante vorm van samenleving. Wij kunnen met Zwanenburg (l.c., pag. 86) de groep definieeren als „een onbepaald

17) S. Zwanenburg: „Sociale Psychologie", pag. 141.

aantal menschen, tusschen welke geregelde duurzame betrekkingen bestaan en die als eenheid worden samengevat." Bij de menigte (en ook bij *het publiek*, eveneens een aan de menigte verwante vorm van samenleving) bestaan geen geregelde, duurzame, onderlinge relaties (zij behoeven althans niet te bestaan). Het karakteristieke van de groep is juist de aanwezigheid van een geregeld, vast verband tusschen de leden.

Waar los en vast, voorbijgaand en duurzaam, betrekkelijke eigenschappen zijn, daar zijn scherpe afgrenzingen moeilijk te maken en doen zich in de werkelijkheid allerlei overgangen voor. „De overgangen van een ongeorganiseerd verband naar een georganiseerd verband blijken legio te zijn, zoodra men de verschillende groepeeringen, die de samenleving te aanschouwen geeft, nader onder de oogen ziet. Nemen wij als voorbeeld de menschen, die op geregelde tijden bij elkaar komen in een café of soortgelijke lokaliteit. Voorgeschreven regelen bestaan niet. Daar men echter elkaar op geregelde tijden terugziet, komt het tot nadere kennismaking, men wisselt van gedachten, er ontstaan gevoelsrelaties, allengs zelfs een gevoel van solidariteit, terwijl bepaalde gebruiken en gewoonten ingang vinden. Men komt op een vast uur, gaat op een vast uur naar huis, enz. Maar een bestuur en een reglement heeft men nog niet.

Een trap hooger in organisatie bereikt een *societeit*. Deze heeft een bestuur en een reglement, zoodat nu van een geregeld en vast verband kan worden gesproken. Het is een besloten kring; de toelating is aan bepaalde regelen gebonden en de introductie beperkt." (Zwanenburg l.c. pag. 86).

Het motief, dat de leden van een societeit (socius = vriend) samenbrengt, is het streven naar gezelligheid en kameraadschap.

Bij de *club* treedt, naast het streven naar kameraadschap, nog een ander streven naar voren: de bevordering van een speciaal doeleinde. Zoo kent men tooneelclubs, voetbalclubs, schaakclubs, enz.

Vereenigingen, bonden en genootschappen zijn ook groepen. Het gezelligheidsmotief, dat in societeit of club nog op den voorgrond stond, is hier op den achtergrond geraakt. Een omschreven doel brengt hier de menschen bij elkaar, en dit is bevordering van het een of ander belang. (Men denke aan het verschil tusschen een schaakclub en een schaakbond. Beide hebben ten doel de bevordering van het schaken, maar bij de club is ook nog het streven naar gezelligheid aanwezig, dat bij den bond geheel op den achtergrond geraakt is.)

Corporaties, stichtingen, instituten, fundaties zijn eveneens groepen, evenals de gilden der middeleeuwers.

Een schoolklasse is een voorbeeld van een groep, waarvan de leden niet uit eigen aandrang tot elkaar zijn gekomen.

„De verschijnselen, die zich in het groepsleven voordoen, onderscheiden zich door het geregelde, vaste verband der leden van die, welke in de menigte en het publiek voorkomen. Aan den anderen kant is echter de groep toch weer, evenals de menigte en veelal ook het publiek, een collectie of massa van menschen en zullen wij de veranderingen in het zieleleven, bij deze besproken, bij de groep terugvinden." (Zwanenburg. l.c., Pag. 88).

Beginnen wij bij het groepje, dat op geregelde tijden bij elkaar komt in een café. Laten wij aannemen, dat er zich onder de leden van dat groepje een notaris, een arts en een dagbladredacteur bevinden. Komen er financieele aangelegenheden ter sprake, zoo zal men zich suggestibel t.o.v. de raadgevingen van den notaris gedragen. Op grond van het vertrouwen, dat men in hem stelt (de autoriteit die men aan hem als notaris toekent), zal men zich door hem „tips" laten geven, waar het het vraagstuk der geldbelegging betreft. Van den arts kan men zeggen, dat hij suggestief is waar het geldt problemen van fysiologischen aard. Men zal zich in den regel door hem laten leiden (suggestibel t.o.v. hem zijn) inzake b.v. het voedingsvraagstuk. De dagbladredacteur zal veelal gelden als de politieke specialist in het groepje.

In de tooneelclub zal men zich gemakkelijk laten leiden door hem of haar, van wie(n) de roep uitgaat, dat hij (zij) een goeden kijk heeft op tooneelstukken. In vereenigingen, genootschappen, e.d. gaat van den „geliefden" of kundigen voorzitter suggestieve macht uit. In de schoolklasse is de geliefde, strenge (gevreesde) of knappe onderwijzer of leeraar suggestor....

Nochtans ontbreekt het tegenwicht der verstandswerking in geen dezer groepen geheel. De dagbladredacteur kan met den notaris van meening verschillen over de vraag of zeker huis in waarde zal stijgen, op grond van hetgeen hem bij gelegenheid van een gemeenteraadszitting ter oore is gekomen. Een leerling kan — op grond van een gesprek met zijn vader — betwijfelen of de onderwijzer inzake een of ander probleem wel geheel gelijk heeft....

Op het gebied van het gevoelsleven doet de aansteking zich voor, al gaat deze aansteking zelden zoo ver als in de menigte. Aansteking en medegevoel zijn geen synoniemen.[18]) De aansteking kan echter wel het

18) Zie Zwanenburg, l.c., pag. 29.

medegevoel voorbereiden. De aansteking is wellicht een noodzakelijke voorwaarde voor het medegevoel en wij zien nu dat de vatbaarheid om door medegevoel aangedaan te worden in de groep t.o.v. de leden van de groep in verhoogde mate naar voren treedt.

Behalve aan verschillende, gezellig levende dieren, schrijft men ook aan den mensch, die volgens Aristoteles een gemeenschapswezen is, een kudde-instinct toe. Aan dit kudde-instinct beantwoordt een primair specifiek gevoel [19]), waarmede de gevoelens van gezelligheid, gemeenschap en solidariteit nauw verbonden zijn. Wij zien nu dat deze gevoelens in de onderscheidene groepen geactiveerd worden. Reeds wanneer een der leden van de stamtafel door een buitenstaander onheusch bejegend is, vertoonen zijn medeleden de neiging, dezen buitenstaander te negeeren. Wij herinneren ons uit onze schooljaren voorbeelden van de solidariteit der leerlingen van een klas....

Uit de gevoelens van gezelligheid, medegevoel en solidariteit ontwikkelt zich het groepsgevoel, het gevoel voor de groep als eenheid. Onderscheidene vereenigingen hebben hun vereenigingsliederen, hun gezamenlijke maaltijden en andere middelen, welke alle ten doel hebben het groepsgevoel te versterken.....

Nog verschillende andere gevoelens kunnen in het groepsleven worden geactiveerd. Men denke hier slechts aan het gevoel van naijver op andere groepen. Hoe levendig herinner ik mij nog de schoolgevechten waaraan ik als knaap deelnam. Voetballers weten ons te verhalen van vechtpartijen tusschen de leden van twee, met elkaar concurreerende clubs...

In het drangleven worden verschillende aandriften, welke tot dusverre latent waren, manifest. Allereerst de imitatie-drang. Voorts het hiervoor reeds genoemde kudde-instinct, het strijdinstinct [20]), het wedijverinstinct, enz. Met al deze aandriften hangen specifieke gevoelens samen....

Dat de spiritistenkring gezien dient te worden als een groep kan m.i. aan geen twijfel onderhevig geacht worden. Zij wordt gevormd door een (niet te groot) aantal personen, die op een bepaalden dag (meestal één maal per week), op een bepaald uur (in den regel 's avonds) bij één van hen (bijna altijd dezelfde persoon) samenkomen. Ofschoon van een bestuur en een reglement in den regel hier geen sprake is, zoo dient hier nochtans

19) Volgens Mac Dougall („Introduction to Social Psychology", Methuen, Londen) e.a. beantwoorden aan een aantal instincten primaire of elementaire gevoelens.

20) Ribot („Psychologie des sentiments") ziet in dit instinct den offensieven vorm van den drang tot zelfbehoud.

meestentijds wel van een vast verband te worden gesproken. De kring heeft haar eigen ongeschreven wetten en draagt het karakter van een besloten gemeenschap. Slechts bij uitzondering wordt er iemand tot den kring toegelaten en dan nog slechts na onderling overleg (of na overleg met de „contrôle"). [21])

De leden van den kring zijn bijna altijd lid van de een of andere spiritistenvereeniging, waarin zij elkaar meestal hebben leeren kennen. Zij zijn geestverwanten. Bovendien bestaat er (ontwikkelt er zich) tusschen de leden van den kring onderling een soort van vriendschapsband. Men zal den kring bij voorkeur vormen uit leden der vereeniging, die elkaar sympathiek zijn, of — om in de termen der spiritisten te spreken — „wier fluïdes met elkaar harmonieeren"…..

Het streven van de leden van den kring is er wel in de meeste gevallen slechts op gericht in contact te komen met de geestenwereld, ten einde een bevrediging van het gemoedsleven te erlangen. Rustige intellectueele bezinning op de te verwachten en waargenomen verschijnselen treft men in de kringen der spiritisten over het algemeen weinig aan. Hun doel is slechts bij uitzondering dat van den parapsycholoog, wiens streven uit kennisdrang wordt geboren….

Twee personen trekken in den kring in bijzondere mate onze aandacht. Dat zijn de „magnetiseur" en het „medium"….

De magnetiseur is de leider van den kring, of juister de aardsche leider, want er is ook nog een boven-aardsche leider: de „contrôle" of beschermgeest van het medium. Zoolang deze zich echter niet manifesteert berust de leiding bij den magnetiseur. Zijn taak bestaat in de eerste plaats hierin, dat hij het medium — zoo noodig — helpt, om in trance te geraken. Hij doet dit door het medium te mesmeriseeren. [22]) Ook bij het „ontwaken" van het medium verleent hij, waar noodig, zijn hulp. (Démagnetiseeren).

Hij is voorts een man, die geacht wordt „deskundig" te zijn. Dat zijn weten in vele gevallen slechts een pseudo-weten is [23]) doet hier niets ter zake; zijn kringgenooten gelooven in zijn deskundigheid en dies is hij hun suggestor. Wat betreft het medium, het troetelkind van den kring, ook dit is suggestor. Minder op grond van zijn eigen deskundigheid, dan wel

21) Zie mijn: „Het Spiritisme", den Haag, 1936.

22) Zie: „T. v. P.", VI, pag. 209.

23) Men denke hier slechts aan de vele fantastische theorieën welke ons van de zijde van z.g. occultisten opgedischt worden met betrekking tot fluïdes, geesten, enz.

op grond van het feit, dat men meent dat zijn aanwijzingen, raadgevingen e.d. uit de geestenwereld afkomstig zijn, waarmede hij (zij) immers in zoo'n nauw contact staat...

Bij den aanvang der zitting gaan de deelnemers meestentijds rond een tafel zitten, waar zij hun handen op leggen. De pink van den een rust op den pink van den ander. Maken zij geen gebruik van een tafel zoo vormen zij nochtans bij herhaling een keten door elkaar bij de hand te nemen. Soms begint men met rustig te zitten en af te wachten. Eerst wanneer het wachten den deelnemers wat te lang duurt gaat men er toe over den keten te vormen of zich rond een tafel te scharen...

Op grond van het hiervoor behandelde valt het thans gemakkelijk in te zien, dat een en ander leidt tot een vermindering der verstandswerking (verlaging van het bewustzijnsniveau, verhooging der suggestibiliteit) en een verhooging der emotionaliteit (waardoor opnieuw een toename der ontvankelijkheid voor suggesties ontstaat). (Bewustzijnsverenging).

Men bedenke voorts, dat men in vele kringen de gewoonte heeft het licht te temperen (soms maakt men gebruik van rood licht [24])), gezamenlijk een lied te zingen of te luisteren naar muziek van gramofoon of orgel, hetgeen opnieuw een vermindering der verstandswerking en een verhooging der emotionaliteit ten gevolge heeft, daar het langdurig verblijf in een verdonkerd of donker gemaakt vertrek ons passief doet worden [25]) en het gezamenlijk zingen van liederen of het gezamenlijk luisteren naar muziek als sterke bindmiddelen moeten worden beschouwd. [26])

In sommige kringen heeft men ook de gewoonte wierook te branden. Het inademen dezer dampen werkt op vele personen hypnotiseerend. [27])

Het spreekt wel vanzelf, dat ook de imitatie-drang bij de deelnemers aan de zitting zich krachtiger dan onder normale omstandigheden doet gelden, al geven de aanwezigen daarvan niet altijd blijk. (Het geeuwen der onderscheidene aanzittenden resulteert waarschijnlijk voor een deel uit den imitatie-drang).

---

24) De invloed van gekleurd licht op het gevoelsleven en de activiteit. Volgens sommigen zou rood licht een activeerenden invloed uitoefenen, blauw licht daarentegen een „dempenden" invloed. Zie A. Argelander: „Das Farbenhören", Jena, 1927, pag. 97.
Het schijnt dat hier nog weinig vast staat.

25) Het „uitvallen" van een of meer zintuigen werkt hypnotiseerend.

26) Zie W. v. d. Wall: „Methodische toepassing der muziek bij de behandeling van ongewone personen", Amsterdam, 1929.

27) Zie A. v. Schrenck Notzing: „Die Bedeutung narcotischer Mittel für den Hypnotismus", Leipzig, 1891; J. H. Schultz: „Hypnose-Technik", Jena, 1935.

De ervaringen van hen, die de telepathie hebben bestudeerd, hebben aan het licht gebracht, dat verhooging der emotionaliteit de geschiktheid om als afzender op te treden bevordert [28]), terwijl verlaging van het bewustzijnsniveau (de passieve toestand) onze geschiktheid om als ontvanger te fungeeren doet toenemen. Evenals in de acute collectiviteit (de menigte) bevindt dus ook het individu in de groep welke spiritistenkring heet, zich in een toestand, welke zoowel bevorderlijk is voor zijn afzenderschap, als voor zijn ontvangerschap. [29]) Het is zeer aannemelijk te achten, dat (een aantal van) de leden van een spiritistenkring elkaar wederkeerig (en zonder zich daarvan bewust te zijn) telepathisch beïnvloeden. Aanvankelijk zijn er slechts twee deelnemers, welke met elkaar in telepathisch contact staan. Er ontstaat een „foule à deux". Maar daarbij blijft het in een aantal gevallen niet. Men begint ook andere deelnemers (zonder zich daar bewust van te zijn) te beïnvloeden, die op hun beurt anderen (waaronder de afzenders) beïnvloeden. Men zendt terug hetgeen men ontvangt. Zoo ontstaat er een eenheid van denken, gevoelen en handelen analoog aan die, waardoor de menigte zich kenmerkt, maar zwakker dan deze. De spiritistenkring draagt een menigteachtig karakter....

Dietz heeft in zijn genoemde publicatie een streng onderscheid gemaakt tusschen leider en belhamel. „De belhamel in zijn zuiveren vorm, die zich alleen door heviger emotionaliteit en scherper actie van zijn bentgenooten pleegt te onderscheiden, is dit juist krachtens zijn meerdere passiviteit, waardoor hij het sterkst onder den invloed staat van de symboulie van het sympsychium [30]); in waarheid is hij het, die het meest is meegesleept...." *Het komt mij nu voor, dat het medium in den kring geheel of gedeeltelijk een soort van belhamels-rol vervult.*

In dit verband is het van belang eens na te gaan of de zelfwaarnemingen onzer proefpersonen een bevestiging van mijn vermoeden inhouden. De gegevens welke ons hier ter beschikking staan zijn helaas nog gering in aantal. Nochtans staan er ons enkele ter beschikking.

Van algemeene bekendheid zijn de ervaringen van mevr. E. d'Espérance, welke er alle op wijzen, dat het medium gezien dient te worden als het middelpunt van den kring. Zij „voelde" de gedachten der aanwezigen a.h.w. op zich afkomen en die gedachten deden haar aan als materieele dingen. [31])

28) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 193 e.v.

29) Zie P. A. Dietz: „Telepathie en Psychologie der Menigte", pag. 54

30) Dietz, l.c., pag. 66. Zie ook pag. 38 en 40.

31) „Het Toekomstig Leven", 1904, pag. 89.

In: „Psychische Studien" [32]) heeft E. W. Dobberkau verteld van zijn ervaringen als medium.

„Toen ik voor het eerst een sterke neiging voelde om in trance te geraken had ik de navolgende, zeer eigenaardige gewaarwordingen. Het was mij, alsof ik alle gedachten van de aanzittenden (eenige vrienden waren er bij uitgenoodigd) in mijn hoofd hoorde fluisteren. Niet één gedachte vervulde dus mijn brein, maar verschillende tegelijkertijd namen er bezit van, en het was alsof mijn eigen ik slechts een passieve toehoorder dezer vreemde gedachten was. Tegelijkertijd voelde ik echter een onbedwingbaren drang in mij om in den zin dezer gedachten te spreken, en wel juist zooals ik het van trance-media had gehoord. Zou ik nu dezen drang nauwkeurig moeten omschrijven, dan zou ik zeggen, dat zich in mij, tegen mijn wil, een sterke aandrang vertoonde, om a.h.w. tooneelmatig als trance-medium te spreken en mij te gedragen. Tevens kreeg ik een zoo eigenaardig onmachtsgevoel in den mond, dat het mij werkelijk zwaar viel om den drang te overwinnen, die mij tot spreken dwong. Met al mijn macht moest ik mijn wil tegen dezen drang om komedie te spelen in het werk stellen. Ik wilde deze vreemde gedachten uit mijn bewustzijn bannen, daar ik mij er ten volle van bewust was, dat ik „bedriegen" zou, wanneer ik in den geest mijner spiritistische vrienden tot hen een toespraak zou gehouden hebben, alsof door mij een „geest" sprak...."

Sommigen zullen misschien geneigd zijn hier op te merken, dat bij Dobberkau geen sprake is van overeenstemming in het gedachte-leven der aanzittenden, doch eerder van een wedstrijd der onderscheidene (van de aanwezigen afkomstige) op het medium afkomende gedachten, terwijl ik in het bovenstaande den kring (chronische collectiviteit) vergelijk bij de menigte (acute collectiviteit), waarin wel sprake is van een eenheid van denken, voelen en willen.

Men gelieve echter te bedenken, dat de kring, waarvan Dobberkau hier gewag maakt, nog niet het karakter droeg van den „vasten" spiritistenkring, waarvan de leden „aan elkaar gewend zijn", elkaar kennen en met elkaar bevriend zijn, en waarin men er bovendien naar streeft een sfeer te scheppen, welke bevorderlijk geacht wordt voor het slagen der zittingen. In dergelijke kringen laat men ongaarne bezoekers toe, omdat de ervaring geleerd heeft, dat zij storend kunnen werken, hetgeen hier zeggen wil: de eenheid van het denk-, gevoels- en wilsleven der groep negatief beïnvloeden.

„Mijn vrienden en ik hadden bijna zeven jaar lang geëxperimenteerd, regelmatig eens of twee maal in de week séances houdende. De resultaten van deze zittingen hadden ons van den aanvang af een levendige belangstelling ingeboe-

32) October 1909.

zemd en deze belangstelling verminderde nooit...... Wij waren als kinderen toegelaten in een nieuwe speelplaats, die een onbegrensde ruimte aanbood voor ongekende en heerlijke spelen. Van voorwaarden wisten wij weinig of niets af. Het bleek ons echter spoedig, dat wij het best slaagden bij afwezigheid van vreemden in onzen kring, en ofschoon wij er prijs op stelden onze ontdekkingen bij onze kennissen bekend te maken, gingen wij langzamerhand de tegenwoordigheid van bezoekers als iets vervelends en hinderlijks beschouwen. Wij gaven ons toen echter geen moeite naar het hoe en het waarom daarvan onderzoek te doen." E. d'Espérance („Het Toekomstig Leven", 1904, pag. 56).

Het feit, dat het medium een soort van belhamels-rol vervult, werd reeds eenige tientallen jaren geleden opgemerkt door Prof. J. Ochorowicz. In het bekende werk over: „L'Extériorisation de la sensibilité" van A. de Rochas (Parijs, Chacornac) treffen wij de navolgende uitspraak van hem aan:

„......Nu ons gebleken is, dat een medium slechts 33) een spiegel is, die de ideeën...... der aanzitters weerkaatst...... zal het ons niet verbazen te zien, dat de telepathie hier een belangrijke rol speelt. Het is niet twijfelachtig of de aanzittenden kunnen het medium de gewenschte daad suggereeren en het is ook niet twijfelachtig of de manifestaties nemen het karakter aan van het geloof der aanzittenden. Ik heb gezien, dat „John" 34) in een milieu van materialisten niets anders was dan een onpersoonlijke kracht, die Eusapia eenvoudig „de kracht" noemde, terwijl in intieme spiritistische kringen „John" den vorm kreeg van overleden personen. Evenzoo zal het medium onder de heerschappij komen van een suggestie van fraude, indien er proefleiders aanwezig zijn, die aan niets anders denken dan aan bedrog van de zijde van het medium...."

Het verblijf in den kring vergemakkelijkt het medium het passief worden, het verlagen van zijn bewustzijnsniveau, het in trance geraken. Hierdoor worden niet alleen voorwaarden geschapen, welke leiden tot een verbetering zijner praestaties als ontvanger (de mogelijkheid doen toenemen, dat hij als ontvanger begint op te treden), maar ook tot het zich voordoen van andere verschijnselen, waarvan dat der cryptomnesie hier wel in de eerste plaats dient te worden genoemd. [35])

(Slot volgt)

---

33) Hier gaat de onderzoeker te ver. T.

34) Bedoeld wordt „John King", de contrôle van het medium. Zie mijn: „Beknopte Handleiding der Psychical Research", den Haag, 1926, III, pag. 43 alsmede mijn: „Het Spiritisme", den Haag, 1936, pag. 218.

35) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

EEN MERKWAARDIG FEIT

door Dr. J. SIEGENBEEK VAN HEUKELOM

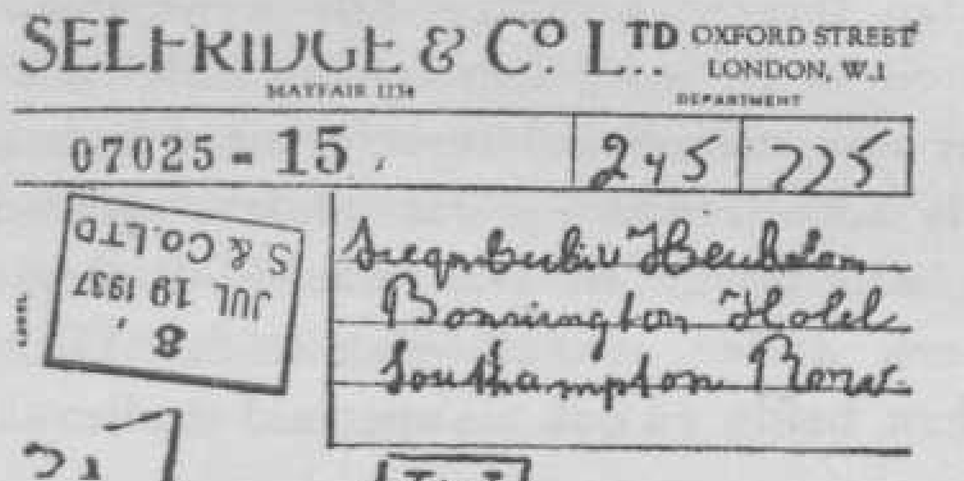
Mijn echtgenoote en ik waren aanwezig bij een séance in het „International Institute for Psychical Research" te Londen op Donderdag 22 Juli 1937. Het medium was Mr. Cockersell. Wij zaten niet naast elkaar; voor zoover wij konden nagaan, kon het medium niet weten, dat wij bij elkaar behoorden. Onder vele andere zaken kwam bij mij door de naam Cubi (of Cubit, phonetisch Kjoebi), een naam, dien ik nooit gehoord had. Ongeveer een kwartier later kwam dezelfde naam (als Kjoebil of Kjoebilik) door bij mijn vrouw. Ook zij kende dezen naam niet. Na de zitting spraken wij er over, hoe merkwaardig het was dat deze, ons onbekende naam, bij ons beiden door was gekomen.

Nu waren wij op Maandag 19 Juli in Londen in een winkel geweest, waar wij inkoopen hadden gedaan. Wij hadden deze betaald en verzocht het pakje aan ons adres in ons hotel te bezorgen. Men had ons beloofd, dat het er uiterlijk Woensdag zou zijn. Donderdagmorgen informeerden wij, of er een pakje aan ons adres was bezorgd; de portier meende, dat er wel een pakje van dezen winkel bezorgd was; als het voor ons was geweest, zouden wij het in onze kamer vinden. Daar was het echter niet, waaruit wij de gevolgtrekking maakten, dat het niet bezorgd was. Na de bovengenoemde zitting gingen wij dus naar den winkel terug om te informeeren. Daar verzekerde men ons, dat het pakje wel bezorgd was en telefoneerde men met den portier van het hotel. Deze antwoordde dat er wel een pakje gebracht was, echter met een adres dat in het hotel niet bekend was. Men had het toen gebracht naar de kamer van iemand, wiens naam het meest overeenkwam met het adres, maar deze had het juist teruggebracht, omdat het niet voor hem bestemd was.

Wij gingen naar onze kamer en vonden daar het verwachte pak, met het adres (in groote letters):

Siegn. Cubi Heubdon

Echter bevond zich ook op het pakje een adresstrookje van de zaak, waarop mijn vrouw haar naam had geschreven. Dat was echter tamelijk onduidelijk gedaan (Fig. I), en bij de verzending had men het blijkbaar wenschelijk gevonden, den naam in duidelijker letters er onder te zetten (Fig. II) en toen van Siegenbeek van Heukelom, Siegn. Cubi Heubdon gemaakt. De beide adressen zijn hier weergegeven. Bij vergelijking zal men zien dat de vergissing te begrijpen is.

[Fig I]

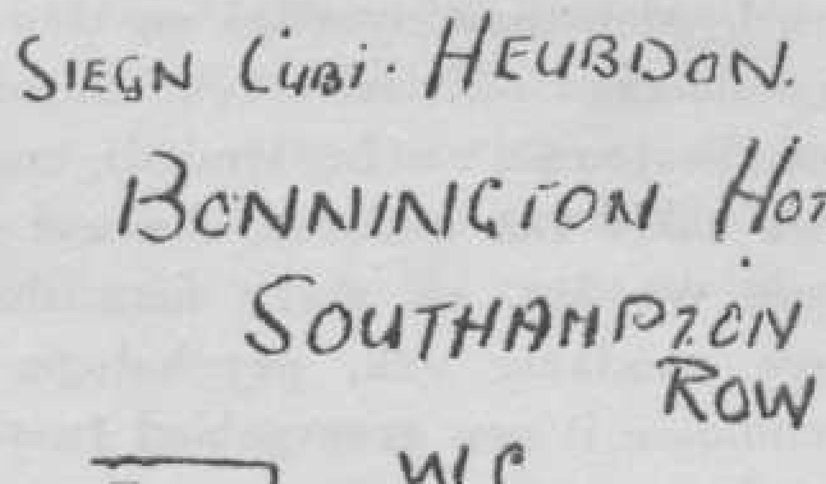

Fig II

Aldus was het raadsel van den naam Cubi opgelost.

Daar de naam Cubi zoowel bij mij als bij mijn vrouw genoemd is, op verschillende oogenblikken, is toeval uitgesloten. Niemand wist van dezen naam iets, behalve de persoon in den winkel, die uit overmaat van ijver deze vergissing maakte, die aanleiding werd tot deze zeer merkwaardige mededeeling.

PARABIOLOGIE EN PARAPSYCHOLOGIE

door Ir. FELIX ORTT

In zijn artikel over „Dierpsychologie en Parapsychologie" in het nummer van Nov. 1937 van dit tijdschrift uit Dr. J. A. Bierens de Haan zijn ergernis over het ongeoorloofd inlijven van een nog onverklaard biologisch verschijnsel in de parapsychologie, waarin hij een zucht ziet van parapsychologen om zich meester te willen maken van niet of nog niet geheel verklaarde feiten van biologie en dierpsychologie. Als markant voorbeeld van dergelijk ongeoorloofd inlijven haalt hij mijn artikel over den Palolo-worm aan.

Uit die aanhaling en de daarbij gegeven commentaren wordt de strekking van mijn artikel niet duidelijk. Integendeel, men krijgt er een indruk uit die anders is dan ik bedoelde. Het schijnt me goed dit vraagstuk van z.g. „inlijven" wat dieper te bezien.

Bij het wetenschappelijk bestudeeren van levensproblemen is men noodgedwongen aangewezen om deze in rubrieken te verdeelen, aan die bepaalde wetenschappen namen te geven, voor de beoefening daarvan bepaalde leerstoelen te vestigen en zich op die vakken te specialiseeren. Men vergeet daarbij maar al te veel, dat dit verdeelen in vakken kunstmatig is, dat er overal zeer belangrijke grensgebieden zijn; dat bij een grondige beoefening van hetgeen bij eigen vakterrein behoort, zeer vaak de grenslijn

overschreden moet worden en men dan terecht komt op een grensgebied, waar niemand officieel-erkend autoriteit is en ieder beoefenaar „dilettant" (in den besten zin van het woord), maar ook menigmaal terecht moet komen in het vakje van anderen, die wel als autoriteiten op dat andere gebied erkend worden, en waar men dus een figuur als leek maakt. Biologie is een zoodanig vak, psychologie een ander erkend studievak. Dierpsychologie is een grensgebied tusschen beide en ook als speciaal studievak erkend.

De parapsychologie is een nieuw wetenschappelijk studievak, gelukkig niet scherp begrensd nog, omdat men daarbij zeer nieuwe, onbekende gebieden betreedt. Het voorvoegsel „para" geeft daar uitdrukking aan. De parapsychologie onderzoekt feiten, die een psychologisch karakter hebben, maar buiten het officieele studievak der psychologie vallen en niet, of niet geheel, door de daar erkende wetten en hypothesen verklaard kunnen worden.

Evenzoo kan men, naar ik meen, met recht den term „parabiologie" gebruiken voor levensverschijnselen, die òf geen studie-objecten voor de erkende biologie zijn, òf voor zulke waarvan het zich laat aanzien dat ze niet door de erkende biologische wetten en hypothesen te verklaren zijn.

Het probleem van den paloloworm is een probleem, dat wel bij uitstek in het grensgebied van verscheidene wetenschappen ligt; en hoewel het in hoofdzaak een biologisch vraagstuk is, waarvoor dus de vakbiologen ter oplossing in de eerste plaats aangewezen zijn, is de oplossing toch niet mogelijk zonder er andere wetenschappen als de physica, de oceanografie met de kennis der getijbeweging, enz., bij te betrekken. Misschien nog wel andere wetenschappen.

Omdat de grondigste onderzoekers van den palolo-worm òf erkend hebben, dat elke verklaring van de zonderlinge gedragingen van dit dier ontbreekt, òf met z.g. verklaringen zijn gekomen, die kant noch wal raken en hoogstens aantoonen hoe men om een verklaring verlegen is — om die reden heb ik gemeend het onder de parabiologische problemen te mogen rekenen. En daar noch van de parabiologie, noch van de parapsychologie de grenzen gekend worden, maar beide studievakken zeer zeker onderling een groot grensgebied moeten hebben, heb ik in ons tijdschrift het een parapsychologisch vraagstuk genoemd. Dus allerminst uit de zucht tot „inlijven", maar veeleer om er op te wijzen, dat men met vage of goedkoope verklaringen in de bekende sfeer van physische, psychische en bio-

logische wetten en hypothesen er niet komt. Als aan den laatsten zin van mijn betreffende artikel: „Laat ons dus gerust onder de oogen zien, dat er ons tot dusver onbekende energieën in het spel zijn; dan is er kans, verder te komen, tot dieper inzicht" meer aandacht was geschonken, dan zou de misvatting van mijn bedoeling door Dr. B. d. H. vermoedelijk niet hebben plaatsgevonden.

BOEKBESPREKING

Persoonlijkheids-onderwijs. Gedenkboek voor L. Groeneweg, Hoofd van de Hillegomschool te Amsterdam.

Dit boek is uitgegeven bij gelegenheid van den zestigsten verjaardag (28 Sept. 1937) van den Heer L. Groeneweg.

Op 20 Juni 1915 stichtte de heer *Groeneweg* de *Vereeniging voor Psychisch Onderzoek en Toegepast Magnetisme,* nadat hij op 10 Maart 1915 had opgericht een comité van voorbereiding. Een concept-werkplan werd opgesteld, waarvan de afdeeling Psychisch Onderzoek geïnspireerd was op de Society for Psychical Research en de afdeeling Toegepast Magnetisme van het inzicht uitging, dat slechts georganiseerd door en uitgaande van een Vereeniging, staande op altruïstischen grondslag, in den chaos van de magnetische behandeling in ons land orde en leiding was te brengen.

In October 1917 werd in bescheiden formaat een „Maandblad" uitgegeven.

Op 1 Mei 1916 kreeg de Vereeniging de beschikking over een eigen gebouw.

Reeds spoedig na de oprichting van zijn Vereeniging zocht de heer Groeneweg contact met personen in Nederland, die zich voor het parapsychologisch onderzoek interesseerden: Dr. P. A. Dietz, Dr. K. H. E. de Jong e.a. Mijn contact met den heer Groeneweg dateert van het jaar 1918. Een tiental jaren lang heb ik den arbeid van zijn Vg. van zeer nabij gade geslagen.

Men kan tot op zekere hoogte Groeneweg's Vg. zien als een voorloopster van onze S. P. R..

In het „Maandblad" van genoemde Vg. (Sept. 1919) lezen wij, dat er pogingen worden aangewend om in Nederland te komen tot de oprich-

ting van een Ned. S. P. R. — de zenuwarts Dr. I. Zeehandelaar deed hiervoor in dat jaar zeer veel moeite [1]).

De oogarts W. F. Waghto vestigde er in het Alg. Handelsblad de aandacht op dat de Vg. v. P. O. en T. M. naar zijn meening reeds een Ned. S. P. R. was, maar dat kon Dr. Zeehandelaar niet beamen: „Het vastkoppelen van psychisch onderzoek .... met de bevordering van magnetiseurspraktijken is niet gelijkwaardig te achten met de werkwijze der zeer hoog staande Society for Psychical Research, zooals wij die hier te lande wenschen en waarvoor groote belangstelling blijkt te bestaan" antwoordde hij zijn collega.

De heer Groeneweg verdedigde het bestaansrecht van zijn Vg. naast een S. P. R. „omdat een S. P. R. uiteraard zich uitsluitend zal bezighouden met *onderzoek* der psychische verschijnselen, terwijl onze Vg. bovendien ook de *ontwikkeling* en de *scholing* der z.g. occulte vermogens in den mensch en ten slotte de *toepassing* daarvan voor ons eigen en anderer welzijn tot taak heeft gesteld. De eerste zal dus zijn een *studie*-genootschap, terwijl de laatste meer het karakter heeft van een *werk*-genootschap, dat zeer zeker bij haar werken dankbaar gebruik zal maken van de uitkomsten door de eerste verkregen; omgekeerd zullen wij gaarne met al onze krachten daadwerkelijk haar onderzoek willen steunen. Zoodoende zullen wij in wisselwerking kunnen uitvoeren „het grootsche werk, dat een S. P. R. wacht"."

Van deze wisselwerking is — helaas — in den loop der jaren niet veel terecht gekomen. De afdeeling „psychisch onderzoek" van Groeneweg's Vg. heeft in den loop der jaren niet veel opgeleverd....

Het „Maandblad" daarentegen heeft jarenlang, zij het ook op zeer bescheiden schaal, de taak van een tijdschrift voor parapsychologie vervuld — er zijn belangrijke opstellen in verschenen van Dr. K. H. E. de Jong, Ir. Felix Ortt, Dr. A. J. Resink. Zelf heb ik er ook jarenlang aan medegewerkt (tot het jaar 1928, waarin ik met Dr. Dietz de redactie van het „Tijdschrift voor Parapsychologie" op mij nam)....

Op het gebied van het z.g. dierlijk magnetisme heeft de Vg. zeer zeker haar meest belangrijke werk verricht. Men leze in dit verband Groeneweg's boekje: „Over het wezen en de practijk van het z.g. magnetiseeren", in 1935 door de Vg. (Amsterdam) uitgegeven en bevattende

---

1) Zie: „T. v. P.", V, pag. 80.

in hoofdzaak opstellen van de hand van Groeneweg, tusschen 1916 en 1935 geschreven en in zijn „Maandblad" gepubliceerd [2]).

Groeneweg is echter niet alleen „magnetiseur" — hij is bij het onderwijs werkzaam — en thans, sinds jaren, hoofd eener school.

Het „Gedenkboek" is in hoofdzaak gewijd aan zijn loopbaan als onderwijsman — en deze loopbaan is zeer eervol. Groeneweg is een zeer verdienstelijk paedagoog. In 1925 verscheen bij Wolters te Groningen zijn werkje: „Glimpen van de Nieuwe School. Persoonlijkheidsonderwijs" een tweede druk verscheen bij J. Storm in Amersfoort.

Zeer zeker was het een groote voldoening voor den heer G., toen hij in het jaar 1923 (hij was toen nog onderwijzer aan een openbare school voor gewoon lager onderwijs te Amsterdam) na vele vergeefsche pogingen ten slotte toestemming kreeg zijn opvoedkundige denkbeelden in de praktijk te brengen — hij verkreeg toestemming tot het doen van een experiment met een door hem zelf samengestelde onderwijs-methode: het Persoonlijkheidsonderwijs. De proefklasse aan de Staringschool ging onder zijn leiding aan het werk. Na verloop van een jaar kreeg hij toestemming het werk voort te zetten. In 1930 werd hij Hoofd van de Hillegomschool. Zijn methode had voldaan, men erkende zijn groote verdiensten als praktisch opvoedkundige. Het „Gedenkboek" getuigt hiervan — verschillende personen hebben daar aan meegewerkt.....

Wanneer wij van Groeneweg zeggen, dat hij ook „magnetiseur" is, dan verdient dit naderen uitleg. Zijn „magnetiseur-zijn" staat niet los van zijn „onderwijzer-zijn".

Zeker, Groeneweg „gelooft" in een „uitstraling" (psycho-physische emanatie). „Van de „realiteit" van het vorengenoemde „dierlijk magnetisme — menschelijke uitstralings-fluïde" — zijn we in den loop van onze veeljarige practijk ten stelligste overtuigd geraakt. Het zou ons te ver voeren, als we daaromtrent de „Historie" zouden willen doen spreken, maar aan de andere zijde is dit overbodig, omdat W. H. C. Tenhaeff in zijn werk: „Het Dierlijk Magnetisme" daaraan volle aandacht heeft geschonken en we dus daarnaar mogen verwijzen...."

Maar..... men moet nu niet meenen dat voor Groeneweg de taak van den „magnetiseur" slechts bestaat in het toedienen van dit vooralsnog hypothetisch menschelijk (dierlijk) „geneesmiddel" — de persoonlijkheid van den „genezer" speelt, volgens hem, hier een groote rol.

2) Zie: „T. v. P.", IX, pag. 11.

En daarmede zijn wij dan weer gekomen op het gebied der „opvoedkunde" en begint de verdienstelijke paedagoog Groeneweg weer tot ons te spreken.....

Dat de heer Groeneweg — ofschoon geen arts — ook bij herhaling op zieken een gunstigen invloed heeft uitgeoefend kan, in het licht der moderne zielkunde geen verwondering baren: arts, theoloog en paedagoog ontmoeten elkaar bij herhaling op het gebied der psychotherapie, en zijn daarop, elk op hun beurt en hun wijze, praktisch werkzaam....

De heer Groeneweg is, van de oprichting af, lid van onze S. P. R. Wij wenschen hem van harte geluk bij gelegenheid van zijn zestigsten verjaardag en hopen dat zijn Gedenkboek door velen zal worden gelezen. Voorts, dat het hem gegeven moge zijn nog vele jaren te arbeiden in dienst van ons onderwijs.

TENHAEFF

J. ARTHUR FINDLAY: *Aan de Grens van het Bovenaardsche*, met een voorbericht van Sir William Barrett, geaut. bewerking van G. A. W. van Straaten en J. Rombouts, Leiden, N.V. Leidsche Uitgeversmaatschappij, 1937.

Dit boekje is suggestief geschreven en ik kan mij voorstellen, dat het velen tot nadenken stemt en troost biedt. Maar.... als wij het op den keper gaan beschouwen, dan blijft er toch veel waarachter wij een vraagteeken plaatsen.

De schrijver maakte aanteekeningen op 43 verschillende séances — hiervan hadden 39 plaats met J. C. Sloan en 4 met andere mediums (pag. 63). Deze aanteekeningen liggen aan dit boek ten grondslag.

„Na 12 jaar met den heer John C. Sloan vertrouwelijk te hebben geséanceerd en nadat ik met de meeste andere voorname mediums in Engeland en Amerika had aangezeten, kan ik met overtuiging zeggen, dat hij het beste trance-directe-stem, helderziend en helderhoorend medium is, met wien ik ooit heb geëxperimenteerd" (pag. 59).

Deze Sloan is geen beroepsmedium, maar een geschoold arbeider. „Het lijkt vreemd, dat een man met zulke zeldzame gaven, practisch beschouwd eigenlijk aan de wereld onbekend is; maar dat is nu eenmaal zoo" (pag. 64). „Sloan rekent het tot zijn plicht zijn gave ten dienste te stellen van hen, die het noodig hebben; maar men behoeft geen geld aan te bieden, aangezien hij het niet zou aannemen" (pag. 60).

Met alle waardeering van het feit dat Sloan zijn gave in dienst stelde van „hen die het noodig hebben" (lees: van hen die hun dooden betreuren) zoo betreur ik nochtans het feit, dat hij zich niet beschikbaar schijnt te hebben gesteld voor een systematisch parapsychologisch onderzoek.

Het verheugt ons te lezen dat de heer Findlay, die een „eervolle positie in de stad Glasgow bekleedt" (pag. XIII) „zoodanige maatregelen heeft genomen, dat bedrog..... onmogelijk werd gemaakt" en door volhardend onderzoek ingelicht werd „omtrent de etherische wereld, haar bewoners en hoe de communicaties plaatsgrijpen" (pag. 93), maar wij zouden nog meer verheugd zijn indien wij naast zijn boek de rapporten konden leggen van bevoegde onderzoekers — rapporten met positieve resultaten verkregen tijdens laboratorium-zittingen.

Het parapsychologisch onderzoek brengen dergelijke boeken niet verder — zij brengen slechts „troostrijke uitzichten" en..... vele vragen.

TENHAEFF

HILBRANDT BOSCHMA: *Het Wonderland der Ziel.* Een causerie voor jonge Menschen. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen (Erasmus-Serie No. 19).

De bedoeling van deze bevattelijke uiteenzetting over ziel, lichaam, onderbewustzijn, suggestie, handoplegging, psychoskopie, e.a. paranormale verschijnselen is, dat zij gebruikt zal worden om met oudere catechisanten e.d. besproken te worden. De schrijver is in kerkelijke kringen zeer bekend. In dit boekje bespeuren wij den invloed van Ortt (pneumat-energetisch monisme) en Hudson (De wet der psychische verschijnselen). Wij bevelen het gaarne aan.

TENHAEFF

Dr. K. H. E. DE JONG, *De Stoa, Een Wereld-Philosophie,* Athenaeum-Bibliotheek, Amsterdam, z. j.; geb. f 3.90.

Dit antieke stelsel van wijsbegeerte met zijn onderdeelen: Logica, Physica en Ethica, wordt door den Leidschen privaat-docent op een wel zeer persoonlijke, maar duidelijke en tot veel nadenken prikkelende wijze behandeld. Aan de nawerking van de Stoa wijdt de schrijver een uitvoerig en goed gedocumenteerd hoofdstuk.

In het verband van dit tijdschrift vermelden wij, dat dr. de Jong de Stoïcijnen met hun uiteenzettingen van de voorspellingsgave voorloopers der parapsychologie noemt (p. 95), terwijl hij ook aan hun leer van de stoffelijkheid der ziel [1]) aandacht wijdt. J. J. POORTMAN

1) Vgl. dit tijdschrift IV, p. 230.

BERICHTEN

Op 1 Dec. j.l. heeft de *Oesterreichische Gesellschaft für psychische Forschung* haar tienjarig bestaan herdacht. De secretaresse, Gravin Zoé Wassilko—Serecki bracht een uitvoerig verslag uit over de werkzaamheden der Vereeniging gedurende dat tijdperk. Daarna hield het bestuurslid der Ned. S. P. R., de heer J. J. Poortman, een voordracht over het onderwerp: „Die Parapsychologie als neue Wissenschaft in ihrem Verhältnis zur Philosophie und Weltanschauung".

Voor de Afdeelingen der S. P. R. zullen de volgende *voordrachten* worden gehouden:

Amsterdam (Parkhotel): 8 Jan.: Dr. P. A. Dietz: „Parapsychologie en Mystiek"; 22 Jan.: Ir. J. F. Carrière: „Het voorspellen in verband met het tijdsprobleem"; 19 Feb.: Dr. L. J. Franke: „De physiologie van den trance-toestand".

Den Haag (Diligentia): 14 Jan.: Dr. P. A. Dietz: „Parapsychologie en Mystiek"; 18 Feb.: Dr. L. J. Franke: „De physiologie van den trance-toestand".

Rotterdam (Middensteiger 12): 12 Jan.: Dr. H. A. C. Denier van der Gon: „Parapsychologie en Physica"; 7 Feb. Dr. L. J. Franke: „De physiologie van den trance-toestand"; 21 Feb.: Dr. W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologie en Criminologie".

INHOUD

MERKWAARDIGE DROOMEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

1. De Wekdroom.

Wanneer wij slaperig worden geraken wij in een toestand van verlaagd bewustzijnsniveau.

Over het wezen van den slaap is nog weinig bekend. In den loop der jaren zijn daarover vele meeningen verkondigd en hypothesen opgesteld, die over het algemeen een fysiologische verklaring trachten te geven. Zoo zijn er fysiologen, die de meening zijn toegedaan, dat de slaap ontstaat door een opeenhooping van afvalproducten in de hersenen (autointoxicatie) [1] . . . .

Tijdens den slaap doen zich wel droomen voor.

De droomen leeren ons, dat tijdens den slaap onze „ziel" ook werkzaam is.

De Bijbel kan ons leeren, dat de mensch reeds tientallen eeuwen geleden belang stelde in droomen en daaraan beteekenis toekende. Homerus meende, dat de droomen ons door de goden gezonden worden en hij maakte onderscheid tusschen ons „bedriegende" droomen en hetgeen onze oostelijke naburen „Wahrträume" plegen te noemen.

In den loop der eeuwen is er door onderscheidene geleerden veel over het wezen der droomen nagedacht en geschreven. Olga v. Koenig-Fachsenfeld heeft ons een interessante studie geschonken over: „Wandlungen des Traumproblems von der Romantik bis zur Gegenwart" [2]). Uit deze studie kan men leeren, dat in de tweede helft der 18de en in de eerste helft der 19de eeuw onderscheidene denkers zich reeds zeer intensief met het droomprobleem hebben ingelaten en daarover gedachten hebben verkondigd, waarmede de zielkundige onzer dagen nog zijn voordeel vermag te doen.

In zijn in 1900 verschenen (en later bij herhaling herdrukte) werk over: „Die Traumdeutung" heeft Freud trachten aan te toonen, dat een groot aantal droomen gezien dient te worden als z.g. neurotische symptomen.

Freud leerde ons den wenschdroom kennen en deed ons dezen zien als den behoeder van den slaap.

Bestudeeren wij de droomen, welke wij uit den kindermond kunnen opteekenen, zoo zal het ons opvallen, dat zeer vele van deze droomen een

---

1) Zie H. v. Winterstein: „Schlaf und Traum", Berlijn, 1932.

2) Stuttgart, 1935.

eigenschap gemeen hebben. Zij vervullen n.l. wenschen, die overdag zijn ontstaan en onvervuld zijn gebleven. Zij zijn eenvoudige en onverholen wenschvervullingen.

Een voorbeeld van zoo'n kinderwenschdroom:

Een jongetje van twee jaar heeft een mandje kersen aan iemand moeten brengen. Waarschijnlijk heeft het hem veel moeite gekost om dat lekkers af te staan. Den volgenden dag vertelt hij zijn droom: Herman heeft alle kersen opgegeten.

Droomen, welke te beschouwen zijn als eenvoudige en onverholen wenschvervullingen, vinden wij ook bij volwassenen. Nordenskjöld weet ons te verhalen van zijn manschappen, dat zij, tijdens de overwintering in het ijs, droomden van groote en smakelijke maaltijden, van bergen tabak, van stapels brieven welke zij van hun familieleden ontvingen [3]). Dietz wijst er in: „Mensch en Droom" [4]) op, dat tabeslijders vaak nacht aan nacht droomen dat zij weer loopen kunnen. Hij wijst in dit verband op „het aangrijpende gedicht van Heine „Böses Geträume", dat vermoedelijk aan een werkelijken droom is ontleend" en dat begint:

> Im Traume war ich wieder jung und munter
> Es war das Lusthaus, hoch am Bergesrand.
> Wettläufend lief ik dort den Pfad hinunter,
> Wettläufend mit Ottilien Hand in Hand.

Karakteristiek is ook dat van het meisje bewonderend wordt gezegd:

> Wie stand sie fest auf ihren kleinen Füszen.

Zooals men weet leed Heine aan tabes. De tabes-lijder heeft een atactischen gang — hij loopt onzeker, stampend, slingert de voeten van den grond....

De droom ontstaat, volgens Freud, wanneer de slaap dreigt gestoord te worden door een prikkel van binnen uit of van buiten af.

„Op het gebied van droomen," zoo vertelt mij de heer J. W. v. d. W. te L., „heb ik nog wel eenige ervaringen..... Zij staan meestal in verband met de prikkels van buitenaf. Zoo droomde ik meermalen over loopen in de sneeuw op bloote voeten, of slecht gekleed in een kouden wind en ontdekte dan, bij het dadelijk daarop ontwaken, dat ik mij had blootgewoeld en koud was geworden.
Over in het water loopen droomde ik, wanneer door lekkage de dekens, en voornamelijk het laken, nat waren geworden.."

3) J. H. v. d. Hoop: „Nieuwe Richtingen in de Zielkunde", Arnhem, 1921, pag. 52.
4) Leiden, 1935, pag. 31.

In den droom wordt die prikkel opgenomen en verwerkt. Zoo wordt, b.v., een wensch als bevredigd voorgesteld. Dit heeft tot resultaat, dat de slaap niet onderbroken wordt. Maar als de prikkel te sterk wordt, dan geschiedt dit toch.

Freud beschouwt dus een aantal droomen als behoeders van den slaap.

Het feit, dat exogene (= van buiten af komende) prikkels in staat zijn het droomen te beïnvloeden, is reeds zeer lang bekend. Het heeft aanleiding gegeven tot het aanwenden van pogingen om kunstmatig droomen te verwekken.

Een der eersten, die deze pogingen instelde, was Eckartshausen, blijkens zijn in 1788 te München verschenen werk: „Aufschlüsse zur Magie". Hij deed slapenden van rozen, linden en katten droomen, door hun hoofdkussens met rozenwater, lindebloesem en kattenurine te besprenkelen. Na hem dient in de eerste plaats de Noor J. Mourly Vold [5]) genoemd te worden, wiens proefnemingen van meer recenten datum zijn. Hij kneep b.v. een slaper zacht in den nek, met als gevolg, dat de man van een trekpleister droomde, welke hij daar als kind eens had gehad, en van den arts, die hem toen behandelde. Toen de onderzoeker een druppel water had laten vallen op het hoofd van een anderen slaper, droomde deze daarna, dat hij in Italië was en door de warmte transpireerde.

Men kan dergelijke droomen, met Freud, zien als behoeders van den slaap.

Mejuffrouw J. K. te Z. schreef mij op 25.10.1937 [6]) het navolgende:

I „Zondagnacht stormde het flink, zooals U waarschijnlijk bekend is. Nu droomde ik, dat er vuurwerk ontstoken zou worden. Ik zag alle toebereidselen maken, daarna het vuurwerk „aanschieten" met een soort filmtoestel en daarop volgde een hevige explosie. Met een harden klap sprong de heele boel uit elkaar en verwondde onderscheidene personen.

Toen ik vlak daarop een tweede voorstelling zou bijwonen ben ik achter drie muren gaan zitten. De klap kwam echter niet.

's Morgens bij het ontwaken zag ik op ons erf een waterbord liggen, dat van het huis van de buren was afgewaaid en bij ons terecht gekomen. Dat was nu de klap van het uit elkaar springende vuurwerk.

Als we nu bedenken, dat ik eerst de voorbereidingen had meegemaakt, en daarna den knal hoorde (tegelijk met het vallen van het waterbord) moet de heele

---

5) „Ueber den Traum, herausg. von Prof. Dr. O. Klemm", Leipzig, J. A. Barth.

6) Het meerendeel der in deze studie gepubliceerde brieven heb ik ontvangen naar aanleiding van mijn vier voordrachten, in Sept. 1937 voor de Radio Volks-Universiteit gehouden.

droom zich in een onderdeel van een seconde hebben afgespeeld. Voor mijzelf leek het echter uren."

Ongetwijfeld moet bij dezen droom het geraas, dat het vallen van het waterbord veroorzaakte, als de z.g. droomaanleiding worden beschouwd. En deze exogene aanleiding moet op één lijn worden gesteld met de endogene (= van binnen uit komende) aanleidingen, welke wij hiervoor reeds leerden kennen, onverschillig of deze nu van lichamelijken, dan wel van ziellijken aard zijn. Ook deze droom, welke dus ontstond door het geraas, dat het vallen van het waterbord veroorzaakte, had klaarblijkelijk geen ander doel, dan den slaap van de droomster te behoeden. De droom schijnt hier ook in geslaagd te zijn. Anders was het echter bij het navolgende geval, dat de heer J. B. te A. mij op 30.9.1937 mededeelde.

II „Vooraf wil ik U zeggen, dat ik nog nooit in militairen dienst ben geweest, en dus geen oorlog heb meegemaakt. Toch was ik in mijn droom in de loopgraven, en maakte daar zeer duidelijk de verschrikkingen van den oorlog mee. Ik hoorde het geknetter van mitrailleurs en geweren, vermengd met enkele kanonschoten. Ik zag menschen vallen enz. Plotseling sloeg een granaat in en ik voelde mij duidelijk de lucht ingaan en weer terugvallen. Natuurlijk kwam aan dien val geen einde. Ik was wakker geworden, nog verdwaasd van den schrik. Mijn tong voelde dik aan in mijn mond. Toen ik weer goed bij was, bemerkte ik de oorzaak van dezen droom. Ik woon boven een rijwielstalling, waar ook motoren gestald worden. Ik slaap in een kamertje aan de straatzijde. Het raam stond open. Nu ging om kwart voor zes 's morgens een jongen per motorrijwiel naar zijn werk. De motor wilde niet direct op gang komen en daarom moest hij enkele malen, onder geratel en geknal aantrappen. Hij was daar nog mee bezig toen ik ontwaakte. Ik heb dus in een paar seconden een oorlog meegemaakt, waar ik nog geruimen tijd van onder den indruk ben geweest. Voornamelijk de luchtreis en mijn val hebben nog lang nagewerkt. Dat ik nadien de menschenkwellers (motorrijwielen) vervloekt heb, kunt U zich zeker wel voorstellen...."

Bij dit geval „won" de prikkel het ten slotte van den droom, waardoor deze een z.g. wekdroom werd.

Hetzelfde kan gezegd worden met betrekking tot de navolgende droomen.

III „.... Ten slotte een wekdroom.

Er was brand. Ik zag rook en vlammen; een groote menigte kwam aanloopen. Eindelijk verscheen de brandweer, luid bellende. Met een schrik wakker wordende, bleek ik te zijn ontwaakt door het geluid van de electrische schel.

Over die z.g. wekdroomen..... heb ik, behalve hetgeen ik van U hoorde, wel eens het een en ander gelezen. Ik heb daaruit dan meenen te begrijpen, dat de een of andere zintuigelijke prikkel, — vooral als de slaap nog licht en oppervlak-

kig is, — de oorzaak van het ontstaan dier droomen kan zijn. Nu heeft mij daarbij één ding steeds gefrappeerd en wel dit, dat datgene in den droom, wat correspondeert met dien prikkel, steeds als slot van den inhoud van den droom komt, terwijl de prikkel de oorzaak van den droom (dus met geheelen inhoud) zou zijn.

Ik onderstreepte in mijn voorbeeld „eindelijk". Het geluid der brandweerschel correspondeert met het geluid van den prikkel, in casu van de electrische schel......"

M. H. te A., 4.10.1937.

IV „Het derde geval was een droom, waarin ik mij te midden van beren bevond. Ik zag er vele vlak bij mij en voelde mij allesbehalve op mijn gemak. Zij keken mij woedend aan en maakten zich, luid grommend, gereed om mij aan te vallen. Hun gegrom werd onrustbarend hard, zoo hard zelfs, dat ik ervan ontwaakte. Toen ik de oogen opende hoorde ik tot mijn schrik het angstaanjagend gegrom nog. Even later kwam de oplossing hiervan. Vlak onder mijn slaapkamerraam startte een auto. Toen de auto eenmaal weg reed veranderde het geluid van den motor natuurlijk onmiddellijk — dus alleen het korte oogenblik van het starten bezorgde mij dezen angstigen droom."

W. L. V. te R., 28.9.1937

V „Ten eerste wil ik U mededeelen, dat mijn slaapkamer aan de straat was gelegen, toen ik dezen droom droomde.

Ik droomde, dat ik op een eenzamen weg liep met een dame. De weg was aan beide zijden met boomen en daar naast was een sloot. Nu hoorde ik ineens hoefgetrappel van paarden. Ik keek om en zag wel 20 paarden aan komen hollen. Ik schrok en liep achter een boom, en was vol angst. En toen hoorde ik paarden gillen (zooals paarden doen als zij vechten) en toen ik keek zag ik al die paarden in de sloot liggen en hun hoofden alleen boven water — en zij gilden aldoor. Het was zoo'n angstig gezicht, dat ik er wakker van werd. En wat was nu het geval? De lieve jeugd ging naar school op haar klompjes — zij liep hard en gilde. Dat was nu het hoefgetrappel en gillen van de paarden....."

Mej. A. B. te A., 17.9.1937

VI „Gaarne wil ik U mijn droom van den laatsten nacht meedeelen.

Te voren moet U weten, dat ik voor mijn huwelijk verpleegster was en dat mijn man veel ziek geweest is en voor een longaandoening verschillende keeren in een ziekeninrichting moest verblijven.

Droom: ik was bezig in een ziekenhuis. Wat ik precies deed weet ik niet meer. Toen moest ik plotseling onderzocht worden. Dit werd gevoeld als een onaangename, maar onontkoombare vrijheidsbeperking, waaraan ik mij onderwierp, zooals ik mij aan zooveel moest onderwerpen. Van het onderzoek herinner ik mij niets anders dan dat ik onderwijl verschillende holle buizen zag, zooals ze voor gasleiding enz. gebruikt worden. Ook werd er ergens anders zeer heftig

gehoest, zooals benauwde patiënten doen. Aanvankelijk trok ik mij daar niet veel van aan: het was in een andere zaal (ik zag de gesloten verbindingsdeur); ik kon niet weg en er zouden daar wel andere zusters zijn die hulp konden bieden. Toen bedacht ik dat het wel weer mijn man kon zijn. Ik schrok en ontwaakte.

Toen ik wakker was bleek mijn man te snorken. Hij doet dit zeer zelden en ik wek hem dan altijd, omdat het geluid mij aan de ademhaling van sommige zwaar zieke patiënten herinnert. Ik ben altijd bang geweest, dat hij nogeens zoo'n zwaar zieke patiënt zou worden."

Mevr. S. B.—M. te H., 16.9.1937

VII „Ik lag bij mijn ouders thuis onder een rozenboompje zoo'n beetje wakend te droomen. Met dat ik naar boven kijk neem ik een monsterspin waar. Zooiets ter grootte van een gewonen kikker. Nu houd ik zooveel van dieren, dat het mirakel van mij niets te duchten heeft, maar ik ben aan zulke onmogelijke spinnen niet gewend en vind het griezelig. Gelukkig rijst hij weer langzaam naar boven. „Nu gauw opstaan", denk ik. Onmogelijk Hij daalt alweer en nu zoo vlug. Ik wil hem met mijn handen afweren, in ieder geval mijn gezicht bedekken. Ik kan niet, ben als verlamd. Nog eenmaal gaat hij een klein eindje de hoogte in, dan.... ach, het erge is gebeurd....! De spin heeft mijn voorhoofd a a n g e r a a k t. Hierop word ik wakker en wat was het nu? Mijn dochtertje (een kind van 5 jaar) was extra vroeg wakker geweest, was uit haar bedje gekomen en had de aardigheid gehad om aan een draad een celluloid poppetje te binden en dit had ze, naar ik toen ook wel begreep, boven mijn gezicht op en neer bewogen...."

Mevr. D. S.—v. d. S. te U., 8.9.1937

VIII „Zomer 1913, naar ik meen, ging 's morgens in de vroegte zeer laag, recht over ons huis, een Zeppelin. Ik sliep vast dien nacht, doch had — en dit moet in verband met de snelheid van de Zeppelin zeer korten tijd hebben bedragen — een hevige belevenis in mijn droom. Er stond n.l. naar ik meende een auto voor het tuinhek in brand. Ik snelde naar buiten, kon het hek pas na vele vergeefsche pogingen openen, holde naar de auto, zag er een heer en een dame in, snelde terug, wekte mijn vader en ging met zand en water naar de auto. Beiden hebben wij, na langen tijd, de brandende auto gebluscht, haalden er de lieden uit, brachten hen binnen. Maar de motor van de auto kon ik niet tot stilstand brengen. Op dat moment werd ik wakker en hoorde werkelijk hevig motorgeronk. Ik sprong uit bed, holde nu werkelijk naar den voorkant van het huis, hoorde steeds duidelijker motorgeronk boven mij maar zag nog niets. Doch één kort moment later verscheen de Zeppelin boven de boomen. Ik schreeuwde het heele huis bij elkaar, vloog weer naar den anderen kant van het huis en zag de Zeppelin met enkele seconden in westelijke richting verdwijnen. Maar zoo snel geschiedde dit alles, dat niet eens alle huisgenooten het luchtschip hebben kunnen zien."

O. te B., 20.9.1937

Onder wekdroomen hebben wij, met Prof. Jelgersma [7]), te verstaan, droomen, waarvan „de inhoud zich aansluit bij een uitwendigen prikkel, gewoonlijk een gehoors- of een pijnprikkel, die dikwijls den droomer doet ontwaken. Deze uitwendige prikkel is op kenbare wijze in den droom verwerkt."

Volgens Prof. Jelgersma, die veel studie van den wekdroom maakte, is deze droom „de eenige droom waarvan wij den tijdsduur kunnen bepalen (van den gewonen droom weten wij het begin nooit en het einde alleen dàn, wanneer de patiënt tegelijk wakker wordt)." [8])

Die tijdsduur is, volgens hem, „nul of in elk geval zeer gering." [9])

Volgens Jelgersma (l. c. pag. 20) zijn wekdroomen wezensgelijk aan gewone droomen en zoo is het derhalve, volgens hem, aannemelijk te achten, dat ook voor gewone droomen de „droomtijd nul is of in elk geval zeer gering."

Het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, of vele wekdroomen geven ons aanleiding om met Jelgersma te spreken van een droomtijd, welke zoo niet nul, dan toch in elk geval zeer gering is.

IX „Ik was een jongen van ± 15 jaar en mijn jongste broer was ± 8 jaar. Mijn broertje had een mooi prentenboek gekregen en liet dat met veel enthousiasme aan mij zien. Er kwam een heel verhaal in voor, mooi in kleuren geïllustreerd over een struisvogeljacht in Zuid-Afrika. Daar ik als knaap van 9 jaar uit Indië gekomen ben, had ik veel belangstelling voor het schieten met geweren. In dit prentenboek nu moest ik mijn broertje de geschiedenis met kleur en geur vertellen. Dit kan de aanleiding geweest zijn, dat ik 's nachts, of liever gezegd in de morgenuren hierover ben gaan droomen. De droom volgde, maar nu was ik er zelf bij, het verhaal uit het boek nauwkeurig. Het verhaal was niet lang, maar wel zeker zoo lang als ik het hier neerschrijf. Ik was in een zandwoestijn met kleine en groote rotsblokken bezaaid. In mijn nabijheid hoorde ik gedempt praten, en zag ik twee Britsch-Indische officieren met helmhoeden op, zooals we die in onze Oost ook kennen. Ze waren in witte uniformen en ieder voorzien van een geweer. Ze zagen er donker gebruind uit, maar ik hoorde toch Hollandsch praten, en wel dit: „Hier, hier, ze komen hier langs!" Meteen bukten zij zich en ik, die achter hen zat, keek met spanning naar een van hen, die het geweer aan den schouder had gebracht. We lagen even in afwachting achter een rotsblok. Toen gingen er met vliegende vaart voor ons langs dezelfde struisvogels, als het prentenboek toonde. Mijn spanning — waarschijnlijk voor het schrikken als het schot afging — nam toe. Het geweer werd gericht en het schot barstte los...., Ik werd met een schok wakker. En wat was nu dat schot? Mijn ouders

7) „Ned. Tijdschr. v. Geneeskunde", 1922, II. No. 12, pag. 1250.
8) „De Wekdroom", Leiden, 1930, pag. 17.
9) Ibidem, pag. 23.

broer, die reeds opgestaan was, liet het zeepbakje met helsch lawaai op den geemailleerden wateremmer vallen! Het geluid was precies het plotselinge kraken van een geweerschot....

Nu vraag ik: hoe is het mogelijk, dat een geheele droom, want het was een heel verhaal, gebaseerd kan zijn op het onderdeel van één seconde. Ik ben nu 56 jaar, maar steeds is mij dat in herinnering gebleven.

X Het tweede voorval is als volgt, zoowat een jaar geleden geweest. We hadden op een groot boorterrein van de B.P.M. een tooneelgezelschapje, dat vaak zeer geestige stukjes opvoerde, en dol-komische dingen kon toonen. Dat was in 1928. Ik droomde nu evenwel in 1936 en zag het tooneel weer terug en daarbij was ik in mijn droom achter de coulissen. Daar waren houten beschotten getimmerd en zoo zag ik een kennis van mij, die graag dolle komische voordrachten hield op die coulissen klimmen. Hij deed dit op een theatrale, komische, onhandige manier. Ik wilde nog zeggen: pas op, want je valt, je hebt geen houvast... en meteen tuimelde hij volgens mijn droom werkelijk. Er ontstond een sterk bonkend geluid. Ik dacht aan een ongeluk, werd met een ruk wakker en hoor nog juist mijn jongsten zoon met bonkend spektakel de trap af hollen, daar hij wat laat was voor zijn school.....

Ook dit droomen is dus gebaseerd op den zeer korten tijd, dat het stommelen op de trap, veroorzaakt door mijn zoon, plaats had.

Zou ik hiermede kunnen concludeeren, dat tijdsbegrip in het oneindige hiernamaals ook niets beteekent?"

B. de B. te H., 8.9.1937

XI „Een dezer vroege morgens droomde ik, dat ik in gesprek was met mijn vrouw over een of ander artikel, hetwelk in de eene winkel duurder was dan in de andere. „Ja, maar dat is een kwestie van kwali..."

„Teit" vulde mijn vrouw aan.

Maar inderdaad riep mijn vrouw en niet in den droom: „Tijd!"

Het was werkelijk hoog tijd om op te staan."

N. B. te R., 20.5.1935

Men [10]) heeft het feit, dat de droomtijd zoo niet = nul, maar dan toch in elk geval zeer gering is, wel zoeken te verklaren door aan te nemen, dat er een versnelling van ons denken ontstaat, zoodanig, dat wij in staat zijn in een ondeelbaar oogenblik een geheele reeks van gebeurtenissen zich voor onzen geest te laten afspelen. Paulhan is een dergenen die deze verklaring aanhangt („L'activité mentale et les éléments de l'esprit").

In de: „Revue Philosophique" (Januari, 1910) is een studie verschenen van de hand van B. Leroy, getiteld: „Sur l'inversion du temps dans le rêve" waarin deze onderzoeker een verklaring naar voren brengt, welke,

10) Zie du Prel: „Studiën", Ned. vert., Amersfoort, 1909, I, pag. 55.

zooals hij zegt, „zekerlijk niet die van Paulhan is, maar er toch in zeker opzicht toe nadert."

„Wanneer men" — aldus Leroy — de verklaring van Paulhan aanneemt, „dan is het niet voldoende een versnelling van ons denken te veronderstellen; men moet ook aannemen, dat de uitwendige schok (zie noot 11) niet op hetzelfde oogenblik gevoeld (tot het bewustzijn doorgedrongen) is, als waarop hij aankwam; dat dus die indruk onbewust is gebleven, tot zich in den loop van den droom, die daardoor werd veroorzaakt, een gunstige gelegenheid voordeed", n.l. de gelegenheid om den schok naar ons bewustzijn over te seinen. Dit alles volgt noodzakelijk uit de verklaring van hen, die hier spreken van „versnelling van denken".

Volgens Leroy is de prikkel welke den droom doet ontstaan slechts indirect de oorzaak van het ontwaken. Eenige eigen droomen leidden hem, volgens zijn zeggen, tot dit inzicht. Een dier droomen verhaalt hij aldus:

„Ik zat in het hoekje bij den haard in gezelschap van iemand, die naast mij zat te lezen. Ik deed gedurende eenige minuten niets en had mijn hoofd naar den haard overgebogen. De warmte en mijn vermoeidheid deden mij de oogen sluiten en een oogenblik verdween de buitenwereld voor mij. Onmiddellijk daarop sprong, naar het mij toescheen, een wit, kortharig hondje op mijn knieën. Ik zag het springen en voelde, dat het zijn pooten op mijn bloote hand zette. Deze gewaarwording, welke ik zeer goed uit ervaring ken, en die ik zeer onaangenaam vind, deed mij plotseling ontwaken op het oogenblik, waarop de persoon, die naast mij zat, bij vergissing zijn koude vingertoppen, met lange nagels, op mijn hand zette."

Om het proces, dat gedurende zoo'n droom zich afspeelt, nu te begrijpen, moeten wij, volgens Leroy, eerst eens nagaan „wat er gebeurt, wanneer wij, volkomen wakker, plotseling een geweldig hard en onverwacht lawaai hooren. Laten wij een heel gewoon geval nemen ..... Wij zitten aan tafel rustig te dineeren en — plotseling hooren wij buiten de deur geraas, veroorzaakt door brekend vaatwerk .... Onmiddellijk stellen wij ons voor .... het beeld van de dienstbode met een stapel borden. De stapel helt door zijn hoogte over, de borden tuimelen naar beneden, breken op den grond met dat onaangename geluid.

Wij hooren dat geluid „innerlijk" (voorstelling) aan het slot van het kleine drama, dat zich min of meer duidelijk voor ons geestesoog afspeelt."

Dr. Leroy brengt nu dit geval over van den waaktoestand naar den slaaptoestand, zoodat wij nu een droom-voorbeeld krijgen van het type

„Maury guillotiné" [11]) waartoe ook de hier vermelde wekdroomen wel behooren. „Indien deze zelfde gebeurtenis (de dienstbode laat een stapel borden vallen) plaats grijpt tijdens onzen slaap, zoo kan men zich denken, dat de gang van zaken dezelfde is. Het geluid van den val zal worden gehoord, *onmiddellijk* gehoord, een reeks van beelden, die door associatie te voorschijn geroepen worden, in dezelfde opeenvolging als gedurende den waaktoestand plaatsgrijpt, zal gelegenheid vinden zich te ontrollen gedurende het korte oogenblik, dat nog verloopen moet voor het ontwaken."

Tot zoover Leroy. Door aan te nemen, dat wij ontwaken door een voorstelling en niet door een waarneming — al is dan ook deze voorstelling het gevolg van een (even te voren gedane) waarneming, weet hij moeilijkheden te ontzeilen, waarmede Paulhan te kampen heeft.

Het is zeer zeker van belang ook te weten, welke meening Prof. Jelgersma hier toegedaan is.

Volgens hem is het „niet noodig, dat bij dezelfde persoon op verschillende tijden na denzelfden wekprikkel dezelfde droom zou ontstaan. Kennelijk oefent de oogenblikkelijke geestesdispositie op het oogenblik, dat de wekprikkel optreedt, een grooten invloed uit op den inhoud van den droom, zoodat zeer verschillende droomen na denzelfden wekprikkel kunnen ontstaan." [12])

XII Een enkele maal blijkt de wekprikkel aanleiding te geven tot een droom welke overeenstemming met de werkelijkheid vertoont.

Mevr. W. v. R.—H. te L. schreef mij op 17.9.1937:

„Ik droomde dat er voor ons huis een groot oproer was, een joelende menigte die vloekende en gillende te keer ging. Daar boven uit moord geroep en „laat los". Met schrik werd ik wakker, en dacht dat alles werkelijk zoo was, want inderdaad speelde dat zich voor ons huis af. Wij woonden destijds in de Haarl. straat te Leiden, waar, met de vele kroegen, sloppen en stegen dat nogal eens voorkwam. Het publiek verzette zich inderdaad tegen het meenemen van zeker den belhamel der troep. Dit leidde er toe dat men riep „laat los". Droom en werkelijkheid gingen dus samen..."

---

11) A. Maury („Le sommeil et les rêves", Parijs, 1865) vertelt dat hij eens van de Fransche revolutie droomde. Hij had er een werkzaam aandeel in, werd aangeklaagd en veroordeeld om geguillotineerd te worden. Hij besteeg het schavot, legde zijn hals onder de stellage, voelde het mes op zijn hals neerkomen, werd wakker door den schok en bemerkte, dat de hemel van zijn ledikant juist op zijn nek gevallen was.

12) „De Wekdroom", pag. 8.
Jelgersma heeft in zijn afscheidsrede enkele wekdroomen geanalyseerd, ten einde aan te toonen dat de prikkel associatieve verwantschap moet vertoonen met den inhoud van het complex. „De Wekdroom", pag. 12 e.v.

Nochtans wordt, volgens Jelgersma, de wekdroom niet gemaakt op het oogenblik van het wakker worden, maar hij neemt aan, dat de droom reeds als een geheel aanwezig is, waarbij hij zich baseert op de inzichten, waartoe de moderne zielkunde (diepte-psychologie) geleid heeft. „Wij hebben", aldus Jelgersma, „leeren inzien, dat er zeer talrijke geestelijke processen niet geweten worden en dat die onbewust zijn. Het getal van deze onbewuste geestesprocessen is bij iedereen zeer groot. Zij zijn van meet af aan onbewust geweest of zij zijn het door het proces der verdringing geworden. Men noemt ze gewoonlijk emotioneele complexen. Wanneer nu dergelijke emotioneele onbewuste verschijnselen in den wekdroom te voorschijn komen, dan komt dit, omdat de wekprikkel een associatieve verwantschap met het emotioneele complex vertoonde en daardoor het over den drempel van het bewustzijn naar voren deed treden." (Pag. 18).

De droomprikkel is, voor Jelgersma (pag. 20), „niet meer dan de klink, die opgelicht wordt om den droom door te laten."

En die droom „bestaat dikwijls uit meerdere gedeelten, die elk afzonderlijk herinnerd worden. Daarbij is nog dit opvallend, dat het.... herhaaldelijk voorkomt, dat de droomer omtrent de volgorde van die stukken in onzekerheid verkeert, welk stuk het eerst en welk het laatst gedroomd is."

Wanneer wij den droom mededeelen is hij reeds gepasseerd. Deze is zelfs reeds voorbij, wanneer wij ontwaken en direct den droom voor onszelf reproduceeren. De droom wordt dus niet medegedeeld, wanneer hij plaatsvindt, maar altijd in wakenden toestand, als een opeenvolging van herinneringsbeelden en voorstellingen. Zijn er vele herinneringsbeelden na elkaar, is er dus veel gebeurd in den droom, dan noemen we dien lang, zijn er weinig herinneringsbeelden, dan noemen wij den droom kort."

„De tijdsduur van onze droomen wordt dus geschat naar het aantal herinneringsbeelden, dat gefixeerd is en die gereproduceerd kunnen worden".

Volgens Jelgersma — en hier stemt hij overeen met Paulhan en verschilt van meening met Leroy — kan het dus aan geen twijfel onderhevig zijn, of de wekprikkel is „zoowel de oorzaak, d.i. het begin van den droom, als het einde daarvan" hetgeen dus inhoudt dat de „droomtijd nul is of in elk geval zeer gering". Ten onrechte meenen wij dat het aantal gedachten (de droom) gemaakt wordt op het oogenblik van het wakker worden, maar het (hij) ligt gereed, om oogenblikkelijk te voorschijn geroepen te kunnen worden door een wekprikkel, die een associatieve verwantschap met de gereedliggende gedachten vertoont. Wij meenen ook ten onrechte, dat wij

de gebeurtenissen na elkaar en in logische volgorde beleefd hebben. Volgens Jelgersma is hier veeleer iets in het spel, dat men zou kunnen vergelijken met het in één blik overzien van een geheel uitgerolde film.

Wanneer Jelgersma ons steeds weer zegt dat wij mogen aannemen, dat „de wekdroom .... voor zijn tot stand komen een minimaal tijdsverloop noodig heeft" (pag. 14), dat de wekprikkel „dus zoowel de oorzaak, d.i. het begin van den droom, als het einde daarvan is" (pag. 18) dan veroorloven wij ons op te merken, dat er toch wel wekdroomen zijn waarbij het ons toeschijnt, dat de droomtijd eenige tientallen seconden, soms zelfs eenige minuten is.

Ir. Felix Ortt bericht:

XIII „Na een langgerekte reeks andere droomtafereelen droomde ik, dat ik met mijn vriend C. en een dokter te zamen was. C. vertoonde mij de aardigheid om, als hij even zijn hoofd bewoog, een gepiep te kunnen uiten alsof er een vogel in zijn lichaam zat. Hij vertoonde dat kunstje meermalen, zonder dat de dokter en ik begrepen hoe hij dat deed. Ja, het scheen of hij het niet meer kon laten. Ieder oogenblik, zoowat naar schatting iedere seconde, produceerde hij weer dat gepiep uit zijn hoofd of borst. Ik begon toen ongerust te worden of dat niet een ziekelijk verschijnsel kon zijn, misschien wel een symptoom van tuberculose, en de dokter, die met mij tegenwoordig was, begreep en vertrouwde het ook niet. Hij nam daarom een instrument, een soort van blaaspijp, en hield die bij wijze van auscultеeren tegen de borst van mijn piependen vriend aan, maar dit gaf hem toch geen opheldering van het geval. Toen werd ik wakker en hoorde hetzelfde gepiep in den tuin van een vogel, ook heel regelmatig doorgaande, zoowat iedere seconde een piep. Ik schat in den droom die piep ongeveer een twintig keeren gehoord te hebben; het wekgedeelte van mijn droom heeft dan ongeveer een halve minuut geduurd, dus veel langer dan Prof. Jelgersma meent dat als duur van een droom gerekend moet worden." („Nieuwe beschouwingen over den droom en de droompsyche", Amsterdam, 1927, pag. 57).

Mevr. W. v. R.—H. te L. schreef mij op 17.9.1937:

XIV „Ik droomde dat ik naar een receptie moest om te feliciteeren maar zag er geweldig tegen op dat daar meer menschen zouden zijn, dus ging ik heel vroeg. Toen ik even zat werd er gebeld. „Wat vervelend" dacht ik. Maar ik moest toch even blijven. Weer werd gebeld. Nu maakte ik toch aanstalten om weg te gaan maar moest, om hetgeen geboden werd, nog even wachten. Daarop werd er voor de derde maal gebeld. Nu maakte ik mij klaar om weg te gaan. Op datzelfde oogenblik werd er hard en langdurig aan de bel getrokken — aldoor geluid. Op dat oogenblik schrok ik wakker en werkelijk, er werd aldoor geluid met de bel van de huisdeur. Mijn zoon was inspecteur bij de gem. Centrale en toen nog niet telefonisch verbonden, zoodat een monteur gestuurd werd om hem te roepen. Ik denk dat het zoo gegaan is. Hij belde den eersten keer en wachtte van zelf even daar de persoon in kwestie toch uit zijn bed moest komen. Even daarna nogeens bellen, weer even afwachten. De derde maal bellen. En toen daarop geen gehoor kwam steeds maar blijven luiden, waarvan ik wakker werd. Volgens mijn ge-

dachten en naar wat ik weleens daarvan hoorde bij andere gelegenheden, moeten daar zeker 6 à 7 minuten mee heengegaan zijn."

Men zal moeten erkennen, dat het ons toeschijnt, dat men hier moeilijk kan volhouden, dat „de droomtijd nul of in elk geval zeer gering is" (pag. 23). Wij hebben hier met de (ook aan Jelgersma bekende) wekdroomen te doen, „bij welke de wekprikkel gedurende langeren tijd heeft ingewerkt" (pag. 14); met wekdroomen waarbij „een gedurende langeren tijd aanhoudende prikkel" valt op te merken, waarbij wij „wel het einde van den droom, maar (niet altijd) het begin daarvan kunnen constateeren".

Jelgersma acht het „in dergelijke gevallen echter waarschijnlijk, dat de prikkel door summatie werkt. Een klein gedeelte van den prikkel was niet van voldoende intensiteit om den droom te voorschijn te roepen, maar deze intensiteit werd tenslotte door summatie van de afzonderlijke deelen bereikt en de droom ontstond dus ten slotte ook in een oogenblik" (pag. 17).

Ofschoon ik gaarne aanneem, dat deze verklaring een aantal van dergelijke gevallen dekt (b.v. het door Jelgersma zelf vermelde geval van een wekdroom die ontstond door het klapperen van een gordijn door den wind tegen het vensterkozijn (pag. 14 e.v.)), zoo meen ik nochtans te moeten betwijfelen, dat hier in dergelijke gevallen steeds summatie in het spel is....

Prof. Jelgersma heeft, zooals reeds gezegd, aangenomen, dat wekdroomen en gewone droomen wezensgelijk zijn. Bij gewone droomen vindt, volgens hem, „hetzelfde subjectieve bedrog" plaats, ook zij zijn (in den regel) momentaan van duur (pag. 20 e.v.).

EEN PSYCHOSKOPISCH EXPERIMENT IN DIALOOGVORM

door Dr. H.[tte] E. HEIMANS

In aansluiting aan de serie proefnemingen met psychoskopisten, in het Juli-nummer 1937 van dit tijdschrift meegedeeld en toegelicht door Dr. W. H. C. Tenhaeff, moge volgend verslag dienen van een psychoskopisch experiment, waarbij een eenigszins andere onderzoekingsmethode gevolgd werd dan de gebruikelijke, die ook in bovengenoemd artikel werd voorgestaan.

Het betreft hier n.l. een zitting met een proefpersoon, die niet tot de meest bekende psychoskopisten behoort en die, zich tot nu toe bepaald hebbend tot het z.g. „kijken voor zieken" en magnetiseeren van

haar „patiënten", voor het eerst en met eenige aarzeling zich beschikbaar stelde voor het bloote experiment met het parapsychologisch onderzoek als eenige doelstelling.

In dit geval leek het mij aanbevelenswaardig om eenigszins af te wijken van de gewoonte, om den „psychometrist" geheel alleen aan het woord te laten en de eigen activiteit te beperken tot het zonder commentaar noteeren van het gesprokene.

Bij experimenten in den loop der jaren gehouden met verschillende geroutineerde psychoskopisten als v. d. Bos—Teunissen, Schiferli, Remmers, Benedict e.a., volgde ik meestal bovenbeschreven methode. Dr. Tenhaeff belicht de voordeelen hiervan (geen mogelijkheid van visschen door de proefpersoon en onwillekeurig helpen door den proefleider) in genoemd artikel, doch voegt er aan toe: „Men kan de stelling verdedigen, dat er in principe iets te zeggen valt voor het „op weg helpen"".

Als een dergelijke verdedigingspoging diene het volgende.

Indien dit „op weg helpen" verstaan wordt in den zin van: op den goeden weg houden door het bevestigen van een juist gebleken mededeeling en van den verkeerden weg terughouden door spoedige arrestatie van een volstrekte onjuistheid, valt er m.i. wel iets voor te zeggen; zeker in een geval als het onderhavige, met een in dit opzicht debuteerende proefpersoon.

Bij de passieve methode toch is niet alleen het doorgaan op een verkeerd spoor niet te remmen, doch ook niet te voorkomen, dat de minder geroutineerde pp. zich door de veelheid der beelden laat afleiden, van den hak op den tak springt en, niet onderscheidende tusschen de invallen van eigen en die uit een vreemd bewustzijn, zoodoende meer verwarring en vervlakking in de resultaten brengt dan noodig zou zijn. Daarbij komt nog, dat slechts de in het wetenschappelijk experiment geoefende en bewust meewerkende pp. zal kunnen nalaten (en dat waarschijnlijk nog niet eens altijd) om het objectief waargenomene, bij het tot uitdrukking brengen, subjectief te gaan inkleeden en verklaren. Aan den paragnostisch ontvangen — mogelijk juisten — indruk wordt dan een aan de eigen gnosis ontleenden — mogelijk onjuisten — uitleg gegeven.

De aldus ontstane schijnbare fout kan slechts gecorrigeerd worden door vragen van de zijde van den proefleider (afkorting: pl.) naar den oorsprong der mededeeling. Komt dan door deze navraag de objectieve vorm te voorschijn en is die juist, dan kan een treffer blijken, wat eerst een mislukking scheen, en verdere ontsporing door voortgaan op een foutieve voorstelling wordt voorkomen.

Door een dergelijke dialoog af en toe in te voegen kon bovendien in het hieronder gerefereerde geval menigmaal bij een beeld, dat een treffer beloofde, vervlakking of afleiding tegengegaan worden, door het meegedeelde a.h.w. in den kraag te vatten, en het medium te prikkelen er zich op te concentreeren en het uit te diepen. Door deze vraaggesprekken viel, zooals uit het verslag blijken zal, soms ook meer licht op de herkomst van beeld of inval, en daarmede op de vraag of de indrukken door telepathie of door rechtstreeksche helderziendheid verkregen werden. Trouwens, verschillende mededeelingen door mijn pp. over onderwerpen, die òf in het geheel geen, òf geen bekend deel van mijn bewustzijnsinhoud uitmaakten, bewijzen, dat niet alle treffers in dat geval op rekening van telepathie of gedachtenlezen gebracht kunnen worden. Heeft op deze punten „Abzapfen fremdseelischer Bewusztseinsinhalte" plaats gevonden, dan was dit niet onttrokken aan de, bij het experiment aanwezige persoon, maar aan die, met wie de psychoskopist door den inductor in contact kwam. In hoeverre men hier van spontane helderziendheid of geloofwaardige pseudo-hallucinaties kan spreken, kan een later vraagpunt worden.

De gevolgde tactiek werd dus deze:

Bij het uitgangspunt, en zoo noodig ook verder, aangeven wat juist of geheel foutief is; waar wenschelijk, vragen naar nadere beschrijving van het waargenomene.

Dat het stellen van vragen niet moet uitgaan van de pp., maar van de pl., en dat deze vragen niet suggestief mogen zijn, spreekt vanzelf; ook dat het hier, evengoed als bij de passieve methode, zeer aankomt op routine en voorzichtigheid van den pl., die zijn eigen woorden evengoed noteeren moet als die van de pp..

Blijft dan nog het bezwaar, dat bij enkele gegevens niet altijd zal zijn uit te maken, of zij op paranormale wijze zijn verkregen of langs verstandelijken weg uit de goed- of afkeuringen geabstraheerd, dan kan dit worden ondervangen door deze mededeelingen, ook al zijn ze juist, uit de rij der treffers te schrappen.

Nu eenige bijzonderheden over het bedoelde experiment.

Om eenigszins in de gedachtensfeer te blijven van de pp., een eenvoudige vrouw, met nauwelijks lager onderwijs, die zich echter met zieken en ziekten bezighoudt, had ik als inductor iets gekozen, afkomstig uit het huis van een medicus, n.l. een brief van Dr. v. d. G., arts in een onzer provincie-hoofdsteden en Röntgenoloog.

Met dezen medicus had ik gedurende eenigen tijd, meest over psy-

chologische onderwerpen, gedachtenwisselingen gehouden in zijn studeervertrek, een groote suitekamer aan de straatzijde met eenige lage fauteuils en een schrijfbureau. Daar deze gesprekken mijn aandacht sterk op het abstracte onderwerp vestigden en bovendien plaatsvonden bij spaarzame verlichting, had ik weinig aandacht geschonken aan Dr. v. d. G.'s uiterlijk voorkomen, en dit, naar mij later blijken zou, slechts onvolledig waargenomen. Voor de pp. waren zoowel Dr. v. d. G. als ik geheel onbekenden. De brief, waaruit namen en andere eventueele aanwijzingen waren uitgewischt, werd ineengerold (schrift onzichtbaar) aan het medium overgereikt, die het rolletje, zonder er verder naar te kijken, in de hand sloot.

Ik nam mij voor, mijn gedachten niet in een bepaalde richting bij brief of schrijver te bepalen, zelfs zooveel mogelijk er van af te leiden door concentratie op een of ander onverschillig voorwerp in de kamer. Dit laatste was echter op den duur door het controleeren der mededeelingen niet meer mogelijk.

De dialoog tusschen proefpersoon (pp.) en mij (pl.) verliep nu als volgt:

Pp. Ik kom in contact met iemand, die last heeft van hoofdpijn; geen gewone, maar aan één kant, schele hoofdpijn zal ik maar zeggen; ook een drukkend gevoel midden op het hoofd. De pijn in het hoofd zit rechts. Verder neem ik lichte pijn in de linkerzij waar.

Pl. Of de persoon, die dezen brief schreef, deze klachten heeft, weet ik niet. Ziet U iemand voor U?

Pp. Neen, nog niet; ik voel alleen wat ik U zei.

Pl. Is het dan mogelijk, dat U in het geheel geen contact door den brief hebt, maar met mij? Ik heb nl. sedert eenige dagen dergelijke klachten. Zei U niet druk boven op het hoofd, hoofdpijn rechts en pijn in de linkerzijde?

Pp. Ja, omdat ik meende te doen te hebben met iemand, die niet hier is. Maar als ik recht tegenover iemand zit, dan voel ik meestal rechts wat hij links heeft en omgekeerd. Moest ik nu voor U kijken en voel ik hoofdpijn rechts en de pijn in de zij links, dan zou ik zeggen: U hebt pijn in de rechter zijde en links schele hoofdpijn 1).

Pl. Dan klopt het precies. Het is echter bijkomstig en niet de bedoeling van dit experiment. Heeft het wellicht nut, dat ik de kamer uitga tot U contact door den brief hebt gekregen?

Pp. Dat is niet noodig, als U slechts iets verder van mij af gaat zitten en armen en beenen over elkaar kruist.

Het ineengerolde papier wordt nu door pp. eenige oogenblikken tegen het voorhoofd gehouden.

1) Vgl. het geval met het als in een spiegel geziene beeld van Lord Nelson in het Sept. nummer 1937, pag. 232. Ook: Dr. K. H. E. de Jong, De Parapsychologie, pag. 107.

Pp. Nu heb ik het contact. Deze brief is geschreven door een heer. Ik schat hem ongeveer 40 jaar. Vrij breed gezicht, vooral een zwaar gebouwde, forsch geteekende neus. Donker uiterlijk: oogen donker, ook het haar donker, glad en niet dik. Wel heeft hij heel zwaar geteekende, zeer donkere wenkbrauwen en ook de borst is heel dicht en donker behaard. Hij is middelmatig van lengte, middelgroot zou ik zeggen. Hij is U zeer na verwant, het is Uw broer, nietwaar?

Pl. Neen, dat is hij niet.

Pp. Dan is hij toch anders zeer na aan U verwant, U hebt zooveel met elkaar gemeen.

Pl. Wij hebben geen druppel bloed met elkaar gemeen.

Pp. (eenigszins geprikkeld). Ja — kijkt U eens — ik verwacht natuurlijk niet, dat U iets meer zult zeggen dan of ik het goed zie of niet. Maar U moet ook niet probeeren mij van de wijs te brengen door te ontkennen wat wel waar is.

Pl. Dat doe ik ook niet; het is zooals ik zeg.

Pp. Vreemd, ik voel toch zoo'n sterke verwantschap tusschen dezen man en U, dat ik nog niet kan gelooven geen broer en zuster voor mij te hebben.

Pl. Bedoelt U dan misschien geestverwantschap?

Pp. Neen, zoo zou ik het juist niet noemen. U hebt niet in alle dingen gelijke opvattingen. Als het dan geen bloedverwantschap is, zou ik het eerder zielsverwantschap willen noemen. U hebt innerlijk zooveel overeen, lijkt van aard zooveel op elkaar, dat U wel broer en zuster kon zijn.

Hierbij dient opgemerkt, dat de beschrijving van het uiterlijk, voorzoover dit mij op dat oogenblik bekend was, in hoofdzaak klopte — ook de leeftijd. Op de dikte van het hoofdhaar en den vorm der wenkbrauwen had ik echter nooit gelet. Van borstbeharing wist ik vanzelfsprekend ook niets, kon deze uitspraak dus niet terstond beoordeelen. Ik toetste ze echter aan de werkelijkheid bij de eerstvolgende ontmoeting met Dr. v. d. G. en bevond dikte van hoofdhaar en wenkbrauwen volkomen zooals mij door pp. was medegedeeld. Ook mijn vraag of de borstbeharing dusdanig was als door pp. beschreven, werd door Dr. v. d. G. bevestigend beantwoord. De verklaring, dat hier gedachtenoverdracht (-lezen) in het spel zou zijn, is dus niet zeer aannemelijk. De fout inzake de bloedverwantschap, die op het eerste gezicht als het gevolg van slecht raden aandoet, kan hier haar oorzaak hebben in subjectieve, ergo onjuiste interpretatie door de pp. van iets dat zij juist „gevoeld" heeft. Opvallend is de zekerheid waarmede pp. volhoudt, verder dat zij zich door mijn opmerking over geestverwantschap niet laat suggereeren om zich er uit te redden, maar dit beslist onderscheidt van psychische overeenkomst. Dit nu klopt weer bijzonder goed. Zelf n.l. hadden Dr. v. d. G. en ik op diverse punten deze overeenkomst in geaardheid opgemerkt, zelfs ook op grond daarvan die broer- en zuster-vergelijking getroffen. In den brief, die als inductor diende, werd daar nog even op gezinspeeld.

Gedachtenoverdracht van mij op de pp. is hier dus niet uitgesloten. Echter dient opgemerkt, dat deze kwestie ten tijde van het experiment niet op den voorgrond van mijn bewustzijn aanwezig was en ik, bij het hooren van het woord broer, slechts aan „verkeerd raden" dacht.

Pl. Uw beschrijving van het uiterlijk is in hoofdzaak juist, alleen de gestalte en lichaamslengte minder. Die zou ik voor een man zelfs klein en zeer gedrongen noemen. Ik schat hem niet veel grooter dan ik zelf ben en veel dikker en breeder.

Pp. Dat ben ik heelemaal niet met U eens. Ik zie hem duidelijk voor mij en hij is heusch niet zoo klein als U, maar meer middelmatig van lengte. Als ik U en zijn beeld hier naast elkaar laat staan, steekt zijn schouder wel zoo'n stuk (pp. wijst met haar hand een afstand van ± 15 c.M. boven mijn schouder aan) boven den Uwen uit. En zoo erg gedrongen, dik als U zegt, kan ik hem niet vinden. Wel wat breed, maar ik zou nooit zeggen: kort en dik; meer middelmatig alles.

Pl. Als het zoo is zou ik mij moeten vergissen.

Treffend is hier weer pp.'s zekerheid. Bij een volgende gelegenheid Dr. v. d. G.'s uiterlijk nu bewust en goed waarnemend en mij even naast hem plaatsend, bleek mij inderdaad, dat de helderziende gelijk had gehad en niet ik. Zijn schouder stak inderdaad het aangewezen stuk boven de mijne uit.

Op redelijke gronden mag men in dit geval telepathie wel uitgesloten achten.

Pp. U vergist U ook en ik zal U vertellen waardoor U zich vergist. U ziet hem te zeer kort en gedrongen omdat U gewend bent hem zóó tegenover U te zien zitten, een beetje in elkaar gedoken, evenals U zelf, in een diepen, gemakkelijken stoel en wat voorover gebogen.

Pl. Ziet U dat op het oogenblik voor U?

Pp. Zooeven zag ik dat heel kort. Nu zie ik hem weer, zooals in het begin, voor een schrijftafel zitten. Hij is somber gestemd, niet gelukkig. Ik krijg neiging mijn hand tegen mijn voorhoofd te steunen. Het is of ik hem nu zoo voor dezen brief zie zitten aan dat schrijfbureau, in een gedrukte stemming.

De sombere stemming klopt volkomen. Die moet zeker tijdens het opstellen van het induceerend schrijven aanwezig geweest zijn. De houding aan het schrijfbureau is moeilijk achteraf te controleeren. In elk geval heeft het medium de sfeer van den betrokkene hier zeer goed „aangevoeld", zooals ook hieronder nog blijken zal.

Pp. Hij is ook getrouwd.

Pl. Waaruit meent U dat te moeten opmaken?

Pp. Omdat ik zijn vrouw zie.

Volgt een beschrijving van uiterlijk, gestalte en eenige karakter-

eigenschappen van de mij nagenoeg onbekende echtgenoote. Slechts het eerste was controleerbaar en bleek juist.

Pp. Er zijn ook kinderen. Het kan ook slechts één kind zijn. Een is er minstens, want ik zie een kleintje rondtrippelen, een donkerblond kopje.

Pl. Kunt U zien of het een jongen of een meisje is?

Pp. Niet duidelijk; ik zie alleen goed de lengte en donker blond krullend haar. Is het een meisje?

Pl. Neen, juist niet, een jongetje. Ziet U het duidelijker voor U nu U het weet?

Pp. Neen, nog niet. Het blijft bij de lengte en het haar. Zoo iets (ze wijst met de hand de lengte aan van den grond af) — het is een kindje van een jaar of drie, schat ik.

Pl. Dat komt wel uit. Maar U zei zooeven, dat U hem en mij tegenover elkaar had zien zitten. Kunt U daar nog iets naders van zien, of is dat beeld verdwenen?

Pp. Wacht even. Nu zie ik het weer heel duidelijk. U zit daar beiden in een diepen, gemakkelijken stoel, iets naar elkaar over gebogen. Zoo zit U samen te spreken over geestelijke dingen, soms heel ingespannen en lang.

Pl. Ziet U ook nog iets anders van zijn omstandigheden? (Ik richtte hierbij mijn gedachten op beroepswerkzaamheden, maatschappelijke positie e.d., niet meer op het studeervertrek).

Pp. Ja, het is een heel groote kamer waar ik dit alles zie, dat schrijfbureau en die groote stoelen. Een suitekamer is het, van de straat af de voorste, in een groot huis. Ik krijg den indruk van iets groens in die kamer.

Pl. De kamer klopt wel, maar veel groens is er zeker niet op te merken.

Pp. Ik zie vaker ergens kleuren bij, die ik niet kan thuisbrengen, en waarvan ik de beteekenis zelf niet weet.

Pl. Krijgt U iets van de levensomstandigheden of het werk te zien?

Pp. Ja, er komen veel menschen bij hem om hulp te vragen; medische hulp zoeken zij bij hem.

Pl. Als U dat zoo zegt, bedoelt U dus dat U hem als dokter ziet?

Pp. (schijnt door deze vraag eenigszins te gaan twijfelen). Zien, dat nu weer niet direct. Ja toch, de menschen komen bij hem om hulp; een wachtkamer vol menschen.

Pl. Dat hoeft toch niet per se een dokter te zijn. Een advocaat b.v. kan ook zoo'n wachtkamer hebben.

Pp. Neen, het is medische hulp, waarop zij wachten; het kan wel een zenuwarts zijn.

Pl. Wat brengt U op dat denkbeeld?

Pp. De wijze waarop hij tot de menschen ingaat en zoo met hen zit te spreken.

Hier is pp. dus aan het raden gegaan in een eigenmachtige interpretatie van haar beelden: het spreken met patiënten in een vertrek, dat niet de gewone doktersspreekkamer is.

Wel moet hierbij bedacht worden, dat Dr. v. d. G. veel belangstelling voor psychologie en psychiatrie heeft en dit tegenover zijn patiënten menigmaal tot gelding brengt. Mogelijk is ook dit door pp. aangevoeld en mag er dus van een volstrekte mislukking niet gesproken worden.

Pp. Wat komen er veel menschen bij hem, die op hun beurt wachten. Een kleine wachtkamer vol menschen.

Pl. Dat is het eerste, wat ik beslist tegen moet spreken. Zijn wachtkamer kan niemand klein noemen, die is zelfs zeer groot.

Pp. Ik zie een wachtkamer, die niet zeer groot is. Het is vergeleken bij die suite een klein vertrek, een zijkamer of zoo iets.

Pl. Er is geen wachtkamer als door U beschreven. Het vertrek is groot en het is geen zijkamer.

Pp. Dan moet er wel een kleinere zijkamer in de buurt zijn, ik zie het te duidelijk.

Pl. Of er in dit huis een dusdanige kleinere kamer is weet ik niet. Maar er schiet mij iets te binnen. Zoudt U nu plotseling iets zien uit een vorig huis? Van die vorige woning herinner ik mij nu ineens een kleinere wachtkamer in het zijvertrek.

Pp. Dan was hij in dat vorige huis met die kleinere wachtkamer gelukkiger dan in dit huis.

Dit wordt plotseling, zonder nadere aanleiding of zichtbaar verband, met groote beslistheid geuit.

Hoewel de sombere stemming van den betrokkene mij te dien tijde niet was ontgaan, kon ik mij toch pas later realiseeren, dat de moeilijkheden, hiervan de oorzaak, hem troffen in den tijd, dat het nieuwe huis werd betrokken.

Pp. Maar patiënten komen er ook in dit huis zeer veel, die heel lang op hun beurt moeten wachten.

Pl. Nu spreekt U weer van patiënten — U ziet hem dus weer als medicus.

Pp. Och, maakt U mij toch niet aan het twijfelen; het is immers een dokter, dat kunt U niet tegenspreken.

Pl. Dat wil ik U ook niet tegenspreken; ik wilde het slechts met zekerheid van U hooren.

Pp. U maakt het mij niet gemakkelijk. Maar met deze persoon krijg ik heel scherp en gauw contact. Hij is nl. zelf een sterk medium, heeft zelfs psychometrische vermogens; voelt daar zelf ook wel iets van, al wil hij het zich niet zoo bekennen. Hij staat wat sceptisch tegenover deze dingen. Maar dat weet U zelf ook wel, want U hebt met hem over deze kwesties geprobeerd te spreken, maar toen heeft hij zich daar afwijzend tegenover geuit.

Een sterk intuïtieven aanleg had ik bij Dr. v. d. G. weleens verondersteld, paranormale begaafdheid echter ten tijde van het experiment nooit waargenomen. Parapsychologische onderwerpen waren te dien tijde ook in den loop der

gesprekken niet of nauwelijks aangeroerd, zoodat nooit een gedachtenwisseling ontstond, waaruit mij een sceptische of afwijzende houding blijken kon.

Een half jaar na dit experiment echter, kreeg ik een treffend bewijs van een markante telepathische ervaring door Dr. v. d. G.; deze ervaring betrof een niet bewust uitgezonden gedachtencomplex. *Kort daarna* een sterk bewijs van spontane helderziendheid in de toekomst. Pogingen, toen door mij gedaan om parapsychologische onderwerpen ter sprake te brengen, stuitten echter af op de meerendeels sceptische en afwijzende houding zijnerzijds — een houding, die pp. een half jaar te voren had gesignaleerd.

Pl. Zoudt U, waar U zoo goed contact met deze persoon krijgt, misschien met een ander voorwerp nog iets verder kunnen komen, of wellicht nog weer andere dingen zien?

Pp. had den eersten inductor slechts bij het begin der mededeelingen in de hand gehouden; was daarna echter verder gegaan, na den brief, als niet meer noodig, ter zijde gelegd te hebben.

Nu werd door pp. een ander schrijven van Dr. v. d. G. in de hand genomen.

Pp. Deze brief is waarschijnlijk in een andere kamer geschreven; ook aan een schrijfbureau. Want ik krijg nu een heel andere kamer voor mij, waarin ik hem nu ook veel duidelijker zie als dokter. Maar nu weet ik wel, dat hij geen psychiater is.

Pl. Wat ziet U dan nu ineens voor bijzonderheden?

Pp. Deze kamer is veel meer een echte dokterskamer; hij is hier bezig patiënten te onderzoeken en draagt er een witte jas bij. (Zij wijst met de hand de plaats van deur, schrijfbureau, stoelen in Dr. v. d. G.'s spreekkamer aan).

Aan den wand, links van de deur, zie ik een groote kast, met instrumenten of zoo iets.

Trachtend mijzelf deze kamer, mij veel minder bekend dan het studeervertrek, voor te stellen, herinnerde ik mij aan genoemden linkerwand slechts een waschtafel, geen kast, terwijl ik zeker was, dat aan den rechterwand de instrumentenkast stond. Op dit beeld van de kamer waren nu mijn gedachten geconcentreerd.

Pl. Schrijfbureau, deur, stoelen, klopt alles volkomen. De instrumentenkast echter niet, die staat daar aan dien wand niet.

Pp. Jawel, er staat aan den linkerwand toch wel zooiets. Maar aan den rechterwand, juist er tegenover, zie ik nu een kast, die is heelemaal van glas, breed en lager dan die andere, en vol instrumenten. Ernaast zie ik allerlei glaswerk staan; glazen potten, flesschen enz. Daar weer tegenover staat een groote, gemakkelijke stoel. Daar laat hij de patiënten plaats nemen als hij met hen spreekt.

Bij de eerstvolgende gelegenheid om deze verklaringen aan de werkelijk-

heid te toetsen, bleek mij inderdaad, dat aan den linkerwand een groote, gesloten kast staat, er ook uitziend als ingrediënten-bergplaats, door mij nooit opgemerkt. De wel door mij, maar nooit zoo nauwkeurig, waargenomen instrumentenkast aan den rechterwand is inderdaad geheel van glas; ook het glazen vaatwerk daarnaast blijkt aanwezig.

Evenals bij het meeningsverschil over de lichaamslengte houdt pp. ook hier weer, ondanks mijn tegenspraak, vast aan haar indruk, die bij nadere waarneming de juiste blijkt.

De fauteuil echter waarin de patiënten zouden plaatsnemen, is niet juist gezien.

Op de door pp. aangeduide plaats staat niet een dergelijke stoel, maar een lange, hooge bank, dienend voor Röntgenbehandeling.

Pl. In die kamer zult U mij waarschijnlijk niet zoo licht waarnemen als in die andere.

Pp. Ja toch wel. U moet er wel eens geweest zijn, want ik zie U in die kamer toch ook. Maar U bent daar niet alleen bij den dokter; U hebt een andere dame bij U, een oude dame. Zooals ik U daar samen zie staan, kon dat best Uw moeder zijn.

Pl. Dat kan kloppen. Ik ben met mijn moeder in die kamer geweest.

Deze wending van het gesprek had ik volstrekt niet verwacht. Het consult voor mijn moeder was, voordat pp. ervan sprak, bij mij niet boven den bewustzijnsdrempel geweest.

Pp. De dokter is bezig haar te onderzoeken; haar borst onderzoekt hij.

Pl. Dat is niet juist; borstonderzoek heeft niet plaatsgehad. Wilt U mij zeggen, hoe U aan deze voorstelling komt?

Pp. Ik zie toch dat hij zoo'n lang dun ding met metaal, waarmede ze toch altijd onderzoeken, op haar borst zet. (Pp. duidt hier met een handgebaar in de lengte iets aan als een stang of buis).

Wat zij hier als borstonderzoek en vermoedelijk als gebruik van stethoscoop meent te zien, was het nemen van een Röntgenfoto van moeder's schoudervoorkant, waarop inderdaad een lange, metalen buis werd gericht.

Dit beeld, blijkbaar juist waargenomen, maar niet begrepen, werd nu subjectief en daardoor foutief geïnterpreteerd als auscultatie.

Pp. De dokter zelf heeft ook klachten. Bij hem voel ik pijn hier. (Zij wijst hierbij op den linker bovenkant van de borst).

Pl. Mij is hiervan niets bekend.

Pp. Vraagt U het dan maar eens na, want het is zoo.

Deze zekerheid blijkt gerechtvaardigd. Bij navrage worden deze klachten door den medicus zelven bevestigd en verklaard als van rheumatischen aard.

Vatten wij nu de resultaten samen, dan blijkt een overwegend deel treffers en slechts weinig volstrekte onjuistheden.

Enkele der juiste antwoorden kunnen gesteld worden op rekening van ongewilde gedachtenoverdracht door de proefleidster. Andere, zooals het meeningsverschil over de lichaamslengte alsmede over de kast in de spreekkamer, waar proefpersoon gedachten en tegenspraak van de proefleidster zelfs trotseert en, zooals later blijkt, terecht, kunnen bezwaarlijk zoo worden verklaard. Hier pleit, evenals bij het waarnemen van lichamelijke klachten of kenmerken, de proefleidster onbekend, meer voor de verklaring van „helderziendheid in de ruimte" dan voor gedachtenlezen of telepathie.

Ten slotte kan de vóórtijdige waarneming van de gesprekken over parapsychologische onderwerpen met de sceptische en afwijzende reactie, een voorbeeld zijn van onbewuste prognosie, geïnterpreteerd als iets uit het verleden.

EENIGE MYSTIEKE ERVARINGEN

door EXQUIRO VERUM

Het zijn maar zeer enkele mystieke ervaringen en van gering gehalte, fragmentarisch verspreid door de jaren van mijn leven. Er is geen sprake van iets zeer bijzonders en ik geloof niet, dat de groote lijnen van mijn leven meer door mystieke krachten geleid zijn dan bij het meerendeel mijner medemenschen; slechts enkele lichtende oogenblikken of tijden temidden van vele jaren van het gewone. Bijna is hun herinnering te gronde gegaan, maar bijwijlen duiken zij nog weer omhoog, schoon zwakker naarmate zij verder terugwijken in den tijd.

De eerste ervaring dan, zeer kortstondig, dateert uit mijn kindsheid. Ik was geen bijzonder vroom kind, werd opgevoed in de sfeer van de neutrale religieuze middenmaat, zooals in de laatste jaren van de 19de eeuw in kleinburgerlijke milieu's veel voorkwam: een tamelijk conventioneel-godsdienstig getint indifferentisme van half-vrijzinnige kerkelijkheid, dat meestal niet veel om 't lijf had, maar toch nu en dan zich wel verdiepte tot waarachtiger zielsbeleving. Mijn avondgebed zegde ik getrouw maar

mechanisch op, voegde er een enkele maal wel een iets inniger gestemde bede spontaan aan toe, meestal als een vraag om iets begeerds te verkrijgen.

Wel had het verkeer in het gezin, waarin veel geleden werd, waar in eenige jaren achter elkander vier dooden vielen, en de daaruit gewordene steeds grootere vereenzaming, reeds vroeg een diepen, onkinderlijken ernst in mijn gemoed geplant. Nu, uit deze kinderjaren dan, ik moet ongeveer acht of negen jaar geweest zijn, is mij altijd in herinnering gebleven een enkel moment van heel bijzondere ontroering.

Ik woonde met mijn pleegmoeder, een oude en diep vereenzaamde vrouw, in een klein, dood stadje op het marktplein, vlak naast de kerk. Een echte oude, voor de kleine Protestantsche gemeente in de hoofdzakelijk Roomsche streek, veel te groote kerk, waar een te klein aantal menschen, dat de holle ruimte op verre na niet vulde, des Zondags slaperig trachtte te luisteren naar een saaie, langgerekte preek of God trachtte te prijzen met een gezang, een poging, die alleen verontschuldigd kon worden door een beroep op de welbekende waarheid, dat „God ziet op het hart". De kerk — een overblijfsel uit vroegeren grooteren tijd, toen het nu vrijwel doode stadje een niet onbelangrijke plaats innam onder onze sterke grensvestingen, had een hoogen toren.

Eens op een avond sloeg de bliksem in den toren en er ontstond een begin van brand, die zich wegens den bijna komisch-primitieven toestand, waarin zich de bluschmiddelen der gemeente bevonden, lang niet ongevaarlijk liet aanzien. De wind was naar ons toegekeerd en weldra stoven de vonken en grootere brandende stukken over het dak van onze woning. Ik weet niet of het gevaar nu eigenlijk wel zoo heel groot was, maar de angst van de goede oude vrouw, die met haar kleinen pleegzoon heel alleen was, en daardoor ook de mijne, was héél groot. Wij pakten een en ander in, en wachtten in spanning hoe alles af zou loopen, elk oogenblik gereed de woning te verlaten.

Toen voelde ik, werkelijk zeer beangst, plotseling een sterken drang tot bidden in mij opkomen en ik nam de gelegenheid waar, dat ik een oogenblik alleen was om een kort en innig gebed uit te spreken om afweer van het gevaar. Het volgende oogenblik gebeurde er in mij iets zoo verwonderlijks, dat ik zelfs nu nog, al wel vijftig jaar geleden, het mij met verbazing herinner. Opeens stroomde een weldadig gevoel van veiligheid door mij heen; ik wist met absolute zekerheid, dat er niets zou gebeuren, alle spanning brak, elke angst was weggevaagd, en ik gevoelde mij vol-

komen rustig, zonder dat het zenuwachtige doen van de menschen om mij heen — want er waren eenige buren en kennissen komen toeloopen, toen de situatie bekend werd — ook maar den minsten invloed hadden: ik verwonderde mij alleen waarom ze allen zoo'n drukte maakten, waar ik toch zeker wist, dat alle gevaar verdwenen was! Er had dan ook verder geen ongeval plaats, de stroomende regen zal den brand in de torenspits wel hebben gebluscht.

Iets belangrijker en vermoedelijk van zeldzamer aard was een beleving, die ik tientallen jaren later doormaakte. Ik was ongeveer veertig jaar, bevond mij in tamelijk moeilijke omstandigheden; ik vervulde een zeer bescheiden betrekking aan een wetenschappelijk instituut, deed mijn werk in een afgelegen vertrek, waarin ik den geheelen dag alleen was. In deze werkkamer heeft zich, nadat ik er ongeveer een half jaar dagelijks had doorgebracht, waarschijnlijk in verband met de groote eenzaamheid en de rustige ligging, een zeer bijzondere psychische toestand ontwikkeld.

Het is moeilijk om de juiste woorden te vinden voor zulke zuiver psychische belevingen. die met wat men gewoonlijk de uiterlijke ervaring noemt weinig gemeen hebben, maar ik kan het niet beter uitdrukken dan zoo: ongeveer drie maanden heb ik geleefd in een toestand van volkomen, zalige rustigheid. Ik gebruik hier opzettelijk niet het woord rust, daar dit het ononderbroken mij beheerschende gevoel minder zuiver zou weergeven. Het was geen afwending van de werkelijke wereld in een diepe extase: de realiteit verdween geen oogenblik, maar..... zij had haar beteekenis ten eenenmale verloren. Of om het nog eens anders te zeggen: de aanraking met de werkelijkheid voltrok zich volkomen normaal, maar bezat ternauwernood eenige gevoelstoon, nòch positief nòch negatief. Daarentegen was ik innerlijk vervuld van een vredig genot, dat steeds zich zelf gelijk bleef zonder verheffing noch luwing. Er was een uitdooving van elk verlangen, een volkomen genoegen nemen met — maar ook een genoeg hebben aan het gegevene; het streven ontbrak niet maar miste elke krampachtigheid, het was alsof dit besef alles overheerschte: alle dingen komen en gaan te hunner tijd, in zuiver harmonisch verloop. Het was als een durende milde extase, niets daarin van den geweldigen gevoelsdrang zooals de mystici dien beschrijven, wanneer zij den ban der persoonlijkheid doorbroken hebben en het Al-eene Wezen der dingen benaderen; eerder een rustige overgave aan het voortvloeien van het Al-leven in den duur der dingen.

Deze toestand heeft ongeveer drie maanden geduurd. Daarna begon het besef in mij te ontwaken, dat zijn langere voortzetting niet wenschelijk

was. Ik vervreemdde mij te veel van het actieve leven om mij heen; d.w.z., ofschoon ik in geen enkel opzicht mijn dagelijksche plicht verzuimde, had het alle belangrijkheid voor mij verloren. Het was geworden tot wat de Stoïcijnen een „adiaphoron" zouden hebben genoemd. Er was iets gekomen van de Boeddhistische placiditeit in het, niet zoozeer neerzien op, als wel het afzien van de wereld, alsof door een verrekijker het leven op een andere planeet werd aanschouwd. Geleidelijk is toen deze levenshouding verdwenen en een periode van groote activiteit trad daarvoor in de plaats.

Het verdere mijner mystische ervaringen is maar van zeer gering gehalte en kan ternauwernood met dezen, te grooten naam worden aangeduid. Het uit zich bijwijlen in iets, dat zich als een zwakke overeenkomst met het daimonion van Socrates vertoont. Het is een momenteel en met groote zekerheid opkomend „innerlijk weten", zonder dat daarvoor eenige rationeele basis kan worden gevonden. Het heeft soms betrekking op heel gewone dingen. Een voorbeeld: Toen ik in 1903 ging verhuizen naar een andere stad, kwam bij mijn laatsten rondgang door het oude huis met groote zekerheid de gedachte bij mij op dat ik hier nog weer eens zou komen te wonen. Dat men tweemaal in hetzelfde huis komt te wonen is zeker iets ongewoons, en in het gegeven geval was de kans daartoe, verstandelijk bezien, vrijwel nihil, daar het mijn bedoeling was mij blijvend in een andere stad te vestigen. Maar ziet: alles verliep anders dan wij het ons hadden voorgesteld; door een combinatie van „toevallige" omstandigheden moest ik weer naar mijn oude woonplaats terugkeeren, huurde eerst een ander huis, maar dit beviel in het geheel niet, en ziet, binnen twee jaar was ik weer in de oude woning, die juist leeg stond, terug. Men kan natuurlijk beweren, waar het huren van een huis van een wilsbesluit afhangt, dat deze door de toevallige of uit een wensch voortvloeiende vroegere aandoening causaal veroorzaakt is — de uit het volle leven gegrepen voorvallen leenen zich inderdaad nooit goed tot abstract-geldige „bewijzen", maar ik tracht hier ook niets te bewijzen of zelfs maar te betoogen, maar alleen getuigenis geven van eenige psychische ervaringen.

Niet altijd heeft dit „voorweten" eenig praktisch nut, zelfs ware er meer dan eens reden dit daaraan geheel te ontzeggen. Want terwijl het het onbeteekenende aankondigt, zwijgt het vaak, wanneer het er zeer op aan zou komen te spreken. Het is helaas waar wat Maeterlinck daaromtrent zegt in zijn „L'Hôte inconnu". Vaak heb ik kunnen constateeren, dat dit falen moet worden toegeschreven aan intellectueele verdringing, doordat het verstand rekening houdt met het waarschijnlijke. De stem van den

EEN GEDACHTE KRACHT, WELKE ALS HET WARE VERVULT MOET WORDEN. DOORDAT MEN IETS VOOR VASTSTAAND AANNEEMT.
GAAT MEN ER AAN TWIJFELEN, ZOO GEBEURT HET NIET.
„DE TWIJFEL VERBREEKT DE KRACHT."

„onbekenden gast" tracht zich wel degelijk te verheffen en geeft b.v. een waarschuwing, wanneer men iemand voor het eerst ziet, die schijnbaar zonder recht en reden een ongunstigen indruk maakt, terwijl later blijkt dat beide maar al te veel bestonden. Het is dit fijnere instinct, dat juist door de subtiliteit zijner roerselen, zoo gemakkelijk door de klaardere, maar grovere en oppervlakkige overwegingen van het verstand wordt vertroebeld, vooral in overwegend intellectualistische tijden.

Het is maar zeer weinig wat hier te bieden viel, maar wellicht zijn deze simpele feiten toch in de verte verwant aan grooter mystieke ervaring, zooals deze doorleefd zijn door enkele begenadigden. Het werkelijke, schijnbaar zoo hechte leven, is het wel anders dan een zeer oppervlakkige laag, waar telkens de drang van een bovenzinnelijke wereld door heen breekt?

SOCIALE PSYCHOLOGIE EN PARAPSYCHOLOGIE

II

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

Ontwikkelingspsychologische beschouwingen. De opkomst der moderne ethnologie dateert van ± 1870. In die dagen verzamelden Tylor en zijn medewerkers en navolgers (w.o. Spencer en Wundt) bij de primitieve volkeren een enorm materiaal aan volkenkundige gegevens en feiten, in alle deelen der wereld, waarvoor hun de dank van het nageslacht toekomt. Bij hun verwerking van dat materiaal begingen zij echter een fout; een fout welke zeer begrijpelijk is. Zij namen n.l. stilzwijgend aan, dat de „wilde", hoewel naïever, in beginsel op dezelfde wijze denkt en redeneert als de cultuurmensch.

Dit nu blijkt niet het geval te zijn, en het behoort tot de verdiensten van onderzoekers als Preusz, van Ossenbruggen, Lévy-Bruhl, Danzel e.a. dat ons daarvoor de oogen geopend zijn.

Lévy-Bruhl [36]) heeft de eigenaardige geestesgesteldheid van den primitieven mensch met één enkele uitdrukking trachten te karakteriseeren: praelogische mentaliteit. Kernpunt dezer mentaliteit is, volgens dezen onderzoeker, de afwezigheid van den dwang om zich voor tegenstrijdigheden te hoeden, welke dwang zich zoo sterk in het denken van den cultuurmensch openbaart. De cultuurmensch laat zich leiden door de logica, door

36) „Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures", Parijs, Alcan; „L'âme primitive", ibidem.

verstandelijke, redelijke redeneering. Zijn uitgangspunt is de ervaring, waarop hij voortbouwt met inachtneming van het causaliteitsbeginsel. Zoo kan in de cultuurwereld haar hoogste en meest typische product: de Wetenschap ontstaan, hetwelk den archaïschen mensch geheel vreemd is. De wetenschappelijke denker is in de primitieve maatschappij onbekend. Want het denken (kennen), voelen en handelen van den archaïschen mensch wordt geheel beheerscht door een der meest kenmerkende openbaringen der praelogische mentaliteit, een denkwet, welke Lévy-Bruhl heeft genoemd de „loi de participation" (= wet van deelhebbing). Deze typische praelogische denkwet houdt o.m. in, *dat er een typische solidariteit bestaat tusschen het individu en zijn groep*, en dat menschen, dieren en planten tegelijkertijd zichzelf en iets anders kunnen zijn.

In zijn werk over de Maori's zegt Elsdon Best [37]), dat een inboorling zich zoo volmaakt met zijn stam vereenzelvigt, dat hij, wanneer hij over zijn stam spreekt, dit nooit anders zal doen dan in den eersten persoon. Spreekt hij over een veldslag, die misschien tien geslachten voor het zijne geleden door zijn stam geleverd is, dan zal hij zeggen: „Ik heb den vijand daar en daar verslagen". Op dezelfde wijze zal hij de jachtgronden van zijn stam de zijne noemen, zeggende: „Ziedaar mijn jachtgronden".

Wie zich verdiept in de verhalen van ontdekkingsreizigers en zendelingen zal onophoudelijk dergelijke berichten ontmoeten, onverschillig uit welke tijden deze berichten stammen, of op welk archaïsch volk zij betrekking hebben. Te allen tijde, onder elk archaïsch volk manifesteert zich deze neiging om individu en stam met elkaar te vereenzelvigen. Hiermede houdt o.m. verband het feit, dat het individu, dat niet tot een gemeenschap behoort, niet meeteelt. Het is vogelvrij. Voorts houdt hiermede verband de gewoonte, welke wij bij tal van primitieve volkeren aantreffen, om wanneer iemand ziek wordt te meenen, dat nu zijn geheele familie ziek is. Dit houdt in dat zij zich *allen* moeten onderwerpen aan de door den medicijnman voorgeschreven behandeling.

Ook de substitutie van een individu door een ander wordt slechts dan begrijpelijk, wanneer wij dit gebruik bezien in het licht van de wet van deelhebbing. In dit verband vestig ik de aandacht op een typisch gebruik, dat W. H. Nassau in de landstreek Ogooué in West Afrika opmerkte. [37])
Het is zeer karakteristiek, en blijft geenszins tot deze landstreek beperkt. Een man doodt de vrouw van zijn broer. De familie eischt recht, de moordenaar ontkent de daad, waarop de weduwnaar tot zijn broer zegt:

37) Bij Lévy-Bruhl: „L'âme primitive", pag. 71; pag. 100.

„Jij hebt schuld, en daar wij broers zijn, is jouw misdaad mijn misdaad, en wil ik in jouw plaats schuld bekennen."

In dit verband zij hier ook gewezen op de bloedwraak. [38])

Het vergelijkend psychologisch onderzoek der laatste decennia heeft nu o.m. aangetoond, dat de praelogische mentaliteit (het z.g. magisch denken) zich mede bij het jonge kind voordoet. [39]) Zeer verdienstelijk werk is hier verricht door den Zwitserschen psycholoog Jean Piaget, die in onderscheidene zijner publicaties [40]) het bewijs heeft trachten te leveren, dat er een zeer groote mate van overeenstemming bestaat tusschen het denken van jonge kinderen en z.g. wilden.

Langzamerhand wordt, bij het opgroeiend kind, de praelogische mentaliteit (het magisch denken) vervangen door de logische, hetgeen ongetwijfeld verband houdt met het rijpingsproces der hoogere zenuwcentra. Van een daarmede gepaard gaande vernietiging der praelogische mentaliteit is hier echter geen sprake. Reeds de studie van het droomleven is voldoende om ons dit te doen inzien. [41])

Echter niet alleen in het droomleven van den volwassen modernen Europeaan openbaart zich de praelogische mentaliteit — wij kunnen haar onder bepaalde omstandigheden ook bij onderscheidene groepen zielszieken opmerken. Een der eersten, die hierop de aandacht vestigde, was Freud in zijn studie: „Totem und Tabu", waarin hij wijst op de vele punten van overeenstemming in de gedragingen van wilden en lijders aan neurosen. [42])

Bekend is voorts het archaïsch denken van schizofrenen.

De moderne psychologie heeft ons leeren inzien, dat „de mogelijkheid om zich als eenheid van beleving tegenover de omgeving te stellen en zich daardoor als iets geheel anders dan de buitenwereld te voelen, zeer zeker niet verbonden is met het begin van bewustzijnsleven."

Op den leeftijd van 9—12 maanden maakt het kind nog geen onderscheid tusschen zijn eigen lichaam en de buitenwereld. In den loop der jaren vindt er bij het kind een ontwikkelingsproces plaats, waarbij het steeds beter het ik van het niet-ik leert onderscheiden. Dit proces vindt

---

38) Zie Tenhaeff: „De Bloedwraak", N. R. C.", 8, XII, 1929.

39) Zie Tenhaeff: „Archaïsch en kinderlijk denken", „Vernieuwing", II, 1.

40) Zie: „Parapsychologische Studiën", pag. 289.

41) Zie o.m. F. Ortt: „De Droom", Seyffardt, Amsterdam; „Het probleem der ziel", ibidem; N. van Suchtelen: „Uit de diepten der ziel", Amsterdam, 1921; J. Winthuis: „Das Zweigeschlechterwesen", Leipzig, 1928.

42) Weenen, 1934.

zijn voltooiïng in de puberteitsjaren, de jaren waarin, om met E. Spranger [43]) te spreken, de ontdekking van het ik plaatsvindt. Dan ontstaat de beleving „der grossen Einsamkeit"......

De pathopsychologie leert ons, dat de mensch onder bepaalde omstandigheden regressie-verschijnselen kan vertoonen. Baudelaire beschrijft in zijn: ,,Les Paradis artificiels" de veranderingen, die het ik-bewustzijn in den hasjischroes ondergaat als volgt. ,,Soms schijnt het, dat de persoonlijkheid verdwijnt...... en wel op zoo abnormale wijze, dat de beschouwing van de voorwerpen der buitenwereld U Uw eigen bestaan doet vergeten, en gij U spoedig geheel in deze voorwerpen verliest. Uw oog richt zich op een boom, die door den wind bewogen wordt; in eenige seconden zal datgene wat in het brein van een dichter slechts een simpele vergelijking zou zijn, in het Uwe een feit worden: *gij schrijft aan den boom Uw hartstocht toe, Uw verlangen of Uw melancholie. Zijn ruischen en wuiven worden het Uwe en weldra zijt gij de boom.*"

Personen, die den meskalineroes beleefden, weten ons van soortgelijke ervaringen te verhalen. [44])

In zijn interessante verhandeling over: ,,Das archaisch-primitive Erleben und Denken der Schizophrenen", in 1922 te Berlijn verschenen, wijst A. Storch er op, dat de „loi de participation" zich bij de schizofrenen wederom openbaart (anders gezegd: hoe er zich met betrekking tot hun ik-bewustzijn een regressie-verschijnsel voordoet). Aan de hand van het auto-biografische boek: ,,Einsam" en van de in denzelfden tijd ontstane: „Blaubücher" „des schizophrenen Strindberg" toont hij aan, dat dit schizofrene genie stond „in magischer Fernverbinding mit anderen", hun leven medeleefde, hun lijden mede-doormaakte. „Ich habe die Operation eines mir ziemlich gleichgültigen Menschen durchlitten, ich habe zweimal einen fremden Todeskampf mit folgenden körperlichen und seelischen Leiden durchgemacht. Das letzte Mal ging ich in sechs Stunden durch drei Krankheiten; als der Abwesende durch den Tod befreit war, stand ich gesund auf." („Blaubuch", I, pag. 208.)

„Seinem Individualgefühl — aldus Storch — fehlt die scharfe Abgrenzung gegen andere Individuen, mit denen er sich innerlich verbunden fühlt. Wie der Primitive sich mit seiner Gruppe, seinem Clan, identifiziert, so fühlt er sich in seiner Familie nur als „Bestandteil des Ganzen" und lebt das Leben aller Familienmitglieder mit." En hij citeert nu een passage

43) „Psychologie des Jugendalters", Leipzig, 1927.
44) Behringer: „Der Meskalinrausch", Berlijn, 1927.

uit Strindberg's: „Beichte eines Toren" luidende: „Die Familie ist für mich ein Organismus geworden .... ein Ganzes, dessen Bestandteil ich bin. Allein könnte ich nicht existieren, allein mit den Kindern ohne ihre Mutter auch nicht. Es ist ein System von Blutgefäszen, die miteinander verstrickt sind. Wenn man ein einziges abschneidet, entflieht mir das Leben mit dem Blut, das den Sand tränkt." (L.c., pag. 45).

Ook de uitspraken van andere schizofrene patiënten leeren ons hun denken als een archaïsch denken kennen, als een regressie-verschijnsel.

Men zou nu de volgende *stelling* kunnen poneeren:

Het passief worden is een terugvallen (regressie). Bij dit regressie-verschijnsel „herleeft" de archaïsche of praelogische mentaliteit [45]), zooals ons o.m. de vergelijkende studie van het droomleven en het archaïsch denken leert. Hieruit resulteert o.m. een „herleving" van het groepsdenken [46]). Het „Wir-erleben" treedt wederom op den voorgrond als gevolg van de verzwakking van het „Ich-erleben." [47]).

Dit groepsdenken stelt ons nu, m.i., eenigermate in staat iets te begrijpen van het collectieve of groepsmediumschap, dat wij bij herhaling in de kringen der spiritisten kunnen opmerken bij tafelzittingen en bij zittingen, waarbij men zich van het kruis (de planchette, het glas enz.) bedient. Het is alsof de geheele groep door één, zich motorisch realiseerende gedachte, beheerscht wordt. Deze eenheid wordt nu zeer zeker wel voor een belangrijk deel bereikt, omdat men tijdelijk wederom een „kuddedier" is geworden —, omdat de deelnemers tijdelijk min of meer gelijkgeschakeld zijn geworden .....

In mijn verhandeling over de vraag of het mediumschap gezien dient te worden als een verschijnsel van regressie danwel van evolutie [48]) heb ik er op gewezen, dat de vulgaire vorm van mediumschap zekerlijk als een verschijnsel van regressie dient te worden beschouwd.

Er zijn een aantal convergente argumenten, welke er voor pleiten, dat de archaïsche mensch als „magiër" minder gedegenereerd was dan de moderne cultuurmensch (homo faber). En dit hangt ongetwijfeld samen

---

45) Wij zouden kunnen zeggen dat wij hier te doen hebben met een terugzinken in den droomtoestand....

46) Het individu wordt wederom „kuddedier". Het individualistisch denkende wezen i n volueert tot collectivistisch denkend wezen.

47) Zie M. Nachmansohn: „Die Hauptströmungen der Psychotherapie", Zürich, 1933, pag. 13.

48) „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

met het feit, dat zijn „hersenpsyche" (Ortt), zijn „objectieve ik" (T. J. Hudson [49])), zijn „waakbewustzijn" [50]) nog niet dien graad van ontwikkeling heeft bereikt welke den homo faber ten deel is gevallen.

Om dezelfde reden is het aannemelijk te achten, dat ook onder kinderen meer (natuurlijke) mediums worden gevonden dan onder volwassenen.

Wanneer wij dit alles weten, zijn wij m.i. gerechtigd te erkennen, dat in den spiritistenkring gunstige voorwaarden worden geschapen voor het manifest worden van latente paranormale vermogens. Het verblijf in den kring werkt „hypnotiseerend" op het medium en de overigen, het vergemakkelijkt het passief worden, het terugvallen in een soort van droomtoestand, „waarmede de geschiedenis der ziel op aarde begon" [51]), en daarmede is niet alleen een voorwaarde geschapen voor het ontstaan van enkele neurotische symptomen (waarvan dat der pseudo-bezetenheid er één is [52])), maar ook voor het worden van een beteren telepaath, gedachtenlezer en „helderziende" dan men in het dagelijksch leven is....

De gegevens, welke het medium o.m. van de zijde der aanzittenden „toestroomen" (telepathie en gedachtenlezen), worden door het „droomende" medium verwerkt — eigen gedachten vermengen zich met de „invallende" gedachten en de „afgetapte" „fremdseelische Seeleninhalte." Zoo ontstaan de mystificaties. [53])

De ervaring heeft den spiritisten geleerd, dat de tegenwoordigheid van sommige personen storend werkt op het ontstaan der verschijnselen. Zelf heb ik bij herhaling opgemerkt, dat mijn tegenwoordigheid aanvankelijk storend werkte op zekere media en kringen.

„Uw critische instelling maakt het ons moeilijk" is een opmerking, welke mij bij herhaling van de zijde van media is toegevoegd geworden.

De argwanende onderzoeker zal geneigd zijn hieruit een wapen te smeden, dat hij tegen het medium zal aanwenden. Men dient hier echter voorzichtig te zijn. Niet steeds is het medium, dat zoo spreekt, een bewuste of onbewuste bedrieger. Vergeten wij niet, dat de critisch ingestelde onderzoeker gezien kan worden als een „Fremdkörper" in het sympsychium van

49) „De wet der psychische verschijnselen", Ned. vert., Amsterdam, 1904.

50) L. Klages: „Der Geist als Widersacher der Seele", Barth, Leipzig, zou zich hier van het (m.i. minder juiste) woord „Geist" bedienen.

51) A. J. Resink, „Maandbl. v. d. Vg. v. Psychisch Onderzoek en Toegepast Magnetisme", Maart, 1919.

52) Zie mijn: „Het Spiritisme".

53) Zie H. N. de Fremery: „Mystificaties in z.g. spiritistische mededeelingen", „Het Toekomstig Leven", 1906, pag. 193.

den kring. Als zoodanig kan hij er ontbindend op inwerken. Gelukkig kunnen onderscheidene media zich na verloop van korteren of langeren tijd aan den storenden invloed van het destructieve element onttrekken [54]) en nochtans in zijn tegenwoordigheid verschijnselen produceeren.

Een typisch kenmerk van den archaïschen mensch en het kind is, dat bij beiden droomwereld en objectieve werkelijkheid (subjectiviteit en objectiviteit) in elkaar overgaan.

Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht, of dit geldt mede voor vele personen, die in den spiritistenkring komen met het verlangen „wonderen" te zien en daardoor gesticht te worden. Hoort men de verhalen van vele gevoels-spiritisten over de „wonderen", welke zich in hun kring voordoen aan, zoo vragen wij ons zelf af, of wij hier niet bij herhaling te doen hebben met individueele en collectieve illusies en hallucinaties, hierbij in aanmerking genomen het feit, dat de toestand, waarin vele personen zich tijdens de zitting bevinden, dien van het kind en den archaïschen mensch evenaart.

Wij nemen hierbij ook in aanmerking de groote suggestibiliteit, welke den mensch met verlaagd bewustzijnsniveau kenmerkt.

In het parapsychologisch laboratorium beschikken wij gelukkig over fotografie-toestellen, filmapparaten en andere technische hulpmiddelen, welke den onderzoeker in de gelegenheid stellen zichzelf en anderen het bewijs te leveren, dat zijn waarnemingen geen illusionair en hallucinatoir karakter droegen, dat parapsychologen geen „Gelehrte in Hypnose" zijn, zooals Ch. Bruhn in zijn, onder dezen titel (Parus-Verlag, Hamburg) verschenen, zijn ondeskundigheid verradend, werkje heeft zoeken aan te toonen ....

De hypnose. Onder hypnose hebben wij te verstaan een toestand, welke aan dien van den normalen slaap verwant is. De toestand kenmerkt zich door verlaging van het bewustzijnsniveau (passieven toestand, „slaap"-toestand) en een zekere mate van affectieve binding aan den suggestor of hypnotiseur, waardoor bewustzijnsvernauwing ontstaat.

Zooals bekend mag worden verondersteld heeft F. A. Mesmer [55]) er veel toe bijgedragen, dat de hypnose een studie-object der psychologen en

54) Het gaat hier als met het licht. Zekerlijk oefent licht onder bepaalde omstandigheden een storenden invloed uit, maar wij kunnen de proefpersonen er toch wel aan wennen zich in het licht te laten observeeren.

55) Zie: „T. v. P.", VI, pag. 211 e.v.

artsen is geworden. In de vorige eeuw waren het o.m. J. Braid, Charcot en Bernheim, die het hypnose-probleem een belangrijken stap vooruit brachten — in onze dagen heeft dit probleem ook de belangstelling van onderscheidene psychotherapeuten, w.o. psychoanalytici. [56])

Wanneer wij de middelen bestudeeren, waarvan hedendaagsche hypnotiseurs zich bedienen [57]), zoo blijkt ons, dat de methoden der achttiende- en negentiende-eeuwsche hypnotiseurs nog in zwang zijn, waarmede volstrekt niet gezegd is dat zij, die deze methoden toepassen, nu ook de theorieën dezer oudere onderzoekers mede onderschrijven. Zoo past men, b.v., de methode Mesmer (het maken van z.g. passen) wel toe zonder daarbij nu te gelooven, dat men zijn sujet met fluïde laadt....

Ferenczi [58]), een leerling van Freud, is de meening toegedaan, dat de suggestibiliteit een „erotischen" wortel heeft. Volgens hem moeten wij in den persoon van den hypnotiseur het symbool („Abbild") van den vader (vaderhypnose") of van de moeder (moederhypnose) zien.

Anderen zijn meer geneigd om in de houding van den patiënt t.o.v. den hypnotiseur iets terug te vinden van de houding van den wilde t.o.v. den medicijnman, daarbij gebruik makend van het door C. G. Jung [59]) gebezigde begrip „archetype"....

Het komt mij voor, dat hier de eene theorie de andere niet behoeft uit te sluiten. Een affectieve binding van het sujet aan zijn hypnotiseur valt zekerlijk niet te ontkennen en deze binding leidt mede tot een verhooging der suggestibiliteit van het sujet [60]) — of, anders gezegd, tot een vergrooting der suggestiviteit van den hypnotiseur met betrekking tot zijn proefpersoon.

Tusschen het suggereeren (= induceeren van auto-suggesties [61])) van een gehypnotiseerd sujet en een sujet in waaktoestand is slechts een verschil in graad. Ook daar waar in het dagelijksch leven sprake is van suggestor en gesuggereerde bestaat een affectieve binding aan den persoon van den

56) Zie P. Schilder en O. Kauders: „Lehrbuch der Hypnose", Weenen, 1926.

57) Zie J. H. Schultz: „Hypnose-Technik", Jena, 1935.

58) „Introjektion und Uebertragung" in „Jahrb. f. Psychoanalyse", Bd. I, 1909; „Stufen des Wirklichkeitssinnes", „Int. Ztschr. f. Psychoanalyse", Bd. I, 1911.

59) C. G. Jung: „Ueber die Energetik der Seele", Rascher, Zürich.

60) Men aanvaardt het gemakkelijkst denkbeelden van personen, aan wie men affectief gebonden is. Door deze affectieve binding ontstaat bewustzijnsvernauwing. Zie E. D. Wiersma: „Capita Psychopathologica", Groningen, 1931.

61) „Suggestie van buiten af moet zich voor het grootste deel oplossen in suggestie van binnen uit." F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921, pag. 133.

suggestor, dien men kan liefhebben, vertrouwen, hoogachten, vreezen, enz. En uit deze affectieve binding resulteert een verhooging der vatbaarheid voor ingevingen.

Op goede gronden zoekt men weleens een vergelijking te maken tusschen den minnaar en den hypnotiseur, tusschen verliefdheid en hypnose. Wie verliefd is vertoont een verhoogde suggestibiliteit t.o.v. het „voorwerp" zijner „aanbidding" op grond van zijn affectieve binding aan dat „voorwerp". Men denke hier ook aan het verschijnsel der sexueele hoorigheid.

Bij de z.g. massa-suggestie (hypnotiseur — schouwburgpubliek) hebben wij te doen met verschijnselen welke tot op zekere hoogte identiek zijn aan die, waarmede wij bij de hypnose (welke wij als een „foule à deux" kunnen beschouwen) te doen hebben. Het publiek in den schouwburg is een menigte-achtige collectiviteit; de individuen welke dezen vorm van samenleving samenstellen vertoonen o.m. een verhoogde suggestibiliteit [62]), een verhoogde vatbaarheid voor aansteking [63]) en een verhoogden imitatiedrang [64]). T.o.v. den persoon van den hypnotiseur vertoonen velen (maar geenszins allen) een sterk verhoogde suggestibiliteit op grond van de affectieve binding aan dezen „wonderman", dien men bewondert, vreest, griezelig vindt enz., enz.

Dat de politieke leider een zekere verwantschap vertoont met den massa-suggestor spreekt wel vanzelf. Ik kom hier nog nader op terug.

Over paranoïde reformatoren en inductie psychosen. Zeer terecht heeft E. D. Wiersma er in zijn: „Capita Psychopathologica" op gewezen, dat er een langzame en geleidelijke overgang is tusschen domineerende gedachten, dwangvoorstellingen en waanvoorstellingen. Onder invloed van een heftig toornaffect kunnen wij onder bepaalde omstandigheden een onrechtvaardige

---

62) Men denke hier slechts aan het feit dat de roep: „Brand, brand!" onder bepaalde omstandigheden door deze menigten zeer gemakkelijk aanvaard wordt en tot schouwburgpaniek aanleiding kan geven.
Hoe weinigen vragen zich, op het oogenblik, waarop deze kreet weerklinkt, af, of er werkelijk brand is en zoo ja of deze brand nu inderdaad voor de aanwezigen gevaar oplevert. Daartegenover staat, dat het kordate optreden van een der aanwezigen (een suggestief persoon) oorzaak kan zijn dat de menigte rustig blijft zitten of in orde het gebouw verlaat. Deze suggestor geeft dan contra-suggesties.

63) Hoe aanstekelijk kan de vreugde werken, die het optreden van een humorist (Buziau!) veroorzaakt. Groote dramaturgen kunnen een gansche zaal doen weenen. Zeer zeker speelt de aansteking hier een groote rol.

64) Een Russisch geneesheer verhaalt, hoe bij een voorstelling van Sara Bernhardt in Moskou, toen de actrice plotseling ging hoesten, het gansche publiek de neiging vertoonde om ook te gaan hoesten. Zie I. Zeehandelaar: „Inleiding tot de ontwikkeling der geestelijke geneesmethoden", Amsterdam, 1928, pag. 55.

beschuldiging uiten. Zoodra wij echter wederom tot kalmte zijn gekomen, zien wij in dat wij te ver zijn gegaan of het mis hadden. Correctie.

Bij de waanvoorstellingen blijkt geen correctie meer mogelijk. De patiënt *blijft* overtuigd van de waarheid van zijn denkbeelden; hij vertoont de neiging om er met anderen over te spreken en ook deze van de juistheid van zijn denkbeelden te willen overtuigen. Hij is ontoegankelijk voor een andere meening dan de zijne....

De ervaring heeft ons nu geleerd, dat het niet zelden gebeurt, dat de gedachten van den paranoïden patiënt door personen uit zijn omgeving worden overgenomen. Deze worden langzaam overtuigd van de waarheid van de verkondigde gedachten.

Bij den paranoïden reformator kan het gebeuren, dat ook de personen uit zijn omgeving hem als een uitverkorene gaan beschouwen, naar zijn preeken met welgevallen luisteren en alles wat hij zegt onvoorwaardelijk aannemen. Wij spreken dan van geïnduceerde waandenkbeelden. Wordt de patiënt uit de omgeving van zijn „volgelingen" verwijderd, zoo verdwijnt de inductie-psychose in den regel spoedig bij hen....

In ons land hebben paranoïde reformatoren bij herhaling van zich doen spreken. Zoo bracht in 1915 een opvarende op een Katwijksch visschersvaartuig, Vlieland geheeten, de geheele Katwijksche visschersbevolking in beroering. Terwijl het schip in volle zee was werd de man „plotseling" krankzinnig. Hij kreeg hallucinaties (het *gevolg* van zijn waandenkbeelden [65])), hoorde de stem van God, die hem bevelen gaf. Verschillende leden van de bemanning gehoorzaamden hem (inductie-psychose) en waren hem behulpzaam bij het slachten van kameraden, die, volgens hem, door den duivel bezeten waren. Een „nuchter" gebleven scheepsjongen slaagde er in de hulp in te roepen van een Noorsch schip.

„Zondagochtend — zoo lezen wij in de: „Vlaardingsche Courant" van 6 Oct. 1915 — werden per ss. „Eemstroom", kapt. G. Boerhave, te IJmuiden aangebracht de drie nog in Engeland achtergebleven opvarenden van den Katwijker logger „Noordzee V", KW 171, van de reederij de N.V. Noordzeevisscherij......

Het waren de 39-jarige schipper van den logger, Klaas de H., gehuwd en vader van 2 kinderen, R. R., matroos, gehuwd, vader van 8 kinderen en W. H., 22 jaar en ongehuwd, allen herkomstig van Katwijk. Aangezien we juist den schipper, den meest verantwoordelijken man aan boord, nog eens over dit vreemde, treurige geval wilden hooren, begaven we ons naar de „Eemstroom".

Op onze vragen kregen we tot bescheid, dat de menschen aan boord zeer

---

65) Zie E. D. Wiersma, l.c., pag. 288 en 466. In den regel zijn de gedachten primair en de hallucinaties secundair.

rustig en kalm geweest waren en de kapitein niet den minsten last met hem had gehad. Zij waren bij elkander in het achteronder opgesloten geweest en werden nu door de IJmuider politie overgenomen. Ze keken wat vreemd toen ze aan dek kwamen, eenigszins schuw.

Nauwelijks hadden we met den schipper even gesproken, of de snel gegeven verklaring was: „Het was Gods wil; het moest gebeuren."

Hoezeer deze menschen hun normaal denkvermogen kwijt waren, bleek uit het kort verhaal van den schipper, die o.m. met nadruk vertelde, dat men duidelijk het bazuingeschal had vernomen, waardoor God zich aan den uitverkorene A. Vlieland openbaar maakte.

Duidelijk hadden ze Gods stem vernomen, doch wat hij sprak was alleen verstaanbaar voor A. Vlieland.

God sprak door hem, toen hij het eerste slachtoffer aanwees als door den duivel bezeten en „ik durfde den man, die Gods geest had, niet weerstaan. Het zou ook niet gebaat hebben, want hij bezat een wondere kracht, reeds toen hij nog niet van Gods geest vervuld was, doch nu zou hij zeker ieder, die hem weerstreefd had, den weg der andere slachtoffers hebben doen gaan. Maar wij zagen het den stuurman duidelijk aan, dat hij door den duivel bezeten was. Hij sloeg om zich heen en had reeds een onzer op den grond geworpen."

Hoe cynisch het vreeselijk drama vooraf besproken was, blijkt hieruit, dat de schipper nog tot den hoofddader had gezegd:

„Toen Jezus op aarde wandelde was ook één door den satan bezeten en nochtans werd hij niet gedood."

Doch Vlieland zeide, dat het Gods wil was, en dat men niet naar zichzelf doch naar God moest luisteren.

En zoo heeft het drama zich afgespeeld onder suggestie van en vrees voor den sterken Vlieland.

Schipper de H. ontkende pertinent, dat drankgebruik of gebruik van iets, wat men niet kende, de oorzaak had kunnen zijn. Hij zelf, zeide hij, had al in jaren geen sterken drank gebruikt. De gewone, aan boord meegenomen, hoeveelheid door de reederij verstrekt, was reeds geruimen tijd verbruikt, daar men reeds vier weken reis had.

Men leefde aan boord als broeders en de laatst verslagene was de beste vriend van Vlieland geweest en zelfs op diens verzoek door den schipper aangemonsterd.

Den avond te voren was men nog gezellig bijeen geweest en de schipper had bij deze gelegenheid nog getracteerd op koffie met suiker en „een blaadje er bij gegeven" (blaadje = koekje).

Den volgenden middag had Vlieland Gods stem vernomen.

Op mijn vraag: „Zag je dan niet, dat Vlieland niet goed bij het hoofd was?" antwoordde de schipper, dat over Vlieland de geest Gods vaardig was geworden en dat niemand hem mocht weerstaan.

„O, we zagen allen het wonder gebeuren — aldus de schipper — dat Vlieland met God sprak en wij waren er zeer ontdaan van."

Zoo sprak de schipper en de matrozen R. en H. lieten zich in gelijken geest uit. Ze hadden aan den gruwelijken moord meegedaan, maar hun geweten sprak hen van alles vrij. Ze hadden op gezag van Vlieland Gods wil gedaan.

De bijl, waarmede de slachtoffers waren afgemaakt, kwam met de drie mannen mee.

Ze lieten zich als kinderen geleiden, beseffend, dat ze ter verantwoording zouden geroepen worden en het sneed ons door de ziel toen de schipper en R. vroegen of ze niet aan de Katwijksche politie mochten worden gegeven, want „dan konden ze vrouw en kinderen te zien krijgen"."

Van algemeene bekendheid is ook het geval van inductie-psychose te Appeltern in 1907. [66])

Willen wij den invloed van een suggestor op de menigte bestudeeren, zoo mogen wij daarbij niet verzuimen ook den paranoïden reformator en zijn aan een inductie-psychose lijdende volgelingen te bestudeeren, daar, m.i., alle z.g. normale „hervormers", „wonderdokters" e.d. iets van de suggestiviteit van den lijder aan religieuse paranoia (of een daaraan verwante psychose) in zich hebben. Daaraan hebben wij dan een deel van hun invloed toe te schrijven.

Ook hierop kom ik nog nader terug.

Wonderdokters en collectiviteiten. Dat wij door suggestie zoowel op het zieleleven als op het organisch leven van zieken een invloed ten goede kunnen uitoefenen moge thans als algemeen bekend verondersteld worden. [67])

Dat de suggestie-therapeut bij voorkeur een *gehypnotiseerden* patiënt zal suggereeren moge, op grond van het voorgaande, duidelijk zijn. In de hypnose is immers (dank zij het verlaagde bewustzijnsniveau en de affectieve binding aan den persoon van den suggestor) de ontvankelijkheid voor ingevingen sterk verhoogd.

Deze ontvankelijkheid is echter ook reeds in de menigte (en daaraan verwante vormen van samenleving) verhoogd en zoo bevreemdt het ons niet op te merken, dat onderscheidene suggestie-therapeuten hun patiënten collectief zoeken te behandelen. De zouaaf Jacob [68]) was een voorbeeld van zoo'n suggestie-therapeut. Aan hem (den „wonderdoener", den weldoener, den „vader", den „Godsgezant", den tooverarts) gevoelden velen zich affectief gebonden, waardoor hun suggestibiliteit t.o.v. hem sterk verhoogd was. Hier valt ons het woord van Erwin Liek [69]) in, dat „verstandige medici steeds weer hebben ingezien, dat de voornaamste factor voor het tot stand komen van genezing niet gelegen is in het gebruikte middel, maar

---

66) Zie H. J. de Wolff: „Over psychische infecties", Baarn, 1921.

67) Zie: „T. v. P.", IX, pag. 78.

68) Ibidem, pag. 71.

69) „Het wonder in de geneeskunde", Ned. vert., Utrecht, 1931, pag. 148.

in de persoonlijkheid, in de geloof- en vertrouwenwekkende persoonlijkheid van hem, die behandelt."

Maar niet alleen het geloof van den patiënt in de „geneeskracht" van dengene, aan wien hij zich toevertrouwt is hier van zoo'n groot belang [70]); ook het geloof van den behandelaar in zijn methode, zijn kracht, enz. is hier van niet te onderschatten beteekenis. „De wonderdoener is fanatiek overtuigd van de werkzaamheid van zijn middel en ontoegankelijk voor kritiek, zelfs voor rustige gedachtenwisseling". [71])

In deze uitspraak ligt de erkenning opgesloten, dat de wonderdoener een zekere mate van verwantschap moet vertoonen met den, hiervoor reeds besproken, paranoïden reformator, hetgeen inderdaad het geval is.

Ofschoon, zooals ik op pag. 85 van den vorigen jaargang van dit tijdschrift reeds opmerkte, de psychologie van den „magnetiseur" nog niet geschreven is, zoo meen ik nochtans hier reeds te mogen opmerken, dat de ervaring mij geleerd heeft dat vele onbevoegden (in het bijzonder de vooraanstaanden onder hen) iets van den fanaticus in zich hebben, een groot vertrouwen in eigen kunnen, het besef „geroepen en uitverkoren" te zijn....

Dat hun suggestiviteit hierdoor aanmerkelijk verhoogd wordt, spreekt wel vanzelf. Op onderscheidene bedevaartplaatsen (Lourdes e.d.) werkt de „entourage" (het milieu) in hooge mate bevorderlijk op het tot stand komen der genezingen. Daar zijn niet alleen suggestieve personen, maar ook suggestieve dingen (beelden, spreuken, het branden van wierook, het vertoonen van de krukken e.d., door „genezen" lammen achtergelaten, enz.) [72]).

Dat ook het gezamenlijk zingen van kerkelijke liederen in hooge mate bevorderlijk dient te worden geacht om het gestelde doel te bereiken, spreekt wel vanzelf. Het lied is een voortreffelijk „bindmiddel". [73])

„Niet uit te delgen leeft en beeft in de eeuwig wonderwillige ziel der massa een steeds hernieuwd verlangen naar een leider en leeraar. Daarom raakt steeds weer iemand, een enkeling, die zich met beloften tot de menschheid richt, de snaar van dit geloofsverlangen aan en een eindeloos opgestuwde offervaardigheid komt ieder tegemoet, die den moed heeft op

---

70) „Een wonderdokter heeft behoefte aan een op hem ingestelde menigte" Liek, l.c., pag. 127.
Vgl. Marcus 6: 1—6. (Jezus kon in zijn vaderstad geen „wonderen" verrichten.)

71) Liek, l.c., pag. 165. Zie ook pag. 83 en 139.

72) Liek, l.c., pag. 68.

73) Zie W. v. d. Wall: „Methodische toepassing der muziek bij de behandeling van ongewone personen", Amsterdam, 1929.

te staan en het verantwoordelijke woord te spreken: „Ik ken de waarheid". (Stefan Zweig.)

Zoowel de wonderdokter als de leiders van zekere politieke organisaties en de stichters van bepaalde religieuse gemeenschappen (secten) weten die snaar te treffen. In onderscheidene archaïsche gemeenschappen waren zij in één persoon vertegenwoordigd (priester-opperhoofd; cesaro-papisme). Eeuwenlang waren de geestelijke overheden ook wereldlijke overheden. Langzamerhand ontstond er scheiding (differentiatie-proces). Maar steeds hebben zich hier en daar regressie-verschijnselen voorgedaan. In de vereering welke zekere leiders van de zijde van een deel van de bevolking genieten klinkt hier en daar nog iets na dat aan deze oorspronkelijke eenheid doet denken. [74]) Men zou kunnen zeggen, dat deze vereering op vele punten een archaïsch karakter draagt en men dient haar in het licht der ontwikkelingspsychologie te bezien.

„Die Imagination wird gekräftigt und vollendet durch den Glauben, dass es wahrhaftig geschehe; denn jeder Zweifel bricht das Werk. Glaube soll die Imagination bestätigen, denn Glaube beschlieszt den Willen. Dasz der Mensch nicht perfekt imaginiert und glaubt, das macht, dasz die Künste ungewisz sind, so doch ganz gewisz sein mögen". Zoo schreef eenige eeuwen geleden Paracelsus. [75])

Een van de grootste vijanden van den wonderdokter is wel de twijfel — zoowel de twijfel aan zichzelf als de twijfel bij zijn patiënten. Uit dien hoofde kan de studie hem onder bepaalde omstandigheden zijn „krachten" geheel of gedeeltelijk ontnemen. Zijn „Geist" wordt dan „Widersacher" van zijn „Seele". [76])

Wij mogen niet over het hoofd zien — aldus Liek op pag. 139 van zijn geciteerd werk —, dat de „leekendokter" het gemakkelijker heeft dan de arts. Prinzhorn zegt volkomen juist:

> „Juist de van een denkbeeld als van een geloofsovertuiging vervulde, niet wetenschappelijke, „genezer" bereikt het gemakkelijkst therapeutische resultaten."

Dat is mij te Gallspach in zeer bijzondere mate opgevallen. De oude Zeileis wordt door geen twijfel gehinderd, noch geplaagd door wetenschappelijke dogma's. Hij is een man uit één stuk. Heel anders staan de zaken

74) Zie: „T. v. P.", IX, pag. 67.

75) Bij du Prel: „Ueber den Einflusz psychischer Faktoren im Okkultismus", „Sphinx", 1893, 17, pag. 17.

76) Zie L. Klages: „Der Geist als Widersacher der Seele", Leipzig, Barth.

met den jongen Zeileis, die — men zou bijna zeggen helaas — gestudeerd heeft en gediplomeerd arts is. Hij is niet uit één stuk, bij hem herkent men terstond de innerlijke verdeeldheid van den modernen arts. Hij wil de genezingen van zijn vader wetenschappelijk verklaren en stoot daarbij direct op twijfel en moeilijkheden. Nooit zal hij een therapeut worden, die zijn vader evenaren kan".

Twijfel en kritiek bij de om hem heen verzamelde menschen maakt den wonderdokter voor een belangrijk deel machteloos. „Een profeet is niet geëerd in zijn eigen land" zegt een spreekwoord. Zelfs Jezus kon in zijn vaderstad geen wonderen verrichten. (Marcus 6 : 1—6). [77])

Het is psychologisch volmaakt begrijpelijk, dat de wondergenezingen in de zuidelijke landen zich veel frequenter voordoen dan in de noordelijke. De Siciliaansche boer sluimert — zoo schreef eenmaal Goethe — in elken Italiaan.

Hoe gemakkelijk valt het ons hier parallellen te trekken tusschen den wonderdokter en den leider van zekere politieke organisaties, tusschen de zieken, die van den wonderdokter hun lichamelijk en ziellijk herstel verwachten en zij, die van den leider het tot stand komen van betere economische, sociale en politieke toestanden en verhoudingen verwachten....

Dat in de landen, waar een leider regeert, de critiek aan banden is gelegd is in het licht van dit alles volkomen begrijpelijk. Of het verstandig en ethisch geoorloofd is, is een tweede.

De ware leiders der Menschheid kunnen slechts zij zijn, die de vrije wetenschappelijke ontplooiïng prediken en in den medemensch den medebroeder en den medearbeider zien. Medearbeider in den zin van medearbeider aan het goddelijk bouwplan. Hoogste ideaal van opvoeding is de harmonische ontwikkeling der persoonlijkheid....

Ontwikkelingspsychologisch kan men zeggen dat de wonderdokter en zijn zieken ons voor een archaïschen vorm van samenleving plaatsen...

Massa-verschijnselen. Wij hebben gezien, dat in de menigte o.m. een verlaging van het bewustzijnsniveau te constateeren valt.

Dit wil o.m. zeggen, dat de remmingen verzwakt worden [78]). De

77) Zie du Prel: „Ueber den Einflusz psychischer Faktoren im Okkultismus".

78) Slechts weinig voorstellingen kunnen tegelijkertijd in ons bewustzijn aanwezig zijn. Het gevolg hiervan is dat vele voorstellingen verdrongen zijn. De verdrongen voorstellingen hebben alle de neiging om op te stijgen naar het bewustzijn. Zij hinderen (remmen) elkaar.
Bij verlaging van het bewustzijnsniveau wordt de remmende kracht verzwakt.
Het verschijnsel der psychische remming is door Heymans grondig bestudeerd geworden.

misdadigheid der menigten resulteert, zooals ik reeds opmerkte, wel voor een belangrijk deel uit de verzwakking der remmingen.

In het jaar 1566 brak te Amsterdam in het vondelingenhuis een massa-psychose uit. Bij de meerderheid der verpleegden in het gesticht, ongeveer een zestigtal jongens en meisjes, deden zich eigenaardige stuiptrekkingen [79]) voor, die gepaard gingen met het maken van afschuwelijke grimassen en het uitstooten van dierlijke geluiden. De ongelukkigen gevoelden een onweerstaanbaren drang om over meubels, daken en boomen te klauteren; velen slikten naalden, glasscherven, draden wol en stukken leer in.

Wij staan hier voor een van de vele gevallen van z.g. massa-bezetenheid, waarvan men in vorige eeuwen bij herhaling gewag maakte.

Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht of wij hebben hier te doen met verschijnselen, verwant aan die welke wij in onze dagen bij herhaling in den spiritistenkring kunnen waarnemen. [80])

De barbaarsche straffen uit die dagen plus de krampachtige ideaalimponeering maakten de kinderen reeds vroeg neurotisch. Onder bepaalde omstandigheden kwam het tot ontladingen welke een spiritistisch karakter droegen (duivelsgeloof). Gemeenschappen zooals wij die in kloosters, vondelingengestichten en weeshuizen aantroffen gaven voldoende aanleiding en boden daarbij gelegenheid te over om het neurotische symptoom der collectieve pseudo-bezetenheid te vertoonen. Dat het hier in den regel „duivelen" waren, door wie men zich bezeten waande ligt voor de hand. Dit houdt verband met hetgeen de predikanten en de priesters in die dagen leeraarden. En ook met het volksgeloof.

Bij herhaling heeft het verschijnsel der glossolalie zich in collectiviteiten voorgedaan. In den bijbel is daar reeds sprake van. „Terwijl Petrus nog sprak — zoo lezen wij in: „Handelingen" 10 : 44 e.v. —, daalde de Heilige Geest neder op allen, die de rede aanhoorden. En de geloovigen uit het Jodendom, die met Petrus meegekomen waren, stonden er versteld van, dat de gave van den Heiligen Geest ook over de heidenen was uitgestort, want zij hoorden hen tongetaal spreken en God verheerlijken."

79) Men dient de danswoede, waarvan in de middeleeuwen bij herhaling sprake is, wel te onderscheiden van de chorea (een in den lateren kinderleeftijd optredende zenuwziekte), welke ten onrechte wel St. Vitusdans wordt genoemd.
Men noemt de danswoede wel St. Vitusdans omdat de lijders aan deze woede baden tot St. Veit (ook wel tot St. Johannes).
Bij herhaling eindigden de aanvallen van danswoede in sexueele uitspattingen. Zie L. Satow: „Hypnotismus und Suggestion", Berlijn, 1921, pag. 131.

80) Zie mijn: „Het Spiritisme", den Haag, 1936, pag. 67 e.v.

Bij de Camisards en andere protestantsche opstandelingen in de Cevennes deed de glossolalie zich mede in gemeenschappen collectief voor [81]) evenals bij de Jansenisten [82]), de Irvingianen [83]) e.a. secten.

Evenals de (pseudo-) bezetenheid doet de glossolalie zich echter ook wel bij den enkeling (onafhankelijk van de collectiviteit) voor. [84])

De moderne psycholoog beschouwt het begrip glossolalie als een verzamelbegrip. De onder dit begrip vallende verschijnselen zijn uitingen van het ons onbewuste zieleleven, en het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, of de bewustzijnsverlaging, welke het individu in de collectiviteit ten deel valt, is een factor, welke het ontstaan dezer verschijnselen gunstig beïnvloedt.

Dat men een groot aantal gevallen van massa-illusies en massa-hallucinaties kent moge, op grond van het voorgaande, duidelijk zijn.

In: „De Telegraaf' (Aug. 1927) konden wij lezen van een geval van massa-illusie in Rouaan.

„Uit Rouaan wordt een buitengewoon geval van massa-suggestie gemeld. Eenige dagen geleden hebben de bewoners daar op een middag twee uur lang staan turen naar den toren, waar een acrobaat zijn angstaanjagende toeren verrichtte. In de straten, op de pleinen ..... en op de daken van de huizen, stonden de menschen dicht opeengepakt en keken met klimmende verbazing naar den man op den rug van het haantje op den toren.

En het scheen, dat de acrobaat onvermoeibaar was. Hij bleef aan den gang. Tot de koster van de kathedraal besloot, dat het maar uit moest zijn.... Hij klauterde naar den toren, vastbesloten om den vreemden kwant naar beneden te jagen, doch toen hij boven was gekomen, bemerkte hij tot zijn ontsteltenis, dat er geen acrobaat op den haan zat. En hij kon in dien tusschentijd ook niet verdwenen zijn, want er was maar één toegang tot den toren. De eenige mogelijke conclusie was dus, dat de menschen zichzelf gesuggereerd hadden, dat een acrobaat kunsten maakte op den toren. En toen dit denkbeeld onder de toeschouwers werd geopperd, constateerden alle kijkers in eens, dat zij niets meer zagen......"

Vermoedelijk hebben wij bij dit geval — één voorbeeld uit vele — te doen met een overgangsverschijnsel tusschen massa-illusie en massa-hallucinatie. Het is aannemelijk te achten, dat aanvankelijk een vogel op den rug van het haantje het aanzijn gaf aan de illusie, welke overging in een hallucinatie (toen de vogel verdwenen was).

---

81) Misson: „Théatre sacré des Cevennes", Londen, 1707.

82) Carré de Montgéron: „La vérité des miracles opérés par l'intercession de M. de Paris".

83) W. Howitt: „History of the Supernatural", Londen, 1863.

84) Zie P. A. Dietz: „Over Glossolalie", „T. v. P.", V, pag. 315.

In mijn rede: „Over het geestenzien" [85]) heb ik enkele gevallen van massa-*hallucinaties* op het slagveld vermeld.

De vraag rijst of men nu ook gevallen van massa-hallucinaties kent die in bijzondere mate de aandacht van den parapsycholoog trekken.

Dit is zeer zeker het geval. Ik denk hier b.v. aan de berichten welke uit het Oosten tot ons gekomen zijn met betrekking tot den in het touw klimmenden fakir-bediende [86]), den geforceerden plantengroei [87]) en het geforceerde genezingsproces [88]). Het zou zekerlijk onvoorzichtig zijn te beweren, dat hier steeds massa-hallucinaties in het spel zijn [89]), maar dat wij hier in een aantal gevallen daarmede te doen hebben staat m.i. wel vast. Bij gelegenheid van een gesprek, dat ik in October 1936 met den Tibetreiziger T. Illion mocht hebben, deelde hij mij o.m. mede, dat hij meer dan eens geconstateerd heeft, dat lama's een collectiviteit vermochten te doen hallucineeren met betrekking tot o.m. een levitatie. Opmerkelijk is zeer zeker zijn ervaring, dat de kans om te hallucineeren geringer wordt naar mate men zich verder van de groep verwijdert. Deze ervaring past zeer zeker in het kader van hetgeen ik hier reeds behandelde.

Voorbeelden van collectieve geloofwaardige pseudo-gezichtshallucinaties zijn zeldzaam — nochtans zijn er gevallen van bekend [90]). Wij staan hier voor hetgeen wij zouden kunnen noemen groeps-„helderziendheid".

In den zesden jaargang van dit tijdschrift (pag. 289) heb ik een studie gewijd aan den heksenslaap en daarin in hoofdzaak het probleem van de analgesie (ongevoeligheid voor pijn) behandeld. Dit verschijnsel heeft zich nu bij herhaling in collectiviteiten voorgedaan, zoo o.m. bij de Jansenisten. [91])

Soms doet zich bij dit verschijnsel tevens de onkwetsbaarheid voor, in het bijzonder de onkwetsbaarheid t.o.v. vuur [92]). Het is zeer zeker wel een opmerkelijk feit, dat de onbrandbaarheid bij herhaling bij een aantal personen tegelijkertijd is waargenomen. [93]). Nochtans doet het zich ook wel bij den

85) „T. v. P.", VI, pag. 59.

86) Zie H. Price: „Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen....", Ned. vert., Utrecht, 1936; „Zeitschr. f. Parapsychologie", 1927, pag. 290; 1928, pag. 262.

87) Zie C. du Prel: „Studiën uit het gebied der geheim-wetenschappen", Ned. vert., Amersfoort, 1909; „Zeitschr. f. metapsych. Forschung", 1930, pag. 47.

88) Du Prel, ibidem.

89) Zie H. Price, l.c.

90) Zie mijn studie over: „Het tweede gezicht" in „T. v. P.", VII, pag. 51.

91) Hume: „An Inquiry concerning human understanding"; Carré de Montgéron: „La vérité des miracles &c."

92) Zie H. Price, l.c.

93) Zie mijn: „Ter Inleiding" in H. Price's genoemd werk.

in tegenwoordigheid van een aantal toeschouwers vuurloopenden enkeling voor, zooals ons o.m. het geval Kuda Bux [94]) leert. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de aanwezigheid van dat publiek onder bepaalde omstandigheden een activeerenden invloed op den vuurlooper uitoefent. Toen Dr. Dietz en ik in 1930 in de gelegenheid waren het geval Diebel te bestudeeren [95]) hadden wij gelegenheid op te merken dat het aantal toeschouwers en hun instelling voor dezen proefpersoon niet zonder beteekenis was.

94) H. Price, l.c.
95) P. A. Dietz: „Stigmata bij Paul Diebel", „T. v. P.", III, pag. 145.

KLEINE AANTEEKENINGEN EN MEDEDEELINGEN

I

Zichzelf in den droom zien. Op blz. 269 van het Nov. nummer 1937 van dit Tijdschrift beschrijft Dr. Gerda Walther een parapsychische ervaring, waar zij een studiegenoot in een andere stad ziet op de wijze zooals men zichzelf ziet. Zij ziet in dit geval een telepathische ervaring. M.i. kan het ook een waakdroom zijn met Dunne-effect. Als toelichting zegt Dr. Walther: „In mijn droomen zie ik mijzelf niet zooals op het witte doek van een bioscoop, maar van het „Nullpunkt der Orientierung" uit bevind ik mij midden in de droomhandeling. Men moet hier bij de droomanalyse eens op letten — het interesseert mij te weten of er ook menschen zijn, die — zooals wel beweerd wordt, zichzelf in den droom zien als een vreemde."

Om aan die uitnoodiging te voldoen heb ik mijn droomaanteekeningen eens nagegaan en het volgende gevonden:

Sept. 1918. Ik droomde dat ik mijzelf in een spiegel zag, maar het spiegelbeeld had geen baard (zooals ik in werkelijkheid wel heb). In mijn droom concludeerde ik hieruit dat deze waarneming een droom moest zijn en geen werkelijkheid.

Aug. 1935. Ik droomde dat ik mezelf zag (toen ik den droom opschreef heb ik er bij gezet „in den spiegel?") en vond dat ik een glad gezicht had met een spitse kin (ik draag een vollen baard). Ik vond (in mijn droom) dat dit geen gezicht was wat bij mijn persoon paste, maar het was nu eenmaal zoo. Ik vond het lastig om mij altijd te moeten scheren en dacht of ik maar niet een kort baardje zou laten groeien.

Aug. 1929. (Dit was geen gezichts-, maar een tastgewaarwording).
Ik droomde dat ik de zee zag, maar betwijfelde in mijn droom of ik werkelijk

aan zee was of dat ik dit droomde. Ik begon te vermoeden (in mijn droom) dat ik in bed lag, en om dit te constateeren pakte ik (ook alweer in mijn droom) mijn beenen beet en bracht mijn voeten tot mijn gezicht, om mijzelf te overtuigen dat ik in bed lag. Maar ik voelde de voeten juist andersom tegen mijn gezicht drukken dan het geval zou zijn geweest als ik het heusch gedaan zou hebben. (Dat zou in werkelijkheid onmogelijk zijn geweest; zoo'n acrobaat ben ik niet). Ik concludeerde daaruit (in mijn droom alweer) dat het niet mijn voeten waren, maar de arm van een ander, dien ik vasthield. (In werkelijkheid was er geen ander.)

Sept. 1928. Ik droomde, dat ik een vliegenier was, die na eenige avonturen op den grond terecht kwam. Daarna beschuldigde men mij dat ik een zoon was van een Italiaanschen gezant, die zich voor mij had uitgegeven en die een of ander misdrijf gedaan had; de politie zocht hem. Ik zag toen dien jongen man (dien vliegenier die ik zèlf was) naast mij, en kon getuigen dat die niet de gezochte Italiaan was, want ik was het zelf.

Juli 1929. Ik droomde dat mijn hoofd van mijn lichaam werd afgenomen en op een tafel gezet. Ik vond het erg merkwaardig mijn eigen gezicht zoo echt te kunnen bekijken zooals het daar op tafel stond, veel „echter" dan het in een spiegel te zien, en den indruk na te gaan dien het op mij maakte. Dat viel me niet erg mee, ik vond het nogal leelijk (het gezicht had geen baard, maar dat viel mij in den droom niet op, eerst toen ik wakker er over nadacht). Een vriend van mij was er bij; hij legde het hoofd in verschillende houdingen op de tafel, waardoor de vorm van het hoofd veranderde; ik was bang dat dit niet goed zou zijn en dat het een blijvende verandering aan mijn hoofd zou geven, maar dat kwam weer terecht. Toen zou mijn vriend helpen om het hoofd weer op mijn schouders te passen......

Ineens verzin ik (altijd nog in mijn droom), dat ik mijn eigen hoofd op die tafel had zien staan, dus dat ik — dat is: mijn lichaam zonder hoofd — dit gezien had zonder oogen; dat men dus psychisch zonder oogen kan zien en dat ik dat feit geconstateerd had.....

Ik wil hieraan toevoegen, dat deze droomen, waarin ik mijzelf zie, vrij zeldzaam zijn, ongeveer 2% van die welke ik opteekende.

Verband tusschen mediumschap en droomtoestand. Den 28en Oct. 1928, tegen den ochtend, half wakker zijnde, constateerde ik, dat ik heel duidelijk een stem van een redenaar hoorde, die een of ander politiek betoog hield. Ik erkende, dat het dezelfde sensatie was als die van een helderhoorend medium. Ook constateerde ik dat, als ik oplette met zelfcritiek, het effect verstoord werd, onduidelijk werd of ophield, en dat alleen bij passief opnemen en niet nadenken over den inhoud, ik die stem verder kon hooren en dan ook in volkomen goede logische zinnen.

Na een poosje hield die stem op. Ik poogde toen weer dit effect terug te krijgen door passief te zijn — en dat gelukte dan ook voor een poosje. Heel duidelijk was het verschil tusschen een stem, die ik mij in waak-

toestand kan *verbeelden* te hooren als ik aan de stem van een kennis denk, en het inderdaad „hooren" van die inwendig-mediumieke stem.

Deze ervaring is voor mij alleenstaand. Ik heb niet de gave van helderhoorendheid, en heb bij mijn weten nooit een gehoorshallucinatie gehad. Maar deze ervaring doet de vraag bij mij opkomen, of sommige ervaringen van mediums niet aan waakdroomen moeten worden toegeschreven?

Ir. FELIX ORTT

II

Een veelzeggende mislukking met een anti-stralenapparaat. In den achtsten jaargang van dit tijdschrift (pag. 241 e.v.) treft men een artikel aan van de hand van de Irs. L. J. Koopman en P. D. van Ouwerkerk over aard- of wichelroedestraling. Op pag. 245 e.v. wordt critiek uitgeoefend op het doen van den heer Mieremet. Genoemde heer heeft zich daardoor verongelijkt geacht en daarvan eenige malen door woord en geschrift kennis gegeven.

Op 9 Dec. l.l. ontmoetten wij den heer L. v. L., rustend geneesheer te d. H., die ons het navolgende mededeelde:

„In Januari 1936 werd het huis, dat ik bewoon, door den heer Mieremet op aardstralen onderzocht. Het bleek zeer „besmet" te zijn. Op mijn verzoek leverde de heer M. mij een aardstralenapparaat. De plaats voor het instrument werd door den heer M. aangegeven. De beschuttende werking werd na de plaatsing gecontroleerd. Het bleek, dat een paar minuten noodig waren om de aardstralen onschadelijk te maken.

Ongeveer een maand later verzocht ik den heer M. de beschuttende werking van het apparaat nogmaals te willen controleeren. Hieraan werd voldaan.....

Aan deze contrôle werd ook mijnerzijds een test toegevoegd.

Bij de komst van den heer M. ten mijnent liet ik zien, dat het apparaat zich nog op dezelfde plaats bevond. Bij de proef sloeg de wichelroede *niet* door. Het apparaat functioneerde derhalve goed.

Ik liet hierop het instrument brengen naar een plaats ongeveer vijf minuten loopens van mijn huis verwijderd, dus buiten de radius waarin het eenige werking kon uitoefenen. *Ik liet den heer M. hiervan echter onkundig.* Na 25 minuten verzocht ik den heer M. nogmaals de beschuttende werking te willen demonstreeren. Ik koos dit tijdsverloop om de zekerheid te hebben dat deze beschuttende werking niet meer aanwezig kon

zijn. De heer M. had mij gezegd, dat deze zou verdwijnen dadelijk na een eventueele verwijdering van het apparaat.

Bij deze tweede proef echter vertoonde de wichelroede *evenmin eenigen doorslag*. De aardstralen waren ook zonder het anti-stralenapparaat niet meer te constateeren."

TENHAEFF

BERICHTEN

Dr. W. H. C. Tenhaeff is onlangs benoemd tot eerelid van de Ungarische Metapsychische Wissenschaftliche Gesellschaft. De heer J. J. Poortman is benoemd tot correspondeerend lid van de Oesterreichische Gesellschaft für psychische Forschung.

Voor de *Afdeelingen* der S. P. R. zullen de volgende *voordrachten* worden gehouden:

Amsterdam (Parkhotel): 19 Maart: Ds. P. van der Veer: „De Apostel Paulus"; 9 April: Dr. W. R. van Wijk: „Het Probleem der menschelijke Uitstraling"; 30 April: Dr. W. H. C. Tenhaeff: „Merkwaardige Droomen".

Den Haag (Diligentia): 24 Maart: Dr. W. H. C. Tenhaeff: „Criminologie en Parapsychologie"; 29 April: Dr. W. R. van Wijk: „Het Probleem der menschelijke Uitstraling"; 13 Mei: Dr. K. H. E. de Jong: „Heksenprocessen".

Rotterdam (Hotel Central, Kruiskade): 21 Maart: Dr. Ir. J. M. J. Kooy Jr.: „Parapsychologie en het moderne beeld der natuurwetenschap"; 26 April: Dr. P. A. Dietz: „Parapsychologie en Mystiek".

INHOUD

VAN PARAPSYCHOLOGIE TOT MYSTIEK

door Dr. P. A. DIETZ

Een der principieelste tegenstanders van het „occultisme", Geheimrat A. Moll, heeft eens getracht deze, hem hoogst onwelkome geestelijke beweging weg te psychologiseeren door haar beoefenaars te kenschetsen als onevenwichtige, door de werkelijkheid onbevredigde naturen, die in het fantastische, het buitenissige, compensatie zochten voor hun psychische tekorten.

Zelfs als deze bestempeling even juist was als zij in waarheid karikaturaal en eenzijdig is, zou dit natuurlijk nog geen argument wezen, dat tegen de feitelijkheid der phaenomenen zou kunnen worden uitgespeeld. Fantasierijke of zelfs fantastische geesten — men denke slechts aan de ontdekking en verovering van Amerika — hebben vaak, gevolg gevende aan hun drang naar avontuur, groote dingen gedaan. Ik zou zelfs willen beweren, dat Dr. Moll in zekeren zin gelijk, of beter uitgedrukt, niet geheel ongelijk heeft. Wij zijn thans voldoende doordrongen van de juistheid — in principe althans — van de „dieptepsychologie", om te beseffen, dat ook van elke intellectueele werkzaamheid een drang, een gemoedsbehoefte, voortkomend uit een gemoedstekort dus, de wezenlijke motor is.

En zoo is het onweerlegbaar, dat onbevredigdheid innerlijke onrust geeft, maar ook aansporing, evenzeer als te groote evenwichtigheid aanpassing meebrengt, maar tevens bedreigd wordt door de verstarring.

Wie zich dus „volkomen thuis" voelt in de wereld, zal niet licht tot de studie der parapsychologie worden gedrongen en wij zullen hem onzerzijds hiertoe niet pressen. Eerder heeft de wetenschappelijke parapsycholoog wat te doen, soms heel wat te doen met die andere kategorie van overbelangstellenden, die zich naar het „occulte" dringen, uit zucht naar sensatie, uit drang naar het buitengewone òm zijn buitengewoonheid. Het is jammer, maar het is nu eenmaal een feit, dat warhoofderij voorbeschikt tot interesse in alles wat naar occultisme zweemt en wij hebben soms genoeg moeite om dezen zwerm medeloopers, die bovendien gaarne zichzelf tot aanvoerders zouden willen promoveeren, te weren en ook in het parapsychologisch onderzoek het rationeele streng te handhaven.

De moderne parapsycholoog is dan ook geen wonderzuchtige en waardeert niet het uitzonderlijke òm zijn uitzonderlijkheid. Dit was hoogstens de naïeve aanvang, evenals bv. ook onze eerste natuurhistorische verzamelingen „curiositeitenkabinetten" waren, waarin het bijzondere, vaak zelfs bij voorkeur het gedrochtelijke, zonder veel oordeel des onderscheids werd

opgestapeld. Wat ons in diepste wezen aan het „occulte" phaenomeen interesseert is niet het afwijkende, maar het overeenkomstige met het „normale" gebeuren. Hoe schijnbaar ook daarvan verschillend, wij zijn overtuigd, dat het nochtans niet van de dingen des gewonen levens afgezonderd staat, en dit besef drijft ons tot zoeken van dieper begrip van samenhang, van eenheid, waar tegenstrijdigheid schijnt te bestaan. En wij komen dan tot de verrassende uitkomst, dat niet alleen het bijzondere zijn karakter der uitzonderlijkheid, maar tevens het „gewone" zijn karakter van gewoonheid verliest.

Dit zoeken naar eenheid in elke zich openbarende tegenstrijdigheid is trouwens het karakter van elken wetenschappelijken arbeid.

Zonder de wijsgeerige vraag, of wij hiertoe wel het recht hebben thans aan een onderzoek te onderwerpen, kunnen wij er ons toe beperken eenvoudig te constateeren, dat wij er niet buiten kunnen; zonder de veelal „naïef" of „intuïtief" gewonnen verzekerdheid, dat er een samenhang der verschijnselen bestaat, uitdrukking van de eenheid van hun wezen, is geen wetenschap mogelijk.

De eenheids- of beter gezegd, totaliteitstendens is een zuiver mystisch element, dat geen rationeel „bewijs" toelaat. Zoo berust dus de basis van elke wetenschap in de mystiek, maar zeer zeker geldt dit voor de parapsychologie nog in zeer bijzondere mate. In elke wetenschap, die psychische belevingen tot haar object heeft, laten zich de verschijnselen benaderen van twee kanten. Ten eerste kunnen wij ze trachten te beschrijven in causalen samenhang en zoo nauwkeurig mogelijk vaststellen van welke physische, physiologische en psychische constellatie het tot stand komen van het bewustzijnsverschijnsel afhankelijk is. Zoo kan bv. ons „zien" worden verklaard door de lichtstralen, die van een voorwerp uitgaan door hun breking door cornea, lens, glasvocht, door de beeldvorming op het netvlies, door de geleiding langs de gezichtszenuw en vervolgens door de intercerebrale zenuwvezelbanen naar den lobus occipitalis van de groote hersenen, waar ze tot bewustzijn komen. Valt ook maar een der schakels van deze keten uit, dan is elk zien onmogelijk. Hebben wij echter met dit soort verklaringen ook maar iets begrepen van wat de eigenlijke beleving van het zien uitmaakt? En zou dit zelfs het geval kunnen zijn, indien onze kennis van alles wat er in de hersens eigenlijk gebeurde, tienmaal zoo uitgebreid ware als zij thans is? Al waren wij bekend met alle chemische veranderingen, die in het netvlies plaats vinden, met elken electrischen stroom in de zenuwvezels, ja zelfs met al de moleculaire bewegingen in de gangliëncellen van het

ER IS NIETS AFWIJKENDS ALLEEN (MEESTAL) SLECHTS ONBEKENDHEID OP DIT GEBIED.

gezichtscentrum, tot het wezen van het „zien" waren wij geen stap nader gekomen.

Want dit is ons een direct psychisch gegeven, dat met geen enkel onzer bloot physische begrippen en voorstellingen kan worden geïdentificeerd. Er blijft een „hiaat" tusschen onze verklaring en onze beleving bestaan; wij hebben een aantal voorwaarden leeren kennen, zonder welke het zien niet tot stand kan komen, maar zijn wat het eigenlijke „begrip" betreft, geen stap vooruit gekomen en blijven tegenover het zien als bewustzijnsfunctie van buiten aankijken, ja het wordt ons door al deze verklaringen eerder vervreemd dan bevattelijker.

In de normale psychologie is trouwens deze ontoereikendheid der verklarende methode, die constant de eigenlijke problemen rakelings voorbijgaat, reeds erkend. Vandaar, dat in de laatste jaren daarnaast de beschrijvende psychologie, het eerst systematisch beoefend door Dilthey, zich heeft ontwikkeld, die door introspectie en Einfühlung eigen en anderer zieleleven met elkaar in dieper contact tracht te brengen en zoodoende tot het wezen door wil dringen.

Men versta mij wel, ik wil de toepassing der verklarende methoden voor de parapsychologie niet afwijzen, maar slechts den nadruk leggen op de beperking in de mogelijkheid harer toepassing. Dit houdt trouwens verband met een aantal verwante vraagstukken, die thans in elke wetenschap aan de orde zijn.

Het belangrijkste resultaat, waartoe de moderne physica in de laatste jaren kwam, het meest verbazingwekkende meteen, is zeker dit, dat integrale wetenschap nergens mogelijk is. Het is neergelegd in de dusgenoemde „onzekerheidsrelatie" van Heisenberg, die ons aantoont, dat men er nimmer in kan slagen het oerphaenomeen van alle physisch gebeuren: de beweging der atomen, in een rationeel schema vast te leggen. Men beseffe vooral dit goed: dat er hierbij geen sprake is van een onvoldoende kennis, die ons dit beletten zoude: het is *principieel* onmogelijk. Het is niet omdat wij „nog" te weinig, maar omdat wij „reeds" te veel weten, dat wij tot de conclusie moeten komen, dat alleen een benaderende kennis van alle verschijnselen, ook de zuiver physische, doenlijk is. Nu is in de wetenschappen, die zich met de wereld van het leven bezig houden, ongetwijfeld onze kennis naar verhouding veel geringer dan in de physico-chemie. Tot het opstellen van vaste wetten is men ternauwernood hier en daar gekomen, men is meestal niet veel verder dan het aangeven van bepaalde „regels", die uit een groot aantal waarnemingen geabstraheerd zijn, die volstrekt niet wiskunstig

kunnen worden afgeleid, die bovendien aan talrijke uitzonderingen lijden. Nu is het zeker mogelijk, juist omdat wij hier nog zoo weinig weten, de fictie te handhaven, dat in de biologie en physiologie de uitbreiding onzer kennis tot een wetenschap in gesloten causaal verband zou voeren. Maar verband zoekende met deze nieuwste conclusie der natuurkunde, laat zich met meer recht de hypothese handhaven, dat in de organische wereld de „onzekerheidsrelatie" in verhoogden graad zich doet gelden en dat dus in de wereld van het levende de starre (en zelfs niet ten volle starre) wet is vervangen door den soepelen, slechts in algemeene trekken opgaanden regel. In nog veel sterker graad geldt dit voor de „geestelijke" wetenschappen, voor de — het meest nog met de physiologie verwante — psychologie; a fortiori, voor de historie, de economie, de kunstgeschiedenis, enz..

Hier kan de wetenschap hoogstens komen tot de erkentenis van enkele — en dan nog meestal zeer algemeen gehouden — „voorwaarden", die het optreden van een bepaald verschijnsel niet zoozeer veroorzaken als wel op een bepaalde wijze mogelijk maken. Het is minder en minder mogelijk een star-causaal verband te leggen tusschen onderstelde „oorzaken" en waargenomen „gevolgen", naarmate wij van de physische wereld opstijgen tot de biologische, en verder tot de noëtische. Wie dit in deze laatste toch doorvoert, vervalt in een dier hopeloos stelselzuchtige wereldtheorieën, die een intellectueel harnas smeden om het levende lichaam der werkelijkheid, het op de brutaalste manier kwetsen. Men zou hier de grootste namen der 19e en ook nog 20ste eeuw als waarschuwend exempel kunnen noemen.

Zoo zal ook de parapsychologie, ook al vermeerdert zich onze kennis duizend maal, juist dòordat zij zich duizendmaal vermeerdert, altijd als wetenschap onvolledig moeten blijven, en, op later hier uiteen te zetten gronden, zal zij dit bij uitstek moeten wezen.

Nog eens, ik wil geen enkele poging op het occulte phaenomeen de causale verklaringsmethode toe te passen, voor onnut of minderwaardig verklaren, — integendeel in dit opzicht heeft zij den weg te gaan van elke andere wetenschap. Maar de andere, de „invoelende" methode mag vooral niet verwaarloosd worden en wij zullen nu een eerste en noodwendig onvolledige poging doen, de parapsychologische verschijnselenwereld van deze zijde te benaderen.

* * *

De phaenomenen, die de parapsychologie bestudeert, laten zich, naar hun verschijningsvorm globaal verdeelen in twee hoofdgroepen: ten eerste de subjectieve, mentale of *paragnostische* (paranormale waarnemingen), ten tweede de objectieve, physische of *parergische* (paranormale handelingen).

Vragen wij naar de wijze, waarop deze van binnen uit ervaren kunnen worden, dan onderscheiden wij *drie trappen:*

a) mediumiek
b) magisch
c) mystisch

Het *mediumisme* is de meest gewone vorm, waarmede de onderzoeker gewoonlijk in aanraking komt. Wij gebruiken dezen term, uit het spiritisme overgenomen, niet in den oorspronkelijken zin, als een „bemiddeling" tusschen de geestenwereld en de onze. „Medium" is voor ons in zuiver pragmatischen zin een persoon met parapsychische vermogens. Dit medium kenmerkt zich dan doordat

1e hij zijn phaenomenen alleen kan produceeren in de dusgenaamde „trance", een abnormalen psychischen toestand, waarin het dagbewustzijn is uitgeschakeld, waarbij dan
2e veelal persoonssplitsing optreedt (controlegeesten), terwijl
3e hij op geen enkele wijze kan aangeven, hoe het verschijnsel tot stand komt en
4e het niet naar willekeur kan worden geproduceerd, zoodat het medium nimmer eenige garantie geven kan. Bovendien
5e plegen de phaenomenen veelvuldig na eenigen tijd te luwen, soms tijdelijk terug te komen, soms geheel te verdwijnen (gebr. Schneider).
6e Verder geldt in het algemeen: de phaenomenen zijn op zichzelf weinig belangrijk, vaak zelfs futiel.

Deze „mediums" plegen dan ook, afgezien van hun paranormale symptomen, geen buitengewone menschen, meestal zelfs in het geheel niet geestelijk begaafd te zijn. Hun supernormale vermogens zijn een soort los aanhangsel, dat met hun eigenlijke persoonlijkheid òf weinig te maken heeft (zooals de doodeenvoudige Mrs Piper), of deze zelfs meer in ongunstigen dan in gunstigen zin aandoet. Vandaar de vele twijfelachtige figuren onder hen, hun ongedurigheid, onbetrouwbaarheid, de beruchte neiging tot bewust en onbewust bedrog.

Gezien vanuit hun innerlijk aspect zullen wij de hoofdverschijnselen der parapsychologie globaal de revue laten passeeren.

a) *Paragnosie*

Het is begrijpelijk, dat men in de paragnosie in de eerste plaats gezocht heeft naar een analogie met de normale waarneming. Zoo onderscheiden de oude psychical-researchers der Engelsche school, waaronder zich vele uitnemende natuurkundigen bevonden, bij de telepathie scherp

tusschen den actieven „zender (agent)" en den passieven „ontvanger (percipient". Zij hielden zich strikt aan het constateeren der feiten en zijn niet vervallen in tendentieus theoretiseeren.

Maar anderen gingen verder en nu lag de vergelijking met synchronische trillingen of met de radiogolven voor de hand; men heeft naar hersenstralen, psycho-physische energie (Naum Kotik) enz. gezocht, maar zonder veel resultaat.

Nog verder ging Richet, die de helderziendheid door een „sixième sens" trachtte te verklaren. Hij onderstelde een „vibration du réel", die van alle bestaande stoffelijke voorwerpen uitging en waarvan verder niets bekend was. Deze zou werken op een hypothetisch zesde zintuig, waarvan ook verder niets bekend was. Over het wezen der retrograde psychoskopie en de prognosie, die natuurlijk niet op dezelfde wijze konden worden verklaard, liet Richet zich, ofschoon hij beide accepteerde, niet nader uit.

Ik acht het volstrekt niet onmogelijk, dat er vroeg of laat nog eens iets dergelijks ontdekt wordt. Maar het zal ons dan niet veel verder brengen dan tot het leeren kennen van een aantal voorwaarden, onder welke paragnosie tot stand komt. Dit mag voor de praktische uitvoering wellicht zeer belangrijk zijn, maar voor het eigenlijk inzicht in het wezen der paragnosie is het evenmin afdoende als bv. het encephalogram dat is om ons het begrip van het denken nader te brengen.

Er gelden trouwens een groot aantal principieele bezwaren tegen de al te natuurkundige opvatting van de paranormale waarneming, die blijkbaar minder dan de normale aan physische voorwaarden gebonden is, zoodat haar physiologie, zelfs als ze zich eenmaal laat opstellen, voorzeker niet meer dan enkele groote trekken van verbondenheid vertoonen zal en een geweldige speelruimte voor het altijd onoplosbare moment der persoonlijkheid zal moeten behouden.

Rhine, de parapsycholoog der Duke University in Durham (N. Carolina), die zich zulk een groote verdienste verwierf door zijn uitgebreide en consequente onderzoekingen over de paragnosie (zijn E. S. P.: extra-sensory perception) brengt tegen de stralingstheorie vele bezwaren te berde. Hij wijst op de evidente gelijksoortigheid der perceptie bij telepathie en helderziendheid, terwijl wij toch moeten aannemen, dat „denkstraling" en Richet's „vibration du réel", indien ze bestaan, zeer uiteenloopend van aard moeten zijn. Verder pleit tegen een physisch agens: de geringe beteekenis

van den afstand, waartegenover staat een zeer groote beteekenis van de psychische verhouding der proefnemers onderling. Voorts staan de resultaten van die proeven, waarbij een stapeltje van 25 kaarten volgens de rij wordt afgeroepen (de zgn. methode „down through") niet ten achter bij die, waarbij elke kaart afzonderlijk wordt uitgelegd, ofschoon in het laatste geval de hypothetische straling veel ongehinderder zou kunnen worden waargenomen. En speciaal wat de telepathie betreft, brengt Rhine ons in herinnering, hoe hinderlijk dan wel de ongeveer anderhalf milliard „zenders", die zich als menschelijke hersens op den aardbodem bevinden, zouden moeten wezen voor een zuivere ontvangst, terwijl de facto van dergelijke „storingen" niets gemerkt wordt.

Heymans, de groote psycholoog en stichter der Nederlandsche S. P. R., heeft reeds getracht het probleem van een geheel anderen kant te benaderen. Daar hij de helderziendheid niet kende of althans niet erkende, heeft zijn theorie alleen betrekking op de telepathie. Hij neemt een universeel wereldbewustzijn aan, dat het afzonderlijk bewustzijn van elken enkeling omvat en zich daartoe ongeveer analoog verhoudt als het persoonlijk bewustzijn tot de daarin vervatte afzonderlijke voorstellingen. (Wij zouden hier eerder van complexen hebben gesproken). M.a.w. er is samenhang, maar tevens een relatieve scheiding.

De telepathie is een tijdelijke opheffing der gescheidenheid, waardoor het individu deel krijgt aan het universeel bewustzijn, zoodat hem de „gedachten van een ander" kunnen invallen, zooals iemand een zijner eigen, schijnbaar vergeten gedachten kunnen invallen.

Terwijl in den regel een of andere hypothese de fout aankleeft, dat zij van een verschijnselengroep een zeker gedeelte verklaart, maar elders te kort schiet, is hier juist het omgekeerde het geval: zij geeft te veel. In de telepathie is geen sprake van een versmelting met een al-bewustzijn, integendeel doet zij zich voor scherp geselecteerd; telepathische gemeenschap is slechts mogelijk met een enkel iemand, hoogstens met eenige andere personen en dan nog wel voor een zeer beperkt deel van hun bewustzijnsinhoud, meestal niet meer dan een enkele voorstelling.

Willen wij de telepathische bewustzijnsgemeenschap naar haar innerlijk wezen uitdrukken, dan kan hoogstens gesproken worden van een partieele vereenzelviging met het bewustzijn van een ander ik. Deze kan in diverse stadia optreden. In vele gevallen, in het bijzonder in de experimenteele, draagt zij het karakter der uiterlijkheid. Zoo bv. wanneer blijkt dat wel het beeld juist is overgebracht, maar de interpretatie van den ontvanger

ten eenenmale afwijkt van de bedoeling van den zender. [1])

Wie van het proefondervindelijk materiaal op de hoogte is, zal denken aan het experiment uit de proefreeks Schmoll—Mabire [2]), waarbij het origineel: drie evenwijdige lijnen, aan hun eene einde verbonden door een dwarsstreep, wordt gezien als: „drie visschen aan een speetje, zooals ze op de markt verkocht worden". Of wanneer (Schrenck-Notzing) het cijfer 3 wordt omschreven als: „twee cirkels onder elkaar, die allebei niet heelemaal dicht zijn", of als een sleutel wordt genoemd: „een lang ding met aan het eene eind een ring en aan het andere eind een vlaggetje".

Wat hier in de beide „bewustzijnen" (het valt altijd wat moeilijk, dit woord in het meervoud te gebruiken) gemeenschappelijk is, is enkel het aanschouwelijke van de figuur, terwijl haar beteekenis voor elk der beide deelhebbers geheel individueel is gebleven.

In andere gevallen is een dieper verstaan tot stand gekomen, er is een zekere gemeenschappelijkheid van innerlijke beleving. Vooral in de spontane telepathie kan deze zeer diep gaan. Ik herinner bv. aan de gemeenschappelijke droomen van Miss Gleason en Mr. Joslyn, die gelijktijdig dezelfde situatie doormaken, elk van hun kant beleefd, zooals in een tooneelstuk twee personen samen spelen en zich aan elkander aanpassen, waarbij positief aan de voorwaarde van het elkaar verstaan moet voldaan zijn. [3])

De helderziendheid levert ons hieraan volkomen analoge gegevens. Ook hier eenerzijds het begriploos tegen de dingen — of in de prognosie bv. tegen het gebeuren — aankijken; een beschrijving, die in haar onbeholpenheid duidelijk maakt, hoezeer de ziener er eigenlijk buiten staat; ze zien beelden, die als een onbegrepen film voorbijglijden en botweg naar hun uiterlijk worden beschreven, of, naar het veelal beperkte zieleleven van den paragnost worden getransformeerd, resp. verminkt. Anderzijds een verinnerlijkt zien of voorzien, waarbij, zooals in de echte geïnspireerde profetie vaak het detail wordt verwaarloosd, maar de groote lijn wordt aanschouwd; het wezen echter in zijn kiem wordt gevat.

Zeer belangrijk is hier de wezensgelijkheid van de telepathie en de helderziendheid. Terwijl, van buiten gezien, deze beide percepties van geheel

---

1) Wij behouden deze terminologie, ofschoon het de vraag is, of juist niet de ontvanger de actieve waarnemer en de zender slechts de passieve „behouder" der voorstelling is.

2) Zie Dietz, Telepathie en Helderziendheid, pag. 27.

3) Mrs. Henry Sidgwick, Phantasms of the Living. Proceedings S. P. R., Vol XXXIII, 1923, pag. 417, naverteld door mij in „Mensch en Droom", pag. 233.

verschillende objecten geheel verschillend zouden moeten zijn. Wanneer nu echter de menschelijke voorstelling zich ten opzichte der paragnosie volkomen gelijk gedraagt aan het ding zelf en omgekeerd, duidt dit op wezensgelijkheid van ding en voorstelling, van het „Ding an sich" en den daaraan beantwoordenden bewustzijnsinhoud. Een relatie in elk geval van zeer wezenlijken aard.

Hebben wij de telepathie als een (partieele) vereenzelviging van het ik met *den ander* beschreven, de helderziendheid dient te worden opgevat als de vereenzelviging met *het andere*. Èn uit deze mogelijkheid èn uit de analogie van telepathie en helderziendheid volgt dan echter als consequentie de wezensgelijkheid van dit andere, dus van het ding, met den inhoud van het menschelijk bewustzijn. De bewustzijnsbeleving is „dinghaft" en de dingen zijn „beleefbaar", naar hun aard geest van onzen geest.

Nu is echter van diep wezenlijke beteekenis, dat dit alles niet minder en niet meer geldt, ook voor wat wij de „normale waarneming" plegen te noemen. Deze is weliswaar aan zeer bepaalde voorwaarden gebonden, zoodat normaliter de buitenwereld slechts door de kanalen der zintuigen ons bewustzijn pleegt binnen te stroomen, maar daarom geenszins enkel zintuigelijk „bedingt". Ook bij de normale waarneming is, wat wij ons van „het andere" of ook van „den andere" toeëigenen, in de eerste plaats afhankelijk van ditzelfde mysterieus en toch zoo direct bekend, want beleefd, proces — de vereenzelving. Ook hier is de graad, waarin zich de wezensgelijkheid realiseert het eenige, dat den doorslag geeft. Ik kan bot tegen de dingen aankijken, zelfs tegen het verhevenste schouwspel; het kan stom voor mij blijven, mij niets doen, hetzij mijn geest te stomp is, hetzij ik te zeer met mijzelve bezig ben om (de moderne psychologie zou hier van gebrek aan beschikbare libido spreken) ontvankelijk te zijn. Wanneer een ander mij langs den alledaagschen weg van woord of gebaar, iets meedeelt, dan kan deze mededeeling letterlijk tot niets leiden, als ik dit mededeelen niet kan aanvaarden mijnerzijds. De meest uitvoerige uitleg blijft dood en stomp zonder de begripsvaardigheid, die een brug slaat tusschen mij en en den ander. En omgekeerd, indien deze zielsbereidheid bestaat, indien zij door lange gemeenzaamheid, of ook wel door dien plotselingen mysterieuzen samenslag van zielen, die eensklaps hun gemeenzaam-zijn voelen, is of wordt tot stand gebracht, hoe kan het geringste teeken direct verstaan worden, het kleinste signaal dadelijk aanwijzingen geven.

Het „normale" waarnemen is in den grond een even groot mysterie als telepathie en helderziendheid. Ofschoon het wat grotesk mag klinken: de normale waarneming is een speciaal geval van paragnosie, zintuigelijk

gekanaliseerd, maar door deze zintuigelijkheid niet in haar mysterie-karakter gekrenkt.

* * *

b. Van de *parergische* verschijnselen, die binnen het lichaam van het medium vallen, vatten wij alleen in het oog het kernphaenomeen: de *stigmatisatie.* Richten wij verder speciaal onze aandacht op een enkel punt. Veelvuldig vinden wij vermeld, dat aan het daadwerkelijk, dat is voor ieder zichtbaar verschijnen der Christuswonden een stadium voorafgaat, waarvan de katholieke geschriften spreken als de zgn. „onzichtbare" stigmatisatie. D.w.z. de extatica gevoelt de smarten der wonden alsof deze aanwezig waren. Nuchtere verklaring zal zich tevreden stellen (deze kinderlijkheid is gewoonlijk heel erg gauw tevreden gesteld) met te zeggen, dat dit dus „maar verbeelding" is. Hoezeer deze „verbeelding" der werkelijkheid verwant is blijkt uit het, vaak plotselinge overgaan der onzichtbare stigmatisatie in de zichtbare. De verbeelding blijkt hier een kern van realiteit te bevatten, neen, de kern der realiteit te hebben verschaft; òm de verbeelding bouwt zich de realiteit, zooals het kristal uitschiet om haar onzichtbaar centrum.

Wij spreken hier van „ideoplastie" — plastisch worden der idee. Men meene niet zich hiervan af te kunnen maken met woorden als autosuggestie of hysterie. Het gaat hier om het zeer wezenlijke: de scheppende kracht in den meest letterlijken, eigenlijken zin van het woord, zonder eenige figuurlijkheid. Of deze zich in het geval der stigmatisatie, die een topprestatie is, in zeer particularistische banen geleid, ons meer of minder sympathiek is, doet niet ter zake; het gaat om het beginsel: den invloed van de ziel op het lichaam. En deze is „dagelijksch werk", zooals elke, niet door materialisme verblinde arts weet; dagelijksch werk van het hoogste gewicht voor de instandhouding en het gezond functioneeren van het lichaam.

Hysterie is, in haar „projecties" van psychische aandoening in de lichamelijkheid, pathologisch verbrokkelde ideoplastie, maar laat zich om den drommel niet als dooddoener gebruiken. Ideoplastie houdt ons lichaam in stand — als wij meer zouden weten omtrent zijn ontstaan, zouden wij vermoedelijk ook kunnen zeggen, dat het er door is gevormd. In den grond echter — ook hier moeten wij deze consequentie trekken — is elke „normale lichaamsfunctie" evenzeer de uitdrukking eener intrasomatische ideoplastie, alleen door herhaling, a fortiori door overerving (deze herhaaldoening der soort) in gespecialiseerde banen vastgelegd,

* * *

De *extra*somatische parergie heeft twee hoofdphaenomenen: de *telekinese* en de *phantoomvorming*. Men weet, dat de eerste alleen schijnbaar een beweging uit de verte zonder aanraking is; er vindt wel degelijk contact plaats met de „substance X" van Osty, het ectoplasma of teleplasma van von Schrenck-Notzing. De phantoomvorming, die de oude onderzoekers (vgl. „Phantasms of the Living") nog gaarne als een bijzonderen vorm van spontane telepathie opvatten, laat zich beter begrijpen in den zin van Myers, als de schepping van een phantasmogenetisch centrum buiten den lichaamsomvang.

Beide verschijnselen kunnen dan onder één gezichtspunt worden samengevat als een ektopie (van ek = buiten en topos = plaats): dat is een ruimtelijk te buitengaan der lichamelijkheid, de vereenzelviging van het ik met een ander deel der ruimte dan dat door het normale lichaam wordt ingenomen. De telekinese wordt dan veroorzaakt door een partieele, onvolledige phantoomvorming, die zijn samenhang met het physieke lichaam van het medium nog niet (of in andere gevallen althans nauwelijks) verloren heeft; het teleplasma [1]) is vermoedelijk een meer-materieele vorm van dezelfde substantie die het phantoom vormt. De eerste is meer in het bijzonder als motorische ektopie te beschrijven, ofschoon de substantie zoo nu en dan ook wordt waargenomen; bij het tweede is het verrichten van mechanischen arbeid zeer zeldzaam, terwijl waarneembaarheid en zelfs waarneming, al of of niet gepaard met een vorm van psychische gemeenschap (mededeelingen door middel van woord of gebaar) veelvuldiger voorkomen.

De ektopie nu demonstreert de betrekkelijkheid der gebondenheid van ons eigenlijk, geestelijk wezen aan dat deel der verlichamelijkte ruimte, dat wij speciaal ons lichaam plegen te noemen. Als „ons lichaam" kan blijkbaar tijdelijk ook *iets* anders *ergens* anders dienen, zij het dan ook onder zeer bijzondere voorwaarden en zeer tijdelijk. Men heeft in het occultisme van het uittreden van het astraal gesproken, maar ik betwijfel of dit de juiste opvatting is. Myers' zienswijze (waarbij ik dan zijn phantosmogenetisch centrum met de uitstulpingen der telekinese als ektopismen samenvat) lijkt mij beter gefundeerd. Door middel dezer ektopismen is dan een — voorloopig zeer gebrekkige — werking naar buiten mogelijk. Zij dienen als „voertuigen", zou de theosoof zeggen, maar in wezen is het met ons permanente lichaam, dat toch ook maar relatief permanent is, niet

1) Door het gebruik van dezen term, ontleend aan von Schrenck-Notzing wil ik niet te kennen geven, dat ik de door hem in zijn „Materialisationsphänomene" beschreven vormsels voor echt houd; het tegendeel is het geval.

anders. Om bij het meest doorzichtige phaenomeen, de telekinese, te blijven, in beide gevallen, of nu een voorwerp bewogen wordt „telekinetisch" door het teleplasma, of „normaal" door onze vingers, is het wezen dezer gebeurtenis weer „van binnen gezien" de objectiveering eener in het bewustzijn aanwezige voorstelling, evengoed een ideoplastie dus. Alleen wordt in het normale geval den weg genomen langs onze motorische hersenvelden, de centrafugale zenuwen en de spieren, in het andere via het „teleplasma".

* * *

Wij hebben gezien, hoe de parapsychologie haar phaenomenen gewoonlijk ontmoet in den mediamieken vorm, die met een ont-ikking van het medium pleegt gepaard te gaan met al den aankleve vandien.

Anders is het in den veel hoogeren, trouwens ook veel zeldzamer vorm, den *magischen*. Hierbij worden dezelfde vermogens gebruikt met volledig behoud van het ik-bewustzijn, beheerscht door den wil. Het ontbreekt in de litteratuur niet aan dergelijke gegevens. Wij kunnen hier afzien van de legendarische overlevering, die eenvoudig bij alle volkeren van het magische vervuld is. Maar bij Home bv. namen veelvuldig zijn phaenomenen dit magisch karakter aan, of benaderde het althans, ofschoon hij ze zelf spiritistisch, dus mediumiek, interpreteerde. Ook Eusapia slaagde er somtijds in, bij behoud van bewustzijn door sterke wilsinspanning rappings en telekinese voort te brengen. Diebel produceert zijn stigmatoïde figuren op de huid en zijn bloedingen door bewuste wilsinspanning en als hij goed gedisponeerd is slaagt hij meestal.

Het wezen der magie is echter gelegen in de scheppende werkzaamheid. Ook alweer de zoogenaamd „normale" behoort hiertoe. In den grond is elk mensch „magiër" ten opzichte van zijn eigen lichaam en ook dit nog alleen onvolkomen. Ten eerste al beperkt door ziekte, door automatismen, door psychische remmingen. Ten tweede doordat de heerschappij van den wil over een groot deel van het autonome zenuwstelstel en daardoor over alle gladde spieren en de kliercellen uitgeschakeld is, zoodat een aantal organen op eigen gelegenheid werkzaamheden verrichten. Als eerste „magische" ektopie zouden wij dan ook de onderwerping der gladde spiervezels en der secreties aan den bewusten wil kunnen aanmerken, zooals deze in de „Hatha Yoga" door de Indiërs wordt nagestreefd.

Voorwaarde voor elke magische, dat is scheppende werkzaamheid is echter steeds het geloof. Paracelsus zegt: „Magia ist eine solche Kunst, die ihre höchste Macht und Stärke durch den Glauben erzeugt." Het

„geloof, dat bergen verzet." Ook in het normale leven is dit de hoofdvoorwaarde voor elk „slagen", dat is voor de verwezenlijking van ons eigen zelf in de realiteit en deze verwerkelijking is niet anders dan een afgeven van een stuk van ons zelf aan die realiteit, dat is een partieele vereenzelviging.

De normale en paranormale scheppende werkzaamheid, zij zijn in wezen één. Toch zullen wij meer geneigd zijn het woord „magie" in stricten zin te beperken tot die zelfverwerkelijking, die langs direkter weg geschiedt dan langs de vele in elkaar grijpende oorzaak-gevolg schakels der in de materie zich bewegende handelingen. Die iets in zich heeft van het karakter, dat aan godsschepping wordt toegekend: Hij wil en het geschiedt; Hij gebiedt en het staat er; God is in elke religie de Universeele, de Oermagiër. „En God sprak, er zij licht en er was licht." Wij moeten licht „maken" en kunnen dit alleen in een lang voorbereide materieele structuur, als b.v. een electrisch net of in een systeem van stoffen met onderlinge chemische affiniteit, zooals een kaars en een brandenden lucifer, die wij bij elkaar brengen. Toch is zelfs in zulk een „doodgewone" handeling als het omdraaien van een electrisch knopje het element van het lichtscheppen niet absoluut afwezig, alleen gebonden aan, beperkt door, zeer vele voorwaarden, die echter allen tezamen het toch niet tot het produceeren van een enkelen lichtstraal kunnen brengen, zonder dat een „ik" ingrijpt.

In elke daad zit dus een element van „magie", een element der „vrijheid" dus, met dat der voorwaardelijkheid, dat is der gebondenheid, vereenigd. De verhouding dezer twee bepaalt de, steeds betrekkelijke, vrijheid resp. gebondenheid van een gebeuren. Dit magische begrip vindt aansluiting aan het begrip van het acausale gebeuren in de moderne physica, zooals dit wordt uitgedrukt in de „onzekerheidsrelatie" van Heisenberg; het is echter hier niet de plaats deze analogie — méér dan een analogie trouwens en van zeer groote beteekenis — nader uit te werken.

Indien een mensch er in slagen kon de paragnostische en parergische vermogens, die in elk onzer sluimeren, tot volle ontplooiïng te brengen, steeds ter beschikking van zijn bewusten wil, zooals zijn oogen, zijn handen, zoodat zij bij hem „normaal" waren, hij zou het type van den waarachtigen Übermensch hebben verwezenlijkt.

Nietzsche heeft dezen gedroomd, maar kon geen vorm geven aan zijn ideaal, wijl hem het materiaal daartoe ontbrak. De parapsychologische verschijnselen verschaffen ons dit materiaal, maken ons den Übermensch als concreet type denkbaar. Naar het uiterlijk gezien ware deze: de

Mensch der onbeperkte macht; naar het innerlijk: de Mensch der onbegrensde vereenzelvingsmogelijkheid, zoo met hèt andere als met dèn andere.

* *
*

Ook het magische is echter niet een „ten laatste". Daarboven stijgt uit, in de onafgebroken eenheidsbeleving, het *mystische*. Dit is immers de eenvormige getuigenis van de mystici van alle tijden en volken: dat hun, in zeldzame begenadigde ure, de vereenzelviging met het oerbeginsel, met het Al-Ik is deelachtig geworden, in de unio mystica. Het is niet zooals dit in het mediumisme optrad, de ont-ikking in lageren zin, maar de tegenpool daarvan, in den oppersten zin, waarbij het ik zich verliest door boven zichzelf uit te stijgen, door opheffing van alle beperking en daarmede van alle wereldbeleving, door een teniet doen van alle voorwaardelijkheid en daarmede van alle binding. Want „wereld" veronderstelt noodwendigerwijze èn beperking (met, hetzelfde zijnde, de voorwaardelijke binding) en daarnaast de deze doorvloeiende en doorbrekende oerkracht.

De eigenlijke mysticus heeft steeds gestreefd naar den terugkeer tot, het opgaan van, zijn individualiteit in de eenheid. Daardoor stonden zij afwijzend tegenover de veelheid en de voorwaardelijkheid en het levende werk daarin. Ook het magische ontkomt daaraan nimmer geheel en werd daarom door hen hoogstens als doorgang, als weg aangezien, dien zij zoo spoedig mogelijk achter zich wenschten te laten. De wereldafwijzende mystiek van het Oosten, zoowel als die van het Christendom komen, ondanks hun zeer wezenlijk verschillende motiveering, in deze dingen praktisch overeen.

Ons moderne Westen zal hierin andere verhoudingen moeten verwezenlijken; om zichzelf, dat is waarachtig te blijven, kan het zich aan geen van beide overgeven. Toch ontmoet het in vele zijner hoogste strevingen wederom de mystiek en begeert naar haar. Want het besef begint in onzen tijd, in allen, die niet tot de massa behooren, zich te roeren: dat voor onze cultuur het gevaar groeit, verloren te gaan in de Veelheid, die, de vormende Eenheid ontberend, overgaat in verbrokkeling eerst, om straks uiteen te vallen. Vandaar het zich omwenden, dat voor onzen tijd zoo typisch is, dit zoeken, machtig soms, krampachtig vaak, naar de oereenheid, die gevoeld wordt als onontbeerlijk voor het herstel. Maar meteen wordt beseft, dat wij niet ons van de Veelheid geheel kunnen begeven, zooals het Oosten, welks beste wijsheid zich volledig in de Eenheid borg. Wij mogen en kunnen onze wetenschap niet loslaten en wetenschap is het kennen der veelheid en der voorwaardelijkheid.

Onze toekomst moet, wil ze waarlijk groot zijn, beide eenzijdigheden vermijden, èn het zich verliezen in den chaos der samenhanglooze veelheden èn het vluchten in de onderscheidlooze eenheid : het moet deze beide omvatten in de enorme synthese der Totaliteit, die beide organisch vereenigt.

Dit is, van binnen gezien, de grootsche taak der parapsychologie, langs den weg der wetenschap te komen tot wederom-erkenning en ten slotte de beleving van het mystieke eenheidsprincipe, zonder welke geen intensieve geestelijke cultuur denkbaar is. Deze synthese echter, die het Vele en het Eene omarmt, die het gebondenheids-(voorwaardelijkheids-) principe van het eene en het vrijheidsprincipe van het andere in hun polaire tegengesteldheid vereenigt, wordt alleen bereikt in het magische, dat is het scheppende.

„Der Wille ist ein Schaffender" heeft Nietzsche gezegd, als de troebele negatiedrift van zijn geest van hem week. „Schaffen das ist die grosze Erlösung vom Leiden, das ist des Lebens Leichtwerden."

TRANCE EN HERSENFUNCTIE

door L. J. FRANKE
psychiater-neuroloog, Haarlem

In de afgeloopen maanden is in het Laboratorium der Ned. S. P. R. te Amsterdam, door ondergeteekende, in samenwerking met ir. L. J. Koopman een reeks onderzoekingen verricht, waarvan het volledige verslag verschijnt in het „Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie". Gebruik werd gemaakt van het door de heeren Koopman en N. Hoelandt daartoe geconstrueerde en door de firma Siemens en Halske, A. G. te Berlijn gefabriceerde instrumentarium. [1])

Tot juist begrip van de proefnemingen diene vooreerst het volgende. Het is in de laatste decenniën gelukt de bio-electrische stroomen, welke de hersenschors, evenals elk levend weefsel, produceert, te meten. Het is voornamelijk aan Hans Berger te Jena te danken, dat wij een methode kennen om de zeer zwakke wisselstroomen van de hersenschors te registreeren. De spanningen der zwakke wisselstroomen van de hersen-

1) Vgl. L. J. Koopman und N. Hoelandt: „Ein einfaches Instrumentarium zur Herstellung des Elektrenkephalogramms", Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten. Verlag: Julius Springer, Berlin, Bd. 105, 1936, Heft 1.

schors, die slechts enkele microvolts bedragen, worden door een vierlampsversterker zoodanig versterkt, dat de uitslag van een speciaal geconstrueerden galvanometer fotografisch op een filmband kan worden vastgelegd; het verkregen diagram draagt den naam: electro-encephalogram (encephalon = hersenen), afgekort: E. E. G..

De hersenen worden uit ontwikkelingsgeschiedkundig en functioneel oogpunt ingedeeld in hersenstam en hersenschors. De hersenstam is ouder dan de hersenschors. Bij de lagere dieren is het voorste deel van den hersenstam (de thalamus) het eindstation van de zintuigelijke banen, tevens het beginstation van de motorische banen. Ook de vegetatieve (de reguleerings-) centra o.a. van den bloeddruk, de lichaamstemperatuur, de zweetsecretie, de ademhaling, den slaap enz., wier functie met het gemoedsleven (de sensitieve sfeer) in nauwen samenhang staan, zijn in den hersenstam gelocaliseerd. Wanneer men bij hoogere dieren, die een ontwikkelde hersenschors bezitten, de functie van deze schors uitschakelt, dan worden de verrichtingen, die in den hersenstam gereguleerd worden (bijv. voedselopneming, huilen, brommen enz.) toch prompt uitgevoerd.

In de hoogere dierenreeks ziet men een steeds grooter differentiëering van de hersenschors; bij den mensch is deze differentiëering het sterkst ontwikkeld; dit brengt a. h. w. met zich mede, dat bij den mensch bepaalde zintuigfuncties minder sterk zijn ontwikkeld: de intellectieve functie van den mensch plaatst de zintuigelijke functies op den achtergrond.

Bij het electrencephalographisch onderzoek worden de twee groote electroden geplaatst op het voorhoofd (haargrens) en op de kruin; aldus wordt practisch de resulteerende spanning gemeten van de totale hersenschors. Op het electrencephalogram uiten zich de voortdurende wijzigingen in de spanning in de voortdurende veranderingen in de amplitudo der sinus-trilling. In de amplitudo der golven leest men dus de mate van electrische activiteit van de gezamenlijke hersenschorsdeelen. Maakt men bijv. een E. E. G. tijdens het geven van een lichtprikkel, dan meet men niet de door dezen prikkel ontstane electrische activiteit in het gezichtscentrum (hetgeen technisch ook onmogelijk zou zijn), doch men meet de gelijktijdige electrische activiteit in de geheele rest van de hersenschors.

Een der eerste belangrijke vondsten van Berger was, dat er bij het geven van een zintuigprikkel een spannings*verval* optreedt in de hersenschors.

De groote physioloog Pawlow schreef vroeger reeds:

„Wenn eine Region der Grosshirnrinde über eine optimale Erre-

regbarkeit verfügt, in demselben Moment befindet sich der ganze übrige Teil der Hemisphere (hersenschors) im Zustande mehr oder minder herabgesetzter Erregbarkeit."

Het electrencephalographisch onderzoek bevestigt dit: de functie van het geheele overige deel van de hersenschors is dus geremd en de veronderstelling is gewettigd, dat deze remming een biologische voorwaarde is, wil de prikkel in een bepaald centrum tot volledig bewustzijn komen.

Vroeger vermoedde men reeds, dat er vanuit den hersenstam een remmende invloed uitgaat op de hersenschors; de experimenten van Berger met narcotische middelen bevestigen dit. Men verdeelt n.l. de narcotische middelen (slaapmiddelen) in hersenschòrs- en hersenstàm-slaapmiddelen. De eerste verlammen rechtstreeks de functie van de schors, de tweede werken op den hersenstam, waar het slaapreguleeringscentrum is gelegen. (Tot de schorsnarcotica behooren aether, chloroform, morphine, scopolamine e.a.; tot de hersenstam-narcotica behooren veronal, somnifeen, dial, luminal, m.a.w. de barbituurzuur-derivaten.)

In het E.E.G. blijkt nu, dat bij het toedienen van schors-narcotica de electrische activiteit van de schors vermindert om in den toestand van bewusteloosheid geheel te verdwijnen. Bij het toedienen van hersenstamnarcotica blijkt daarentegen de electrische activiteit van de schors steeds grooter te worden, naarmate de slaap dieper wordt. Bij uitval (blokkade) van de hersenstam-functie wordt dus de schors *ontremd*. Bij mijn verificatieproeven werd dit bevestigd. [2])

Opmerkelijk is, dat slaap en bewusteloosheid kunnen intreden zoowel bij een sterk verhoogde schorsfunctie, als bij uitval ervan. Het laatste is onmiddellijk begrijpelijk; het eerste lijkt op het eerste gezicht paradoxaal. Voortbouwend op de boven reeds gestelde hypothese, dat remming in het eene deel van de schors noodzakelijk is, wil de activiteit in het andere deel van de schors tot bewustzijn komen, maken wij deze paradox echter tot een feit: de noodzakelijke remming in de hersenschors-functie is bij blokkade van den hersenstam onmogelijk geworden; bewustzijn is dan onmogelijk.

In den idealen hersenstam-slaap is er dus bewusteloosheid juist doordat *alle* bewustzijnscentra in optimale activiteit verkeeren; men ziet alleen licht, wanneer er elders schaduw is; is er geen schaduw, dan ziet men ook geen licht.

Een en ander bewijst, dat de hersenstam (het gebied dus, waar het

2) L. J. Franke: Electrische spanningsverschillen in de hersenschors van den mensch in verband met het bewustzijn. Dekker & van de Vegt, 1936, Utrecht-Nijmegen.

gemoedsleven zijn reguleerende centra vindt) een reguleerende functie heeft in het bewustzijnsleven.

Het is begrijpelijk, dat men in het electrencephalogram van een normalen mensch in normale omstandigheden zonder ophouden schommelingen ziet in de grootte van den uitslag; hierin uit zich de voortdurende wisselwerking tusschen hersenschors en -stam, welke door het gedachteleven van den mensch wordt teweeggebracht.

Aanleiding tot het electrencephalographisch onderzoek in verband met de z.g. occulte phaenomenen was het onderzoek bij de hypnose, den oudsten vorm van therapeutisch toegepasten slaap. Dit onderzoek leverde het experimenteele bewijs, dat de hypnose een hersenstamslaap is. Door de hypnotische kracht van den hypnotiseur, maar meer nog door de suggestibiliteit van den te hypnotiseeren patiënt, wordt de remmende functie van den hersenstam uitgeschakeld. Men kan zich voorstellen, dat de reacties uit het gemoedsleven, dat in den hersenstam zijn reguleerende centra vindt, een *stempel* drukken op het ziektebeeld van den patiënt, welke genezing in den weg staat; wordt dit stempel weggenomen, dan wordt in bepaalde gevallen genezing mogelijk; vooral de mogelijkheid van het genezen van *psychische* stoornissen door de hypnose is aannemelijk, daar hierbij de behouden activiteit van de ontremde hersenschors psychisch herstel mogelijk maakt.

Tusschen hypnose-therapie en eenvoudige suggestie-therapie bestaat slechts een gradueel verschil. Door suggestie-therapie maakt men bij den patiënt eveneens remmen (met name reacties uit het gemoedsleven, bij organische ziekte de functioneele „Ueberlagerung") los, die de genezing in den weg staan.

Het werk van wonderdokters en magnetiseurs is niet anders. Hierbij is in het oog te houden, dat de reacties van het gemoedsleven, dus de reacties vanuit het hersenstamgebied, ook invloed kunnen hebben in *organischen* zin, o.a. door verandering in de stofwisseling onder invloed van vegetatieve centra. Er bestaat eigenlijk geen organische ziekte, die tevens ook niet een nerveuze ziekte is.

Dat een magnetiseur tijdelijk de toestand van een kankerlijder verbetert, houdt niets „occults" in. En hierin schuilt het grootste gevaar van den magnetiseur. Onder zijn suggestieven invloed laat de patiënt verschijnselen bij zich verdwijnen, welke de natuur inschakelt in het ziekteproces als waarschuwend teeken. Behalve door de overtuigingskracht van den magnetiseur wordt de patiënt door deze schijnbare verbetering zoo lang

afgehouden van den medicus, dat de doodelijke afloop van zijn ziekte onvermijdelijk is.

In aansluiting aan het onderzoek bij de hypnose verrichtten wij in het laboratorium der Studievereeniging voor Psychical Research te Amsterdam een onderzoek naar den toestand van auto-hypnose, de z.g. trance. Wij zijn er aldus toe gekomen, ook andere „occulte" phaenomenen te onderzoeken en naar het physiologisch terrein terug te brengen. Hiertoe experimenteerden wij met proefpersonen, die zich noemen helderzienden, psychoscopisten (psychometristen), telepathen enz. en zij, die in de spiritistische seances de functie van medium vervullen.

De vraag, of er echte „occulte" phaenomen in bovengenoemden zin bestaan, lieten wij geheel buiten beschouwing. De experimenten hadden uitsluitend tot doel den bewustzijnstoestand der proefpersonen tijdens hun arbeid te onderzoeken.

Gebleken is, dat een proefpersoon in trance den toestand van min of meer diepen hersenstam-slaap vertoont; ook bij de verschillende bovengenoemde parapsychologische praestaties toont het E. E. G. de ontremming van de activiteit van de hersenschors. Op grond hiervan kan de hypothese opgesteld worden, dat de „paranormale" gave haar oorsprong vindt in een ongewonen aanleg van het hersenstamgebied; de personen, die deze gave bezitten, kunnen min of meer gemakkelijk (en min of meer onder invloed van suggesties uit de omgeving) de remmende functie van het hersenstam-gebied uitschakelen, waardoor een toestand van verlaagd bewustzijnsniveau en passiviteit ontstaat, welke reeds lang als kenmerkend voor den bewustzijnstoestand tijdens paranormale praestaties wordt beschouwd [3]).

Het ontremd-zijn van de hersenschors tijdens helderziendheid brengt met zich mede, dat alle zintuigfunctie's *tezamen gelijktijdig werkzaam* blijven; het rayon der waarneming is hierdoor misschien sterk vergroot.

Uit de familie-anamnese der proefpersonen blijkt een duidelijke verwantschap tusschen den paranormalen aanleg en den aanleg tot pathopsychologische verschijnselen, waarbij de hersenstam een groote rol speelt, o.a. epilepsie, vagebondage enz.. Sommige proefpersonen vertoonden tijdens de trance lichamelijke uitval-verschijnselen, bijv. motorische en sensibele verlammingen, concentrische beperking van het gezichtsveld enz., het geheele beeld kwam overeen met den in de psychopathologie bekenden hysterischen schemertoestand.

3) Vgl. Prof. Dr. H. J. F. W. Brugmans, De passieve toestand van den telepaath, Mededeelingen der S.P.R. 1923. No. 7.

De verkregen diagrammen werden door de onderzoekers mathematisch-analytisch behandeld.

Het was hun bekend, dat zoowel de vorm als de frequentie, de phase als de amplitude der trillingen, die het E. E. G. vormen, onder verschillende, van den psychischen toestand der proefpersonen afhankelijke omstandigheden, zéér uiteenloopende vormen kunnen aannemen.

Bij waakbewustzijn hebben de trillingen een sinusoidaal verloop, terwijl ze bij uitschakeling van de hersenstam-functie een meer hoekigen vorm verkrijgen, welke herinnert aan de uit de trillingsleer bekende „relaxatie"-trillingen. Deze relaxatie-trillingen ontstaan uitsluitend bij negatieve karakteristiek en zijn van de soort, die slechts één energie-vorm hebben, d.w.z. *gedurende* een trilling vindt géén overgang van den eenen vorm naar een anderen vorm van energie plaats.

Aan de hand van verschillende mathematische bewerkingen werd nu gevonden, dat de boventonen dezer relaxatie-trillingen bij de verschillende bewustzijns-niveau's, — d.w.z. bij meer of minder gradueele blokkeering van het hersenstamgebied — een veel grooter invloed op den grondtoon hebben, dan bij waakbewustzijn: de relaxatie-trilling, die een zéér hoekigen vorm aanneemt, als de proefpersoon in *diepe* trance is, impliceert reeds een grooten invloed der boventonen, hetgeen ook uit de harmonische analyse der trillingen (volgens Fourier) duidelijk bleek.

Verder werd gevonden, dat ook de frequentie der trillingen, die bij waakbewustzijn circa 10—12 Hertz bedraagt, bij uitschakeling van het hersenstamgebied meer en meer toeneemt.

Er werden frequenties tot circa 500 Hertz gevonden.

Dr. Rohracher te Innsbrück stelde met een speciale methode frequenties tot circa 2000 Hertz vast.

Ook de amplitudo der spanning neemt enorm toe naarmate de hersenstam wordt uitgeschakeld.

De relaxatie-trillingen, die uitsluitend bij negatieve karakteristiek ontstaan, herinneren ons tenslotte aan datgene, wat uit de trillingsleer daarover bekend is: wanneer de resulteerende weerstand van een zendkring nul of negatief wordt, dan wordt de geheele energie in den vorm van electrische trillingen afgegeven.

Bovenstaande feiten zouden een steun kunnen zijn voor het mogelijk bestaan eener physische parallel-verklaring voor het phaenomeen der telepathie, gelijk sommige onderzoekers (Bozzano, Cazzamalli, Houston enz.) meenden te mogen veronderstellen.

In aansluiting aan datgene, wat over de trance is medegedeeld, zij nog opgemerkt, dat uit de kunstgeschiedenis vele feiten bekend zijn, die erop wijzen, dat groote kunstenaars zich dikwijls eerst nà hun geniale praestaties bewust worden, dat zij deze in een toestand van verlaagd bewustzijnsniveau hebben uitgevoerd; vele onderzoekers beschouwen de genialiteit als verwant aan het psychopathologische. Indien men zulk een verwantschap zou willen aannemen, zou men deze ten hoogste zóó kunnen omschrijven, dat, wanneer geniale menschen hun inspiraties uit het onderbewuste putten, zij in eenzelfden toestand van verlaagd bewustzijn verkeeren, welke bij anderen tot het psychopathologische voert. De „verwantschap" houdt hiermede op. Het putten van inspiraties uit het onderbewuste is op zich zelf niet het wezen der genialiteit, wèl de wijze, waarop de inspiraties door de intellectieve functies van het genie tot een hoog niveau van kunstenaarschap worden aangewend.

MERKWAARDIGE DROOMEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

2. *Het Schokdenken.*

Wij zullen ons thans, in aansluiting aan het hier reeds behandelde, met een hoogst interessant verschijnsel gaan bezighouden.

Uitgaande van den wekdroom stelde Jelgersma zich de vraag, „of er in het normale, wakende leven, wat den tijdsduur betreft, geen verschijnselen voorkomen, die met den wekdroom overeenkomen, of er ten minste op gelijken. Het gemeenschappelijke van deze toestanden is dus, dat in een zeer kort tijdsverloop talrijke gebeurtenissen onzen geest passeeren, een veel te groot aantal om door een logisch samenhangend geestelijk proces veroorzaakt te kunnen worden".

Het bleek hem, dat dergelijke verschijnselen voor kunnen komen ten gevolge van hevige emoties b.v. in oogenblikken van levensgevaar.

„Een dame dreigde bij het baden te verdrinken. Zij werd echter spoedig geholpen. In den korten tijd van het gevaar had zij een lange rij van gedachten en herinneringen uit haar geheele leven en zonderling, zoo voegt zij er aan toe, die gedachten betroffen alleen mijzelf en waren niet onaangenaam. Ik dacht heelemaal niet aan mijn ouders, ofschoon ik overtuigd was, dat ik ging verdrinken en zij veel verdriet zouden hebben." [1])

Wij hebben hier met een geval van schokdenken te doen.

1) „De Wekdroom", pag. 26.

De psychische verschijnselen, welke zich bij plotseling opkomend levensgevaar voordoen, hebben de aandacht van onderscheidene psychologen getrokken, zooals ons uit de litteratuur blijkt.

„Er zijn — aldus de vermaarde Fransche psycholoog Th. Ribot in zijn verhandeling over: „De ziekten van het geheugen" [2]), waarvan de eerste druk in 1881 verscheen — verscheidene verhalen van drenkelingen, van een bijna wissen dood gered, die hierin overeenkomen, dat op het oogenblik dat de toestand van schijndood optrad, zij in een enkel oogenblik hun geheele leven tot in de kleinste bijzonderheden hebben meenen te zien. Een van hen beweert zelfs, „dat het hem toescheen, zijn geheele vroegere leven te hebben gezien, dat zich teruggaande voor zijn geestesoog ontrolde, niet als een eenvoudige schets, maar met alle kleine bijzonderheden, a.h.w. een panorama van zijn geheele bestaan vormend en waarvan iedere daad vergezeld was van een lust- of een leedgevoel".

Ribot is geneigd een fysiologische verklaring van dergelijke feiten te geven. Hij behandelt ze in het hoofdstuk „Hypermnesie of verhoogde werking van het geheugen" — het zijn, volgens hem, gevallen van *algemeen* verhoogde werking van het geheugen, welke samenhangen met wijzigingen in den bloedsomloop. Deze wijzigingen ontstaan hier dan tengevolge van hevige emoties [3]).

Maar ook buiten den engen kring der psychologen trok het schokdenken de aandacht. Zoo verscheen in het: „Jahrbuch des Schweizer Alpenklubs" [4]) in het jaar 1892 een opstel van de hand van den bekenden Zwitserschen geoloog Prof. Dr. Albert Heim getiteld: „Notizen über den Tod durch Absturz", waarin hij melding maakt van hetgeen een aantal personen, die in het gebergte dreigden te verongelukken, maar door een gelukkigen samenloop van omstandigheden aan den dood ontsnapten, zeggen te hebben ervaren in de oogenblikken van hun val.

Heim is, op grond van een door hem ingesteld enquête-onderzoek, tot de erkenning gekomen, dat ongeveer 95 % der in het gebergte verongelukkende personen dezelfde ervaringen hebben. De ontwikkeling der verongelukkenden oefent geen invloed op deze ervaringen uit.

Het meerendeel der personen, die door een ongeluk, dat hun geheel onverwacht treft, den dood in het gelaat staren, geraakt, volgens Heim, in denzelfden psychischen toestand, een toestand welke belangrijk verschilt

2) Ned. vert., Amsterdam, C. Veldt, pag. 182.

3) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 242.

4) XXVII (1891—1892), Bern, 1892, pag. 327.

van dien, waarin zij geraken, die minder plotseling voor den dood komen te staan. „Geen angst, geen spoor van vertwijfeling, geen pijn, veeleer rustige bezonnenheid, volledige overgave .... De gedachten volgen elkaar met geweldige snelheid op, het denken verloopt wel honderd maal zoo snel als onder normale omstandigheden ..... In talrijke gevallen heeft de verongelukkende een plotselingen terugblik in zijn geheele eigen verleden ..." Aldus Heim op grond van zijn onderzoek.

Belangrijk is dat Heim zelf ook eenmaal deze ervaringen heeft gehad. Zijn belangstelling voor het schokdenken zal daardoor wel gewekt zijn. In het voorjaar van 1871 gleed hij, tijdens een tocht in het Säntisgebergte, uit en deed een leelijken val, welke hem het leven had kunnen kosten.... De val duurde, volgens Heim, „misschien vijftien (hoogstens vijf en twintig) seconden". In dien korten tijd ging een ongemeen groot aantal gedachten door zijn hoofd. Hij had pseudo-hallucinaties en zag zijn kinder- en jongelingsjaren aan zich voorbijtrekken. Een seconde was voor zijn gevoel — tijdens zijn val — gelijk aan vijf minuten. Evenals bij de meeste andere verongelukkenden deden zich ook bij Heim nog nevenverschijnselen voor. Zoo had hij het idee, dat de mooie blauwe hemel, welke hij boven zich zag, ook onder hem was, en dat hij daar op een zachte wijze in terecht zou komen. Ook scheen het hem toe, dat hij schoone orgelmuziek hoorde. Het bewustzijn dit gebeuren reeds eenmaal beleefd te hebben („sensation du déjà vu") schijnt Heim op het oogenblik van zijn val niet gehad te hebben. Enkele anderen, die in soortgelijke omstandigheden hebben verkeerd, maken daar echter wel melding van.

Ik kom op een en ander nog nader terug.

Het verdient zeer zeker aanbeveling er naar te streven, de litteratuur over het schokdenken met Nederlandsche gevallen aan te vullen.

1—III. Op 17.9.1937 schreef de heer J. K. te R. mij:

„Mij is die toestand en zijn die momenten tot op heden drie maal overkomen. Ik zal U dit beschrijven. Voorop zij gesteld, dat ik tot geenerlei geloof behoor en mij er ook nooit in verdiep.

Geval 1. Het gebeurde in mijn militairen diensttijd, 1919, dat ik door een misdadigen aanslag bewusteloos geschopt werd, onverwachts. Ik bemerkte, dat ik buiten kennis geraakte, en van dat moment af moet ik zeggen, dat ik alles als een waas zag verdwijnen wat het heden betreft, doch het verleden drong zichtbaar helder tot mij door, d.w.z. enkele momenten, t.w. mijn ouderlijk huis, broeders, zusters — ook mijn overleden broeder zag ik duidelijk. Dit alles in zeer kalm tempo d.w.z. rustig zag ik dit in mijn geest voorbijgaan, tot mijn bewustzijn terugkeerde.

G e v a l 2. Het gebeurde in 1924, dat ik mij per rijwiel voortbewoog. Een auto reed mij tegemoet — er was dus een tegenligger. Op het oogenblik, waarop ik de auto zag, was deze nog ongeveer 30 M. van mij verwijderd. Ik voelde mij a.h.w. door de auto aangetrokken en dacht bij mijzelf: „Daar ga ik onder". Het bleek de waarheid. De auto ging over mij heen. Op het oogenblik dat dit geschiedde, ging het zoo snel, dat ik mij niet kon realiseeren wat er op dat oogenblik aan mijn geest voorbij trok. Ik mankeerde hoegenaamd niets en de omstanders bleven onthutst staan, omdat ik mijn fiets pakte en weer mijn weg vervolgde.

G e v a l 3. In 1932 viel ik uit een raam (tweede verdieping, hoogte 10 M.) achterover. Op het moment waarop ik merkte, dat ik mijn evenwicht verloor, zie ik mijn geest zweven, d.w.z. ik zei bij mijzelf: „Ach Jezus, daar gaat ie". Ik kwam natuurlijk en zacht neer, en werd voor dood opgenomen. D.w.z. ik had de eerste 24 uur z.g. sterfbed-bezoek in het ziekenhuis. Ik zal U nu zeggen wat ik in die 24 uur in mijn geest heb zien voorbijgaan. Het was alsof ik droomde, zoo rustig trok alles aan mijn geest voorbij; veel uit mijn verleden, maar slechts enkele episodes daarvan zijn mij bijgebleven. Ik zag ook mijn bloedverwanten duidelijk mijn dood betreuren. Nu moet ik U er nog bij vertellen, dat ik mij vaak in vraagstukken heb verdiept van spiritisme, magnetisme en hypnotisme en alles wat daar mede verband houdt. Dus dit kan wellicht de oorzaak zijn, dat ik dergelijke wederwaardigheden rustig en kalm opneem. . . . ."

IV. Op 14.9.37 schreef de heer L. Th. v. d. L. te L. mij:

„In verband met Uw verzoek om toezending van gegevens over het schokdenken, meen ik dat het navolgende voor U misschien van belang is. Ik zal probeeren zoo volledig mogelijk te zijn.

Deze woorden werden geschreven 3 minuten na Uw voordracht.

Het is nu, op eenige maanden na, 17 jaar geleden dat mij het navolgende overkwam. Ik kan mij daarvan tot op heden nog geen goede voorstelling vormen.

Wij waren op een zomer-middag met een club vrienden en vriendinnen naar een groote speelplaats getrokken (partijtje). Bij onze groep was ook een zeer bejaarde grootmoeder van 88 jaar, die nog heel goed met ons mee kon doen. Ik was toen zelf (dus 17 jaar terug) 21 jaar. Genoemd grootmoedertje had o.a. zeer smakelijk mee-gedineerd, en had o.m. ook een flink stukje haas verschalkt. Ik vond dit voor dat oude vrouwtje een zeer vermakelijk geval. Ik vond haar kras, had, mede ook in verband met haar hoogen leeftijd, eerbied voor haar, omdat ze zoo smakelijk lachen kon, begreep maar niet, dat ze zoo zuinig, dood zuinig zelfs, op haar kleeding kon zijn. Het was geen familie-lid van mij.

Na verloop van eenigen tijd — U begrijpt wel, dat het een zeer vroolijke boel was, zouden wij met een z.g. helwagen gaan spelen. U kent deze wel. 5) Stelt U zich nu voor dat in het wagentje een vijftal zeer stevige jongedames zijn gepropt, die luid gillend op haar plaats worden gehouden. Verder, bij de kling, een jongen, die speciaal voor de baan geregeld werkzaam was en ondergeteekende voor den wagen bij A.

5) De schrijver geeft hierbij een schets van een open wagentje op rails, welke van een helling af loopt. Ik mag aannemen dat een ieder een dergelijk speeltuinen kermis-attribuut uit eigen aanschouwing kent. T.

Bedoeld wagentje kon dus rijden in de richting van het pijltje. Verder ziet U aangegeven de noodige dwarsliggers, enz.

Plotseling zie ik genoemden piccolo een beweging maken om de kling los te gooien, zoodat het wagentje kon gaan rijden met zijn, niet tegen te houden, zeer zwaren last. Schreeuwen mijnerzijds hielp niet, omdat door het algemeen lawaai dit geluid niet tot hem doordrong (waarschuwingskreten mijnerzijds dus). De jongen ging rustig door. Op dat oogenblik begon bij mij het navolgende gedachtenproces.

Ik zag in mijn verbeelding het oude vrouwtje, zag haar lachen, daarna plotseling schrikken, omdat i k mij in moeilijkheden bevond, zag haar eten, enz. en daarna dacht ik aan zelfbehoud (zeer, zeer sterk). Redeneerde bij mijzelf „blijf je staan, dan ga je ondersteboven, wordt tegen de rail geslingerd, krijg je de wagen over je heen, ben je dood". Aan den inhoud van het wagentje dacht ik absoluut niet. Wel gingen mij a.h.w. tegelijkertijd verschillende gedachten door het hoofd uit mijn kinderjaren en ook uit mijn pas afgeloopen diensttijd. Ook herinnerde ik mij, dat mijn vader mij te Amsterdam eens een horloge ten geschenke gaf (dit was op het moment waarop ik op het z.g. schavotje voor den wagen stond zeker een negental jaren geleden). Daarna — en dit klinkt misschien vreemd — overzag ik de situatie, waarin ik mij bevond, heel kalm. Ik had mij intusschen omgedraaid, zoodat ik met mijn rug naar het wagentje gekeerd stond. Dit had ik n i e t onbewust gedaan. Wel zeer duidelijk herinner ik mij, dat ik dacht „omdraaien en springen". Toen ik mij had omgedraaid, zag ik dat springen niet goed mogelijk was. Aan beide zijden zeer veel prikkeldraad en houtgewas. Dit kon dus niet. Dan is er maar één mogelijkheid, dat ik tusschen de rails doorspring, precies tusschen de twee eerste dwarsliggers door. Ik kon er maar net tusschen door; moest daarvoor bukken; de rails (beide) pakken, vlug springen, anders gaat de wagen over je vingers en anders zit je hoofd tusschen de wagenassen en den dwarsligger. Al deze gedachten gingen door mijn hoofd. En...... ik had er a.h.w. ruimschoots den tijd voor. Toen ik sprong hoorde ik gelijkertijd het wagentje over mij heen gaan. Al deze factoren bijeen genomen hadden absoluut niet langer dan 3 à 4 tellen geduurd. Ik kan U nog vertellen, dat ik op het moment, waarop ik nog met mijn gezicht n a a r het wagentje gekeerd stond, dit reeds op mij af zag komen. U kunt dus zelf wel nagaan dat een en ander zeer weinig tijd kan hebben genomen.

Bang was ik op dat moment geen seconde. Mijn gehoor scheen op dat oogenblik niet te werken. Mijn gezicht zooveel te beter. Later hoorde ik dat verschillende toeschouwers een luiden gil hadden geslaakt, doch ik heb hiervan niets vernomen.

Dat een en ander zeer accuraat is gebeurd bleek mij later. Toen ik wederom naar boven was geklommen om eens te zien hoe of het zaakje nu wel in elkaar zat en ook om den jongen op zijn jasje te geven, moest ik erkennen, dat er met den besten wil ter wereld geen andere wijze van ontkomen mogelijk zou zijn geweest.

Het oude vrouwtje was van den schrik flauw gevallen. Had zij er naar staan kijken? Dit moet wel. Ik vind het vreemd, dat ook het geheele leventje van dit vrouwtje, voor zoover ik het kende, aan mijn geestesoog is voorbij gegaan....."

V—VI. Op 19.9.1937 schreef mevr. D. H.—A. te A. mij:

„Op Uw vraag U te willen schrijven over belevingen, die door het schokdenken te weeg gebracht zijn, meen ik U te moeten vertellen, van de beide keeren, dat ik in levensgevaar verkeerd heb en daarbij ook heel duidelijk mijn leven als teruggaande film aan mijn geest zag voorbijtrekken. Tijdsduur kon ik heel moeilijk noemen. Ik denk dat het enkele minuten was.

Het eerste geval, 15 jaar geleden, betrof het contact maken met de aarde terwijl ik aan het stofzuigen was. Ik herinner mij een oogenblik van een geweldige ronddraaiende beweging in bloed en hoofd, toen een helderheid van denken, waarin alles, wat ook maar even indruk op mij gemaakt had, aan mijn geest voorbij trok. Van een groote snelheid ben ik mij niet bewust geweest. Van heel klein kind af aan — het zitten op een orgelwagen-wiel met de pop, wiegend op de maat der muziek, in de armen; van Vader die met zijn beste pak en hoogen zijden uit begraven ging (ik kon toen ongeveer 3 jaar geweest zijn) en van schoolmeisjestijd, verloving, trouwen, de geboorte der jongens met nog zoovele schakeeringen daartusschen tot het liedjeszingen toe, waarmede ik bezig was met mijn kleinen jongen van 2 jaar die, op de trap gezeten, mijn stofzuigen volgde en die ook blijkbaar de deur opentrok voor de helpende buren die op den val en gil kwamen aanbellen.

Niets herinner ik mij daarvan, maar dacht wel, toen het heden weer werkelijkheid werd: dat zou een schoone dood geweest zijn. Met zoovele en felle beelden den dood in het gezicht te mogen zien is niet wreed of angstig.

Ik dacht toen, dat het de electrische stroom was, welke die geweldige helderheid te weeg gebracht had, doch toen ik vier jaar geleden met mijn zoon, door een verkeerde manoeuvre met onze kano te water raakte en door zware kleeding diep zonk en moeilijk (blijkbaar) boven kon komen, herhaalde zich hetzelfde; zonder eenig angstgevoel beleefde ik voor de tweede maal deze film. Nu kwam ook elk moment en woord van mijn man op zijn sterfbed er bij en meer beelden uit onzen tijd daarna met één — ik mag wel zeggen — hoofdgedachte: „Ferdie" (zoo heet mijn jongste zoon, die met mij te water raakte). Ik vermoed, dat dit proces nog geen minuut geduurd heeft, en zoodra ik boven water was en het gezicht van mijn jongen zag en onze omgeslagen boot, was het vechten voor ons leven. Weg waren alle herinneringen en pas toen we onszelf op vasten grond gevoelden en de boot weer vaarklaar probeerden te maken, vroeg ik hem, of hij iets bijzonders beleefd en gedacht had, toen hij onder water was. „Niets moeder, alleen dacht ik aan U en hoe ik U helpen kon".

Tijdenlang had ik, door dit heftige terugleven, moeite diverse beelden kwijt te raken — langzaam lukte dit, tot Uw woorden voor de microfoon weer veel wakker riepen. Misschien heeft U iets aan dit getuigenis. Zelf vond ik het raadselachtig en zeg nogeens: „wanneer op de grens van leven en dood het prentenboek van het leven zoo voor ons wordt opengeslagen, al het lief en leed nogeens doorleefd, dan is sterven goed en vrede gevend..."

VII. De heer W. G. V. te M. schreef mij op 17.9.1937:

„Ondergeteekende is voor eenige jaren van zijn stokje gevallen en braakte daarbij. Toen ik op den grond lag beleefde ik in korten tijd ontzaglijk veel uit het

verleden. En aangezien het mij bekend was, dat men bij plotseling overlijden zooiets steeds meemaakt, had ik het besef, dat ik stervende was. Ik vond de droombeleving niet onaangenaam. Toen ik weer bijkwam, moet ik gezegd hebben: „wat jammer, dat het uit is" — maar bij mijzelf dacht ik: wat kom ik er fatsoenlijk tusschen uit, zonder veel pijn of angst....."

VIII. De heer A. N. te d. H. schreef mij in Sept. 1937:

„U moet weten, dat ik al 25 maanden ziek lig aan een longscheuring. Ik heb daarvoor reeds verschillende behandelingen ondergaan.....

Nu ik zat recht op de operatie-tafel en mij was de verdooving toegediend, want ik mocht niet weggemaakt worden. Toen de professor met mij bezig was, had ik een moment, dat ik even weg was en dit was niet langer dan hoogstens een seconde. En daar passeerde mij alles wat mij zooal in die 25 maanden overkomen was en werkelijk een zuiver beeld...."

IX. De heer J. v. V. te A. schreef mij op 3.3.1938:

„Op een avond was ik bezig met het ophangen en verbinden van een electrische lamp. De hoofdleiding was afgesloten. Het werd donker en omdat ik de juiste verbindingen niet kon vinden hield ik er mee op en zette de hoofdleiding weer terug.

Den volgenden morgen liep ik weer naar mijn, den vorigen avond afgebroken karweitje en begreep toen ineens hoe de verbindingen moesten worden gemaakt. Ik greep een geheel metalen nageltang, vergat de hoofdleiding af te zetten, klom op een trapje en greep met de tang een blijkbaar negatieve (stroomlooze) draad om deze af te knijpen. Ik moest daarvoor mijn hand iets draaien en kwam met mijn handrug tegen een stroomdraad. Ik kreeg een schok, maar op datzelfde oogenblik contraheerden zich mijn spieren en wel voornamelijk de sterkere buigspieren, waardoor het contact verbroken werd.

Ik heb een schreeuw gegeven die al mijn huisgenooten naar de kamer riep en kon bij het afdalen van het trapje in een daarvoor hangenden spiegel zien, dat al het bloed uit mijn nogal bloedrijke gelaatshuid was verdwenen.

Er was overigens niets gebeurd, maar in dat ondeelbare oogenblik waarin ik in het stroomnet was ingeschakeld, heb ik een groot aantal beelden uit mijn leven aan mij zien voorbijgaan — zóó, dat men zegt: „Mijn geheele leven heb ik op dat oogenblik zien passeeren"."

In het jaar 1931 verscheen te Weenen een studie over: „Schockdenken und Schockphantasien bei höchster Todesgefahr" van de hand van den bekenden Zwitserschen psychoanalyticus en theoloog Dr. Oskar Pfister.

Pfister is de meening toegedaan, dat de berichtgevers onmogelijk een juiste voorstelling van zaken geven wanneer zij zeggen, dat zij in enkele seconden hun geheele leven aan zich voorbij zien trekken. Volgens hem kan hier slechts sprake zijn van enkele momenten daaruit. („Nur um eine kleine Auslese kann es sich handeln"). Hij stelt nu de vraag volgens welke „Selektionsprinzipien" de keuze gedaan wordt.

Een toevallige ontmoeting met een 45-jarigen ontwikkelden man leverde hem waardevolle bijdragen tot de beantwoording van deze vraag. Dertien jaar te voren had deze man in een loopgraaf in groot levensgevaar verkeerd. Een inslaande granaat doodde al zijn krijgsmakkers, die zich in zijn onmiddellijke nabijheid bevonden. Hij zelf bleef, als door een wonder, ongedeerd. Hij werd echter wel tegen den grond gesmakt en had een oogenblik het denkbeeld dat hij zwaar gewond was en stervende. Op dat oogenblik zag ook hij zijn geheele leven aan zich voorbij trekken.....

Het verlangen deze ervaring aan een psychoanalytisch onderzoek te onderwerpen ging van hem uit.

Pfister verzocht zijn berichtgever nu hem mede te deelen, wat hij zich precies herinnerde van hetgeen hij op het oogenblik, dat de granaat insloeg en hij meende te zullen sterven, aan zijn geestesoog voorbij zag trekken. Het bleek dat dit slechts vier komplexen (= „affektbehaftete Vorstellungsgruppen") waren. Deze werden door Pfister één voor één aan een psychoanalytisch onderzoek onderworpen [6]). Dit onderzoek leidde hem tot de overtuiging, dat men bij het schokdenken slechts de illusie heeft dat men zijn geheele leven aan zich voorbij ziet trekken. In werkelijkheid zouden het slechts enkele „Erlebnisfragmente" zijn. Dat juist deze (en niet andere) momenten uit het verleden verschijnen wordt, volgens hem, begrijpelijk na psychoanalytisch onderzoek.

Het schokdenken en de schokfantasieën hebben, volgens Pfister, een doel. Zij tooveren ons, volgens hem, een schoone schijn-werkelijkheid voor oogen om ons de ondragelijke werkelijkheid niet te doen zien....

Het valt niet te ontkennen, dat er iets fascineerends ligt in de beschouwingen, welke Pfister ons geeft over het schokdenken en de schokfantasieën. Ik acht het zeer waarschijnlijk, dat zij *neven*verschijnselen als die der neiging om het gebeuren als onwerkelijk te beschouwen (derealisatie) [7]), van het bewustzijn iets dergelijks reeds eenmaal beleefd te hebben [8]), alsmede die der topografische [9]) en metaphysische [10]) voorstellingen op de

6) Zie Pfister, l.c., pag. 12.

7) Uit eigen ervaring kan ik mededeelen, dat ik als jongen, bij het spelen, twee maal te water ben geraakt. Ik herinner mij nog zeer wel dat het mij beide malen te moede was als droomde ik.

8) Zie in dit verband ook de beschouwingen van E. Wexberg over „la sensation du déjà vu" in het verzamelwerk: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 250.

9) Het bij velen voorkomende denkbeeld, dat men i n den hemel valt.

10) Het „hooren" van schoone muziek en het „zien" van hemelsche wezens.

juiste wijze verklaren [11]). Deze verschijnselen doen zich in een groot aantal gevallen gelijktijdig voor met dat van het z.g. levenspanorama, en het is begrijpelijk, dat een onderzoeker de geneigdheid vertoont te meenen, dat al deze verschijnselen tot eenzelfde categorie behooren.

Dit behoeft echter nog volstrekt niet het geval te zijn. Het zou weleens kunnen zijn, dat het z.g. levenspanorama tot een geheel andere categorie van verschijnselen behoorde, Pfister's zwakke en aanvechtbare bewijs van het tegendeel ten spijt.

In dit verband zij er hier allereerst op gewezen, dat het levenspanorama zich ook wel schijnt voor te doen zonder de bewuste nevenverschijnselen.

In het: „Journal of the American Society for Psychical Research" [12]) maakt Leslie Grant Scott melding van een eigen ervaring. Zij lag te Ceylon ziek te bed. Het klimaat van dit tropische eiland bleek haar krachten te hebben ondermijnd.

X „Ik — zoo schrijft zij — lag in een ouderwetsch bed. Een mijner vriendinnen had mij een bezoek gebracht en zat naast mijn bed. Ik lag daar heel rustig, dacht over verschillende dingen na en voelde mij op dat oogenblik beter dan ik mij eenigen tijd te voren gevoeld had. Plotseling begon mijn heele leven zich voor mij te ontrollen. Ik zag er het doel van. Ik wist opeens de bedoeling van elk gebeuren en ik zag zijn plaats in het patroon. Veel leed verscheen thans in een ander licht. Ik scheen dit alles onpersoonlijk te zien, maar nochtans met groote belangstelling te volgen. Ofschoon veel, dat op dat oogenblik kristalhelder voor mij was zich thans wederom min of meer gesluierd aan mij voordoet, zoo ben ik mij er nadien toch immer van bewust geweest, dat alles rechtvaardig en goed geschiedt."

De berichtgeefster vertelt ons nu verder, dat zij er zich plotseling van bewust werd, dat zij stervende was en dit aan haar bezoekster mededeelde. Deze liet dadelijk den dokter halen. De arts constateerde, dat de toestand van zijn patiënte plotseling zeer verergerd was. Hij greep onmiddellijk in en het gelukte hem de stervende vrouw wederom tot het aardsche leven terug te brengen....

Dit geval onderscheidt zich van die, welke wij tot dusverre behandelden; men kan hier namelijk moeilijk meer van een schokdenken spreken. Patiënte lag ziek te bed. Er trad ongemerkt een plotselinge verergering van haar kwaal op en zij zou nu zeer zeker gestorven zijn, indien de dokter niet onverwijld had ingegrepen.

Bij het navolgende geval is nog minder van schokdenken sprake. Het betreft Baron Uexküll. Op 23 Mei 1869 schreef hij aan Prof. M. Perty [13])

11) Zie mijn: „Het Spiritisme", den Haag, 1936, pag. 88 en 160.

12) 1931, pag. 113.

13) „Die myst. Erscheinungen der menschl. Natur", Leipzig, 1872, II, pag. 397.

een brief, waarin hij melding maakt van een repeteerdroom (de droom zou zich drie nachten achter elkaar herhaald hebben), waarin hij zijn geheele leven „von frühester Kindheit bis zur Gegenwart" aan zich voorbij zag trekken op ongemeen klare wijze. De droom had, volgens hem, kennelijk ten doel zijn ziel op te voeden en te louteren.

Bij het lezen van dit bericht gaan onze gedachten onwillekeurig uit naar hetgeen wij bij den abbé Léon Chapot lezen over de eerwaarde Moeder Marie de l'Incarnation. Op den dag van haar bekeering zou zij een panorama-achtige levensschouw hebben gehad, waarin bovenal haar fouten, zonden en tekortkomingen sterk geaccentueerd werden [14]).

Pleitend voor de stelling, dat de panorama-achtige levensschouw een op zichzelf staand verschijnsel is en geenszins inhaerent aan het schokdenken zijn ook de gevallen van hypermnesie, waarvan het navolgende, ontleend aan Th. de Quincey's bekende geschrift: „Confessions of an Opium-eater" [15]) een voorbeeld is:

„Het komt mij voor — aldus deze auteur — 70 jaar of een eeuw in een enkelen nacht te hebben geleefd..... De kleinste gebeurtenissen mijner jeugd, de vergeten tooneelen mijner kinderjaren waren dikwijls verlevendigd. Men kan niet zeggen, dat ik ze mij herinnerde, want indien men ze mij in waak-toestand had verteld, zou ik niet in staat geweest zijn ze te herkennen als deel uitmakende van mijn vroegere ondervinding. Maar voor mij geplaatst zooals ze dat in mijn droom waren, als innerlijke aanschouwing, omgeven door de nietigste omstandigheden en de gevoelens, die ze vergezelden, herkende ik ze onmiddellijk."

Dergelijke gevallen berusten op de verzwakking der psychische remming. Deze verzwakking is het gevolg van de daling van het bewustzijnsniveau.

Ik merkte hiervoor op, dat Pfister's bewijs zwak en aanvechtbaar genoemd dient te worden.

Het is immers zeer aanvechtbaar te meenen, louter op grond van het feit dat zijn berichtgever, bij gelegenheid van de analyse (dertien jaar nadat het schokdenken zich bij hem had voorgedaan) zich nog slechts enkele deelen van het levenspanorama vermocht te herinneren, dat dit panorama nu inderdaad slechts uit „eine kleine Auslese" uit de „levensfilm" zou hebben bestaan.

XI. Dit is ook de meening van mijn berichtgever P. H. J. H. de B. te U., die mij op 19.9.1937 als volgt schreef:

14) Chapot bij E. Mattiesen: „Der jenseitige Mensch", Berlijn, 1925, pag. 106.
15) Zie: „Parapsychologische Studiën", pag. 238.

„Het gebeurde in 1925. Met een kennis maakte ik per motor een rit door de provincie en wij bevonden ons op den weg tusschen de Bilt en Huis ter Heide op ongeveer 2 K.M. van laatstgenoemd dorp. Het lag in de bedoeling, den zijweg naar Bosch en Duin in te slaan, doch daar ik het punt, waar deze begint, niet nauwkeurig kende, reed ik te ver door en stopte op een plaats, waar de weg een flauwe bocht maakt.

De weg was te smal om den zwaren motor (een Henderson 4 cyl.) in één manoeuvre te keeren en doorrijden naar Huis ter Heide, waar dit wel zou kunnen, wilde ik niet doen. Dus stapte mijn duo-passagier af. Ik stopte den motor, doch bleef op het zadel zitten, ten einde door voor- en achteruit rijden de machine te keeren. Terwijl ik hiermede bezig was en juist dwars ten opzichte van de rijrichting stond, kwamen er een paar auto's aan. Snel trok ik de machine achteruit, het rijwielpad op, zoodat nog slechts het voorwiel zich op den rijweg bevond. Dit was echter ruim voldoende, om de auto's, die van rechts kwamen (van de richting Huis ter Heide dus) te laten passeeren.

Er zou dan ook niets gebeurd zijn, als niet een der auto's plotseling de file verliet en met zeer groote snelheid de andere wagens trachtte te passeeren. Daartoe kwam zij op de linker-weghelft, dus aan mijn kant. De bestuurder lette blijkbaar geheel en al op de wagens, die hij passeerde, althans hij bemerkte mij pas heel laat op. De situatie was mij dadelijk volkomen duidelijk. Ofwel zou hij mij moeten omverrijden, of een der andere wagens, maar dat ik er nog levend af zou komen, leek mij uitgesloten. Ook besefte ik, dat ik niets zou kunnen doen, om het dreigende gevaar te ontkomen. Achteruit kon ik niet meer en voor afstappen was het al te laat. Een ondeelbaar moment drong het besef van een onafwendbaren dood tot mij door en onmiddellijk daarop volgend ging mijn geheele levensloop aan mij voorbij. Wat ik op dat moment zag, zal ik trachten hieronder duidelijk te maken, alsmede hoe ik het zag. Om de gebeurtenissen verder te completeeren, diene nog, dat de bestuurder remde, zoo hard hij kon en op het allerlaatste oogenblik nog kans zag, tusschen twee wagens in te komen, hetgeen mij het leven redde. Ik geef U de verzekering, dat ik geschrokken was!

Dit zijn dus de feiten. Nu wat den schok betreft.

Hoe de volgorde der beelden was, die zich aan mijn geestesoog voordeden, kan ik niet meer met absolute zekerheid zeggen, maar ik meen, dat deze begonnen met mijn prilste jeugd. Ik weet nog, hoe ik mijzelf zag als jongen van een jaar of zes, toen ik pas op school ging. Deze indruk was zeer duidelijk. Een andere, zeer duidelijke indruk was die van mijn laatste schooljaren, toen ik ongeveer 16 jaar was. Daarop volgden indrukken uit de periode, dat ik in de zaak van mijn vader kwam en ten slotte die als leider van een amateur-strijkje. Ik had dit een paar jaar tevoren opgericht.

Dit waren de vier duidelijkste indrukken, die ik dan ook later nog goed onthouden heb. Ik weet heel zeker, dat ik daar tusschen in ook nog andere dingen zag, maar wat dit precies was, zou ik nochtans niet kunnen zeggen. Het was te vaag om duidelijk te worden onderscheiden. Deze indrukken lagen tusschen bovengenoemde vier andere in en vormden a.h.w. de schakels.

Hoe lang de toestand duurde, lijkt mij niet te benaderen; in ieder geval moet het een fractie van een seconde geweest zijn, als U bedenkt, dat de bewuste wagen

met een snelheid van naar schatting 75 K.M. p.u. reed en de afstand tusschen mij en de auto ca. 100 M. bedroeg op het oogenblik, dat ik mij van het gevaar bewust werd.

Later heb ik over het voorval nogeens rustig nagedacht. Iets dergelijks als een schok-herinnering had ik te voren nooit meegemaakt en ik vroeg mij af, waarom ik dat nu wèl ondervond, terwijl het toch bij andere gelegenheden meer dan eens op het kantje af geweest was. Ook viel het mij op, dat die indrukken, die mij het sterkst waren bijgebleven uit mijn leven, ook tijdens den schok het sterkst naar voren kwamen. Ter verduidelijking moet ik hierbij aanstippen, dat mijn eerste tijd op school mij als een ramp toescheen en dat mijn ouders heel wat moeite met mij gehad hebben. Mijn laatste jaren op school waren dusdanig, dat ik ze mijn heele verdere leven niet zal vergeten. In dien tijd was ik op een R.K. M.U.L.O.-school, die toen pas gebouwd was. Ik had toen de lagere school doorloopen en kwam in de eerste klasse van de M.U.L.O., samen met nog drie andere leerlingen. De tweede en derde klasse waren nog niet door leerlingen bezet en we hadden met ons vieren twee onderwijzers en een geestelijke voor ons godsdienstonderwijs. Men beging de fout te verlangen, dat wij in plaats van in drie jaar na twee jaar eindexamen zouden doen. Reclame dus. Wat er van ons gevergd werd, laat zich denken. Bovendien had ik nog vioolles en moest iederen dag een uur studeeren. Dat dit een donkere tijd was, en dat deze tijd zeer onaangename herinneringen achter liet, laat zich natuurlijk denken.

Ook de eerste jaren in de zaak van mijn vader waren niet van de aangenaamste soort en zijn mij dan ook altijd bijgebleven.

Wat den vierden indruk betreft, zoo dient opgemerkt te worden, dat het bezit van een eigen muziek-ensemble de vervulling van een ideaal beteekende. Ik ging er dan ook geheel en al in op, besteedde er al mijn vrijen tijd aan en boekte er successen mede, die voor andere amateurs vrijwel onbereikbaar waren. In die dagen waren mijn gedachten practisch altijd bij mijn ensemble en bij de muziek.

Waar deze vier feiten in dien tijd de sterkste herinneringen hadden achter gelaten, schrijf ik het daaraan toe, dat deze bij het optreden van den schok het sterkst naar voren kwamen en dat andere, onbelangrijke voorvallen daarom zoo vaag schenen.

Op grond van eigen ervaringen meen ik tot de conclusie te moeten komen, dat ten aanzien van de door U naar voren gebrachte opvattingen, de waarheid in het midden ligt. Ook ben ik van meening, dat de volgorde, waarin de herinneringen opdoemen, wel degelijk chronologisch is, maar de meeste van deze herinneringen zoodanig „verbleekt" zijn, dat men zich daar geen duidelijk beeld meer van kan vormen. Men zou zich dat kunnen voorstellen als een album, waarin van iedere gebeurtenis in het leven een foto is geplakt, doch waarvan de meeste (in overdreven zin gesproken) zoo verbleekt zijn, dat de daarop voorkomende menschen en dingen niet meer te onderscheiden zijn. Zou men dit album snel doorbladeren, dan zou men alleen iets onderscheiden van die foto's, die goed bewaard zijn gebleven.

Er is mij nog iets anders opgevallen en wel dit. Ik leerde fietsen in 1919, autorijden in 1921 en motorrijden in 1922 en was iederen dag op den weg. Situaties, waarbij levensgevaar aanwezig is, komen natuurlijk veelvuldig voor. Ik vind

motorrijden beslist het meest gevaarlijk en ik heb bijna geen enkele rit meegemaakt, waarin het niet één of meermalen „een dubbeltje op zijn kant" was. Aan het stuur van een auto kan dit ook wel het geval zijn, hoewel niet zoo spoedig. Toch heb ik in dat opzicht ook wel een en ander meegemaakt, b.v. toen ik voor de keus stond, door een tegemoet komende auto aangereden te worden of zoover mogelijk naar den waterkant uit te wijken, waarbij ik toen in een zachten berm terecht kwam en mijn auto al bedenkelijk ver naar het water overhelde met een vaartje van 40 K.M. p.u. En nog meer van dit soort incidenten. Wel heb ik dikwijls bij mijzelf gezegd: „Nu gebeurt er een ongeluk", of „daar red ik mij niet uit", maar eigenaardig genoeg deed zich daarbij nooit het verschijnsel van het schokdenken voor. Wel een ander verschijnsel, waarom U misschien zult lachen, maar dat toch de waarachtige waarheid is. Eenmaal zag ik mijzelf al in een ziekenhuis liggen en een andere maal zag ik duidelijk een stuk van een courant met het verslag over het ongeval, dat zich had voorgedaan! Hoe ik daartoe kwam, zooiets te denken, is mij nooit duidelijk geworden.

Aan den anderen kant moet ik opmerken, dat ik, behalve in dat geval bij Huis ter Heide, het nooit voor vaststaand aangenomen heb, doodelijk te zullen verongelukken. Anders gezegd, hield ik het voor mogelijk, een arm of been of wat dan ook te zullen breken, doch die zekerheid, gedood te zullen worden en te zien, dat men op geen enkele manier in staat zou zijn, daaraan te ontkomen, zou ik geneigd zijn als oorzaak voor het optreden van het schokdenken te noemen. Wellicht zou men kunnen zeggen, dat de persoon, wien het betreft, volkomen overtuigd is, den dood niet te zullen ontkomen en daardoor in een toestand van passiviteit geraakt, welke toestand m.i. noodzakelijk is om het schokdenken te doen ontstaan.

Iets anders wordt het, als b.v. een aanrijding dreigt te komen. Men behoudt nog altijd de hoop, door handig manoeuvreeren het gevaar te zullen ontgaan. Al is die mogelijkheid nog zoo klein, het ligt inderdaad in het vermogen van den bestuurder, een botsing te voorkomen, al is er dan ook de meeste kans, dat het hem niet gelukken zal. Hoe dan ook — overtuigd, dat het ongeluk zal gebeuren is hij niet geheel en al, al beseft hij ook, meer kansen tegen dan voor te hebben. Hij geeft zich niet gewonnen. Dit lijkt mij de reden, waarom het schokdenken uitblijft . . . ."

De heer de B. maakt in het bovenstaande melding van het feit, dat hij in critieke oogenblikken op den weg (waarbij echter nog geen sprake was van schokdenken) eenige malen (op rekening zijner fantasie te stellen) toekomstbeelden kreeg.

Dit gebeurt ook wel bij het schokdenken.

XII. De heer H. v. A. te H. schreef mij op 19.9.1937:

„Het is ongeveer twintig jaar geleden, dat ik, achteruit loopend, in een geopend kelderluik stapte en zoo naar beneden viel. Door den schok of schrik kwam ik in een eigenaardigen toestand, daar ik een idee kreeg, dat dit een doodelijke val zou zijn. Zoo zag ik op dat moment mijn lijkkist uit het huis dragen, in den lijkwagen plaatsen en wegrijden. Op de begraafplaats zag ik de kist naar beneden

dalen, terwijl mijn vrouw met de kinderen daar weenend bij stonden. De kelder was ongeveer 2.20 M. diep, dus die val daarin zal waarschijnlijk een klein gedeelte van een seconde hebben geduurd. Daarom heb ik zelf nooit kunnen begrijpen, dat in zulk een klein tijdsbestek, zoo'n heel tafereel aan mijn geest voorbij kon gaan, vooral daar alles zich heel duidelijk en met het gewone tempo van zulke handelingen voltrok......"

Een enkele maal geeft een verslag van een berichtgever ons aanleiding rekening te houden met de mogelijkheid, dat er zich bij het schokdenken proscopie voordoet.

XIII. De heer G. L. te R., med. stud. te Leiden, schreef mij op 3.12.1937:

„Ongeveer een half jaar geleden reed ik met mijn auto in den Haag, toen ik op een gegeven oogenblik een taxi, die voor mij reed, wilde passeeren. Op het oogenblik, dat ik halverwege naast de taxi reed, sloeg deze plotseling linksaf, waardoor een aanrijding onvermijdelijk was. Ondanks heftig remmen raakte ik tusschen de taxi en een boom bekneld, zonder echter eenig letsel op te loopen.

Op het meest critieke oogenblik zag ik zeer duidelijk voor mijn geest, wat er verder zou gebeuren, hoewel het de eerste keer was dat mij iets van dien aard overkwam. Ik zag de motorpolitie aankomen, uitstappen en de verschillende gegevens van het ongeval opnemen (remweg, tijd, e.d.). Ik zag daarna het beeld van de gehavende auto waar ik nog mee rijden kon en vervolgens een kamer op het politiebureau, waar ik mij moest vervoegen tot het geven van nadere inlichtingen. Dit alles kwam later volkomen uit, zoo zelfs, dat ik, op het politiebureau gekomen geen oogenblik aarzelde mij te wenden tot die persoon die ik zeer duidelijk voor mij gezien had en die ook de rechte bleek te zijn (er zaten in die kamer drie heeren in burger)...."

XIV. Dat zich bij het schokdenken ook nog wel andere verschijnselen voordoen dan die, waarvan hierboven sprake is, kan ons het navolgende geval leeren, mij op 24.9.1937 door den Heer E. v. A. te R. bericht.

„....U sprak over de meening, dat hier van enkele beelden sprake kan zijn. Iets dergelijks heb ik ook weleens meegemaakt en daar U verzocht eventueele ondervindingen mede te deelen, voldoe ik hiermede aan dit verzoek.

Het sterkst was het in 1918, toen ik op ongeveer 30-jarigen leeftijd werkzaam was boven in de ijzerconstructie van een in werking zijnde fabriek. Wij bevonden ons op planken, die waren gelegd op de horizontale hoekijzers der kapspanten. Op het oogenblik waarop ik van de eene op de andere plank sprong, werd de laatste, tengevolge van een misverstand, juist teruggetrokken, zoodat zij als een wipplank kwam te liggen over een hoekijzer. De helft waarop ik sprong dook naar beneden, langzaam beginnend vanwege de traagheidswetten, allengs sneller. Wetend, dat elke beweging het afglijden der hellende plank zou verhaasten en ik zou neervallen op de werkende machines, kon ik niets doen. Op dat moment had ik bovengenoemde gewaarwording. Eén oogenblik slechts. Want toen ik bemerkte, dat door de cirkelende beweging het achter mij liggende hoekijzer in het

bereik van mijn hand kwam, greep ik dat en wist met mijn andere hand de bijna loodrecht staande plank te grijpen om de machines en de bedienende meisjes te sparen.

De indruk, dien ik ontving in het oogenblik, dat ik mij, zonder iets te kunnen doen, verloren waande (een seconde-deel) was een enkele, maar zij was geweldig. Ik „zag" nl. één beeld, dat van mijzelf. Het was of ik een oogenblik naast mijzelf stond en mijzelf niet als gewoonlijk van mijzelf uit opmerkte, maar van buiten af, zooals men een ander opmerkt, maar dan op een bijzondere wijze. Van zien kan hier niet gesproken worden. Ik kreeg den indruk van een p r o d u c t van alle in mijn leven opgedane indrukken tegelijk, deze vormden te zamen mijn beeld, zooals in werkelijkheid onze „geest" wordt opgebouwd door de ontvangen indrukken. Dus geen serie beelden, maar de som van alle tegelijk, vormend mijn geestesportret. Hier was geen sprake van schrik, ik was in het minst niet geschrokken — in dat geval had ik eenige activiteit getoond (door b.v. een reflexbeweging). Toen ik actief werd, was het beeld weg. Ik hervatte even later onmiddellijk mijn werk zonder de gewone rillingen of zooiets.

Het verschijnsel was mij niet geheel vreemd. Hoewel minder sterk heb ik het gevoeld bij het maken van een schets van mijzelf voor den spiegel. Op het moment, dat mijn schets zoover was gevorderd, dat de psyche gaat meespreken, maakte ik een geweldig oogenblik door. Het bemerken, voelen van zichzelf is een onbeschrijfelijke en zeldzame verrassing, een onvergetelijk schoone gewaarwording.

Veel belang stel ik steeds in dieren. Als jongen was van mij in mijn geboortedorp bekend, dat geen enkele hond mij ooit kwaad deed. De eigenaars verbaasde ik door met hun dieren te doen wat ik wilde. De dierenarts aldaar, voor geen kleintje vervaard, ontbood mij als hij niet kon klaarspelen wat hij van plan was. Ik faalde daarbij nooit — zij lieten alles geduldig toe. Ook tegen mij gingen zij te keer als ik hun naderde, maar als ik ze kalm aanzag, voelde ik mijn beeld opkomen, alsof het van het dier afstraalde, terugkaatste, alweer één indruk die alles omvatte. Mijn geheele leven, niet in serie, maar ineens!

Bij teekenstudies naar het leven (nooit naar beelden of bij copieeren) kwam bij aanschouwing der schets mijn beeld naar voren. En dan was men steeds zeer tevreden over mijn werk!

Hier was steeds sprake van oogenblikken, waarbij ik voor 100 % bezig was, niet lichamelijk maar met den „geest".

Velen, die getuigden, dat zij na benauwende oogenblikken hun geheele leven zagen voorbijglijden, vertellen dit, omdat zij weleens van zooiets hebben gehoord en graag willen interesseeren.

Nog een dergelijke bijzonderheid, de stemming van het landschap, de lucht boven de stad, doen soms plotseling een beeld verschijnen van een oogenblik uit mijn leven, waarin eenzelfde sfeer aanwezig was. Maar dan in dier voege, dat ik die sfeer pas opmerkte, als het beeld verscheen, b.v. ik ben aan het werk en plotseling zie ik mij rijdende per fiets in Drente. En als ik dan verbaasd over deze plotselinge verschijning opzie, bemerk ik, dat de atmosfeer dezelfde stemming heeft als tijdens een reis, die reeds jaren geleden werd gemaakt en mij zonder eenige verdere aanleiding verscheen. Hier dan één enkele indruk, en in het geheel geen beeld van het eigen ik...."

Den parapsycholoog kan het verschijnsel van het levenspanorama niet onverschillig laten, daar in de geschriften van occultisten als C. W. Leadbeater, R. Steiner en M. Heindel mede van dit verschijnsel sprake is. Zoo lezen wij bij laatstgenoemden, een leerling van Rudolf Steiner [16]):

„Wanneer de mensch van zijn stoffelijk lichaam bevrijd is.... trekt zijn geheele afgeloopen leven als een panorama aan zijn blik voorbij, maar de gebeurtenissen volgen elkaar in omgekeerde volgorde op. De voorvallen van de dagen, die onmiddellijk aan zijn dood voorafgingen komen eerst en zoo terug door den volwassen leeftijd, door jeugd, kindschheid en zuigelingenleeftijd [17]). Alles duikt in de herinnering op.

De mensch staat als toeschouwer [18]) voor dit panorama van zijn afgeloopen leven. Hij ziet de beelden, terwijl zij voorbijglijden....

Dit panorama duurt van eenige uren tot eenige dagen....

Deze eigenaardige trek van het leven na den dood komt overeen met wat er plaatsgrijpt, wanneer iemand verdrinkt of van een hoogte valt [19]). In zulke gevallen ziet de mensch zijn leven in een flits, omdat hij opeens het bewustzijn verliest....."

Volgens deze, naar eerstehandsch kennis strevende occultisten, die hun kennis niet alleen aan de geschriften van en de gesprekken met hun Meesters zeggen te hebben ontleend, maar ook door eigen ervaring zouden hebben verworven, moeten wij de door Pfister naar voren gebrachte beschouwing dus verwerpen en hebben wij bij het schokdenken wel degelijk te doen met het „zien" van den eigen „levensfilm".

Zeer zeker behoort ook de studie van deze „occultisten" en hun verschijnselen tot de taak van den parapsycholoog.

---

16) Max Heindel: „De wereldbeschouwing der Rozenkruisers", Ned. vert., Rotterdams Studiecentrum, Rotterdam, 1935, pag. 89.

17) Hieromtrent bestaat geen overeenstemming in de berichten. T.

18) Volgens Pfister, l.c., pag. 21, „ist das Gefühl, bloszer Zuschauer zu sein und auf einer Bühne sein Leben vorübergleiten zu sehen, der Derealisation verwandt." T.

19) Volgens Heindel (l.c., pag. 89) houdt het zien van het levenspanorama verband met het uittreden van het meta-organisme (levenslichaam, astraallichaam). Bij vallen, verdrinken, narcose enz. zou het meta-organisme het stoffelijk lichaam verlaten (zie ook J. Muldoon: „The Projection of the Astral Body", Londen, 1929, pag. 16 e.v.).
In Vol. XI der „Proc. S.P.R.", pag. 354, schrijft F. W. H. Myers over hypermnesie welke zich bij het gebruik van narcotica, bij verdrinken en vallen wel voordoet, en hij maakt t.p. melding van het feit, dat Ch. Darwin eenmaal, bij het vallen van een muur, een aantal beelden uit zijn levensboek opmerkelijk duidelijk voor zich zou hebben gezien „both swifter and fuller than conscious effort could have supplied". T.

De ervaring heeft mij geleerd, dat men in hooge mate verkeerd zou doen met de uitspraken dezer personen zonder meer te verwerpen — waarmede niet gezegd is dat men ze zonder meer moet aannemen, gelijk velen maar al te zeer geneigd zijn te doen: niet verwerpen en aannemen zijn volstrekt geen synoniemen. Zij dienen nader onderzocht te worden.

Een argument ten gunste van hetgeen Leadbeater, Steiner, Heindel e.a. hier leeren, kan men ontleenen aan hetgeen psychoskopisten ons te zien geven en de beschouwingen, waartoe de bij hen waargenomen verschijnselen ons aanleiding geven. Bij herhaling kan men bij deze paragnosten opmerken, dat zij, in hun passieven toestand, allerlei tafereelen uit het leven der personen, met wie zij in aanraking komen, blijkens hetgeen zij hun bezoekers weten mede te deelen, aan hun „geestesoog" voorbij zien trekken. Meer dan een dezer proefpersonen zegt ons, dat hij (zij) een „film" voor zijn (haar) „oogen" ziet afdraaien. „Mevrouw Akkeringa spreekt weleens van een film, die voor haar oogen inwendig wordt afgedraaid; daarbij moet men zich dan een film voorstellen met vele, soms groote hiaten en onduidelijkheden" [20]). Bij gelegenheid van onze zitting met den heer J. W. Semmler [21]) vertelde deze psychoskopist mij, dat hij bij herhaling een „film" voor zijn „oogen" „zag" afdraaien. Bliksemsnel. Daarom zou hetgeen hij zegt zoo fragmentarisch zijn. Eerst wanneer hij geruimen tijd contact met iemand heeft kan hij zich op de een of andere periode van diens leven concentreeren en daar meer van te weten komen. De Engelsche psychoskopist A. V. Peters zeide in 1912 tegen den heer H. N. de Fremery dat hij de beelden ziet als in een bioscoop [22])....

Meestal hebben de beschrijvingen der psychoskopisten betrekking op het heden en verleden van hun bezoekers (wij spreken dan van „helderziendheid" in het verleden) — een enkele maal krijgen zij echter ook toekomstbeelden te „zien", in welke gevallen wij van „helderziendheid" in de toekomst en profetie spreken. Het is alsof „helderziendheid" in het verleden, het heden en de toekomst in elkaar overgaan....

Het is nu — op ervaringsgronden — zeer aannemelijk te achten dat deze „helderzienden" hun kennis op paranormale wijze ontleenen aan het psychisme van hun bezoekers, dat wij bij hen te doen hebben met „Per-

---

20) J. Valckenier Suringar: „Beschrijving van een psychometrisch helderziend medium", Amsterdam, 1923, pag. 29.

21) Zie: „Tijdschrift voor Parapsychologie", VII, pag. 159.

22) Zie: „Het Toekomstig Leven", 1912, pag. 39.

sönlichkeitserweiterung um das Du." Wij moeten daarvoor met Leibniz [23]), Osty [24]) e.a. aannemen, dat elk mensch „indrukken bijblijven van al hetgeen hem eens is overkomen en zelfs voorgevoelens heeft van al hetgeen hem eens zal overkomen" (Leibniz). Deze aanname (waartoe, ik herhaal, empirisch onderzoek leidt) houdt in, dat hetgeen psychoskopisten voor ons kunnen zien, wij in principe ook voor ons zelf moeten kunnen zien. In mijn: „Beschouwingen over mediums en mediumschap" [25]) heb ik aannemelijk trachten te maken, dat wij het voor zich zelf „zien" („hooren", enz.) als het primaire dienen te beschouwen. Het „zien" en „hooren" voor anderen dient als een verlengstuk van het voor zichzelf „zien" enz. te worden beschouwd. Dat vele proefpersonen nochtans zoo weinig voor zichzelf kunnen „zien" resulteert wel uit remmingsverschijnselen....

Von Krafft Ebing [26]), E. D. Wiersma [27]) e.a. hebben trachten na te gaan of men personen in hypnose kan „terugvoeren". A. de Rochas [28]) en H. Keyserling [29]) hebben op dit stramien voortgeborduurd en getracht hun proefpersonen zich hun vorige incarnaties te doen herinneren. A. de Rochas heeft er ook naar gestreefd enkele zijner proefpersonen „vooruit te brengen".

Zooals bekend mag worden verondersteld [30]), leverden de proeven van Keyserling c.s. hier iets betere resultaten op dan die van de Rochas. Met nadruk zij er hier echter op gewezen, dat Keyserling (evenmin als de Rochas) geneigd is te meenen, door zijn proeven het bestaan der reïncarnatie te hebben bewezen. Zij hebben slechts bijdragen geleverd tot het probleem der hypermnesie en dat der secundaire persoonlijkheden...

De Rochas — en dat is voor ons hier het meest belangrijke — wijst er in zijn genoemd werk op dat er verband bestaat tusschen zijn proefnemingen en de ervaringen van personen, die in levensgevaar hebben verkeerd (schokdenken).

„In het derde gedeelte — aldus de Rochas in de „Gevolgtrekkingen", waarmede hij zijn boek besluit — ziet men, dat de verschijnselen, welke ik heb opgewekt

23) „Nouveaux Essais sur l'entendement humain", 1704, Boek II, hoofdst. 27, paragr. 6.

24) „La connaissance supranormale", Parijs, 1924.

25) „Tijdschr. v. Parapsychologie", VIII, pag. 5 e.v.

26) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 256.

27) „Capita Psychopathologica", Groningen, 1931, pag. 295.

28) „Les vies successives", Parijs, 1911.

29) „Das Okkulte", Darmstadt, 1923.

30) Zie: „Tijdschrift v. Parapsychologie", II, pag. 290.

door mijn proefpersonen te mesmeriseeren, ook afzonderlijk opgemerkt zijn geworden in verschillende omstandigheden. Zoo hebben enkele personen hun tegenwoordig leven vlug aan zich zien voorbijtrekken op het oogenblik waarop zij in groot gevaar verkeerden. Anderen hebben vanzelf, spontaan, herinneringen aan vorige bestaanswijzen 31). Weer anderen hebben op stellige wijze eenige gebeurtenissen uit hun toekomst kunnen voorspellen 32).....”

Ik wees er hiervoor reeds op dat ons verleden, ons heden en onze toekomst zich onder bepaalde omstandigheden min of meer volledig (fragmentarisch) nu eens langzaam, dan weer snel aan anderen (psychoskopisten) kan voordoen.

Maar al moge dan de studie der psychoskopie en hetgeen daarmede samenhangt, ons in staat stellen een geheel andere visie op het schokdenken te verkrijgen dan Pfister — een visie welke ons geneigd maakt ernstig rekening te houden met de mogelijkheid, dat de door Leadbeater c.s. naar voren gebrachte meening in de toekomst steeds meer aanhangers zal vinden — van een bewijs ten gunste van de theorie dezer occultisten mag hier zeer zeker nog niet gesproken worden. Wij kunnen, m.i., op het oogenblik niet veel verder gaan dan erkennen, dat zich onder bepaalde omstandigheden bij den mensch opmerkelijke verschijnselen van hypermnesie voordoen [33]). De beschouwingen van Heindel, Leadbeater c.s. kunnen daarbij een zekere heuristische waarde hebben.....

De vraag rijst of de „occultisten” ook een eigen verklaring hebben voor het verschijnsel van het bliksemsnelle verloop der droomen en daaraan verwante verschijnselen.

Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Zoo kunnen wij, volgens Leadbeater [34]), dit probleem slechts dan oplossen, wanneer wij daarbij in aanmerking nemen, dat hier een buitenaardsche tijdmeting in het spel is. Onwillekeurig denken wij hierbij aan de navolgende woorden van van Eeden in: „Het lied van schijn en weezen” (II, X):

> Maar diepe zelfschouw voert ons onvermijdlijk
> tot aan den zoom, waar in een wijder Al
> . . . .
> . . . . de tijdgang anders wordt gemeeten.

---

31) Zie mijn opstel over: „La sensation du déjà vu” in „Parapsychologische Studiën”. T.

32) Zie geval No. XIII.

33) Dat gedachten en (aanschouwelijke) voorstellingen door onderscheidene berichtgevers meer dan eens met elkander verward worden spreekt wel vanzelf. Ook Heim wijst hierop: „Es läszt sich auch nicht scharf unterscheiden, was Gedanke, was Bild war” (Heim, bij Pfister, l.c., pag. 10).

34) C. W. Leadbeater: „Droomen”, Ned. vert., Amsterdam, 1904, pag. 41 e.v.

De wijsgeerig geschoolde mensch onzer dagen staat geenszins a priori afwijzend tegenover dergelijke uitlatingen. Kant, Einstein e.a. hebben ons immers doen inzien, dat het tijdsprobleem een ingewikkelder vraagstuk is dan het naïeve realisme geneigd is te meenen. En ook de uitkomsten der onderzoekingen wijzen in die richting [35]).

35) Ch. H. v. Os: „De tijd als vierde dimensie", „De Gids", Febr. 1935.

BOEKBESPREKING

PASCAL FORTHUNY: *Je lis dans les destinées. La clairvoyance et ses médiums.* Paris, Les Editions de France, 1937.

De schrijver van dit weinig omvangrijke, maar inhoudrijke boekje is door hetgeen Dr. E. Osty over hem publiceerde als „helderziende" bekend geworden. 1)

Forthuny is geen beroeps-medium — hij „ziet" hoofdzakelijk voor zijn „genoegen". „Anderen mogen er anders over denken, ik ben de meening toegedaan, dat het verstandig is „de traiter cette faculté comme un sport passionnant"......." (Pag. 49).

Van beroep is Forthuny journalist en letterkundige — hij heeft ook gedichten gemaakt en geschilderd. 2)

Het is zeer zeker van belang te lezen wat een dergelijk man ons over zijn helderziendheid weet te vertellen. Enkele citaten volgen hieronder.

„Het kan niet ontkend worden, dat het meerendeel der media nerveuze en overgevoelige menschen zijn" (pag. 3), waarmede echter geen stempel van minderwaardigheid op hen gedrukt wordt.

„Ik geloof niet, dat wij op het oogenblik in staat zijn om onze proefpersonen regels voor te schrijven welke, zoo zij deze opvolgen, latente paragnostische vermogens manifest doen worden en tot ontwikkeling brengen. Er zijn hier allerlei individueele verschillen. Wie een medium wil ontwikkelen loopt de kans het te bederven.

De helderziendheid (e.a. paranormale vermogens) kan aangeboren zijn, zelfs erfelijk. Velen meenen (terecht T.), dat zij steeds aangeboren is, maar niet tot ontwikkeling komt, omdat zich daartoe geen gelegenheid voordoet. Physiologisch gesproken zijn gunstige gelegenheden de puberteit en de menopauze. Soms blijkt een psychisch trauma, een verwonding, een chirurgisch ingrijpen het latente vermogen manifest te doen worden" (pag. 10).

„Ik betwijfel of enkelen methoden hebben gevonden om helderziendheid te ontwikkelen. Wat mijzelf betreft — ik heb enkele van deze methoden toegepast, ik had er vertrouwen in. Het is alles op niets uitgeloopen 3)" (pag. 11).

Forthuny merkt hier op, dat men hem zal tegenwerpen, dat hij hier spreekt over Westersche mediums, maar dat zij, die in het Oosten gereisd hebben, ons weten te verhalen van esoterische scholen, van Hindoe-wijzen en Tibetaansche priesters......

1) Zie o.m. „Revue Métapsychique", 1937, pag. 81 e.v.

2) Zie mijn „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 229 e.v.

3) Vgl. H. Carrington: „The Psychic World", New York, 1937, pag. 11.

Zijn antwoord hierop luidt: „Ces gens-là ne sont pas de chez nous" (pag. 12). Het Oosten is nu eenmaal anders dan het Westen. En hij vertelt ons, dat, volgens hem, het Westersche medium vaak pas dan goed begint te worden, wanneer het smakelijk gedineerd heeft en daarbij een goed glas wijn gedronken heeft. (Pag. 12).

In een aantal gevallen is dit zeker zoo, gelijk de ervaring ook mij leerde, maar men hoede zich hier toch voor generaliseeren. Mij zijn ook gevallen bekend van proefpersonen, die zeer sober leven en wier vermogens door alcohol negatief beïnvloed worden.....

Op pag. 13 e.v. geeft de schrijver blijk in te zien, dat koffiedik, gesmolten lood, een spel kaarten enz. slechts hulpmiddelen zijn voor een helderziende. De leek lacht, als hij hoort van een medium dat, b.v., in het koffiedik „ziet" — de deskundige weet, dat dit koffiedik onder bepaalde omstandigheden een primitief maar doelmatig hulpmiddel kan zijn om geloofwaardige illusies te doen ontstaan. 4)

Over den trance-toestand lezen wij op pag. 18. De auteur ziet zeer juist in, dat deze „état psycho-physiologique, qui peut se traduire par un sommeil profond", bij alle „médiums en action" aanwezig is, ook bij hen, die z.g. wakker blijven. Deze verkeeren in een zeer lichten trance-toestand. Er zijn hier slechts gradueele, geen principieele verschillen.....

Opmerkelijk is hetgeen Forthuny ons op pag. 32 vertelt over de ontdekking van zijn eigen „helderziendheid". Hij was aanwezig op een zitting in het Institut Métapsychique (1921) — een dame zou haar „helderziendheid" demonstreeren; een gesloten brief deed dienst als inductor. Voor dat zij begon nam Forthuny, voor de grap, den brief in handen en begon psychoskopist te „spelen". Volgens hem zou de brief iets te maken hebben met afschuwelijke misdaden. Hij gaf enkele bijzonderheden. Hij meende, dat hij onzin sprak. De brief was echter geschreven door den monsterachtigen blauwbaard Landru!

Men was in hooge mate verbaasd, ging hem op de proef stellen, gaf andere inductoren. Dien avond had men een nieuwen proefpersoon ontdekt. En Forthuny vond het niet eens zoo erg prettig.....

Een beroepsmedium is hij nooit geworden, zooals wij zagen.

De ervaring leert ons, dát in een aantal gevallen de berichten van het subliminale zelf aan het supraliminale zelf (om hier in de terminologie van F. W. H. Myers te spreken) in z.g. symbolischen vorm gegeven worden 5). Forthuny wijst daar op pag. 35 op en geeft enkele voorbeelden. Hier volgt er een. „Op zekeren dag zeg ik tegen een onbekende: „Dat is vreemd! Voor mij zijt gij een ding (une chose), mijnheer Chose!" Die heer heette Rem (rem = Lat. acc. van res = het ding)". De schrijver merkt hierbij op, dat dit een zeer duidelijk symbool is. Maar niet alle symbolen zijn zoo duidelijk en het is zeer wel mogelijk te achten, dat de Ouden onvoldoende rekening hebben gehouden met de gesluierde taal hunner paragnosten (Orakelwezen).

4) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 227.

5) Van de hand van Dr. C. L. Tuinstra verscheen in 1933 te Amsterdam „Het symbool in de Psycho-analyse". Wie schrijft voor ons een studie over: „Het symbool in de Parapsychologie"?

Dat paragnosten in den regel weinig voor zichzelf kunnen „zien" 6) weet ook Forthuny ons uit eigen ervaring te berichten (pag. 43), hoewel het hem nochtans een enkele maal overkomen is (volgens zijn zeggen), dat zijn daimonion 7) ook voor hem zelf „sprak". Ontstemd over het feit dat hij zoo weinig voor zich zelf kon zien, schreef Forthuny op zekeren dag zijn sonnet: „Delphes", dat wij op pag. 44 aantreffen.....

Op pag. 45 wijst de schrijver op het bekende feit, dat voorspellingen met betrekking tot de toekomst van gemeenschappen betrekkelijk zelden gedaan worden....

Nogmaals: een klein maar zeer inhoudrijk boekje, dat onze aandacht ten volle waard is.

EDITH LYTTELTON: *Some Cases of Prediction.* Londen, G. Bell & Sons, Ltd. 1937.

In haar voorwoord wijst de schrijfster, een vooraanstaand lid der Eng. S. P. R., er op, dat het parapsychologisch onderzoek nog niet die belangstelling heeft getrokken, waar het recht op heeft. Van de paragnostische verschijnselen kennen velen eigenlijk alleen maar de telepathie. Dit fenomeen is wel het grondigst bestudeerd en niemand, die ook maar iets van parapsychologie afweet, zal het bestaan van dit verschijnsel meer betwijfelen.

Een aantal personen is geneigd te meenen, dat de begrippen paragnosie en telepathie elkaar dekken. „Telepathy is.... constantly invoked to discredit other claims to supernormal activities" (pag. 7). Dit acht de schrijfster, zeer terecht, onjuist.

In het jaar 1934 hield Edith Lyttelton voor de B.B.C. een voordracht over voorspellingen. Naar aanleiding daarvan ontving zij vele brieven van luisteraars. Op het aldus ontvangen materiaal paste zij een strenge selectie toe. Zij wilde slechts die gevallen van profetie voor publicatie in aanmerking doen komen, welke in elk opzicht den toets van redelijke wetenschappelijke critiek konden doorstaan. Als eersten eisch stelde zij dat de voorspelling „before fulfilment" was medegedeeld aan een of meer personen, en dat deze persoon (personen) dit bevestigde(n) (pag. 13).

De gevallen, in dit boekje vermeld, zijn door de schrijfster in vier groepen ondergebracht. In de eerste groep treffen wij een aantal (zeven) gevallen aan, waarbij men nog van een toevallige coïncidentie zou kunnen spreken.

Onder deze zeven gevallen bevinden er zich vier, welke betrekking hebben

6) Zie „T. v. P.", VIII, pag. 9.
De klassieke methode om voor zich zelf iets te weten te komen is (en Forthuny wijst daar ook op).... zichzelf de kaart te leggen.
Het kaartleggen staat (niet geheel ten onrechte) in een kwaden reuk en ofschoon het mij verre staat er een pleidooi voor te houden, zoo zou ik het nochtans gewenscht achten, indien er eens een grondig onderzoek naar dezen, oerouden, eenvoudigen en primitieven divinatie-vorm werd ingesteld. Dit zou niet alleen voor den folklorist maar ook voor den parapsycholoog van beteekenis zijn.
Ofschoon „de kaarten" voor een belangrijk deel suggestief- en concentratie-middel zijn, zoo hebben wij hier, m.i., in principe, toch ook met een uiterst primitieven vorm van automatisch „schrijven" te doen.

7) Zie mijn: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", pag. 241.

op paardenrennen (3) en voetbalwedstrijden (1). Een zeer critisch onderzoeker kan hier opmerken, dat er wel duizenden voorspellingen zullen zijn, betrekking hebbend op den afloop van wedrennen en wedstrijden, welke niet uitgekomen zijn. Dergelijke negatieve uitkomsten negeert men. Maar als de voorspelling „toevallig" eens een keer uitkomt, is men er door getroffen en vertoont men de neiging hierover te spreken als over een merkwaardig geval van profetie. Bovendien dient men niet te vergeten, dat bij dergelijke voorspellingen er een beperkt aantal mogelijkheden is. De kans dat men „toevallig" goed raadt is hier dus grooter dan daar, waar een onbeperkt aantal mogelijkheden is. Of de theoretische, hypercritische onderzoeker gelijk heeft met alle, door de schrijfster in groep I ondergebrachte gevallen op rekening van het toeval te plaatsen is een vraag, die zeker niet door een ieder, die van deze gevallen kennis heeft genomen, bevestigend zal worden beantwoord. Vanuit een methodologisch standpunt beschouwd (toepassing van het eenvoudigheidsbeginsel) is het echter toe te juichen dat de schrijfster aldus handelde.

In de tweede groep heeft de schrijfster een vijftal gevallen, waarvan ik er een hieronder laat volgen, ondergebracht, welke men op rekening der telepathie zou kunnen stellen. 1)

Omstreeks 20 Dec. 1912 droomde mej. A. H. Mudie, dat er iemand naar haar toe kwam en zeide: „Er is een moord gepleegd in het Victoria Hotel en de moordenaar sliep in uw huis". Bij het ontwaken vertelde zij dezen levendigen droom aan mej. M. Strachan, die bij haar op de kamer sliep. Op 6 Januari 1913 werd een kamermeisje van het Victoria hotel door haar gewezen verloofde neergeschoten, die daarna de hand aan zichzelf sloeg. De moord geschiedde niet in het hotel zelf, maar in de onmiddellijke nabijheid daarvan. De situatie t.p. was zoo, dat het waarschijnlijk te achten is, dat de moordenaar zich verborgen heeft gehouden (de komst van het meisje afgewacht heeft) op het terrein van het internaat, waaraan de dames Mudie en Strachan in die dagen als leeraressen verbonden waren.

Volgens mej. Mudie (en ook de schrijfster deelt deze meening) kan men dezen profetischen „droom" tot een pseudo-profetischen „droom" terugbrengen door aan te nemen, dat de moordenaar dagen te voren zijn plan beraamde en onbewust de slaapster telepathisch beïnvloedde.

In de derde groep heeft de schrijfster een viertal gevallen ondergebracht die men, zoo men dit ten slotte wenscht, nog geheel en al met behulp der telepathie kan verklaren, ofschoon het „eenvoudiger" is bij deze gevallen aan te nemen, dat er proscopie in het spel is.

1) In de inleiding tot de bespreking der in groep II vallende gevallen (pag. 39) merkt de schrijfster op, dat het niet onmogelijk te achten is, dat bij een aantal, door haar in groep I ondergebrachte gevallen, de telepathie reeds een rol gespeeld heeft.

Wanneer b.v. de heer Freeman (No. 1), die niets van renpaarden afweet, in Nov. droomt dat het paard Outram de „Lincoln Handicap race" gewonnen heeft (hetgeen in Maart, d.i. dus ongeveer 4 maanden later, geschiedde), zoo ligt voor sommigen het vermoeden voor de hand, dat iemand, die wel iets van renpaarden afweet en belangstelling heeft voor paardenrennen, de kansen heeft berekend en daarbij tot de verwachting kwam dat het paard Outram zou winnen. Deze verwachting kan hij nu, onbewust, „afgezonden" hebben.....

Een voorbeeld van deze gevallen.

Op 25 Januari 1908 verliet de mijn-ingenieur Sanders zijn woning in Edmonton (Canada), om nog even naar de machines te gaan kijken. Op dat oogenblik had zijn vrouw een voorgevoel. Zij smeekte haar echtgenoot thuis te blijven daar zij opeens bevangen werd door de gedachte, dat hem iets vreeselijks wachtte. De ingenieur trachtte zijn vrouw gerust te stellen, zeide dat hij gaan moest, omdat de arbeiders anders niet voort zouden kunnen met hun werk. Met een bezwaard hart liet de vrouw haar man gaan. Zij vergezelde hem tot aan de deur en keek hem lang na. Het schijnsel van een lamp viel op zijn gelaat. „Ik dacht wat heeft hij toch een mooie oogen". Den geheelen avond was de vrouw onrustig. Om 10 u. 20 kwam een vriend bij haar aanloopen. Haar eerste woorden waren: „Is Tom dood?" Hij bleek zwaar gewond in het hospitaal te liggen. Er had, zonder dat hij dit wist, wat dynamiet in het machine-huisje gelegen. Het dynamiet was dien avond opeens ontploft. Hij werd zwaar gewond, verloor zijn gezichtsvermogen geheel en zijn gehoor half.

Volgens de schrijfster moeten wij rekening houden met de mogelijkheid, dat iemand geweten heeft dat er dynamiet lag in het machine-huisje, daarover „getobd" heeft en onbewust telepathisch mevr. Sanders beïnvloed heeft.....

Alvorens ons de gevallen te geven, welke zij in de vierde groep heeft ondergebracht, levert de schrijfster op pag. 75 e.v. eenige commentaren op de pogingen, om de in de groepen II en III ondergebrachte gevallen met behulp der telepathie te verklaren. Zij wijst er zeer terecht op, dat slechts zij, die geen uitgebreide en diepgaande studie van de paragnosie maakten, hier tevreden kunnen zijn met de „verklaring" telepathie en zich verbeelden kunnen dat zij door het gebruik van dit woord „have replaced what seemed like an abnormal occurrence among comfortable normal sense perceptions". In werkelijkheid hebben zij dat echter niet gedaan. Het bestaan van telepathie wordt door velen alleen daarom aanvaard, omdat er een overstelpend aantal bewijzen voor het voorkomen van dit verschijnsel kan worden aangevoerd. Wat betreft de verklaring der telepathie — hier loopen de meeningen uiteen. Slechts op één punt zijn allen het eens: „Telepathy.... cannot be explained away. It means the conveyance of information from one mind to another without the intervention of the senses...." Hoe echter die overdracht (conveyance) tot stand komt — daaromtrent loopen de meeningen uiteen.....

Er zijn onderzoekers geweest die hier gesproken hebben van hyperaesthesie van de zintuigen, anderen van „mental radio" enz. De schrijfster ziet zeer juist in, dat dergelijke beschouwingen niet juist zijn. „Telepathy is not an appanage of the physical senses: it is something else which we do not understand" 2). Volgens haar zijn telepathen „receivers of thought and emotion which they are able sometimes to translate into language or vision".

De telefoon, de radio en de televisie hebben de ruimte overbrugd — telepathie doet meer dan dat: zij overbrugt niet alleen de ruimte, zij „vernietigt" (annihilates) deze — „space becomes an irrelevance."

Thans gaan wij over tot de gevallen welke in de vierde groep zijn onderge-

2) Het komt mij voor dat Prof. Heymans, er veel toe bijgedragen heeft om de telepathische verschijnselen hun onbegrijpelijk karakter te ontnemen en begrijpelijk te maken. Zie: „Mededeelingen" No. 10.

ZOO'N WAARSCHUWING HEEFT DAN ALLEEN EEN GUNSTIGE UITWERKING WANNEER MEN OOGENBLIKKELYK DENKT. LAAT IK ER TOCH VOORAL AAN DENKEN DAT HET NIET GEBEURD. DE WERKING WORDT DAN VERBROKEN „HET Z.G.N AFKLOPPEN HEEFT DAAR VEEL VAN"

bracht. De schrijfster brengt hierin zestien gevallen onder, welke, volgens haar, niet op rekening van het toeval en ook niet op rekening van de telepathie gesteld kunnen worden.

Een der merkwaardigste van deze zestien gevallen is wel dat van mevr. G. M. Pritchard (No. 7). Zij huwde in 1920 den Rev. James Pritchard. Het was een gelukkig huwelijk. In 1922 had zij een zeer levendigen droom, welken zij aan onderscheidene personen vertelde. „Ik droomde dat mijn echtgenoot stierf, terwijl hij aan het preeken was, en dat ik mij een weg moest banen door een groote menigte; achter fluweelen gordijnen vond ik hem dood liggen...... Op 9 Nov. 1924 herdacht mijn man den wapenstilstand in Pier Pavillon in tegenwoordigheid van 2500 menschen. Ik zat met mijn stiefdochter achter in de zaal, rechts. Ik had hem nimmer te voren zoo welsprekend gehoord. Toen ik het laatste gezang opzocht zeide iemand tegen mij: „Uw man heeft een flauwte gekregen". Ik keek op en zag dat men hem van het tooneel (platform) weg droeg. Wij baanden ons een weg door de menschenmenigte en ik beklom het tooneel. Achter neerhangende groene, fluweelen gordijnen lag mijn echtgenoot — dood....."

Hoogst opmerkelijk is zeer zeker ook geval No. 16. Het betreft mevr. Woolner, die in het voorjaar van 1920, tijdens het verrichten van huishoudelijken arbeid, plotseling haar negenjarig zoontje dood in een (voor het kinderlijkje) te groote kist zag liggen. Eenige weken later had zij dit gezicht opnieuw. Zeer begrijpelijk deden deze waakgezichten haar hevig ontstellen. In Juli van hetzelfde jaar was zij in een kerk onder het gehoor van een predikant. Tijdens de preek zeide deze o.m.: „God doet den mensch soms schier onduldbaar lijden om hem Zijn plannen ten uitvoer te laten brengen". Het was haar op dat oogenblik te moede als drong een dolk in haar hart...... Op 24 Augustus werd de jongen, gaande van school naar huis, door een auto aangereden (een kameraadje duwde hem, spelenderwijze, van het voetpad op den rijweg). De knaap stierf zes uren later in het ziekenhuis. Toen zijn lijk werd thuis gebracht bleek de moeder dat de kist veel grooter was dan noodig......

De voorzichtige en critische schrijfster merkt op (pag. 154), dat zij er een oogenblik over gedacht heeft dit geval in groep I (toevallig samentreffen) onder te brengen. Het feit echter, dat de moeder het visioen twee maal achtereen had (en ook in de kerk, tijdens de preek, een soort van voorgevoel had) heeft de schrijfster doen concludeeren, hier met een geval van proscopie te doen te hebben. Indien de moeder haar kind slechts ziek had zien liggen, en het kind later ook ziek geworden was, zoo zou zij waarschijnlijk geneigd zijn geweest hier van telepathie te spreken — telepathie van de zijde van het kind „which had unconscious knowledge of its own condition" (pag. 154). 3)

Hieruit moge blijken, dat de persoonlijkheid van den beoordeelaar hier toch altijd (in meerdere danwel mindere mate) een rol speelt bij de hypothese-keuze. Wij moeten er naar streven de subjectiviteit zooveel mogelijk te reduceeren.

In haar „Conclusion" (pag. 157) zegt de schrijfster, dat, ofschoon het voorkomen van proscopie nog niet zoo goed geconstateerd is als het voorkomen van

3) Wanneer wij met Leibniz, Osty e.a. (zie mijn: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 241) aannemen dat elk mensch in zijn „diepste wezen" zijn eigen toekomst kent, dan kunnen wij hier spreken van een conglomeraat van proscopie en telepathie.

telepathie, men toch niet ontkennen kan, dat het steeds moeilijker wordt het bestaan der proscopie te betwijfelen („.... the evidence for it which requires investigation and study is growing more and more weighty".)

Van de telepathie heeft de schrijfster, zooals wij zagen, gezegd, dat dit verschijnsel ons leert, dat onze beschouwingen over de ruimte naief realistisch zijn. De proscopie leert ons hetzelfde met betrekking tot den tijd. Voor den filosoof acht zij, terecht, het bestaan der proscopie nog belangrijker dan dat der telepathie. Het verschijnsel doet allerlei vragen in ons opkomen en ons beseffen, dat wij waarschijnlijk „grooter" zijn dan wij meenen, dat achter (beyond) ons leven een ander leven is 4).......

Er zijn nog enkele opmerkingen naar aanleiding van dit boekje te maken.

Allereerst dient er op gewezen te worden, dat ons bij herhaling treft dat de berichtgever het profetische nachtgezicht een „levendigen (vivid) droom" noemt. Hierop vestigt ook de schrijfster de aandacht. „Some of these cases of impression have a vived and authoritative effect not felt in ordinary dreams or impressions" (pag. 37). Dit door introspectie verkregen gegeven wettigt het vermoeden, dat het proscopische nachtgezicht phaenomenologisch verschilt van den gewonen droom, hetgeen psychologisch van groot belang is.

Bij het meerendeel der in dit boekje vermelde gevallen hebben wij wel te doen met z.g. geloofwaardige (pseudo-) hallucinaties van het g e z i c h t. Bij enkele gevallen hebben wij echter met zooiets als geloofwaardige (pseudo-) hallucinaties van het g e h o o r te doen.

Wat betreft de geloofwaardige (pseudo-) hallucinaties van het gezicht — bij enkele dezer gevallen treft ons niet alleen het feit, dat de toekomstige gebeurtenis symbolisch verschijnt, maar ook de symbolen zelf. Hoogst opmerkelijk is geval III, 1. Het betreft den heer F. B. Harmer Green, die eenige voorgezichten had met betrekking tot den dood van zijn moeder. Zijn moeder stierf op 15 Oct. 1928, geheel onverwacht. Enkele dagen te voren (hij had toen reeds eenige slaapgezichten gehad, waarin hem het sterfgeval werd aangekondigd) „droomde" hij, dat hij voor een tafel stond waarover een wit laken lag, dat helder verlicht werd. Over dat laken kropen allerlei griezelige insecten, slakken, glinsterende reptielen enz.. Het gedierte liep gevaar van de tafel af te vallen en hij had nu tot taak te zorgen, dat dat niet kon gebeuren — een ellendige karwei.

Toen zijn moeder overleden was kwam de verpleegster, die het lijk verzorgd had, plotseling de kamer binnen en vroeg den heer Green en zijn broeder haar dadelijk naar de sterfkamer te volgen en haar te helpen, daar het lijk uit het bed dreigde te vallen. Beide heeren snelden toe en hielpen de zuster. Opeens realiseerde de berichtgever zich, dat hij voor een wit laken stond dat door een lamp helder beschenen werd en dat zijn taak was (mede te helpen) iets te beletten van het laken af te vallen.....

Het lijk was hem in zijn slaapgezicht dus verschenen als aard-gedierte. Voorwaar een opmerkelijke doch begrijpelijke symboliseering.

Het meerendeel der gevallen heeft betrekking op het lot van personen. In II, 2 vertelt mevr. D. M. Barrett echter van een slaapgezicht dat zij in 1909 had en

4) Zie J. J. Poortman: „Tweeërlei Subjectiviteit", Haarlem, 1929, pag. 194.

waarin zij en anderen dekking zochten tegen werptuig, dat uit de lucht kwam vallen. Tijdens den wereldoorlog verwezenlijkte zich dat gezicht.

De heer Wright (IV, 11) en de heer Boyd (IV, 12) hadden opmerkelijke voorgezichten met betrekking tot den ondergang van het luchtschip R 101, waar zij zelf niet bij betrokken waren.

De schrijfster zegt in haar voorwoord, dat dit boekje geen ander doel heeft dan een bijdrage te leveren tot onze kennis der proscopie. Dit doel heeft zij zeker bereikt en wij zijn haar daar dankbaar voor.

TENHAEFF

Dr. BERTHOLD STOKVIS, *Hypnose in de geneeskundige praktijk.* Met een inleiding van Dr. Max Levy-Suhl. De Tijdstroom, Lochem, 1938.

Een der meest elementaire vormen van psychotherapie, de hypnose, stond in de laatste decennia der 19e eeuw in het centrum der belangstelling. Zij was, naast en met de suggestie, toenmaals vrijwel de eenige bekende methode. In den beginne overschat, is zij later beslist onderschat; naarmate de psycho-analyse meer en meer naar voren kwam, werd de hypnose op den achtergrond gedrongen en dreigde haast in het vergeetboek te geraken.

In den laatsten tijd begint zij echter wederom de aandacht te trekken van den medicus, zoowel van den eigenlijken psychotherapeut, als van den algemeenen arts, die genoeg veelzijdig georiënteerd is om zich ook voor de zielkundige zijde van zijn vak — een heusch niet te verwaarloozen, doch helaas maar al te vaak verwaarloosd facet der medische praktijk — te interesseeren.

Dr. Stokvis, assistent aan de psychiatrische kliniek der Leidsche Universiteit, heeft de geneeskundige literatuur met een voortreffelijk werk over deze methode verrijkt. Het is geheel uit zijn ervaring als arts voortgekomen en daarom in de eerste plaats voor den praktiseerenden geneesheer bestemd. Onnoodig te zeggen, dat de schrijver zich geheel op „nuchter", d.w.z. wetenschappelijk standpunt stelt en de vroeger, vooral bij leeken, zoo geliefde stralenkrans van het geheimzinnige, om niet te zeggen sensationeele, aan het onderwerp ontrooft. Er is geen sprake van eenige bijzondere kracht of „fluïdum", dat de hypnotiseur zou bezitten; de hypnose resulteert uit de algemeen menschelijke verhoudingen, m.a.w. is zuiver psychisch te begrijpen.

De behandeling van het onderwerp valt als zeer degelijk te roemen; het gegeven is in alle opzichten „doorwerkt". Onder diverse methoden ter opwekking van den hypnotischen toestand nemen naast de verbale suggestie, de „haptische prikkels" een voorname plaats in. De „haptische prikkels" komen volkomen overeen met de „passes" van Mesmer en de magnetiseurs. Nieuw, althans van meer recenten datum is de inleiding van den hypnotischen toestand door het opwekken van gekleurde nabeelden door het fixeeren van twee stukjes papier in contrasteerende kleuren (blauw en geel).

De eigenlijke theoretische problemen worden slechts terloops behandeld; in 't kort wijst de schrijver op het verband met eenige psychanalytische grondstellingen, die in de hypnotische symptomen hun bevestiging zouden vinden. Of zij werkelijk voldoende rekenschap van deze laatste kunnen geven, waag ik te

betwijfelen. De schrijver zelf doet ook menige uitspraak, die getuigt van zijn geloof in een veel dieper gaanden invloed, dan alleen door regressie op het Oedipuscomplex, het castratiecomplex en dergelijke kan worden verklaard. „Men kan op grond van exacte experimenteele onderzoekingen der laatste decennia veronderstellen, dat de mogelijkheid van beïnvloeding van het psychische op het physische n e r g e n s[1]) in het levende organisme aan een p r i n c i p i e e l e g r e n s[1]) gebonden is, dat de psychische werking ten slotte iedere functie en ieder weefsel, zelfs den bouw van het beenderenstelsel en de samenstelling van het bloed kan beïnvloeden" (pag. 15). Dat p r a k t i s c h deze grens bij verschillende personen zeer zeker bestaat, en bij menigeen zelfs vrij spoedig bereikt wordt, is ontegenzeggelijk; en dit inzicht moet ons behoeden voor overschatting van onze psychotherapeutische mogelijkheden.

Een aantal uitvoerig beschreven ziektegevallen verhoogen zeer de waarde van dit boek, dat niet alleen den zenuwspecialist, maar ook elken praktiseerenden arts ten volle kan worden aanbevolen — en ook den algemeen psychologisch resp. parapsychologisch geïnteresseerde menige interessante bladzijde biedt.

Dr. P. A. DIETZ

1) Gespatieerd gedrukt in het origineel.

BERICHTEN

De *Jaarvergadering* der S. P. R. zal op Zondag 8 Mei a.s. te Amsterdam in het American Hotel worden gehouden. 10.30: Huish. Vergadering; 11.30: Mededeeling door dr. P. A. Dietz over: „Experimenteele Prognosie"; 2.30: Voordracht van Mr. Kenneth Richmond (Londen): „The Phenomena of Mrs. Leonard". Tot het wetenschappelijke gedeelte hebben niet-leden toegang ad f 0.75.

Van 1—5 Aug. a.s. zal dr. P. A. Dietz in de *Intern. School voor Wijsbegeerte te Amersfoort* (Secr.: Doodenweg B 20, aldaar) een leergang leiden over het onderwerp: „Het wereldzicht der parapsychologie".

Het *adres* van dr. P. A. Dietz wordt met 1 Mei 1938: Leuvensche straat 88, Scheveningen.

INHOUD

MYSTIEKE WOORDEN

door H. N. DE FREMERY.

Wanneer ik er toe over ga om enkele gebeurtenissen uit mijn leven openbaar te maken, die op mij, toen ze mij overkwamen, een diepen indruk hebben gemaakt wegens het mystiek waas, dat er over ligt verspreid, dan kost mij dat groote moeite. Want het gaat hier om belevenissen welke raken aan het innigst ziele-leven van ons menschen, zoodat het bijna heiligschennis lijkt om er met anderen over te spreken, laat staan om ze aan de openbaarheid prijs te geven. Sedert mij echter gebleken is, dat geen enkele van mijn goede vrienden, tegenover wie ik in de laatste jaren mijn schroom heb kunnen overwinnen en aan wie ik verhaald heb, zoowel wat mij is overkomen, als wat ik in eerstehands getuigenissen heb vernomen van anderen, die soortgelijke ervaringen hebben gehad, ben ik mij bewust geworden in het bezit te zijn van enkele feiten, welke verdienen om voor vergetelheid te worden bewaard. Ik ga ze dus neerschrijven, maar kan dit niet doen zonder er enkele opmerkingen aan te laten voorafgaan.

Vooreerst wil ik den lezer verzoeken goed te begrijpen, dat wat hier volgen gaat geen verhaaltjes zijn, bedacht om indruk te maken bij een op sensatie belust publiek. Wat ik ga schrijven, is werkelijk gebeurd. Ik vertel het u zooals het mij is overkomen of verteld, wel is waar jaren geleden, maar door zijn bizonder karakter een zoo treffenden indruk makende, dat ik het nimmer heb kunnen vergeten. Ik weet, dat mijn getuigenis zwak staat. Ik kan mij niet beroepen op anderen om het te bevestigen, want zoodanige getuigen zijn mij niet bekend. Ook kan ik geen aanhalingen uit dagboeken doen of passages uit brieven overleggen, betrekking hebbende op mijn vertelsels. Ik moet u verzoeken mij te gelooven op mijn woord. Ik geef u de waarheid, zóó als zij leeft in mij, nuchter en zuiver, zonder haar te verfraaien, in de hoop meer effect te maken door bizonderheden fijn te laten kloppen.

Wat mij drijft tot deze publicatie is het feit, dat ik tot dusverre mij nog nimmer heb uitgesproken tegenover anderen, die mij hebben bekend, soortgelijke ervaringen te hebben gehad. Zij zijn er wel: hoe zou ik anders er van hebben gehoord? Maar toch voel ik mij staan in een min of meer uitzonderlijke positie. Bestudeering van gevallen als deze is vrij wel uitgesloten wegens hun zeldzaamheid. Worden er meer bekend, dan rijst de mogelijkheid, dat eenige aanduiding wordt verkregen omtrent de bijbehoorende omstandigheden. Hoe het zij, wij zullen den geheelen mensch slechts leeren kennen door nota te nemen van àlle levens-bizonderheden, die zich kunnen voordoen. Dus hoop ik, dat er onder onze lezers zullen zijn, die in mij een voorbeeld

ter navolging willen zien, en hetzij in het openbaar willen getuigen van soortgelijke ervaringen, hetzij de redactie van dit tijdschrift in hun vertrouwen nemen.

Het eerste geval, waar het hier om gaat, werd mij bekend jaren geleden, toen ik een jaar of veertien was. Wij woonden toen in Delft in een groot huis, want wij waren met velen. Geen wonder, want mijn moeder, weduwe zijnde met drie kinderen, was hertrouwd met een weduwnaar met vijf kinderen, en in hun tweede huwelijk kwamen er nog drie bij. Totaal elf! Natuurlijk hadden wij niet allemaal eigen kamertjes om ons schoolwerk in te maken. Wij zaten, oud en jong, bij elkaar in de huiskamer, geschaard om de groote tafel met één lamp om ons aan licht te helpen en één kachel om ons te verwarmen. Een tusschendeur verbond dit vertrek met de ontvangkamer, die op de straat uitzag. Na den eten trokken mijn ouders zich daarheen terug. Moeder vleide zich neer op de kanapé, die in een hoek van de kamer stond bij het venster, en mijn stiefvader ging zitten op één van de twee leunstoelen, die de kachel flankeerden. Hij maakte zich 's winters verdienstelijk met het fokken van doove kooltjes, welke toen als warmtebron in de theestoof in hoog aanzien stonden. Als dan het dienstmeisje het theewater had binnen gebracht, werd moeder gewekt om thee te zetten, en als zij vader's theekop had ingeschonken, mocht ik hem die brengen.

Ik ging van de helder verlichte tuinkamer door de tusschendeur naar de duistere voorkamer, spaarzaam verlicht door de vlamflitsen, die uit den met cokes, harden turf en eiken blokjes gestookten haard de kamer inschoten en verlichtten met hun weifelend licht, dat fantastische dansen uitvoerde tegen het gewitkalkte plafond. Dan nestelde ik mij in den tweeden gemakkelijken stoel en zette mij tot luisteren. Want mijn stiefvader was officier geweest en had heel wat beleefd met de Zwitsers, die toen in ons leger dienden en zich meestal uitdrukten in het Fransch, en daar wist hij heerlijke verhalen van te doen.

Op een keer, dat wij weer zoo zaten, zei hij tegen mij: „Jongen, nu zal ik je eens vertellen, hoe ik aan je moeder gekomen ben, want dat is iets heel bizonders geweest. Toen zij weduwe geworden was, vestigde zij zich in Gouda, en daarheen werd ik overgeplaatst bij mijn bevordering tot Majoor. Op een keer, dat ik van mijn bureau naar huis ging om koffie te drinken, kom ik op straat een elegant gekleede dame tegen, die mijn aandacht trok. In het voorbij gaan hoor ik een stem, die zegt: „Dat wordt je vrouw". Het was geen opwellende gedachte, maar precies alsof iemand, naast mij loopende, dat zei. Het maakte grooten indruk op mij en ik kon niet nalaten, haar na

te kijken. En zij — wat zij niet had mogen doen — zij keek ook om. Toen maakte ik rechtsomkeert en volgde haar onopgemerkt, tot ik zag welk huis zij in ging. Zóó kwam ik haar adres te weten en toen was het voor mij een kleine moeite om met haar in kennis te komen, want de kringen, die zij bezocht, stonden natuurlijk voor mij als garnizoenscommandant open."

Merkwaardig genoeg, heb ik later in mijn leven een soortgelijke ervaring gehad. Ik was in 1889 tweede Luitenant van de Vesting-Artillerie geworden en te Naarden in garnizoen gekomen. Daar hadden wij het vrij saai en om daaraan tegemoet te komen, bedacht een mijner collega's een tennisclub op te richten. Verscheidene kameraden en diverse meisjes van op Bussumsche buitens gevestigde families werden tot deelname uitgenoodigd en de club kwam tot stand. Eerst kregen wij verlof om eenmaal in de week te spelen op een baan op een van de buitens. Later kregen wij een baan ter beschikking welke was aangelegd op „Anna's Hoeve", en afgesloten door enkele met eikenhakhout begroeide bermen. Op een zomerschen Juli-dag waren wij weer bijeen en moesten enkelen, waaronder ik, uitzitten. Desgelijks mejuffrouw S., die het zich behaaglijk maakte door op een van de bermen in de schaduw van een eik te gaan liggen. Ik volgde het spel en telde. Daar werd een bal uit geslagen en verdween in het hakhout. Om hem te zoeken, slenterde ik daarheen, en stappend voorbij mej. S. vroeg ik haar of zij den bal ook had gezien. Zij antwoordde ontkennend en terwijl zij sprak, klonk mij een stem in de ooren, alsof iemand, naast mij staande, mij toevoegde: „Dat wordt je vrouw". Dit verraste mij zóó, dat ik er geheel door van streek raakte en moeite had om het gesprek voort te zetten. Ik brak het onderhoud af, en voorgevende den bal te willen zoeken, zocht ik in feite de eenzaamheid om te verwerken wat mij was overkomen.

Dat ik geheel verbluft was door deze gebeurtenis, welke mij de bevestiging bracht van een verhaal, mij in mijn jongensjaren gedaan door mijn stiefvader in een opwelling van groote vertrouwelijkheid, behoeft geen betoog. Feiten als deze, betrekking hebbende op de innigste roerselen van het menschelijk zieleleven, vertelt men niet licht aan anderen en van alle kinderen van ons groot gezin, opgebouwd uit zulke heterogene leden, ben ik de eenige geweest, die uit den mond van mijn stiefvader het verhaal van de mysterieuse aanleiding tot zijn kennismaking met mijn moeder heb vernomen. En dit heeft mij destijds zóó getroffen als iets heiligs, waarin ik werd ingewijd door den eenige, die het recht had om over dat geheim te beschikken, dat ik er zelf met geen van de broers en zusters over heb gesproken, zelfs niet met mijn stiefbroer, die maar één jaar met mij scheelde en met wien ik dag en avond samen was.

Mijn verbazing was groot, want als ik zelf aan die mystieke woorden een bestemming had moeten geven, dan zouden zij niet gesproken zijn ten aanzien van mej. S., maar ten aanzien van een ander meisje van onze tennisclub, van wie ik toen veel werk maakte. Doch men zal begrijpen, dat een mysterieuse inmenging als deze — onverschillig hoe men die verklaren wil — niet naliet uitwerking te hebben en mijn aandacht krachtig stuurde in een andere richting, welke ten slotte beslissend is geweest voor mijn leven.

Het derde geval van dezen aard is overkomen aan Mevr. V., met wie mijn vrouw geregeld eens in de week een lees-middag had. Eens vertelde die haar dat, toen zij een meisje van 18 jaar was, zij een cursus volgde op de teeken-academie te 's-Gravenhage. Op een middag dat zij zou teekenen naar levend model, had zij zich gezet op haar gewone plaats, met de teekenplank op haar schoot, gereed tot den arbeid. Daar ging de deur open en binnen kwam: een jonkman met een grooten ronden bril op zijn neus. Mevr. V. keek op en hem ziende, klonk haar in de ooren: „Dat wordt je man", alsof iemand, schuin achter haar staande, die woorden sprak. Maar er was niemand. Het was de eerste maal in haar leven, dat mevr. V. den binnenkomende zag. Zij waren elkaar dus volkomen vreemd, toen dit gebeurde. Maar natuurlijk hebben zij elkaar op de teeken-les leeren kennen en later zijn zij met elkaar getrouwd.

Deze drie gevallen, waarvan één mij persoonlijk is overkomen, terwijl ik de beide andere te weten ben gekomen uit eerstehands getuigenissen, vertoonen m.i. een groote onderlinge overeenkomst. Alle drie zijn wij sterk onder den indruk geweest van wat ons is overkomen. De gehoorde woorden schenen wezenlijk gesproken en deden ons heel anders aan, dan wanneer het opwellende gedachten waren geweest. Zij leken te komen uit den mond van iemand, die schuin achter ons stond, in onze onmiddellijke nabijheid, en werden geuit met groote stelligheid en met zulk een rustige zelfverzekerdheid, als viel niet te twijfelen aan het in vervulling gaan van de profetie, die zij behelsden. En de gegeven verklaring kwam kort en bondig; er werden niet meer woorden gebruikt dan noodig waren om uiting te geven aan de uit te drukken gedachte en haar profetischen aard. Vandaar een gelijkvormigheid, die eer doet denken aan verzinsels, dan aan een zoo getrouw mogelijke weergave van de werkelijkheid.

Als bizonderheid dient te worden opgemerkt, dat wij alle drie datgene, wat ons is overkomen, wel moeten hebben aangevoeld als iets zeer persoonlijks, want wij hebben er niet met anderen over gepraat. Toen mijn stiefvader mij het verhaal van zijn wedervaren had gedaan, trof mij dat

als een blijk van zijn vertrouwen, en ik zou er niet toe hebben kunnen komen om er met de broers en zusters gewoonweg over te spreken. En mijn stiefvader heeft geen hunner mee in zijn vertrouwen genomen: ik was de eenige en hij werd er zeker toe uitgelokt door onze gesprekken in het schemerduister. Mevrouw V. heeft haar ervaring in de teekenzaal alleen verteld aan mijn vrouw: bij navraag is mij gebleken, dat zij haar eigen kinderen niet in het vertrouwen heeft genomen. En wat mijzelven betreft: mijn kinderen weten pas sedert een paar jaren wat mij destijds op de tennisbaan van Anna's Hoeve is overkomen.

Maar daar heb ik niet langer vrede mee. Straks zal ik den eindpaal van mijn leven voorbijgaan en dan zou ik de wetenschap van deze mystieke woorden met mij mede nemen, zonder dat zij verder eenig nut kunnen uitstralen. Dus heb ik er met anderen over gesproken.

En nu bereikt mij van verschillende kanten de vraag, of ik er niet toe kan besluiten om het voorgevallene te publiceeren, in de hoop anderen tot openbaring van soortgelijke feiten over te halen. Want dat met deze gelijksoortige gebeurtenissen de feiten-voorraad zou zijn uitgeput, is niet aan te nemen. Maar het kost moeite om ervaringen als deze, welke zijn van zoo sterk persoonlijken aard en raken aan gevoelens, die men niet gaarne met onverschilligheid zou zien behandeld, aan de publieke meening prijs te geven. Ik althans heb lang rond geloopen met het gevoel, dat ik behoorde gevolg te geven aan wat mij van meer dan één zijde als wenschelijk is voorgehouden en nu in den laatsten tijd zich daaraan paart een gevoel van plichtverzuim, als ik anderen zou blijven onthouden wat voor mijzelven van zoo groote waarde is gebleken, als het gaat om de bestudeering van den mensch als geestelijk wezen, nu geef ik mij gewonnen.

In de beschrijving van de feiten heb ik getracht kort en duidelijk te zijn. Ik hoop, dat ik daarin geslaagd ben. Het is er mij slechts om te doen geweest, de waarheid te boekstaven, en dat zonder eenige onnoodige toevoeging en zonder te vervallen in wijdloopige beschouwingen. Een verklaring van het gebeurde zou ik niet kunnen geven. Ik weet niet hoe die gehoors-indruk, als waren daar enkele woorden van diepgaanden zin en van voorspellend karakter met luider stem gesproken, terwijl er toch niemand aanwezig was, die dat had kunnen doen, tot stand is gekomen. Ik zou ook niet weten waarmee ik zulke mystieke woorden zou kunnen vergelijken, of het zou moeten zijn met door engelen gesproken aankondigingen, waarvan wij in den Bijbel lezen. Dan ben ik wel uitverkoren geweest en past mij hiertegenover een houding als wij beschreven vinden

van Maria in Luk. II vs. 19: „Zij bewaarde deze woorden alle tezamen, overleggende die in haar hart". [1])

'S Gravenhage, Maart, 1938

---

1) Noot der Redactie. Indien soms anderen over bij het bovenstaande aansluitende ervaringen mededeelingen kunnen doen, zal de secretaris der redactie deze gaarne in ontvangst nemen, ze als strikt vertrouwelijk behandelen en eventueel een samenvatting van hen — met verschuiving van plaatsnamen enz. — geven in dit tijdschrift.

KAN DE MODERNE PSYCHOLOGIE DE PARAPSYCHOLOGIE VAN DIENST ZIJN?

HET PSYCHISCH PHENOMEEN BINDING

door Dr. M. LIETAERT PEERBOLTE

Reeds eerder (door Tijdschr. v. Parapsychologie, 1937, Jaarg. IX, p. 121) werd door mij een droom beschreven, waarvan de inhoud alleen te verklaren was door aan te nemen, dat er een telepathisch contact bestond tusschen den droomer en den psychotherapeut. Elders [1]) wordt door mij uitvoeriger uiteengezet, hoe dit telepathisch contact coïncideerde met een zeer bepaalden vorm van binding van den patiënt aan den medicus.

De vraag kwam nu op of het paranormale verschijnsel, het Dunne-effect in den droom, beschouwd moest worden als een uitvloeisel van deze libidineuze [2]) binding, of dat het als een toevallige bijkomstigheid moest worden aangezien. (Freud zet in „Massenpsychologie und Ich-analyse" uitvoerig uiteen, hoe hij meent, dat iedere gevoelsbinding berust op een libidineuze binding, waarbij hij door elkaar gebruikt de termen libido en liefde).

Deze vraag is natuurlijk aan de hand van één geval moeilijk te beantwoorden, daar het toeval dan niet buiten te sluiten is. De waarschijnlijkheid echter, dat het Dunne-effect in dit geval wel te maken had met de libido lag voor mij echter wel voor de hand, daar het verschijnsel op een bijzonder tijdstip optrad, waarop de libidineuze binding een zeer bepaalden vorm had aangenomen (die hier verder niet ter zake doet).

Om meer zekerheid in deze kwestie te verkrijgen heb ik het mij ter beschikking staande materiaal hier eens op nagezien.

---

1) Zal verschijnen in één der psychiatrische vakbladen.

2) Hoewel in de verschillende Westersch-psychologische scholen het begrip libido verschillend gedefinieerd wordt, is het misschien het eenvoudigst te omschrijven als „liefde" in zijn meest uitgebreiden zin.

Eenige gevallen van telepathische verschijnselen wil ik hier thans bespreken. Vooraf dient echter opgemerkt te worden, dat ik zooveel mogelijk de bijkomstige gegevens heb trachten te camoufleeren, daar ik mij niet gerechtvaardigd acht de personen der patiënten aan de publiciteit prijs te geven. (Dit camoufleeren is volgens Freud door hemzelf eveneens aangewend in die mate, dat hij overtuigd is, dat alleen de patiënt in kwestie zichzelf in de publicatie kon terug vinden).

Als eerste noem ik nu een vrouw van 31 jaar, die in Amsterdam studeerde. De reden, waarom ze in behandeling kwam, doet er weinig toe. Het bleek spoedig, dat zij vanaf haar jeugd een zeer sterke moederbinding had. De laatste jaren was deze binding versterkt, doordat haar ouders waren gescheiden en haar moeder nu een eenzaam leven leidde. In Amsterdam op kamers, had ze de geheele week een onbevredigd gevoel, daar haar moeder toch maar alleen zat, zonder aanspraak, in Groningen. Ieder weekend placht ze schuldgevoel af te lossen door naar Groningen te reizen en daar haar moeder te helpen. Na verloop van eenigen tijd meende ik haar te moeten adviseeren nu eens een weekend niet naar haar moeder te gaan. De reden van dit advies was, dat zij haar moederbinding zoo volmaakt Ich-gerecht vond, dat ze, al zag ze in, dat ze in het geheel niet vrij stond, de moeder in het geheel niet wenschte op te geven. Die binding was als zoodanig geheel te vergelijken met de binding aan den psychotherapeut in de hiervoren genoemde overdrachtssituatie. Zij volgde mijn advies op, daar zij het opvatte als een pertinent verbod en ging niet naar Groningen. Dat geheele weekend was voor haar echter bedorven. Zij dacht den geheelen dag aan haar moeder. De aan dien Zondag aansluitende week zou ze bij mij komen Maandag-, Woensdag- en Vrijdagavond.

Maandagavond verscheen ze geheel gedeprimeerd en klagend over de symptomen, waarvoor ze in behandeling was gekomen. Ze sprak niet over het gepasseerde weekend. Woensdagavond verscheen ze echter niet, terwijl daarentegen Vrijdag geen vergeefsch wachten mijnerzijds noodig was. Ze maakte toen haar excuses, maar ze had dien Woensdag waarlijk niet kunnen komen. Woensdagmorgen had ze n.l., nog in bed, een visioen van haar moeder gehad, waarbij die ziek te bed lag. Dat was haar te machtig geweest en ze was Woensdag direct naar Groningen vertrokken om daar inderdaad haar moeder ziek te bed te vinden. Dit laatste vertelde ze met een mengelmoes van bezorgdheid over haar moeder en een verkapte triomfantelijkheid.

Mijn eerste vraag, die ik mezelf stelde, was nu: is hier sprake van een telepathisch contact tusschen moeder en dochter? Het is bekend, dat een

analysand steeds weer tracht toe te geven aan de oude Es-strevingen en hierbij niet opziet om allerlei uitvluchten te bedenken. Zoo zou onze patiënte zich juist door mijn advies hebben kunnen indenken in de mogelijkheid, dat haar moeder nu eens ziek was en dat het dan toch onmenschelijk was haar zoo alleen te laten liggen. Als toevallig coïncideerende omstandigheid zou ze dan, toen ze thuis kwam, haar moeder inderdaad ziek hebben aan getroffen. Toch mag men deze verklaring niet direct als eenige mogelijkheid patenteeren, daar de kans zou kunnen bestaan, dat juist bij de libidostuwing, die door mijn advies was opgetreden, een paranormaal verschijnsel zou kunnen optreden.

Daarom werd de proef op de som genomen door met tusschenpoozen het advies te herhalen. Telkens volgde ze het dan op, maar nooit verdween ze meer plots naar Groningen en nooit had ze het gevoel meer, dat haar moeder ziek was of iets dergelijks. Wel had ze telkens na het opvolgen van mijn advies weer een sterk gedeprimeerde bui (dat deze reactie voortsproot uit een bepaalde oedipale verhouding doet hier verder niet ter zake). Het bleek dus met andere woorden, dat ondanks de periodiek herhaalde kunstmatig verkregen libidostuwing het telepathisch contact slechts eenmaal was opgetreden.

Toen later in de behandeling de binding losser was geworden, werd ook de drang om het weekend in Groningen door te brengen geringer, zoodat het zelfs is voorgekomen, dat haar moeder werkelijk ziek was, terwijl zijzelf een fuif had zonder ook maar even een gevoel te hebben, dat er iets met haar moeder aan de hand was.

Uit dit experiment mag m.i. wel de waarschijnlijkheid afgeleid worden, dat het visioen, al werd het mede bepaald door overwegingen als: stel je voor, dat moeder nu eens ziek was (dat dergelijke overwegingen terug te voeren zijn tot oedipale [3]) situaties zij slechts gememoreerd), hoofdzakelijk werd opgewekt door een telepathisch contact tusschen moeder en dochter.

Een ander geval betreft een moeder en een zoon, die samenwonen, terwijl de moeder gescheiden is van den vader. De jongen was 23 jaar, toen hij bij mij in behandeling kwam. Vanaf zijn vijfde jaar had hij geheel alleen met zijn moeder gewoond. Volgens zijn moeder was hij van jongsaf moeilijk van karakter geweest, driftig en onbeheerscht. Zijn moeder is altijd bezorgd voor hem geweest, was al haar vrijen tijd met hem bezig. Hij zelf

---

3) Het woord oedipaal duidt grofweg aan een situatie, zooals die in de jeugd van den betreffenden persoon heeft bestaan in zijn (of haar) verhouding tot de ouders.

vertelt in zijn jonge jaren nachtmerries te hebben gehad, die erop neer kwamen, dat hij het gevoel had in een doodkist te liggen, waarbij alles om hem heen doodsch was en alleen zijn ziel leefde. Hij had dan het gevoel, dat hij alleen leefde in „een zeer kleine ruimte, terwijl hij daarin bijna verstikte". Deze symboliek is niet anders op te vatten dan door aan te nemen, dat juist de moeder hem een drukkend gevoel gaf, waardoor hij slechts op een zeer beperkte schaal zichzelf kon zijn (een doodkist is analytisch een duidelijk symbool voor de moeder, die den zoon benauwt). De nachtmerries hadden dus te maken met het gevoel, dat hij onder moeder's vleugelen verstikt werd.

Op zijn 23e jaar bestaat deze toestand nog onveranderd en nu voelt hij bewust zijn moeder als een groote sta-in-den-weg. Anderzijds denkt hij er niet aan van zijn moeder weg te gaan. Hij wil en hij zal bij zijn moeder blijven, ook al vraagt zelfs zijn moeder hem om nu maar uit huis te gaan.

Zonder hier dieper in te gaan op de psychische constellatie van den jongen meen ik, dat het hier medegedeelde duidelijk genoeg demonstreert, dat de zoon aan de moeder gefixeerd is, terwijl hij anderzijds deze fixatie aanvoelt als een groote belemmering voor de ontplooiing van zijn energie. De toestand op zijn 23e jaar is feitelijk nog dezelfde als in zijn jeugd toen hij nachtmerries had.

Nu is er echter in het geheel een opmerkelijk iets. In den tijd van het samenwonen der twee komt het n.l. af en toe voor, dat moeder en zoon precies hetzelfde motief in hun droom hebben in denzelfden nacht. Terwijl de moeder mij hierop attent maakte en me eenige voorbeelden gaf van „synchrone" droomen, die ik dus zelf niet heb kunnen controleeren, hadden er ook dergelijke droomen plaats tijdens de behandeling, die ik dus wel heb kunnen controleeren en waarbij ik bedrog kon uitsluiten, terwijl het zelfs mogelijk bleek dit telepathisch contact te continueeren, toen de zoon op mijn advies uit huis ging en geen verder zintuigelijk contact met de moeder had. Na die scheiding der twee bleek echter wel het contact in den loop van een half jaar althans zoo gering te zijn geworden, dat ik niet meer zeker durf te constateeren, dat er toen nog sprake was van een telepathisch contact. Uit de droomen echter welke ik zeker kan beschouwen als uitvloeisels van een paranormaal contact wil ik er drie noemen:

1. De moeder droomde, dat ze „een slang was geworden en nu als slang op het bed van haar zoon kwam en naar hem keek". De zoon vertelde:

„ik had een bepaald rhythme in mijn hoofd, wilde dit als een levenden klank aanvoelen en sloeg daarom met een blok het rhythme op den grond. Ma lag in bed te slapen. De geest van de omgeving was felkleurig rosegeel. Ik klopte het rhythme steeds suggestiever en krachtiger. Ma smeekte toen met een vreeselijke klaagstem, die me sneed, of ik niet wilde ophouden. Ik ging des te harder door. Toen kroop ze onder de dekens, er ontstond een sfeer van hysterie. Ik bleef kloppen, keek toe. Iets vreemds onder de dekens, ik had een gevoel van angst en haat; een groote kronkelende, vurige, zwarte slang liet een sissend geluid hooren. Ik had doodschrik."

2. De moeder droomde: ik stond aan den waterkant, twee soldaten grepen me vast en wilden me in het water gooien. Ik zag het hoedje, dat ik op had, in het water drijven. Bovendien had ik een vaag gevoel, dat mijn zoon erbij was.

De zoon vertelde, dat hij gedroomd had over soldaten, water en dat moeder's hoedje op het water dreef.

Terwijl deze twee voorbeelden ontleend zijn aan het materiaal, dat verzameld werd in den tijd, dat de zoon bij de moeder inwoonde, is de volgende droom afkomstig uit het materiaal, dat verkregen werd in den tijd, dat moeder en zoon gescheiden waren en geen enkel contact met elkaar hadden. Opmerkelijk is, dat er nu een verschil van een paar nachten optreedt tusschen het droomen van de moeder en dat van den zoon. Elders [4]) heb ik reeds uiteengezet, dat we hier te maken kunnen hebben met het appercipieeren, dat door de scheiding dus bij den zoon een vertraging vertoont.

3. De moeder droomt: mijn zoon riep zachtjes: Oudje, zou ik eens naar het kerkje gaan? Ik antwoordde: je doe maar hoor.

Ze spreekt erbij de verwachting uit, dat ik binnenkort wel van haar zoon over een kerkje zal hooren. Inderdaad droomde de zoon twee nachten later het volgende:

„Een dorpje met een kerkje. Er kwam licht van den hemel, een groote witte gestalte met uitdrukkingsloozen kop, een oorlogsverminkte. Ik zag er veel van mezelf in terug, bedorven, haat, ontsteltenis, angst en verwarring. De gestalte was even bevreesd voor eigen vernietigingskracht als ik vroeger. Stel je voor dat anderen wisten, wat voor omvang die dingen in me hadden. Het puurste kwaad. Het dorp was schijnbaar gemoedelijk, in werkelijkheid was er alles geladen."

4) Tijdschr. v. Parapsychologie 1937, Jaarg. IX, p. 121.

Zonder nu deze droomen te analyseeren, kunnen we voor deze studie volstaan met te constateeren, dat hier sprake is van een telepathisch contact tusschen moeder en zoon, een contact, dat zich uit door het gelijktijdig droomen over gelijke motieven. (De vertraagde apperceptie in het laatste voorbeeld doet principieel niets af van de waarde als parapsychologisch phenomeen).

De drie gevallen, die ik in mijn psychotherapeutisch materiaal heb gevonden, gaven alle drie, zooals ik ze hier heb beschreven, te zien een coïncideeren van een binding, in den zin van Freud, met een paranormale binding, het telepathisch contact.

Zoeken we nu naar een verklaring voor dit coïncideeren dan moeten we ons eerst bezinnen over het begrip binding. In het algemeen hangt het constateeren van psychische factoren af van een zekere geestelijke apperceptie. Het is om een voorbeeld te noemen bekend, dat lang niet alle menschen hun psychische bindingen appercipieeren (d.i. bewust beleven). Menige psychotherapeutische behandeling is reeds een belangrijk stuk in de goede richting gevorderd op het moment, dat de persoon in kwestie bewust inziet, dat hij geestelijk aan anderen gebonden is.. Ook zullen velen, die niet psychotherapeutisch behandeld zijn geworden, geneigd zijn het bestaan van dergelijke psychische factoren te ontkennen, al zou juist door het onbewust blijven der bindingen een neurose ontstaan. De bindingen blijven dan onbewust en worden niet geappercipieerd.

Deze geestelijke apperceptie, die blijkbaar ook een rol speelt in de parapsychologie (getuige de vertraagde apperceptie bij den derden droom) is eenigermate te vergelijken met het zintuigelijk waarnemen. De zintuigen bezitten immers ook een bepaalden apperceptiegraad: lichttrillingen, die boven of onder een bepaalde waarde liggen, worden door het oog niet geappercipieerd (infrarood en ultraviolet licht bijv.). Eveneens is het gehoororgaan slechts voor bepaalde geluidstrillingen afgestemd. Hoogere en lagere tonen worden niet waargenomen.

Op eenzelfde manier kunnen we veronderstellen, dat onze bewuste geestelijke apperceptie slechts afgestemd is op zeer bepaalde psychische hoedanigheden [5]). Nu is er echter een essentieel verschil tusschen de zin-

---

5) De relatie tusschen geestelijke en zintuigelijke apperceptie is nog inniger: alle psychische factoren kunnen slechts bewust beleefd worden, indien de zintuigelijke apperceptie de helpende hand biedt. De droominhoud kan pas psychisch geappercipieerd worden als eerst in den droom iets gezien, gehoord of gevoeld is. Dit in den droom waargenomene blijkt dan een symbool te zijn voor iets psychisch, dat op zichzelf niet is waar te nemen.

tuigelijke en de geestelijke apperceptie: de apperceptiegraad van een zintuig is constant in dien zin, dat ultraviolet licht nooit door een oog kan worden waargenomen, terwijl er bovendien een vrijwel constante verhouding bestaat tusschen het appercipieeren en factoren zooals den afstand, waarop het voorwerp, dat geappercipieerd moet worden van den waarnemer verwijderd is. De geestelijke apperceptiegraad daarentegen is variabel: wat vandaag niet bewust beleefd kan worden, kan dit morgen wel (tijdens een psychotherapeutische behandeling wordt deze apperceptiegraad kunstmatig verhoogd).

Op de vraag wat er nu geestelijk geappercipieerd kan worden geeft de psychoanalyse ten antwoord: de libido in zijn quantitatieve en qualitatieve eigenschappen. Zoo kan tijdens een psychotherapeutische kuur bijv. een libidineuze binding bewust beleefd worden, terwijl ook de sterkte der binding aan het bewuste niet behoeft te ontgaan. Objectief kan men vaststellen, dat een meisje, dat onophoudelijk bij haar moeder toeft en geen weekend buiten die moeder kan, wel in een psychische relatie moet staan met die moeder. Maar met het constateeren van dit feit heeft het geestelijk appercipieeren weinig te maken. Dit treedt pas op, als het meisje bewust het feit beleeft, dat zij geen vrij individu is, maar gebonden is aan haar moeder.

Zoo bezien kunnen we dus zeggen, dat een binding zich manifesteert door een zeker in-relatie-staan-tot, terwijl dit in-relatie-staan-tot mogelijk wordt gemaakt door de libido.

In het hier besproken materiaal is nu ook sprake van een in-relatie-staan-tot: in het geval van de overdrachtssituatie (zie mijn vorige artikel) is er naast een libidineuze binding van den patiënt aan den medicus (libidineus in den psychoanalytischen zin van het woord) een paranormale relatie tusschen die beiden, in dien zin, dat de patiënt in de droom gebeurtenissen blijkt te weten, die zich bij den medicus afspelen en die ze niet langs zintuigelijken weg kan hebben vernomen. In de beide andere gevallen is deze relatie op soortgelijke wijze paranormaal [6]).

Nu zou er veel voor te zeggen zijn om ook deze paranormale relatie als een binding te beschouwen. In alle drie gevallen werd immers aan-

6) Of het woord paranormaal juist is in dien zin, dat het beteekent buitenzintuigelijk is een vraag, die niet meer op het terrein van den psycholoog, wel op dat van den physioloog ligt. Welke zintuigen een individu bezit en welke functie deze bezitten kan een psycholoog niet onderzoeken. De mogelijkheid dat er voor de parapsychologie vroeg of laat een tijd aanbreekt, dat het paranormale niet meer paranormaal zal zijn, daar er een physiologische basis voor is aangetoond, kan thans noch bevestigend, noch ontkennend worden beantwoord.

getoond, dat naast de paranormale relatie tevens een normale binding bestond. De waarschijnlijkheid is dus groot, dat ook de normale relatie als een binding mag worden opgevat. Is dit echter het geval, dan duikt plots de vraag op of het telepathisch contact nu ook beschouwd moet worden als een vorm van een libidineuze binding, m.a.w. of de telepathie wat te maken heeft met de libido.

Hoe vreemd deze vraag op het eerste gezicht misschien ook moge lijken, toch doet de simpele overweging, dat onze kennis omtrent de libido geheel afhankelijk is van den geestelijken apperceptiegraad ons voorzichtig zijn met een ontkennende beantwoording. Het zou toch zeer wel mogelijk zijn, dat, evenals vele menschen hun in-relatie-staan-tot onmogelijk kunnen houden voor een libidineuze binding (tenzij ze tot dit inzicht komen door een psychotherapeutische behandeling), ook de psychoanalytisch ingewijde de libido slechts tot een bepaalden graad appercipieert en voor het appercipieeren van een anderen vorm van libidineuze binding even vreemd staat. Omgekeerd is het zeer wel mogelijk, dat evenals het in vóór-analytische tijden slechts een enkeling gegeven was om de door Freud exact gevonden libidineuze bindingen bewust te beleven, het thans slechts voor enkelingen gegeven is om dezen paranormalen vorm van libidineuze binding te appercipieeren.

Bovendien kent Freud reeds verschillende vormen van libidineuze uitingen, doordat zich het proces der z.g. sublimatie [7]) voltrekt aan de libido, waardoor de libido volgens hem „gedesexualiseerd" wordt. Tenslotte moet bovendien gedacht worden aan het feit, dat Jung zich reeds heeft genoodzaakt gezien het begrip libido een ruimere beteekenis toe te kennen, waardoor het feitelijk levensenergie werd [8]).

Het zou dus niet verwonderlijk zijn, indien het telepathisch contact opgevat moest worden als een paranormale, nog hoogere trap van sublimeeren.

Zonder twijfel zou het proces der sublimatie in dit verband een studie waard zijn. Dit zou echter thans te ver voeren. In het kort kan worden medegedeeld, dat waar Freud van sublimatie spreekt (libido, eerst gebonden aan concrete dingen, wordt gericht op abstracte dingen) in de verschillende godsdiensten juist sprake is van een omgekeerd proces, dat dan genoemd wordt de concreetwording, of de vleeschwording etc. (cf. Joh. 1 : 1—4, of de leer der Hindoe's omtrent het atman), waarbij dus van het abstracte naar het concrete wordt overgegaan.

7) S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Teil III, XXII.
8) C. G. Jung. Wandlungen und Symbole der Libido, 2de druk.

Een vraag, die hier nog van groot belang is, is: waarom wordt dan door enkele menschen deze gesublimeerde vorm van libido wel geappercipieerd en door de meesten niet?

Ons materiaal leent zich niet op deze vraag een afdoend antwoord te geven, maar het is opmerkelijk, dat in alle drie gevallen de libidineuze binding volkomen Ich-gerecht wordt gevonden. Het Ik gedraagt zich steeds als bondgenoot van de Es-strevingen: noch de overdracht, noch de moederbindingen worden als Ik-vreemd aangevoeld.

Nu is het vanzelfsprekend, dat bij de geestelijke apperceptie het Ik juist een groote rol speelt: de bewuste beleving kan niet plaats vinden zonder het Ik. Is nu het Ik in figuurlijken zin dicht bij het Es, worden veel Es-strevingen door het Ik niet als vijandig beschouwd, dan zal dit Ik veel Es-strevingen kunnen appercipieeren en er weinige terugwijzen. De apperceptiegraad zal dan grooter zijn, dan indien het Ik veel Es-strevingen als Ik-vreemd beschouwt. Zoo zou het dus mogelijk zijn, dat juist die personen, bij wie het Ik gaarne als bondgenoot van het Es optreedt, bij uitstek geëigend zijn tot het appercipieeren van telepathisch-libidineuze bindingen.

DE PERSOONLIJKHEID VAN DE COMMUNICATORS DOOR MIDDEL VAN MRS LEONARD [1])

door KENNETH RICHMOND

Wil men den aard van de persoonlijkheid van de „communicators", die zich in de trance-verschijnselen van Mrs Leonard uiten, aan een beschouwing onderwerpen, dan moet men beginnen met de naïeve verwachting ter zijde te stellen, dat bewezen zou kunnen worden, dat zij dit of dat ik zijn. Wij bezitten geen bewijs van ons eigen ik; wij moeten er wel in gelooven, maar doen dat zonder bewijs. Evenzoo hebben we enkel aanwijzingen uit de omstandigheden, dat een communicator zich als een persoon gedraagt.

Het is mogelijk, dat een communicator alleen tot aanzijn komt door de werking en samenwerking van de geesten van levende personen. Deze hypothese heeft dan het bewijs noodig van telepathie van uitgebreid en gecompliceerd karakter en eveneens het bewijs, dat het onbewuste van verschillende personen in staat is door middel van telepathie samen te

1) Vertaling van de Samenvatting door mr. K. Richmond van zijn Voordracht op de Jaarvergadering der Ned. S. P. R. op 8 Mei 1938.

werken, zóó dat er overtuigende complexen worden voortgebracht, die waar zijn wat de details betreft, doch foutief wat aangaat hun beteekenis. Er is niet aan te nemen, dat het onbewuste dergelijke vermogens bezit.

De onderzochte gevallen zijn de volgende.

I. *Een „boek-test"*. De contrôle van Mrs. Leonard, „Feda", gaf aan ds. W. S. Irving een boodschap van zijn overleden echtgenoote, „Dora", die sprak over zijn eenzaamheid met woorden van troost, zeggende: „Ik ben bij je, ik ben naast je". Om dit te bekrachtigen, werd verwezen naar twee verschillende pagina's in een boek. De nauwkeurige plaats van het boek beschreef Feda ook. Zij zeide verder, dat een afbeelding van St. Franciscus in verband met deze boek-test onder de aandacht van Ds. Irving gebracht zou worden.

Later stelde Ds. Irving vast over welk boek het ging en op de eerste pagina, die Feda had aangeduid, vond hij de beschrijving van een bijzonder eenzamen vogel — een zeldzame valkensoort. Op de tweede bladzijde, in een ander gedeelte van het boek, wordt een beschrijving gegeven van een anderen vogel, die naar beneden vliegt in de richting van de aarde.

Het schijnt, dat „Feda", de contrôle, niet heeft geweten, dat het boek over vogels handelde. De verwijzing naar een afbeelding van St. Franciscus had voor ds. Irving geen zin. Ds. Irving zendt echter de verslagen van zijn zittingen met mrs. Leonard altijd naar mr. Richmond. In het bezit van mr. Richmond bevindt zich, zonder dat ds. Irving dat wist, een gekleurde reproductie van het schilderij „St. Franciscus en de Vogels" en naturlijk bracht hij deze afbeelding onder de aandacht van ds. Irving.

Het scheen, dat de persoonlijkheid van de communicator, „Dora", wist, dat de boek-test ging over vogels, terwijl de persoon van de contrôle, „Feda", dit niet wist. Mrs. Leonard woont op een afstand van meer dan 100 mijl van het huis van ds. Irving, waar het boek zich bevond, en zij was daar nooit geweest. Ds. Irving zendt altijd het volledige verslag van een seance naar het bureau van de S. P. R. vóór hij weer de plaats verlaat, waar mrs. Leonard woont.

II. *„Foto-tests"*. Voordat ds. Irving naar een van zijn geregelde seances met mrs. Leonard ging, trachtte hij een gedachte aan zijn communicator „Dora" over te brengen, dat hij n.l. van haar verlangde, dat zij de illustraties zou beschrijven, die op een bepaalde bladzijde van het dagblad, dat hij altijd leest, op den ochtend *na* de seance zouden verschijnen.

In dit geval werden zeven mededeelingen achter elkaar op de seance gegeven met de bijvoeging, dat deze sloegen op de foto-test. Vijf van deze

bleken overeen te stemmen, veel meer dan het toeval zou doen verwachten, met foto's, die op de verwachte pagina van de courant op den volgenden dag werden aangetroffen. De twee fouten kunnen verklaard worden, zij het niet erg bewijskrachtig.

III. Verder was er een merkwaardig geval, waarin op een seance met mrs. Leonard mededeelingen aan ds. Irving werden gedaan met betrekking tot een aantal dingen en gebeurtenissen in het huis van enkele van zijn vrienden in een ander deel van het land, waar hij niet geweest was. Al deze mededeelingen werden waar bevonden door de vrienden van ds. Irving met uitzondering van de beschrijving van een oud bronzen of koperen voorwerp met een ingewikkelde voorstelling als versiering erop. Dit werd echter spoedig door twee leden van de familie onafhankelijk van elkaar geïdentificeerd als een zeer fraaie, gekleurde illustratie van een antieke Chineesche bronzen vaas, die rijk versierd was. De beschrijving, die op de seance was gegeven, kwam niet alleen met de illustratie overeen, maar ook in een aantal bijzonderheden met den beschrijvenden tekst, die onder de illustratie was gedrukt.

De gekleurde foto van de bronzen vaas met de gedrukte beschrijving eronder werd gepubliceerd in een geïllustreerd blad, dat verscheen *op den dag na de seance*. Dit lijkt een „foto-test", waarbij de communicator het onderwerp uitkoos. —

Ten slotte werd ingegaan op de vraag van den waarschijnlijken aard van de communicator-persoonlijkheid. Vele der gegevens kunnen verklaard worden door de werking van paranormale vermogens van levende personen alleen. Vele ervan schijnen niet in overeenstemming te zijn met de motieven, die men van de geesten van gestorvenen kan verwachten. De spreker achtte het niet mogelijk het materiaal te verklaren in dien zin, dat het eenvoudig en uitsluitend voortkwam uit den geest van afgestorvenen, die met allerlei moeilijkheden bij de overbrenging te kampen hebben. Maar evenmin acht hij het mogelijk het materiaal te verklaren als enkel het resultaat van de wisselwerking van het bewustzijn van levende personen. De eenige hypothese, die op de gegevens past, schijnt een combinatie te zijn van de wisselwerking van den geest van levende personen — die dan op het niveau van het onderbewuste zekere paranormale functies bezit — met een varieerende hoeveelheid van leidende en organiseerende beïnvloeding afkomstig van den geest van afgestorvenen.

Het vraagstuk, welke *feiten* het medium door middel van de wisselwerking van het bewustzijn van levende personen kunnen bereiken, kan

bijna steeds opgelost worden door een antwoord, dat een zeer uitgebreide telepathie tusschen den geest van levende personen aanneemt. Het vraagstuk echter van de leidende krachten en van de organisatie der getoonde feiten kan, naar het schijnt, enkel benaderd worden door de hypothese van een gedesincarneerden [1]) geest, wanneer wij op het beste bewijsmateriaal onze aandacht richten.

---

1) In tegenstelling tot geïncarneerden.

EEN GOED GECONSTATEERD GEVAL VAN PROSCOPIE

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

Op 18 November 1937 vervoegde mevr. O. te Amsterdam zich bij mij. Zij had, volgens haar zeggen, mijn adres van een dame gekregen, die zij in een theosofische bijeenkomst ontmoet had. Ook Dr. J. D., arts te Amsterdam, zou, volgens haar zeggen, haar den raad gegeven hebben, zich met mij in verbinding te stellen.

Mevrouw O. is een eenvoudige vrouw (haar echtgenoot is huisschilder), moeder van een drietal kinderen. Uit hetgeen zij mij mededeelde werd mij duidelijk, dat sommigen geneigd waren haar nerveuze storingen te beschouwen als het gevolg van een onbegrepen en zich ontwikkelend mediumschap [1]).

Mevr. O. bleek zeer hypnotiseerbaar te zijn. Ik nam enkele eenvoudige proeven met haar, welke als voorproeven bedoeld waren, gaf haar den raad zich niet in te laten met enkele, op het gebied der parapsychologie liefhebberende dames, die zich over haar bleken te willen „ontfermen", en beloofde haar spoedig nader te zullen onderzoeken, in hoeverre hier sprake kon zijn van het manifest worden van latente, paragnostische vermogens.

Op 19 Nov. 1937 schreef Dr. J. D. mij als volgt:

„Mevr. O.—W. heeft mij verzocht U iets omtrent haar te schrijven. Ik stel op den voorgrond dat ik haar huisarts niet ben, maar slechts mijn bemiddeling heb verleend om haar eenige maanden geleden te laten opnemen in de vrouwenkliniek ter behandeling van een „licht myomateuzen uterus". Zij is aldaar door Prof. van Rooy onder hypnose geopereerd [2]).

---

1) Zie C. D. Isenberg: „Der Tranceschlaf als Heilmittel", „Zeitschr. f. Parapsychologie", 1930, pag. 436. Voorts T. v. P., VIII, pag. 3.

2) Zie S. Koster: „Leerboek der Hypnose", Amsterdam, F. v. Rossen, pag. 144.

Het schijnt, dat er niet veel verwijderd is, althans ze heeft haar klachten behouden.

Intusschen bleek mij later, dat zij reeds lang behandeld werd bij een psychiater alhier, die haar regelmatig onder hypnose bracht.

Zij kwam onlangs spontaan mijn raad vragen wegens haar psychische gesteldheid. Zij voelde zich innerlijk uitermate gespannen en zocht naar een mogelijkheid om zich te uiten. Ik heb haar een paar maal gesproken, waarbij haar uiterst gemakkelijke hypnotiseerbaarheid bleek. Het eenige wat ik kon doen, was met haar praten en haar waarschuwen voor den invloed van anderen.

Toen zij mij evenwel vroeg hoe ik er over dacht als zij zich tot U wendde, heb ik dat direct goedgekeurd.... Ik kan niet meer omtrent haar mededeelen, maar hoop dat zij bij U die hulp kan krijgen, die zij zoo vurig wenscht....."

Zaterdagavond, 27 November 1937, thuiskomend uit Amsterdam van een bijeenkomst der S. P. R. (voordracht Dr. K. H. E. de Jong) vond ik een brief van mevr. O., luidende als volgt:

„Ik had U gisteren al willen schrijven bij wijze van stoomuitlaat. U zult dat denkelijk wel begrijpen, daar ik natuurlijk in een erge gespannen toestand ben. Maar ik heb zeker tot vandaag moeten wachten, om U nog iets anders te moeten schrijven. U had me gezegd dat ik er nu eens op moest letten als ik droomde. Nu vannacht heb ik gedroomd en alles zoo glashelder dat het me steeds voor oogen staat. N.m. ik zag een spoor-overweg (1) en een lange weg (2) en weilanden (3). Achter het hek (4) links stond een vrachtauto voor werkzaamheden (5). Daar komt een auto heel hard aanrijden (6) die nog gauw wilde oversteken (7), maar middenop springt een band en de auto rijdt in volle vaart tegen het hek (8) en die auto (9) op die er achter stond. De persoon in kwestie was op slag dood (10). Ik zag hem liggen n.l. Prins Bernhard (11). Wat denkt U daarvan. Ook bedrog? Ik hoop, dat deze brief geen waarde zal krijgen en het inderdaad bedrog zal zijn. Ik schrijf dit dan ook eigenlijk om dezelfde reden als die brief aan die oude dame (12). Maar ook als uitlaat, want anders loop ik er den heelen dag mee rond en zie het steeds voor mij. Nu schuif ik het maar op U. U zult het wel beter kunnen verwerken dan ik.....

Vindt U het niet gek dat ik U dat allemaal geschreven heb, maar ik ben zoo blij dat U mij helpen wilt.... Ik ben blij dat ik U geschreven heb, dat maakt me weer een beetje rustiger.

Hoogachtend

(w.g.) mevr. O."

Dit schrijven was gedateerd: „Amsterdam, 27 November 1937" en, blijkens het poststempel, werd het gepost in de morgenuren (vermoedelijk onder den eersten indruk van den droom). Ik borg den brief in mijn schrijftafel. Maandagmorgen, 29 November 1937, vernam ik, toevallig, het A.N.P.-bericht (9 u. 45) dat prins Bernhard een auto-ongeluk was overkomen. De brief van mevr. O., waaraan ik sinds Zaterdagavond niet meer gedacht had, werd nu dadelijk te voorschijn gehaald.

Ofschoon wij hier (gelukkig) niet van een profetisch slaapgezicht met volledige congruentie kunnen spreken, zoo ligt nochtans voor velen het vermoeden wel zeer voor de hand, dat hier een profetische droom met fragmentarische congruentie (z.g. Dunne-effect) in het spel is [3]).

Laten wij eens nauwkeurig nagaan, aan de hand van de gegevens, ons door de dagbladen verstrekt, wat mevr. O. profeteerde en wat er in werkelijkheid gebeurde. De tusschen () geplaatste cijfers in den brief van mevr. O. zullen ons dit vergemakkelijken.

1. Het ongeluk vond plaats in de onmiddellijke nabijheid van het viaduct van de spoorlijn Hilversum—Amsterdam.

2. De foto in: „Het Nieuws van den Dag", 30.XI.1937, toont ons een langen weg met

3. weilanden. Dit is de straatweg Diemen—Amsterdam.

4. Op de genoemde foto is een hek zichtbaar.

5. „Voor dit viaduct wordt aan den spoordijk gewerkt; er wordt ter plaatse zand afgegraven, dat dan met vrachtwagens verder wordt vervoerd.

Een oogenblik voor de auto van den prins passeerde was een vrachtwagen, bestuurd door den chauffeur D. Z., den geïmproviseerden afrit afgekomen. De uitvoerder van het werk, de heer De Baat, had daarbij toegezien, dat de wagen veilig kon oversteken. Even werd gewacht op een wagen, die uit de richting Amsterdam kwam. Daarna stak de vrachtwagen den weg over, draaide links den weg op en stond reeds geheel in de richting Amsterdam, toen de auto van Prins Bernhard met den rechter voorkant het linkerachterstuk van den vrachtwagen aanreed.

6. De tweezitter reed met snelle vaart. Een achter hem aankomende automobilist spreekt van 90 kilometer ...." („Het Nieuws van den Dag", 30.XI.1937).

7. Niet de auto van den prins stak over maar de vrachtauto.

8. Van het springen van een band en het rijden tegen een hek is niets bekend.

---

3) Zie T. v. P., VI, pag. 144; VII, pag. 241: VIII, pag. 70 en 209; IX, pag. 235.

9. Zooals wij zagen (5) reed de auto van den prins tegen de vrachtauto.

10. Onjuist.

11. „Uit een woning in de buurt waren inmiddels de menschen komen toesnellen met dekens en matrassen en daarop werden de twee gewonden neergelegd in afwachting van de komst van de dokters." („Het Nieuws van den Dag".)

12. Dit heeft betrekking op een spontane, telepathische ervaring, welke zij zou gehad hebben met betrekking tot een haar bekende, oude dame, welke zij zwaar ziek te bed zou hebben „zien" liggen. Zij zou deze kennis slechts op paranormale wijze kunnen hebben verkregen.

Dit geval, dat zich geruimen tijd geleden moet hebben voorgedaan, heb ik niet kunnen controleeren.

Op Dinsdag 30 November ontving ik van mevr. O. een schrijven (van 29 Nov. 1937) van den volgenden inhoud:

„U zult mijn brief van Zaterdagavond zeker wel ontvangen hebben. Kunt U mijn schrik zich voorstellen toen mijn man om 12 uur vanmiddag thuis kwam en zei dat prins Bernhard een auto-ongeluk had gekregen. Ik kon het eerst niet gelooven en dacht dat hij mij voor den gek hield. Ik had het niet door de radio gehoord. Het heeft nu beslist zoo moeten zijn dat ik U niet een Vrijdag had geschreven. Die brief van Zaterdagmorgen heb ik U geschreven, toen ik nog niet eens gekleed was, zoo'n drang had ik. Ziet U wel dat bijna alles overeenkomt. Ook die vrachtauto en daar vlak naast het hek en ook vlak bij het viaduct van het spoor. Ik ben er zelf heelemaal van streek van, had niet gedacht er zoo spoedig een bewijs van te krijgen van hetgeen U mij gezegd had. Is U er zelf niet van geschrokken? Zou ik U kunnen spreken? U begrijpt wel dat ik daar veel behoefte aan heb. Ik had het een Zaterdag aan mijn man verteld en nog een paar menschen, niet te denken dat het zoo spoedig in vervulling zou gaan. Een Zondagmorgen had ik hetzelfde weer aldoor voor mijn oogen. Toen zei ik tegen mijn man: hé wat ellendig — ik zie steeds dat auto-ongeluk voor mij .... De dokter van de Achtergracht (de hier reeds genoemde Dr. J. D.) heb ik het verteld. Hij vond het erg merkwaardig en zei ook, nu daar zult U denkelijk wel meer van hooren. Ik hoop maar dat de rest niet in vervulling gaat en hij, n.l. prins Bernhard, spoedig beter zal worden. Maar ik zie nu wel dat alle droomen geen bedrog zijn ...."

Zooals ik hiervoor reeds opmerkte ligt voor velen het vermoeden wel zeer voor de hand, dat wij hier te doen hebben met een profetischen droom met fragmentarische congruentie met betrekking tot het ongeluk, op Maandag 29 Nov. 1937 prins Bernhard overkomen. Nochtans kan men niet met

zekerheid zeggen dat wij hier met een Dunne-effect te doen hebben. Wij moeten rekening houden met de mogelijkheid dat dit een geval van „tweede gezicht" [4]) is, een meening welke ook onze medewerker J. C. M. Kruisinga is toegedaan, zooals ons blijkt uit zijn navolgende aanteekening:

„Het geval is buitengewoon mooi, het is prachtig controleerbaar en levert dus volkomen betrouwbaar materiaal voor de bestudeering. De toevalskans lijkt mij te verwaarloozen, ofschoon het een „los geval" is. Immers er zijn zooveel correspondeerende details, dat een combinatie daarvan vrijwel onmogelijk schijnt. Verder vind ik bij dit geval van veel belang het blijkbaar zeer belangrijke phaenomenologische onderscheid — pp. voelt een „drang" om te getuigen en schrijft (zonder maatschappelijke aanleiding) waarvoor deze eenvoudige, allicht toch ook ietwat conventioneele (zij het ook impulsieve) vrouw toch zeker een grooten weerstand (het staat zoo raar!) heeft moeten overwinnen.

Is het een „orthodox" Dunne-effect?

Volgens Dunne ware aan te nemen, dat pp. op paranormale wijze heeft geanticipeerd op de normale waarneming (kennisname), die door haar niet anders kan zijn verricht dan door kennisneming van het bericht in de courant (pp. kreeg voor het eerst van haar man bericht over het ongeluk — zie haar brief dd. 29 Nov.), want zij was geen ooggetuige. Zou het lezen over het ongeval (het hooren over het ongeval) post eventum tot zulk een emotioneerenden droom aanleiding hebben gegeven? Vermoedelijk neen. Waarom dan prae-eventum?

Het lijkt zoo oppervlakkig — voor dengene die zich niet, zooals ik, blind heeft gestaard op de eischen van een Dunne-effect — meer op een geval van „second sight" (zie T. v. P., VII, pag. 34) dan op een klassiek Dunne-effect in den zin van Dunne. Als wij lezen dat pp. een band „ziet" springen, van den bestuurder zegt dat hij „op slag dood was" enz., dan moeten wij hier eerder denken aan het verslag van een v e r b ij s t e r d e ooggetuige, dan aan het verslag van een krantenlezer. Wie het nieuws uit de krant kreeg, heeft daarbij dadelijk den indruk gehad, dat het ongeluk nog betrekkelijk goed is afgeloopen. Ik heb zelf het bericht in het Handelsblad gelezen, maar kreeg daarbij niet den indruk, dat wij hier met een fataal ongeluk te doen hadden, waarbij men eerst later tot de conclusie kwam, dat de bestuurder (wonder boven wonder) niet gedood was. Het zou van belang zijn precies te weten, wat de man van pp. haar van het ongeluk verteld heeft, toen hij op Maandagmiddag om 12 u. thuis kwam." 5)

In de maanden December, Januari en Februari is mevr. O. bij herhaling bij mij geweest en ik heb van deze bezoeken gebruik gemaakt om te trachten na te gaan, waaraan wij het moeten toeschrijven, dat zij nu juist dit ongeluk vooruit „zag" [6]). Tot mijn spijt ben ik hierin niet voldoende kunnen slagen.

4) Zie T. v. P., VII, pag. 55.

5) Ik heb getracht dit na te gaan — haar echtgenoot deelde haar zeker minder gegevens mede dan haar „droom" bevat. T.

6) Zie P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 274 e.v.

EXPERIMENTEELE PROGNOSIE

(Proeve eener Methode)

door Dr. P. A. DIETZ

Reeds bij de eerste opkomst van „psychical research" is men op de gedachte gekomen geringe sporen van telepathie aan te toonen door groote seriën proeven te nemen, en dan het resultaat te vergelijken met de mathemathische trefkans. In de vroegste jaren harer werkzaamheid heeft de S.P.R. een oproep verspreid, waarbij belangstellenden werden uitgenoodigd volgens deze methode te werken en het resultaat op te zenden aan haar secretariaat. Zij kreeg aldus de beschikking over een materiaal van 17.653 proeven met kaarten, waaraan een kleine duizend met zes figuren kon worden toegevoegd.

Richet heeft in 1884 deze methode zelf ter hand genomen en nauwkeurig toegepast, ditmaal ook op de helderziendheid. Van de latere onderzoekingen vermeld ik alleen die van Dr. Estabrooks (1660 proeven), die van mijzelf (een kleine 6000 in aantal) en van Miss Ina Jephson (6000), welke echter in hoofdzaak materiaal bewerkt heeft, dat haar door anderen was toegezonden. De beide laatste reeksen van proefnemingen betroffen de kryptoskopie, de eerste de telepathie. Dit alles heeft echter alleen nog maar historische of voorbereidende waarde, sinds de psycholoog Rhine van de Duke-University te Durham in N. Carolina zijn indrukwekkende seriën experimenten publiceerde, die zoowel telepathie als kryptoskopie omvatten en allengs in de honderdduizenden liepen. Al deze onderzoekingen geven dezelfde merkwaardige uitkomst: het aantal treffers beantwoordt niet aan de mathemathische waarschijnlijkheid, maar vertoont een afwijking in positieven zin. Ik heb dit de „wet van het minimaal surplus" genoemd. De afwijking is over het algemeen klein (ofschoon dit niet geldt voor eenige proefpersonen van Rhine), gemiddeld 8 %, maar toch voldoende, om, mits het aantal proeven groot is, een verklaring door een speling van het toeval uit te sluiten. Er zijn nog enkele andere aanwijzingen, die er voor pleiten, dat er een psychisch moment in het spel moet zijn; zoo b.v., dat het er zeer veel op aankomt, wie de proefpersoon is, hoe deze gestemd is, enz.. Richet merkte ook reeds op, dat het succes (het surplus dus) daalde, wanneer de proeven te lang met denzelfden persoon werden voortgezet en er dus vermoeidheid optrad. Miss Jephson spreekt zelfs van een „early-guess-success", dat bij haar proeven trouwens wel bijzonder sterk op den voorgrond trad en construeerde in overeenstemming hiermede steil afloopende „fatigue-curves". Andere onderzoekers, met name Rhine, hebben dit verschijnsel niet, althans niet zoo

spoedig en in die mate kunnen constateeren, waarschijnlijk omdat zij met bijzonder goede sujetten werkten. Al de experimenten betreffen, voorzoover zij niet telepathisch zijn, de eenvoudige kryptoskopie, dus „helderziendheid in de ruimte".

Ik heb nu getracht, dezelfde statistische methode *toe te passen op de helderziendheid in den tijd, en wel op de prognosie.* Gewoonlijk leent deze zich niet voor experimenten: we hebben bij elke uitspraak omtrent de toekomst eenvoudig af te wachten of de loop der gebeurtenissen haar den rang eener echte „voorspelling" zal toekennen. Om te kunnen werken volgens deze methode, moeten wij in staat zijn een groot aantal malen een ongeveer gelijke gebeurtenis in gang te zetten, die zoo samengesteld verloopt, dat wij het resultaat niet vooruit kunnen berekenen, en toch weer zoo mechanisch, dat op de geheele serie de kansrekening kan worden toegepast. Het toeval, d.i. de ongerichte causaliteitsveelheid, moet dus vrij spel hebben. Ook elke psychische invloed, bewust of onbewust, normaal of paranormaal, moet geheel kunnen worden uitgeschakeld.

Deze voorwaarden worden nu vrijwel ideaal vervuld door *de roulette.* Men heeft wel eens voorgesteld, de experimenten zoo in te richten, dat van te voren een kaart gekozen werd, terwijl daarna een ander op goed geluk er een trok. Hierbij is echter een psychisch moment niet uitgeschakeld, n.l. de handeling van het „trekken", en daarmede hebben wij een onbekenden factor ingevoerd. Is men indeterminist, dan zal men kunnen twijfelen aan de zuivere „toevalligheid" van de bewuste manipulatie; maar ook daarvan afgezien zou het de vraag blijven, of een eventueel positief resultaat niet kon worden verklaard door een combinatie van telepathie van de zijde van den „voorspeller" en van krystoskopie van den „trekker".

Bij de roulette gelden deze bezwaren niet. Men weet, dat haar uitkomsten ten eenenmale onberekenbaar zijn: alle zoogenaamde „systemen" om aan de groene tafel met zekerheid te winnen falen. Anderzijds is de loop van het balletje aan niets anders onderhevig dan aan de wetten der mechanica, dus zeker volkomen gedetermineerd, wanneer eenmaal de draaiende beweging is begonnen. Ik stel dus als voorwaarde voor een zuiveren opzet der proeven, dat de „voorspelling" pas gedaan wordt, nadat de „croupier" (in dezen dus de onderzoeker) de handle van de roulette heeft losgelaten.

Ik heb nu een klein aantal proeven genomen, die ik, niet zoozeer terwille van het maar matige resultaat, als wel ter demonstratie der methode, u wil voorleggen. Zij hadden eenmaal per week (met nu en dan door verhin-

dering een week overslaan) plaats van 17 Oct. 1936 tot 20 Maart 1937; de minder goede gezondheidstoestand der proefpersoon (Mevr. v. G., dezelfde, die, voor een deel mijner vroegere kryptoskopische proeven als zoodanig functioneerde) maakte het toen noodzakelijk ze te staken. Een enkel experiment (resultaatloos, maar in de berekeningen opgenomen) vond nog plaats op 19 Juni 1937.

Als instrument gebruikten wij een speelgoedroulette van ongeveer 25 cm. middellijn. Uit praktische overwegingen, voornamelijk om de mathematische berekening te vergemakkelijken, werden de beide 0-vakken (0 en 00) uitgeschakeld. Indien het balletje deze aanwees, werd het experiment eenvoudig niet meegeteld. Zoo bleven de cijfers 1—36 over, en de kans op goed raden was dus $^1/_{36}$. Er moet echter nog met een andere mogelijkheid rekening gehouden worden. Elke proefpersoon houdt er zijn *„number-habits"* op na, m.a.w. heeft een onderbewuste voorkeur voor het noemen van bepaalde getallen. Anderzijds is geen enkele roulette absoluut zuiver, en zeker niet het speelgoedinstrument waarmede deze proeven werden genomen. Was dit onzuiver geconstrueerd, dan zouden bepaalde nummers vaker uitkomen dan de andere. De roulette zou er dus ook „number-habits" op na kunnen houden, en indien het toeval wilde, dat deze dezelfde waren als die van de proefpersoon, zou een zekere graad van prognosie kunnen worden voorgespiegeld, die in waarheid niet bestond.

Nu bleek inderdaad onze roulette vrij sterk aan „number-habit" te lijden.

Ik nam in het geheel 612 proeven, dus zou, theoretisch, elk der 36 getallen 17 maal moeten uitkomen. Eenige afwijking is natuurlijk geoorloofd. De werkelijk uitgekomen nummers zijn nu:

1 : 12 maal	7 : 9 maal	13 : 13 maal	19 : 12 maal	25 : 11 maal	31 : 17 maal
2 : 37 „	8 : 19 „	14 : 12 „	20 : 10 „	26 : 24 „	**32 : 42** „
3 : 10 „	9 : 13 „	**15 : 26** „	**21 : 40** „	**27 : 25** „	33 : 19 „
4 : 27 „	10 : 23 „	16 : 12 „	22 : 15 „	28 : 14 „	**34 : 25** „
5 : 10 „	11 : 16 „	17 : 14 „	23 : 11 „	29 : 6 „	35 : 12 „
6 : 15 „	12 : 17 „	18 : 3 „	24 : 9 „	30 : 15 „	36 : 17 „

Nemen we als werkelijke voorkeurgetallen diegene aan, die 25 of meermalen zijn uitgekomen, dan blijken dit te zijn: 2, 4, 15, 21, 27, 32 en 34.

Op dezelfde wijze werd nu de getallenvoorkeur van de proefpersoon onderzocht. Genoemd werden:

1 : 16 maal	**7 : 34** maal	13 : 17 maal	19 : 10 maal	25 : 13 maal	31 : 14 maal
2 : 20 „	8 : 21 „	14 : 22 „	20 : 10 „	26 : 6 „	32 : 12 „
3 : 35 „	**9 : 26** „	15 : 23 „	21 : 19 „	27 : 15 „	33 : 9 „
4 : 19 „	10 : 14 „	16 : 12 „	22 : 12 „	28 : 7 „	34 : 20 „
5 : 26 „	11 : 24 „	17 : 23 „	23 : 24 „	20 : 11 „	35 : 10 „
6 : 14 „	**12 : 31** „	18 : 12 „	24 : 9 „	30 : 5 „	36 : 15 „

Onze proefpersoon blijkt dus minder aan de hebbelijkheid te lijden dan de roulette: 25 maal of hooger zijn genoemd de getallen 3, 5, 7, 9 en 12. Ik merk hier terloops op, dat ook hier weer de beide „heilige getallen" 3 en 7 de hoogste cijfers halen: ze zijn resp. 35 en 34 maal genoemd. Vooral van beteekenis is nu, *dat de voorkeur van de roulette en van de proefpersoon geheel verschillend zijn.* Een vergelijkend lijstje zal dit duidelijk maken:

Getal	roulette	proefpersoon
2	37 maal	20 maal
3	10 „	35 „
4	27 „	19 „
5	10 „	26 „
7	9 „	34 „
9	13 „	26 „
12	17 „	31 „
15	**26** „	**23** „
21	40 „	19 „
27	25 „	15 „
32	42 „	12 „
34	25 „	20 „

Een uitgesproken gemeenschappelijke voorkeur blijkt dus alleen voor het getal 15 te bestaan, dat bij de roulette 26 maal is uitgekomen en door mevr. v. G. 23 maal is genoemd.

Beschouwen wij nu het *resultaat* der proefnemingen in zijn geheel, dan blijkt 25 maal het juiste getal te zijn voorspeld. De mathemathische trefkans is 17 maal, dus is er een surplus van 8, dat is bijna 50 %, wat hoog is te noemen. De serie is echter te klein, om aan de uitkomsten der berekening veel waarde toe te kennen; wij zullen er ons dus toe beperken te constateeren, dat deze uitkomst „vrij onwaarschijnlijk", dus waarschijnlijk niet door het toeval te verklaren, moet worden geacht. Het is zeker volstrekt niet onmogelijk, dat zulk een resultaat door het toeval wordt be-

reikt, maar men moet dan toch accepteeren, zooals in zooveel analoge gevallen, dat dit dan weer merkwaardig veel neiging vertoont tot het aannemen van parapsychologische schijngestalten.

Een beschouwing van de *verdeeling* der treffers over de verschillende seriën leidt tot dezelfde conclusie:

In de 17 seriën, elk van 36 proeven, is 5 maal geen enkel succes te boeken geweest; 4 maal was het resultaat: 1 treffer, 3 maal: 2 treffers, 2 keer: 3, een keer: 4 en een keer: 5 treffers. Deze zeer ongelijke verdeeling pleit evenzeer tegen een overwegen van het mechanische en vóór een psychischen factor, in casu de betere of minder goede gestemdheid van de proefpersoon.

Van de detailverdeeling der treffers over de diverse seriën geeft de volgende tabel een overzicht:

					Treffers				
Serie	I	3	maal	:	7	21	10		
„	II	3	„	:	12	15	3		
„	III	0	„						
„	IV	1	„	:	15				
„	V	4	„	:	4	12	11	17	
„	VI	2	„	:	7	34			
„	VII	0	„						
„	VIII	2	„	:	14	21			
„	IX	2	„	:	31	35			
„	X	0	„						
„	XI	0	„						
„	XII	5	„	:	33	12	32	15	3
„	XIII	1	„	:	15				
„	XIV	0	„						
„	XV	1	„	:	9				
„	XVI	1	„	:	21				
„	XVII	0	„						

Nemen wij alleen die nummers, die meer dan eenmaal geraden zijn, in nadere beschouwing, dan blijken de 3 en de 7 2 maal, de 12 en de 21 3 maal, de 15 4 maal juist te zijn voorspeld.

Door een vergelijking met de beide vorige tabellen blijkt, dat de 3 een voorkeurnummer van de proefpersoon was, maar de roulette deze veel te weinig heeft aangewezen; hetzelfde is het geval met de 7. De 12 is

ook een voorkeurcijfer van het medium, maar niet van de roulette, die juist het gemiddelde kansgetal (17) aanwijst; en wat 21 betreft, is het precies andersom: voorkeur van de roulette, maar niet van het medium. Alleen het getal 15 is een voorkeurnummer van beiden, en het is inderdaad niet uitgesloten, ja zelfs waarschijnlijk, dat deze toevallige omstandigheid van invloed is geweest op het feit, dat dit cijfer het hoogste aantal treffers noteert.

Alles tezamen genomen, kunnen wij zeggen, dat de uitkomsten moeilijk aan het toeval kunnen worden toegeschreven, en dat er reden bestaat, ze met eenige waarschijnlijkheid voor een deel toe te schrijven aan een zwak prognostisch vermogen. Wie mij dit zou willen betwisten, geef ik direct toe, dat het strikte bewijs op geen stukken na is geleverd, en ik heb de experimenten dan ook meer gepubliceerd ter demonstratie der methode dan als bewijskrachtig materiaal. Volgens deze methode zou op den duur, mits op even groote schaal toegepast als die van Rhine (en dan liefst met zuiverder instrumenten), een latente prognosie der menschelijke psyche met even groote zekerheid kunnen worden aangetoond als bij hem de „extra-sensory perception" in het algemeen.

De uitkomsten geven mij nog aanleiding tot de volgende overwegingen. Het is bekend, hoe sommige menschen „geluk in het spel" hebben. Bij eenigen is dit constant, zij winnen geregeld aan de speelbanken en er schijnen zelfs enkelen te zijn, die er een soort beroep van maken. Anderen hebben hun gelukkige avonden, terwijl zij een volgende maal hopeloos verliezen. Ik geloof, dat er reden bestaat aan te nemen, dat bij deze menschen het latent prognostisch vermogen, hetzij permanent of periodiek, sterker ontwikkeld is.

Het is ook bij de spelers aan de groene tafel bekend, dat men, om te winnen, met kalmte, zekerheid, liefst met een zekere nonchalance moet inzetten en dat men stellig verliest, als men zenuwachtig of vreesachtig wordt. Ik heb iets dergelijks ondervonden bij de eenige gelegenheid, dat ik mij aan de roulette (in Spa) gewaagd heb. Gewoonlijk zette ik, daar het mij meer om de sensatie en om de psychologie van de groene tafel dan om winst te doen was, alleen den minimum-inzet, die, als ik mij goed herinner, vijf franc, toenmaals 35 cent, bedroeg. Ik heb toen zeer gelukkig gespeeld. Nauwelijks echter liet ik mij verleiden om een wat grootere som te wagen, of ik verloor geregeld, en ik kon het gevoel niet van mij afzetten, dat de oorzaak van het keeren der kans hierin gelegen was, dat de uitkomst mij nu niet langer onverschillig was, maar dat ik met niet geheel onbaatzuchtige spanning den loop van het ivoren balletje volgde.

Het waarnemen mijner medespelers was trouwens ook interessant genoeg. Ook hier weer hetzelfde verschijnsel: het constante geluk bij den een, gedurige tegenslag bij den ander, en het viel mij op, hoe veel meer geluk in den regel degene had, die met kalmte en zekerheid zijn spel regelde. Dit alles zou onverklaarbaar zijn, als er niet een factor van psychischen aard bestond, die winst of verlies begunstigde. Nader onderzoek, dat op groote schaal zal moeten geschieden, ongeveer in de uitgebreidheid en volgens de methoden van Rhine, zal moeten uitmaken, of mijn vermoedens door het experiment worden bevestigd.

MERKWAARDIGE DROOMEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

3. Droom en Intellect.

Een vraag, die de zielkundigen reeds eeuwen bezighoudt, is deze: Denkt de „ziel" steeds of slaapt zij ook van tijd tot tijd?

Bij Carpenter, Trömner, Jelgersma [1]) vinden wij de meening, dat de „ziel" ook wel slaapt. Daarentegen waren Hippokrates, Leibniz, Nietzsche geneigd te meenen, dat „der Mensch, wie jedes Geschöpf, immerfort denkt, aber er weiss es nicht" (Nietzsche) [2]).

Het komt mij voor, dat Hippokrates c.s. hier wel het dichtst bij de waarheid waren.

In mijn verhandeling over: „Cryptomnesie" heb ik eenige gevallen van hypermnesie tijdens den slaap vermeld [3]) — een daarbij aansluitend geval is het navolgende, mij op 21.9.1937 medegedeeld door mej. F. v. d. B. te B.:

I. Eenige jaren geleden bezocht ik een lezing, die uitging van een theosofische vereeniging en daar werd gesproken over ons „Karma". Voor dien had ik weinig gehoord over de verschillende richtingen; ik behoorde tot de z.g. ethische kringen en was uit nieuwsgierigheid naar bovengenoemde bijeenkomst gegaan. De heele lezing kwam eigenlijk hierop neer: alle gebeurtenissen hebben een oorzaak en een noodzakelijk gevolg. Als voorbeeld werd genoemd: wanneer ik iemand een klap geef, dan is het absoluut zeker dat die klap weer teruggegeven wordt. Ik vond dat een zeer troostelooze theorie en zeide dit ook. De spreker werd wat kribbig — ik vermoed, dat ik mijn opmerkingen wat stuntelig maakte — en gaf mij ten antwoord: „En toch is het zoo". Ik was in mezelf overtuigd, dat het niet zoo was, maar kon niet argumenteeren. Ik wist eenvoudig niets te zeggen. Na

1) „De Telegraaf", 18.9.1915.

2) Zie F. Moser: „Der Okkultismus", Zürich, 1935, pag. 182.

3) „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

afloop ging ik naar huis en sliep den geheelen nacht onafgebroken door en, naar mijn beste weten, droomde ik heelemaal niet. 's Morgens echter, toen ik wakker werd, en mijn been al buiten het ledikant had, zeide ik hardop: „Johannes 9". Een oogenblik bleef ik stilzitten — ik begreep niet waarom ik dat zeide. Ik dacht heelemaal niet aan eenig verband met de vergadering. Natuurlijk zocht ik Johannes 9 op, en aanvankelijk begreep ik maar steeds niet waarom ik dat had gezegd, totdat ik opeens het woord van Jezus aan de discipelen zag staan op hun vraag: „Wie heeft er gezondigd deze of zijn ouders, dat hij blind geboren is" (oorzaak en gevolg) en daarop het antwoord: „Noch hij, noch zijn ouders, maar dit is geschied opdat de Werken Gods in hem geopenbaard zouden worden"."

Het vermoeden ligt voor de hand, dat mej. v. d. B. dezen bijbeltekst kende (eens gelezen heeft) maar z.g. vergeten was. Door het bijwonen van de lezing over karma en het overdenken van de woorden van den spreker, werden wel voorwaarden geschapen (psychische constellatie) voor het reproduceeren van den tekst.

Hetzelfde geldt wel met betrekking tot het navolgende geval, ofschoon de berichtgever, de heer W. de V. te A. (8.9.1933), dat ontkent.

II. „Den tweeden droom had ik in November 1926. Eenige dagen al had ik met verschillende personen gedisputeerd over het onderwerp „rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid". In mijn droom bevond ik mij aan den achterkant van een huis in een tuin (ikzelf woon op een derde etage). Wie of wat mij leidde in den droom is mij onbekend. Ik deed een raam open en bevond mij in een kleine gemeubelde kamer, een kleine ladekast bevond zich tegen den linkermuur. De bovenste lade deed ik open, waaruit ik een Bijbel haalde. Op de een of andere manier werd mij ingegeven het Nieuwe Testament op te slaan en daarvan het eerste hoofdstuk van den eersten brief van Paulus aan Timotheus, verzen 7 tot en met 9. Hier hield de droom op en volgde niets meer. Bij onderzoek bleek mij inderdaad dat deze teksten handelen over rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid. Waar door mij nimmer in dat gedeelte van het N.T. gelezen wordt (hoogstens in de vier Evangelieën of de Openbaring) acht ik dezen droom absoluut onverklaarbaar. Het is ook onjuist te meenen, dat ik de herinnering heb aan een preek, daar ik zeer weinig naar de kerk ga...."

Bij het navolgende geval, mij medegedeeld door mevr. B. te A. (8.9.1937), zullen velen geneigd zijn te denken aan paragnosie. Ik ben echter de meening toegedaan, dat wij hier nog uit kunnen met de hypothese der hypermnesie. Het is zeer wel mogelijk te achten, dat de huismoeder, bij het uitschuiven van het laadje, een glimp heeft opgevangen van den postwissel, welke bekneld zat tusschen lade-inhoud en bovenblad. Zij heeft aanvankelijk slechts gepercipieerd. De apperceptie kwam eerst later.

III. „U vroeg ervaringen op te zenden, dn ik doe u hierbij de ontboezeming van een eenvoudige, arbeidzame huismoeder met een afhankelijk bestaan toeko-

men. Van haar hoorde ik: „Wat die doctor over droomen vertelde, daar kan ik best in meegaan". Ik zeg: „Zoo? Hoe dat?" Toen hoorde ik: „Je weet nog wel dezen zomer, dat een postwissel (ontvangen van de post) dagen achtereen niet meer te vinden was, waardoor haar de gelegenheid om het noodige geld te hebben ontnomen bleef. De toestand was nogal precair, en moeders denken was maar aldoor: „Waar heb ik den wissel toch gelaten?" Zelf had ze den wissel uit de bus gehaald en ter zijde gelegd, om hem zoo spoedig mogelijk op het postkantoor aan te bieden. Ten einde raad werden huisgenooten al eens gepolst, in de hoop op licht in het geval, altijd zoo'n beetje voorzichtig vragend.... Tante Pos zou gewaarschuwd worden, hoewel het reeds eenige dagen geleden was dat de wissel ontvangen werd. Dat waarschuwen zou wel niet meer geven. Leiden in last. Den geheelen dag en zelfs 's nachts plaagde haar het geval, tot zij droomde en den postwissel zag. 's Morgens, bij het ontwaken, tot omstreeks elf uur (misschien door de bezigheden) dacht ze niet meer aan het geval (den droom), tot een van de huisgenooten haar vroeg: „Al gevonden?" En toen antwoordde ze ontkennend. Maar even later zeide zij: „Ik weet hem, dáár moet de wissel zijn, ga maar eens mee." En ze doet een greep en voelt, en ja, daar kwam de wissel te voorschijn. En zij vertelde haar droom en dat ze den wissel had gezien tegen het bovenblad van een (het) buffet, waarin laden waren, gevuld met brieven en boekjes. Deze laadjes waren wel een paar maal doorzocht; verder het geheele huis, totdat de droom redding bracht. De wissel was (doordat het laadje vol was) omhoog gedrukt, en bij het openen tusschen lat en blad geschoven. Had zij er het laadje in zijn geheel uitgenomen, zoo zou zij den wissel eerder gevonden hebben."

Bij het navolgende geval valt het ons moeilijker om aan te nemen, dat hier slechts cryptomnesie in het spel is. Het is mij medegedeeld door mevr. W. H. te 's G. (10.9.1937).

IV. „In mijn verlovingstijd ging ik elken avond per trein van Hilversum naar Baarn, om daar mijn aanstaanden man te bezoeken. Ik ging hiertoe per fiets naar het station, stalde mijn fiets in de garage tegenover het station, toonde mijn abonnement en ging het perron op.

Daar ik in dien tijd druk werk had, dat mij veel gedachten gaf, liep ik meestal over allerlei te puzzelen, terwijl ik mechanisch bovengenoemde handelingen verrichtte. Op een Zaterdagavond stond ik in de garage, sprak even met een der bedienden, die mijn fiets vooraan even neerzette, bedacht mij opeens, dat ik nog een boodschap vergeten had in een winkel vlak bij het station, nam (waarom weet ik niet) mijn fiets weer mee, deed vliegensvlug mijn boodschap af en kwam nog net op tijd aan den trein.

's Zondagsavonds ging ik in de garage mijn fiets halen, die ik daar tot mijn verbazing niet vond. Ik was zoo beslist overtuigd, dat de fiets er zijn m o e s t, dat ik zelf alles bleef afzoeken, echter zonder resultaat. Ik herinnerde den knecht nog aan de paar woorden, die wij gewisseld hadden. Met een hoogst onaangenaam gevoel ging ik naar bed, en overdacht nogeens den geheelen Zaterdagavond rustig, maar bleef met de geschiedenis van de fiets steeds steken op

het punt, dat de bediende de fiets tegen den kant zette en ik wegliep. Het meenemen van mijn fiets naar den winkel heb ik zoo absoluut mechanisch gedaan, dat ik zeker geloof, dat ik mij dit n o o i t herinnerd zou hebben.

Ik viel zeer spoedig in slaap en had, na een aantal erg onprettige droomen (waarvan ik mij niets herinner) een zeer duidelijken droom.

Ik zag mijn fiets staan op een binnenplaats — kennelijk van een kruideniers-zaak. Er stonden vaten en kisten en daar stond mijn fiets als verdwaald tegen aan. Dit beeld was zeer scherp — alsof een vriendelijke hulp mij de oplossing van het raadsel wilde laten zien. Daarna gingen wij den winkel door en kwamen op straat (deze was geheel leeg en lag in een vaal licht) en daar zag ik, dat ik voor den winkel stond, waar ik Zaterdagavond geweest was (ik was hier nog nooit eerder geweest). Dat tweede gedeelte was minder duidelijk.

Toch werd ik met een schok wakker en wist meteen volmaakt zeker, waar ik mijn fiets moest zoeken. Buiten werd het morgen en was hetzelfde vale licht, dat ik in mijn droom zag. Ik kon mij volstrekt (ook toen nog niet) herinneren, dat ik mijn fiets had meegenomen. Om acht uur stond ik voor den bewusten winkel. De fiets stond..... op de binnenplaats. De chef liet hem weghalen en daardoor zag ik zelf de binnenplaats niet, wat mij achteraf wel gespeten heeft. U begrijpt, dat ik in de garage een en ander goed te maken had."

Indien mevr. H. zich in den droom slechts herinnerd had, dat haar rijwiel zich in den kruidenierswinkel bevond, zoo zouden wij er volledig van overtuigd zijn dat hier „slechts" van cryptomnesie kan worden gesproken. Het feit echter dat de berichtgeefster haar fiets op de binnenplaats „zag" staan (waar deze zich ook werkelijk bevond) doet het vermoeden rijzen, dat hier z.g. helderziendheid in het spel was (al betreuren wij ook het feit, dat mevr. H. zich er niet van vergewist heeft, dat de situatie in werkelijkheid zoo was als zij deze in haar nachtgezicht zag — volledige of slechts fragmentarische congruentie ?). En dit te meer waar mevr. H. al eens meer een paragnostisch slaapgezicht schijnt te hebben gehad.

V. „Als 12-jarig kind droomde ik eens, dat een groote boot tegen de brug voer (wij woonden toen in Kampen, waar een groote brug over den IJsel ligt). Er was niets angstigs of ontstellends aan — alleen het feit droomde ik. Den volgenden morgen vertelde mijn Vader aan het ontbijt, dat de nachtboot Zwolle—Kampen —Amsterdam, door een toevallig licht misleid, in de mist tegen de brug gevaren was, zonder ernstige schade. Door nieuwsgierigheid gedreven ging ik kijken, of het hetzelfde plekje van den droom was. Het klopte precies...."

Nochtans kan men, zoo men wil, dit geval verklaren zonder daarbij gebruik te maken van de paragnosie-hypothese. Men behoeft dan slechts aan te nemen, dat mevr. H. zich herinnerd heeft, dat zij haar fiets bij den kruidenier liet staan (cryptomnesie) en nu verder door redeneering er toe gekomen

is haar rijwiel op de binnenplaats te zien staan. Het moge dan waar zijn, dat mevr. H. nimmer te voren dezen winkel bezocht — zij bezocht zeker te voren andere kruidenierswinkels. Vaak hebben dergelijke winkels een binnenplaats welke men als bergruimte bezigt, en het ligt voor de hand, dat een bediende een door een klant vergeten rijwiel daarop stalt....

Dietz heeft in: „Mensch en Droom" [4]) een hoofdstuk (VIII) gewijd aan het verschijnsel, dat men in den droom (tijdens den slaap) soms de oplossing vindt van een probleem, waarmede men zich overdag tevergeefs heeft beziggehouden, en in dat hoofdstuk enkele zeer merkwaardige gevallen van intellectueele praestaties tijdens den slaap naar voren gebracht.

Men kan, zoo men dit wil, het hiervoor vermelde geval (IV), zooals wij zagen, als een geval van intellectueele activiteit tijdens den slaap aanmerken.

Hieronder volgen nog enkele van dergelijke gevallen.

VI. „Naar aanleiding van Uw lezing deel ik U het volgende feit mede. Toen ik — het is thans vele jaren geleden — voor mijn hoofdacte studeerde, was ik op zekeren avond een paar uren bezig met een z.g. denksom. Met geen mogelijkheid kon ik de oplossing vinden. Ik wierp ten slotte de pen neer en ging naar bed. In den droom die volgde, loste ik het probleem totaal juist op. 's Morgens behoefde ik niet anders te doen, dan op te schrijven, wat ik den nacht heel duidelijk had waargenomen."

L. J. H. te D., 10.9.1937

VII. „Ik had het laatste deel van een avond besteed aan het herleiden van een formule, kon hiermede niet klaar komen en ben toen naar bed gegaan. Ik kon mij er echter niet goed van los maken, maar sliep toch spoedig in. In mijn slaap, of liever in mijn droom, kreeg ik een duidelijk beeld van de herleiding, maar werd niet wakker. Den volgenden morgen bij het ontwaken was de voorstelling nog zoo duidelijk, dat ik de herleiding zoo op kon schrijven. Ze bleek ook goed te zijn. Ik vond het evenwel niet vreemd, omdat ik aanneem, dat onze hersenen onbewust doorwerken. Dat kan men ook overdag constateeren, als men niet op een of anderen naam kan komen, we denken er dan verder niet meer over, maar plotseling kan de naam ons te binnen schieten. Dat heb ik ook weleens in den slaap gehad. Ik werd dan wakker en had plotseling den naam, welke vergeten was, weer in het geheugen, zonder dat ik bewust gedroomd had.

Bij het droomen heb ik ook weleens, dat het on(der)bewuste zich als het ware in tweeën splitst. Ik bedoel, dat als ik droom, vooral bij gekke dingen, mij toch bewust wordt, dat het maar een droom is, zonder echter te ontwaken. Het is of het kritisch verstand onder het droomen boven komt en zegt: dat kan niet, je droomt maar."

W. A. te G., 8.9.1937

---

4) Leiden, 1935.

VIII. „Jaren geleden legde ik mij, moe en onvoldaan, 's avonds ter ruste, na uren van lang en vruchteloos zoeken naar den juisten zet in een correspondentie partij schaak, welke door mij gespeeld werd. 's Nachts wakker wordende w i s t ik opeens, welke de juiste zet was. Het kwam plotseling in het oogenblik van wakker zijn in mijn bewustzijn: „Zoo moet je spelen". Dadelijk daarop sliep ik weer in. Den volgenden ochtend bij het ontwaken kon ik mij overtuigen op het nog gereedstaande bord met stukken, dat de in den slaap ontvangen voortzetting inderdaad die was, waarnaar ik den vorigen avond vergeefs had gezocht." 5)

M. H. te A., 4.10.1937

Op 7.10.1937 schreef de heer C. V. te R. mij:

IX. „Het betreft hier een geval, dat direct met mijn werk verband houdt. Op kantoor wordt o.m. regelmatig gecontroleerd of het crediteuren-saldo uit het crediteuren-boek klopt met het saldo, langs anderen weg verkregen. Zoo ook in September. Doch toen werd een verschil gevonden en daarvoor waren wij genoodzaakt de oorzaak van dat verschil op te zoeken. Natuurlijk onderzochten wij de meest voor de hand liggende mogelijkheden en vonden inderdaad een verschil, doch per saldo bleef nog een klein verschil van tien cent open.

Het was inmiddels einde kantoortijd geworden en de boekhouder zeide tegen mij: „Wij gaan morgen verder".

Dien avond dacht ik niet meer aan het dubbeltje verschil daar mijn tijd geheel door een vergadering en eenige besprekingen in beslag genomen werd. Het was danook al middernacht voor ik thuis kwam en naar bed ging. Heel spoedig geraakte ik in een toestand, dien ik dan droomtoestand noem, en welke mij niet vreemd is. Mijn denkvermogen versterkte zich enorm en ik waande mij op kantoor. We spraken natuurlijk over het niet te vinden dubbeltje en iemand zeide mij — tel jij het kasboek even na. Ook is het mogelijk, dat ik zelf voorstelde dat te doen, maar in ieder geval ging ik dat doen en vond spoedig het verschil en droomde verder.

Toen ik den anderen morgen op kantoor kwam — ik was vol spanning wat vroeg gegaan — begon ik, zoodra ik het kasboek kon krijgen, te tellen. En precies als in mijn droom vond ik het dubbeltje, en wel op de zevende bladzijde. Wij waren eigenlijk nog niet eens goed begonnen en de boekhouder was zeer verwonderd en verheugd, toen ik het hem vertelde, want een zeer vervelend werk was ons daardoor uitgespaard.

Niemand zou n.l. op het idee gekomen zijn het kasboek na te tellen en de boekhouder verklaarde, dat hij m i s s c h i e n zooiets gedaan zou hebben als alle andere middelen gefaald zouden hebben.

Natuurlijk werd mij gevraagd, hoe ik op het idiote maar gelukkige idee gekomen was en ik vertelde mijn droom......

Ter toelichting moet ik U echter vermelden, dat ik slechts kort op de boekhoudafdeeling werk en daar niet aanwezig was, toen de toenmalige kassier die fout gemaakt heeft.

---

5) Vgl. H. N. de Fremery: „Nieuwe Handleiding tot de Kennis van het Spiritisme", Bussum, 1913, pag. 100.

Verder dat mij bekend was, dat bij het kasopmaken weleens bleek, dat die kassier niet al te nauwkeurig was doch de verschillen werden dan altijd gevonden.

Ook op de bewuste bladzijde klopte het kassaldo, doch er waren twee telfouten gemaakt. Een in de kolom crediteuren — een in de totaalkolom.

Tevens wil ik U nog nader inlichten over mijn droomtoestanden. Het gebeurt n.l. herhaaldelijk, dat ik, wanneer ik eenmaal naar bed ben gegaan, in een toestand geraak als boven omschreven. In den regel houd ik mij dan bezig met mijn studie. Waarschijnlijk, omdat ik mij den avond daarvoor er mee heb beziggehouden. Hoe sterker ik mij op die studie geconcentreerd heb, des te beter droom ik er van. En meermalen kon ik dan slapende vraagstukken oplossen, terwijl ik mij er den geheelen avond op had afgetobd zonder resultaat. Het prettige is dan ook dat ik die oplossing lang in mijn geheugen houd en ze den volgenden avond rustig uit kan werken. Trouwens, terwijl ik droom weet ik toch wel, dat ik niet in werkelijkheid bezig ben met de onderwerpen. Ik ben mij bewust, dat ik in bed lig en toch wakker ben ik niet. Alleen een plotseling vreemd geluid brengt mij tot de werkelijkheid terug, doch in den regel maar heel even.

Mijn moeder vertelde mij, dat ik als kind al de gewoonte had om moeilijke sommen op te lossen, wanneer ik in bed lag, terwijl ik ze op school niet kon oplossen . . . . . ."

Het feit, dat onze berichtgever „slechts kort op de boekhoudafdeeling werkzaam was en daar niet aanwezig was, toen de toenmalige kassier die fout gemaakt heeft" maakt het onwaarschijnlijk, dat hier „slechts" cryptomnesie in het spel zou zijn. Het weten echter, dat de kassier „niet al te nauwkeurig was" heeft hem waarschijnlijk op het denkbeeld gebracht, de fout bij den kassier te zoeken . . . .

In Vol. XII der: „Proceedings" van de S.P.R. (pag. 11 e.v.) maakt Wm. Romaine Newbold melding van enkele merkwaardige gevallen van „sub-conscious reasoning" — daaronder bevindt zich het opmerkelijke geval van Prof. Hilprecht: de droom van de oorringen van den god Bel [6]).

Een soortgelijk geval is wel het navolgende, mij op 14.9.1937 medegedeeld door den heer L. P. E. te S.

X. „Voor eenige jaren kon ik de juiste oplossing voor een uitvinding niet tot klaarheid brengen, hoe ik er ook over piekerde.

In mijn slaap verscheen mijn sinds jaren overleden geliefde moeder, en zei woordelijk tegen mij: „Jongen dat moet je zoo doen!!!" Ik schrok en was wakker. In een waas zag ik mijn moeder verdwijnen! In één oogopslag kwam ik tot de conclusie, dat dit (de door haar aangegeven oplossing van het probleem) ook de oplossing was. De uitvinding kwam in aanmerking voor een subsidie van het

6) Zie ook P. A. Dietz: „Mensch en Droom", pag. 205.

Bureau voor uitvinders te Delft en is ook voor een octrooi in aanmerking gekomen.

U kunt begrijpen wat een geweldigen indruk dit op mij maakte..."

De heer E. schrijft mij verder nog, dat hij geen spiritist is. Ofschoon hij niet geneigd is te meenen, dat zijn moeder hem verschenen is om hem de oplossing aan de hand te doen, weet hij nochtans niet hoe hij dit gebeuren anders verklaren moet....

Het komt mij voor, dat dit niet zoo moeilijk is als mijn berichtgever wel meent. Wij weten toch in de eerste plaats, dat het meer dan eens voorkomt, dat ons in den slaap de oplossing wordt geopenbaard van een probleem, waarmede wij reeds geruimen tijd bezig zijn. Zoo vinden wij in het: „Tijdschrift voor Parapsychologie" (VII, pag. 162) melding gemaakt van een nachtgezicht van den heer v. d. Goot, dat hem een toestel voor machinale kaasbereiding deed uitvinden. Het verschil tusschen dit geval en dat van den heer E. is, dat het geval van den heer E. (evenals dat van Prof. Hilprecht) een spiritistisch karakter draagt. Prof. Hilprecht maakt melding van de verschijning van een langen mageren priester van het oude, voor-Christelijke Nippoer, die hem de oplossing aan de hand deed. Newbold beschouwt (evenals de Fremery [7]) en Dietz [8])), zeer terecht, dezen priester als het product van den droomarbeid. Er is nu, m.i., geen aanleiding om in de verschijning van de moeder van den heer E. iets anders te zien.

Ook in de verschijning van de moeder van den heer J. F. te d. H., die mij op 2.10.1937 als volgt schreef, behoeven wij m.i. nog niets anders te zien dan een droombeeld.

XI. „Het gebeurde mij, dat een zwendelaar-oplichter mij een geweldige financieele schadepost veroorzaakte, met het gevolg dat ik dit individu een geweldig pak slaag toediende in mijn woning en hem daarna aan de politie overleverde.

In die dagen verscheen voor mij op zekeren nacht de beeltenis van mijn overleden moeder in den droom; haar beeltenis verscheen voor mij naar haar laatste portret, hetwelk in pastelteekening vergroot is geworden. In deze zelfde grootte zag ik nu datzelfde moederbeeld, met dat goedige gezicht, in den droom verschijnen; met de linkerhand op de hartstreek en de rechterhand met opgeheven vinger zie ik haar zoo zuiver, alsof zij werkelijk voor mij staat.

Den volgenden dag beschouwde ik het origineele portret mijner moeder met volle aandacht, en vroeg mij af, of haar beeld, in den droom voor mij verschenen, als een waarschuwing voor mij moest dienen, om aan den Grooten Rechter de vergelding over te laten, daar ik met booze plannen rondliep..."

---

7) „Nieuwe Handleiding tot de kennis van het Spiritisme", Bussum, 1913, pag. 105.

8) „Mensch en Droom", pag. 207.

Het vermoeden ligt inderdaad wel zeer voor de hand, dat wij hier met een waarschuwingsdroom [9]) te doen hebben. De droomer waarschuwt echter zichzelf. Het is waarschijnlijk te achten dat de heer F. een man is met een sterke moederbinding en dat zijn moeder hem tijdens haar leven er toe aangezet heeft om niet te haten en zooveel mogelijk te vergeven. Dit heeft er wel toe geleid, dat hij zichzelf meer dan eens afgevraagd zal hebben, wat zijn moeder nu wel van dit alles gedacht zou hebben. Het antwoord op deze vraag werd kennelijk door hem verdrongen, maar openbaarde zich nochtans in zijn droomleven. Wij kunnen dezen droom zien als een neurotisch symptoom. Onwillekeurig gaan onze gedachten bij het kennis nemen van dezen droom uit naar Guido Gezelle's gedicht: „Moederken" [10]).

Dat soms ook artistieke praestaties tijdens den slaap tot stand komen is bekend. Zoo vertelde de componist Vincent d'Indy eens aan Dr. Chabaneix, dat hij vaak bij het ontwaken een vluchtigen glimp had van een muzikale aandoening — iets als de herinnering aan een droom — welke hij alleen door een onmiddellijke en krachtige concentratie van zijn geest kon vasthouden [11]).

Onder de mij toegezonden brieven bevinden zich er ook enkele op kunstenaars-arbeid tijdens den slaap betrekking hebbend. Zoo schreef de componist J. C. Berghout te Velp mij op *7.9.1937*:

XII. „In de jaren 1886—1890 was ik te Rotterdam leerling van Prof. Friedrich Gernsheim voor de vakken: contrapunct en compositie. Op zekeren dag gaf de prof. mij als taak op voor de e.v. les: de compositie van een vijfstemmige vokaalfuga op den tekst: „An den Wassern in Babel saszen wir und weinten". Het ontwerp vlotte, maar de doorwerking van het thema (de z.g. „Engführung"), doorgaans het moeilijkste gedeelte in een fuga, wilde ditmaal niet lukken. Het werd laat in den avond, en nog steeds zat ik aan mijn schrijftafel te broeden op de ontwikkeling en samenvoeging der verschillende stemmen. Telkens kreeg ik van mijn vader en moeder een aanmaning om het werk — als het toch niet lukte — maar uit te stellen tot den volgenden dag, waaraan ik eindelijk noodgedwongen gehoor gaf. Maar zie. Gedurende den nacht droomde ik van mijn fuga, het thema stond helder voor mijn geest, en datgene, wat mij wakend niet gelukt was, stond nu „droomend", in duidelijke trekken, geheel passend en sluitend, voor mij. De „doorwerking" was klaar en ik nam deze zoo sterk in mij op, dat ik haar den volgenden ochtend onmiddellijk op papier kon brengen. Deze, voor ongeveer 50 jaar persoonlijk ondergane gebeurtenis, kwam mij weer in het geheugen, toen ik hedenavond Uw interessante causerie over „Droomen" mocht aanhooren..."

9) Zie Dietz: „Mensch en Droom", pag. 157 e.v.

10) Guido Gezelle: „Gedichten" (bloemlezing), Amsterdam. L. J. Veen, pag. 265.

11) Bij F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921, pag. 73.

Het navolgende is een voorbeeld van een ontwerp van een schilderij, tijdens den slaap ontstaan, nadat de schilder in waaktoestand daar reeds veel over had nagedacht.

XIII. „Het plan rijpte in mij, een ontwerp te gaan maken voor een schilderij, welke moest voorstellen de kruisiging van Christus. Met deze gedachte bezield, wil in die dagen het toeval, dat ik bij een mijner kennissen een Statenbijbel met platen, die daar op een kastje lag, in zie. Geen van die platen maakt echter bijzonderen indruk op mij en zekerlijk is geen van die platen in staat mij als leidraad te dienen voor mijn ontwerp. Ik besloot den volgenden dag een plan voor genoemd ontwerp te gaan opstellen en mij ter ruste te begeven.

In dien nacht verschijnt voor mij in den droom de geheele voorstelling der kruisiging tot in de fijnste details en kleur.

Tegen een helblauwen hemel (op een hoogen berg) steken drie kruizen scherp van vorm en uitlijn tegen de lucht af, de Christusfiguur in het midden (in front) gezien, geflankeerd door de beide moordenaars, Barnabas en den anderen (op zijde gezien) met het gezicht naar de Christusfiguur gekeerd. — Voor de middenfiguur stond een man (forsche gestalte) gekleed in los afhangenden mantel en witten tulband op het hoofd, en bloote armen steken door den mantel. Hij hief een langen stok opwaarts, waarop een spons was bevestigd. Geheel op den voorgrond een groep van belangstellende mannen met baarden, en in de nabijheid van den man met den stok, staan eenige met speren gewapende hellebaardiers."

J. F. te d. H., 2.10.1937

Bij het navolgende geval, dat ons aan het daimonion van Socrates doet denken [12]), vragen wij ons af of hier mogelijk paragnosie in het spel is geweest. Het betreft mevr. J. v. M. te R. die mij op 8.9.1937 als volgt schreef:

XIV. „Al zal onderstaande droom voor U weinig waarde hebben, daar hij niet te controleeren is . . . . . wil ik hem toch wel mededeelen, daar de droom een buitengewonen indruk op mij maakte.

Op een dag, dat een niet al te eerlijke dienstbode vertrok, had ik vergeten een vrij kostbaren ring op te bergen — eerst bij het naar bed gaan dacht ik er om. Tot mijn groote ontsteltenis was de ring verdwenen. Mijn verdenking moest natuurlijk op het meisje vallen, maar tegelijkertijd besefte ik, dat de grootste schuld hieraan bij mij lag. Ik zweeg voorloopig om te trachten gedurende den nacht tot klaarheid te komen over wat mij nu te doen stond.

Dien nacht droomde ik, dat ik een stem hoorde, die zeide: — die gij verdenkt, heeft het niet gedaan en die het gedaan heeft, zoudt gij nooit verdenken. Wees echter gerust; de ring is niet gestolen en komt terecht. —

Vreemd genoeg was ik wakkerwordend volkomen gerust en deed geen enkelen stap, sprak ook niet over mijn verlies.

Eenige dagen later, bij het versieren van den kerstboom, vroeg mijn dochter-

---

12) Zie mijn: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 242.

tje of zij de eigen gemaakte papieren doosjes mocht gaan halen en die ook ophangen. Uit een dezer doosjes kwam mijn ring. De ontknooping was eenvoudig. Dien bewusten dag was zij naar boven gegaan om de toen net klaar gekomen doosjes op te bergen, had den ring gezien, dien er in gestopt en dat later vergeten. Daar ik over het verlies niet had gesproken, wist zij niet welk een onrust zij mij had bezorgd."

S. P. R.
MEDEDEELINGEN

Op 4 Mei j.l. had te Amsterdam in het American Hotel de Jaarlijksche Ledenvergadering plaats onder leiding van den aftredenden Voorzitter Prof. Dr M. C. van Mourik Broekman.

Aan de orde was de bespreking van de moeilijkheden, ontstaan door verschil van inzicht tusschen de Bestuursleden onderling, met gevolg, dat een deel van het Bestuur verklaard had niet langer te kunnen en willen samenwerken met het andere deel.

Na langdurige besprekingen vereenigde zich een groote meerderheid met het voorstel van den Heer Carrière, inhoudende „dat een geheel nieuw Bestuur bestaande uit leden der Vereeniging, die geacht konden worden neutraal te staan tegenover de hangende verschilpunten, ad interim zou optreden, met de opdracht voorstellen te doen, die een verderen goeden gang van zaken zouden waarborgen. Dit Bestuur zou binnen zes maanden verslag uitbrengen van hetgeen het daarvoor gedaan had."

Hierop trad het zittend Bestuur in zijn geheel af, en werd een nieuw gekozen bestaande uit de Heeren Carrière te Dubbeldam, Dr Denier van der Gon en Van Gorcum te den Haag, ir Kooy te Rotterdam en dr Prins en dr Van der Spek te den Haag.

De aangekondigde Mededeeling door dr P. A. Dietz moest wegens tijdgebrek vervallen. [1])

Des namiddags hield mr Kenneth Richmond uit Londen zijn voordracht over Mrs. Leonard [2]).

De Secretaris

Dr. J. W. VAN DER SPEK

---

1) Men zie boven p. 166 e.v..
2) Men zie boven p. 158 e.v..

* * *

Het Bestuur der S. P. R. heeft zich als volgt geconstitueerd:
Ir. J. F. Carrière, voorzitter.
Dr. D. H. Prins, vice-voorzitter.
Dr. J. W. van der Spek, secretaris (Vliegenvangerlaan 13, den Haag).
F. W. B. de Haas, 2e secretaris-penningmeester (Nieuwe Gracht 5 a, Haarlem).
W. van Gorcum, bibliothecaris.
Dr. H. A. C. Denier van der Gon, directeur van het Laboratorium.
Dr. Ir. J. J. M. Kooy Jr.

* *
*

Men wordt verzocht, in tegenstelling tot vroeger, opgaven omtrent aanvragen tot lidmaatschap der S. P. R. of bedanken daarvoor benevens adresveranderingen te zenden aan den *tweeden secretaris*-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem; de overige correspondentie aan den eersten secretaris Dr. J. W. van der Spek, Vliegenvangerlaan 13, den Haag.

JAARVERSLAG VAN HET SECRETARIAAT OVER 1937

Evenals in het vorig jaarverslag, kunnen wij ook in dit wederom melding maken van een *vooruitgang van het ledental*, welke wel voor een belangrijk deel aan de afdeelingen te danken is.

Het *aantal afdeelingen* bleef ook in dit jaar tot drie beperkt. Voor de leden der afdeelingen werden onderscheidene voordrachten gehouden, zooals blijkt uit het T. v. P. waarin de lezingen geregeld worden aangekondigd.

De heer J. J. Poortman hield op 1 Dec. 1937 een lezing voor de Oesterreichische Gesellschaft für psychische Forschung te Weenen (zie T. v. P., X, pag. 48) en werd tot correspondeerend lid van dit genootschap benoemd. Men benoemde den secretaris, dr. W. H. C. Tenhaeff tot eerelid van onze Hongaarsche zustervereeniging (zie T. v. P.. X, pag. 96).

In ons *laboratorium* werden onderzoekingen verricht. De Haarlemsche zenuwarts L. J. Franke stelde een onderzoek in naar fysiologische veranderingen welke zich tijdens den trance-toestand in de hersenen voordoen met behulp van een electrocardiograaf, voorzien van een voorversterker, geconstrueerd door Ir. L. J. Koopman en den heer N. Hoelandt. Onderscheidene proefpersonen stelden zich voor dit onderzoek (waarvan de resultaten in-

middels gepubliceerd werden [1])) beschikbaar. Onder deze proefpersonen bevond zich o.m. het schildermedium J. Rulof, die eenige schilderijen in ons laboratorium maakte. Dr. Tenhaeff hoopt daar t.z.t. een publicatie over te kunnen doen verschijnen.

Dr. W. R. van Wijk onderzocht het apparaat van den Franschen Ir. Givelet [2]), waarbij hij tot negatieve resultaten kwam. Ook hierover zal t.z.t. een publicatie verschijnen.

Ons lid de medicus S. C. M. Spoor is doende een onderzoek in te stellen op het gebied van het z.g. onbevoegd uitoefenen der geneeskunde.

Dr. Tenhaeff is met enkele onderzoekingen bezig en hield radio-enquêtes over wekdroomen, schokdenken, intellectueele præstaties tijdens den slaap en het hoofduurwerk. De resultaten hiervan worden gepubliceerd. Zij zijn niet onbevredigend.

Het Bestuur

---

1) Zie L. J. Franke, Trance en Hersenfunctie, Tijdschrift voor Parapsychologie, X, p. 111 e.v.; L. J. Franke und L. J. Koopman, Parallelismen in elektrobiologischen Vorgängen der Hirnrinde bei pathopsychologischen und parapsychologischen Erscheinungen, Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 162. Band, 1. und 2. Heft, Berlin, 1938; L. J. Franke, De anatomisch-physiologische basis van de hysterie, naar aanleiding van een electrencephalographisch onderzoek bij autohypnose, Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, 82, 13, p. 1428 e.v..

2) Zie Tijdschrift voor Parapsychologie, VII, p. 292.

JAARVERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER OVER 1937

Wat de ontvangsten over het afgeloopen boekjaar betreft, is te releveeren, dat de ontvangen contributie steeg tot f 2104,97; met de andere op nevensgaanden staat vermelde inkomsten komt het totaal der ontvangsten op f 2505,42. Daartegenover staan de gewone rubrieken van uitgaven tot een totaal van f 2141,50. De ontvangsten overtroffen de uitgaven derhalve met f 363,92.

In het jaar 1937 werden geen bijzonder kostbare, ten laste van de S. P. R. komende onderzoekingen verricht en werden evenmin voor speciale doeleinden als deelname aan een congres of het drukken van een catalogus extra groote uitgaven gedaan, zoodat het kapitaal had moeten worden aangesproken.

Het gevolg van een en ander vindt men terug op de balans, waarbij nog kwam eenige koerswinst op de effecten: het vermogen der Vereeniging steeg van f 3003,74 tot f 3632,39.

Studievereeniging voor „Psychical Research”. Financieël Overzicht over 1937.

	Kasboek (postgirorekening)		Schill & Capadose		Totaal		Ontvangsten	Uitgaven
Saldo Credit 1 Jan. 1937	f 87 17	f	f 7 84	f	f 95 01	f	f	f
Spaarbankboekje	670 83	930 —			670 83	930 —		
Overboekingen	190 —	50 —		140 —	190 —	190 —		
Ontvangsten								
Contributies (en incasso) : over 1936	5 —				5 —		5 —	
„ „ „ „ 1937	2046 17		58 80		2104 97		2104 97	
„ „ „ „ 1938	267 75		7 50		275 25		275 25	
Rente			81 80		81 80		81 80	
Toegangsbewijzen	23 20				23 20		23 20	
Giften	10 —				10 —		10 —	
Verschenen Mededeelingen . . .	5 20				5 20		5 20	
Uitgaven								
Abonnementen „Tijdschrift voor Parapsychologie”		885 52				885 52		885 52
Toelagen privaat-docenten. . . .		200 —				200 —		200 —
Onkosten 1e secretaris over 1936 en 1937		200 —				200 —		200 —
Onkosten penningmeester en 2e secretaris over 1937		94 62		0 35		94 97		94 97
Subsidie Afdeelingen		305 —				305 —		305 —
Reis- en verblijfkosten Bestuur . .		94 81				94 81		94 81
Idem en honorarium spreker . . .	29 49	58 99			29 49	58 99		29 50
Zaalhuur		8 —				8 —		8 —
Bibliotheek		127 —				127 —		127 —
Laboratorium		196 70				196 70		196 70
De ontvangsten overtroffen de uitgaven met								363 92
Saldo Credit op 31 Dec. 1937 . .		184 17		15 59		199 76		
	f 3334 81	f 3334 81	f 155 94	f 155 94	f 3490 75	f 3490 75	f 2505 42	f 2505 42

De penningmeester
J. J. POORTMAN

De effecten bestonden op 31 Dec. 1937 onveranderd uit f 1000.— Incassobank en f 800.— 4 % Nederland. Bij de Rijkspostspaarbank bedroeg het tegoed op denzelfden datum f 1228,99.

De financieele toestand der S. P. R. is gunstig te noemen, zoodat wederom met vertrouwen het nieuwe jaar is ingegaan.

De penningmeester
J. J. POORTMAN

BALANS PER 1 JAN. 1938

Activa			Passiva		
Rijkspostspaarbank	*f* 1228	99	Contributie 1938	*f* 275	25
Effecten	2087	50	Vermogen	3632	39
Interest	47	49			
Te vorderen contributie 1937	7	50			
Kas	199	76			
Kas Bibliothecaris	4	49			
Kas Laboratorium	331	91			
	f 3907	64		*f* 3907	64

NEDERLANDSCH LABORATORIUM VOOR PARAPSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

Financieel Verslag over 1937

Het overzicht der financiën in 1937, dat U nevenstaand ziet afgedrukt, geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Dank zij den financieelen steun, ook in het afgeloopen jaar ondervonden, sluit de rekening en verantwoording met een batig saldo, dat ruim f 100.— hooger is dan per ultimo 1936, te weten f 331,91 (f 281,91 + een vordering ad f 50.—).

Het totaal der jaarlijksche bijdragen ad f 215.— is, gezien de verwachting in het vorig verslag geuit, niet onbevredigend te noemen.

Van het Hoofdbestuur der S. P. R. werd een subsidie ad f 150.— ontvangen, terwijl het in 1936 aan de Afdeeling Amsterdam verstrekte voorschot ad f 33,78 werd terugontvangen. Met de in 1936 gekweekte rente ad f 0,29 van het girokantoor der gemeente Amsterdam, bedraagt het totaal der inkomsten f 585,35.

De uitgaven in het verslagjaar bleven, uit den aard der zaak, ver beneden die in 1936.

De onkosten voor onderzoekingen door Dr. W. H. C. Tenhaeff bedroegen iets minder, die voor proefpersonen ad f 38,65 wat meer dan het jaar tevoren, terwijl de diverse kleine onkosten beperkt bleven tot het luttele bedrag van f 3,70.

Een belangrijker post vertegenwoordigt het honorarium, toegekend aan Ir. Givelet uit Parijs, voor het verrichten van eenige onderzoekingen in ons laboratorium, terwijl het verzoek om tijdelijken financieelen steun, tegen het einde van 1937, van de zijde der Afdeeling Amsterdam van de S. P. R., werd beantwoord met een voorschot ad f 50.—. Hiermede komt het totaalbedrag der uitgaven op f 303,44, waaronder een vordering van f 50.—, zoodat het batig saldo in feite f 331,91 bedraagt.

Tot slot een opwekking aan alle belangstellenden in het parapsychologisch onderzoek in Nederland om het laboratorium, hetzij door een kleinere of grootere bijdrage, hetzij door het in contact brengen met goede proefpersonen, te willen steunen.

Februari 1938

De Penningmeesteresse
ALETTA C. VAN OS

Nederlandsch Laboratorium voor Parapsychologisch Onderzoek

Overzicht Ontvangsten en Uitgaven in 1937

Ontvangsten			Uitgaven		
Saldo Ao. Po.	*f* 186	28	Onkosten Dr. W. H. C. Tenhaeff	*f* 75	—
Subsidie S. P. R.	150	—	Honorarium Ir. Givelet, Parijs	83	—
Bijdragen van Diversen .	215	—	Onkosten voor proefpersonen	38	65
Rente gemeente-giro 1936	0	29	Apparaten, instrumenten etc.	53	09
Terug ontvangen van S. P. R. Afd. Amsterdam . . .	33	78	Kleine onkosten	3	70
			Voorschot aan S. P. R. Afd. Amsterdam . . .	50	—
			Saldo	281	91
	f 585	35		*f* 585	35

ALETTA C. VAN OS

Amsterdam, Februari 1938

HET SANSKRIET VAN HÉLÈNE SMITH

door Dr. C. H. KETNER

In een zeer lezenswaard artikel over glossolalie (en xenoglossie) in den 5en jaargang van dit tijdschrift heeft Dr. P. A. Dietz als voorbeeld aangehaald het beroemde medium, dat bekend staat onder den naam Hélène Smith. Over haar deed Flournoy in 1899 zijn boek „Das Indes à la planète Mars" verschijnen. In dat boek behandelt hij o.a. het merkwaardige feit, dat Hélène, die, voor zoover bekend, nooit Sanskriet geleerd had, deze taal, zij het ook met vele fouten, spreekt, wanneer zij in trance-toestand een Indische prinses voorstelt, die omstreeks 1400 geleefd zou hebben.

Daarbij gebruikte zij vele Sanskriet woorden, dikwijls met Fransche vermengd, in de juiste beteekenis. Dit was echter volgens Flournoy niet het geval met het woord „sumanas" in den zin „Les plus belles sumanas de notre jardin". In dien zin scheen dit woord n.l. de beteekenis van „bloem" te hebben, terwijl het volgens den deskundige, die Flournoy inlichtte, „welwillend" betekent.

Dr. Dietz vermeldt dit een en ander in zijn bovengenoemd artikel ook, maar op bl. 169 van den 6en jaargang van het T. v. P. komt hij op deze zaak terug, omdat hij van twee taalkundigen heeft vernomen, dat „sumanas" in het Sanskriet inderdaad ook „bloem" kan beteekenen. Hij eindigt dan zijn mededeeling met deze woorden:

„Zooveel staat in elk geval vast, dat sumanas bloem of een bloem beteekent, en Hélène dus het woord ook hier in de juiste beteekenis in een Franschen zin invoegt. Een beteekenis, die aan Flournoy en blijkbaar ook aan de personen bij wie hij zijn inlichtingen won, onbekend was. Welke omstandigheid zeker de waarschijnlijkheid, dat het medium deze kennis langs supranormalen weg heeft verworven, en niet door het toevallig oppikken van een Sanskrietwoord uit een (trouwens hypothetische) ergens rondslingerende grammatica, sterk verhoogt."

Toen Dr. Dietz dit schreef, was hij blijkbaar onbekend met het tweede geschrift van Flournoy over Hélène Smith, welk geschrift reeds in 1902 is verschenen, maar dat ook mij eerst kort geleden voor het eerst onder de oogen gekomen is. Het is getiteld „Nouvelles observations sur un cas de somnambulisme avec glossolalie" en het is een overdruk uit de „Archives de Psychologie de la Suisse Romande", Tome I, no. 2.

Op bl. 213 vermeldt Flournoy daar, dat hem gebleken is, dat een zekere heer Y. te Genève, bij wien Hélène seances gegeven had gedurende het geheele jaar, dat aan haar „Indischen droom" voorafging, een Sanskriet

grammatica [1]) bezat en dat deze grammatica zich bevond in dezelfde kamer waarin de seances plaats vonden. In deze grammatica komt het woord „sumanas" voor in de beteekenis van „bloem".

Flournoy wil uit dit feit geen andere conclusie trekken dan deze: het is mogelijk, dat Hélène deze grammatica onder de oogen heeft gehad, en dat zij althans een deel van haar Sanskriet-woorden langs dezen weg heeft opgenomen. Deze verklaring komt zeker ernstig in aanmerking voor hen, die de verklaring van een merkwaardig verschijnsel als de xenoglossie in de eerste plaats langs den meest natuurlijken weg zoeken. In ieder geval komt het mij voor, dat de conclusie, die Dr. Dietz trekt aan het slot van bovenstaand citaat, niet gehandhaafd kan blijven.

1) Grammaire pratique de la Langue sanscrite par C. de Harlez, 1878.

BOEKBESPREKING

Dr. W. J. DE HAAN, „*Moderne Zielkunde en het Evangelie*". H. J. Paris, Amsterdam.

Dit uitvoerige werk, dat een beschrijvend karakter heeft in zooverre het geestelijke stroomingen en psychologische inzichten van den tegenwoordigen tijd weergeeft, en verder een getuigend credo bevat van een Christelijk medicus, kan in dit tijdschrift alleen in zooverre besproken worden, dat het ook de parapsychologische inzichten betreffende evangelische overleveringen in het oog vat. Vroeger door ons geschreven artikelen in het Tijdschrift voor Parapsychologie worden niet alleen gememoreerd, maar vrij uitgebreid weergegeven. Het moge als een goed teeken worden verstaan, dat mede in de medische wereld — gelijk verder ook in den arbeid onzer Studievereeniging blijkt — de parapsychologie belangstelling en bespreking uitlokt. Een schrijver als dr. de Haan, theoretisch en praktisch psychiater, dringt op veelzijdige wijze in het zieleleven door, hetgeen zijn werk belangwekkend maakt. M. C. v. MOURIK BROEKMAN

PAUL BURTON, *Verborgen Wijsheid bij de Jogi's van Voor-Indië* (A Search in Secret India) Geautoriseerde vertaling door Dr. J. H. van Klooster. N.V. „De Spiegel", Amsterdam, N.V. „Het Kompas", Antwerpen. 370 bldz. Geb. f. 5.90.

Een hoogst merkwaardig en belangwekkend boek, dat met een woord vooraf van een hooge Engelsche autoriteit, Sir Francis Younghusband, verschijnt. Het is een der vele teekenen, niet alleen van de groeiende belangstelling van het Westen voor het Oosten, maar ook van de wederzijdsche toenadering dezer beide werelden, die zich in onzen tijd gaat voltrekken.

Paul Burton vertelt ons, in zeer onderhoudenden stijl, van zijn talrijke bevindingen met de Yogi's, of wat daarvoor doorgaat, in Engelsch-Indië. Het is ook daar niet alles goud wat er blinkt. Hij komt in aanraking met heel wat ordinaire goochelaars, die de „mango-trick" vertoonen en hem voor een paar roepijen hun banaal geheim verkoopen; verder met „schriftgeleerden, eerbiedwaardige

domkoppen, toovenaars, die op geld belust zijn" en dergelijke typen. Er blijken ook enkele echte mediums te zijn onder dit suspecte volkje, wier prestaties nu en dan sterk aan die van Home doen denken. En voorts — en dit zijn wel de belangrijkste figuren —, ontmoet Burton ook een aantal „fakirs" van het hoogere type, echte asketen, wier Yoga-oefeningen en occulte vermogens, indien ze eenmaal wetenschappelijk zullen zijn onderzocht en in hun volle beteekenis begrepen, ons oordeel omtrent de menschelijke natuur grondig zullen wijzigen en verdiepen.

Van een eigenlijk onderzoek van de verschillende merkwaardige vermogens zijner Yogi-vrienden is bij Burton eigenlijk geen sprake: hij geeft berichten over ervaringen, geen verslagen van onderzoekingen. Het boek is levendig geschreven, maar nu en dan krijgen wij wel eens den indruk, dat de vlotte, soms echt journalistieke stijl geen recht doet aan den ernst van het onderwerp. Ook onder de meer geestelijk gerichte leeraars treffen wij vogels aan van zeer diverse pluimage. Soms zijn het heel zonderlinge typen. Meher Baba, de „nieuwe Messias" kan ons niet al te veel vertrouwen inboezemen met zijn gesnoef op de geweldige geestelijke omwenteling, die hij over de geheele wereld zal teweegbrengen, als hij maar eerst goed begonnen is. Een vrij wat waardiger figuur is de Yogi „Brama", die de Hatha-Yoga beoefent als voorbereiding tot de hoogere geestelijke volmaking. Maar ook hier, wat een tegenstellingen! Eenerzijds de Yogi, die, een echte askeet van het oude type, enkel met een lendendoek bekleed, zijn leven in meditatie of zelfs in absolute zwijgzaamheid doorbrengt, anderzijds de keurig gekleede Hindoe, die zijn opleiding in Europa heeft ontvangen en de stichting van een ideale stad, voorzien van rationeel geordende bankinstellingen, modelfabrieken en modelboerderijen, met den geest der oude Yoga tracht te vereenigen. Het hoogst stelt Burton den „Maharisji", wiens volgeling hij wordt; hij duidt diens leeringen, die volgens hem de hoogste menschelijke wijsheid zouden bevatten, echter slechts zeer terloops aan.

Over de boodschappers der Indische wijsheid in Europa, zooals Blavatsky en Krishnamurti, zijn de Hindoe-broeders over het algemeen niet erg te spreken. Jalousie de métier? Of is een dergelijk begrip in deze hooge wijsheid-wereld niet van toepassing?

Gelukkig, dat Burton overal zijn kritischen zin behoudt en niet vervalt in die dwaze, onvoorwaardelijke vereering voor alles wat Oostersch is, die in een donkere huidskleur reeds het onfeilbaar teeken van volmaakte wijsheid meent te aanschouwen. Hij ziet heel goed, dat de inlandsche bevolking in Indië vuil, achterlijk en bijgeloovig is en dat de verbeteringen in den regel het werk van Europeanen zijn, terwijl de Indische wijzen daar meestal geheel onverschillig tegenover staan. Juist dit feit maakt, dat de oorspronkelijke titel: „A Search in Secret India" eigenlijk zooveel juister is dan de vertaling. De wijsheid in hoogeren zin is het, die ik in vele van deze ongetwijfeld belangrijke figuren, maar al te vaak niet vinden kan. Wat is het nut — in dieperen zin wel te verstaan — van deze bezwaarlijke lichaamshoudingen, deze jarenlange meditaties en geestelijke concentratie-oefeningen? Wordt er iets anders mee bereikt dan de persoonlijke bevrediging van den meester en den kleinen kring zijner volgelingen? Van een weldadigen invloed op het materieele, een verheffing van het zedelijke, een verdieping van het religieuze leven van het geheele volk valt toch eigenlijk niets te bespeuren. Geen

dezer heilige wijzen heeft het de moeite waard geacht, voor zijn volk een leidsman te wezen, zooals een Christus, een Boeddha, een Mohammed dit geweest zijn. De Yoga-wijsheid blijft steeds beperkt tot min of meer monnik-achtige gemeenschappen van kleinen omvang, blijft altijd geïsoleerd van de groote wereld rondom, maakt een verstarden indruk en ik vrees dat dit niet eerder veranderen zal, tot dat het Westersche denken zich daarvan zal hebben meester gemaakt en tot waarlijk vruchtbaar leven zal hebben gewekt.

Het boek is fraai geïllustreerd: behalve eenige afbeeldingen van oud-Indische tempels vinden we het versierd met een aantal portretten van de Yogi's. Met een enkele uitzondering (die ik niet nader behoef aan te duiden) zijn het waardige gestalten met nobele gelaatstrekken. Dr. P. A. DIETZ

Dr. T. J. C. GERRITSEN, *La Philosophie de Heymans*, Paris, Alcan, 1938. 298 pag..

Voor Heymans bestaat in het buitenland, afgezien van Duitschland, waar zijn boeken vroeger meerdere drukken beleefden, niet veel belangstelling. Zoo heeft onderget. in 1923 getracht de uitgevers MacMillan, resp. Methuen tot de uitgave van een Engelsche vertaling van zijn v.n. werken te bewegen, doch zonder succes. Ook in Frankrijk is de belangstelling steeds gering geweest. De Groningsche dissertatie van den heer Gerritsen hoopt nu in deze leemte te kunnen voorzien. In dit geschrift worden eerst zeer beknopt de methode en de kennistheorie en vervolgens zeer uitvoerig de ethiek en de metaphysica van Heymans uiteengezet. In de Inleiding wordt even iets over Heymans' psychologie gezegd, terwijl een Bibliographie het boek besluit.

Wat men mist is een poging om Heymans eenigszins in het kader van zijn tijd te zetten. Hoe was de verhouding tot zijn tijdgenooten (Bolland b.v.), in hoever heeft Heymans school gemaakt, welke critiek is er op hem uitgeoefend? Aan een beantwoording dezer vragen heeft de schrijver zich niet gewaagd. In het „Avant-propos" bedankt hij trouwens de heeren Leo Polak, H. J. F. W. Brugmans en E. Boulan voor hun hulp, zonder welke „nous n'aurions guère réussi à terminer notre ouvrage". Dat deze verzekering niet geheel overbodig is, blijkt wel hieruit, dat in de Inleiding, behalve Heymans' „Selbstbiographie" en Prof. Polak, een artikel van Prof. Brugmans over Heymans wordt aangehaald en in de „Conclusion" uitvoerig Prof. Polak's „magistrale étude" „Bij Heymans aftreden". Het doet wat zonderling aan, dat deze „Conclusion" dan besloten wordt met een reeks citaten van Fransche wijsgeeren en vooral letterkundigen, die moeten bewijzen, dat zij reeds eerder min of meer uitdrukking hebben gegeven aan Heymans' ideaal: „sans égoisme se mettre au service de la culture humaine universelle". Op aan Heymans direct verwante gedachten in de eigenlijke Fransche wijsbegeerte wordt daarentegen niet ingegaan. — Bij de Bibliographie ontbreken o.a. „De kritiek van den heer Bolland", „Aan de Burgers der Oorlogvoerende Staten", „De Eerlijkheid van den Koopman" (T. voor Zedekunde, Juli 1921), het merkwaardige artikel „De Tijdgeest in de Wijsbegeerte" (Haagsch Maandblad, Maart 1924) en „Over de Verklaring der Telepathische Verschijnselen" (Meded. S. P. R. nr. 10). — Over het geheel zijn Heymans' denkbeelden echter wel goed weergegeven, zoodat er toch reden is zich over deze publicatie te verheugen. J. J. POORTMAN

BERICHT

Van 1—5 Aug. a.s. zal, zooals reeds gemeld, door dr P. A. Dietz een *Leergang* over „Het Wereldzicht der Parapsychologie" worden geleid in de Intern. School voor Wijsbegeerte te Amersfoort. De beknopte inhoud van de vijf door dr Dietz te houden voordrachten is als volgt:

I. Toeval, wet en wonder. Zijn de parapsychologische verschijnselen als „wonderen" te beschouwen of als voortvloeiende uit nog onbekende natuurwetten? De ontoereikendheid van het begrip natuurwet. Het theologische of absolute en het magische of relatieve wonder.
2. Telepathie en helderziendheid in hun verhouding tot het normale waarnemen. Het vraagstuk van de adaequatie der zintuiglijke waarneming. „Ding an sich" en verschijning.
3. Schouw in het verleden en in de toekomst. Het tijdsprobleem. Het determinisme.
4. De scheppende idee in de normale handeling en in de ideoplastie. Stigmatisatie en telekinesie als resp. lichaamlijke en buitenlichaamlijke ideoplastie.
5. Het individu en zijn plaats in den kosmos. De spiritistische verschijnselen en het onsterfelijkheidsprobleem. Parapsychologie en Mystiek.

Het cursusgeld bedraagt f 10.—, voor studeerenden f 4.—. Het volledige zomerprogramma der School wordt op aanvrage door het secretariaat (Doodenweg B 20, Amersfoort) toegezonden.

INHOUD

VERDERE ONDERZOEKINGEN VAN HET GEVAL ILGA K.

door Dr. HANS BENDER (Bonn a. Rh.)
(Vertaald door Dr. W. H. C. Tenhaeff)

I. *Inleiding*. In den herfst van 1935 publiceerde Prof. von Neureiter, directeur van het instituut voor gerechtelijke geneeskunde van de Universiteit van Riga een brochure getiteld: „Wissen um fremdes Wissen, auf unbekanntem Wege erworben" [1]). Dit geschrift baarde groot opzien en werd door verschillende personen besproken. Men kan zeggen dat aan dit geschrift sneller en meer aandacht werd geschonken dan te verwachten viel.

Zooals de meeste lezers van dit tijdschrift weten [2]), beschrijft de auteur in zijn boekje proeven op het gebied der „gedachtenoverdracht" met een 10.5-jarig Lettisch boerenmeisje, Ilga K., dat door een Baltischen arts, Dr. Kleinberg, met hem in aanraking was gebracht. Ilga's moeder had dien arts geconsulteerd over haar dochtertje, dat lichamelijk normaal was, maar wier verstandelijke vermogens in hun ontwikkeling ten achter gebleven waren, en hem medegedeeld, dat het kind pas op 8-jarigen leeftijd een beetje was beginnen te praten. Toen het 9 jaar oud was, stuurde men het naar de lagere school, waar het met zeer veel moeite de letters leerde. Lettergrepen en woorden kon het kind echter nagenoeg niet leeren lezen en vormen. Op zekeren dag merkte de onderwijzer, tot zijn niet geringe verbazing, dat Ilga vlot en feilloos kon „lezen", wanneer hij naast haar ging staan en den tekst in gedachten mede las. Dergelijke waarnemingen deed ook de moeder, en nader onderzoek bracht aan het licht, dat Ilga in staat was om teksten in (voor haar) vreemde talen na te zeggen, zonder echter den zin dezer teksten te verstaan.

Onderzoekingen, door v. Neureiter te Riga ingesteld, bevestigden de juistheid van de waarnemingen van de moeder en den onderwijzer. Ilga sprak inderdaad (op een eigenaardigen zingenden toon en lettergreep voor lettergreep) woorden, lettergrepen, getallen, samenhangende teksten in Lettisch, Duitsch, Fransch, Latijn enz. na. Ook dan, wanneer haar moeder zich in een zijvertrek bevond en de deur gesloten was [3]).

Bij het onderzoek bleek o.m. dat zij den tekst: „C'est ainsi que dans les

---

1) Leopold Klotz, Gotha.

2) Zie W. H. C. Tenhaeff: „Pathopsychologie en Parapsychologie", T. v. P., VIII, pag. 77; P. A. Dietz: „Telepathie en Helderziendheid", den Haag, 1936, pag. 38 e.v., pag. 57.

3) Jammer genoeg was v. Neureiter onvoldoende bekend met de werkmethoden der parapsychologie. Te vaak heeft hij de moeder als „afzender" doen optreden.

35 cas de mort subite etc." kon nazeggen. Zij deed dit in overeenstemming met de wijze waarop de moeder den tekst las: „C'est ain-si que-dan-le trisdesmit-piec-cas de mort-su bi-te" [4]) waarbij het Lettische woord voor 35 werd gebruikt (hetgeen ook de moeder deed). De ietwat driftige en eerzuchtige moeder (zij vond het erg prettig als de „overdracht" gelukte) hield zich niet steeds rustig, maar riep het kind bij herhaling tijdens de proefnemingen het een en ander toe („zeg het goed!"; „wat komt er nu?!"), ten einde het kind aan te sporen en haar praestaties te verbeteren. V. Neureiter heeft deze opmerkingen van de zijde der moeder in zijn protokollen steeds vermeld door t.p. een uitroepteeken te zetten [5]). Op pag. 37 lezen wij:

> „Bij de met uitroepteekens gemerkte plaatsen greep de moeder in door te roepen: „Zeg het goed", waarop het kind, hetgeen het gezegd had, verbeterde. Bij twee uitroepteekens draalde het kind een weinig, hetgeen voor de moeder een aanleiding was om „verder" te zeggen. Ik verzocht de moeder om in het vervolg stil ,te zijn en zich van uitroepen te onthouden. Het gelukte mij echter niet haar voor goed het zwijgen op te leggen. Later gaven wij het kind betrekkelijk eenvoudige woorden en klankverbindingen in plaats van ingewikkelde teksten. Het kind maakte nu geen fouten meer en daarom bestond er dus voor de moeder (die ietwat driftig van aanleg was) niet langer aanleiding om het kind met behulp van uitroepen op te wekken aandachtig te zijn."

Deze uitroepteekens nu, die Prof. v. Neureiter gebruikte om de plaatsen aan te geven waar de moeder het kind aangemoedigd had, werden in den loop van het voortgezette onderzoek — hetzij nu op grond van het feit dat het verschijnsel zelf veranderingen had ondergaan, danwel op andere gronden — steeds meer tot vraagteekens. De contrôle-experimenten, die ten doel hadden het wezen der overdracht te bestudeeren, hadden als eerste doel na te gaan, welken invloed de moeder hier uitoefende. De proeven werden op de boerderij van de familie K. voortgezet. Moeder en kind bevonden zich in verschillende vertrekken (wij komen niet te weten of de deur open of dicht was). Wanneer v. Neureiter voor de oogen der moeder op een plaatje uit een A.B.C.-boek wijst, zoo roept het kind uit het zijkamertje dadelijk den naam van het afgebeelde voorwerp. Aanmoedigingen (!) staan niet aangegeven (pag. 47). Platen uit genoemd A.B.C.-boek worden echter ook „overgedragen", als men deze aan het 6-jarig broertje van Ilga toont. Volgens v. Neureiter had de knaap nauwelijks een blik op het hem getoonde geworpen, of Ilga gaf vanuit het zijkamertje reeds het goede antwoord (pag. 50) [6]). Eindelijk

---

4) Zie T. v. P., VIII, pag. 82.
5) Zie T. v. P., VIII, pag. 82.
6) Zie T. v. P., VIII, pag. 86.

gelukken v. Neureiter zelf eenige overdrachten. Eerst zwijgt het kind, als hij zich op de woorden, welke hij haar wil doen „opvangen", concentreert. „Terwijl ik mij ten slotte mismoedig afvraag, of het maar niet beter is het experiment te staken, en aanstalten maak het boek dicht te slaan, valt mijn blik toevallig op het woord „Bruhte", voorkomend in het leeslesje, waarvan ik den eersten regel zocht af te zenden. Op hetzelfde oogenblik roept het kind in het zijkamertje: „Bruhte". De ontvangst is dus gelukt — en dat terwijl ik geen plan meer had om af te zenden. Want op het oogenblik waarop ik het woord „Bruhte" las, verwonderde ik mij er over (hier volgt een beschouwing van filologischen aard, voor ons hier van geen belang, ten doel hebbend aan te toonen, dat v. Neureiter t.p. eerder het woord „Ligava" dan het woord „Bruhte" had mogen verwachten.) . . . . . Toen ik het woord „Bruhte" las, dacht ik dus niet meer aan afzenden. En hierdoor was nu juist voldaan aan een voorwaarde, waaronder de ontvangst veel kans van slagen heeft" (pag. 50) [7]).

Na deze ervaring tracht v. Neureiter bij het „afzenden" zich te „deconcentreeren" en thans gelukt het hem 6 van de 9 Lettische woorden over te dragen (pag. 52) [8]).

Zijn proeven, die voor een deel in tegenwoordigheid van onderscheidene personen genomen werden, leidden v. Neureiter en zijn medewerkers tot de overtuiging, dat zij getuigen waren van een paranormaal verschijnsel (overdracht van bewustzijnsinhouden op paranormale wijze), daar een optisch contact tusschen zender en ontvanger niet noodig was en „alle getuigen, die zich in de onmiddellijke nabijheid van den zender bevonden en nauwkeurig op diens gedrag acht gaven, niet in staat waren om bij hem (haar) lippenbewegingen te constateeren of geluiden te hooren" (pag. 35) terwijl andere afzenders (w.o. dan v. Neureiter zelf) er zorgvuldig op letten, dat zij geen lippenbewegingen maakten en het bovendien bleek, dat het niet goed is om zich te concentreeren op hetgeen men wil afzenden.

II. *De voortzetting van het onderzoek.* Het boekje van v. Neureiter werd in de wetenschappelijke wereld welwillend ontvangen (het feit ten spijt dat een groot aantal dagbladen het geval op een weinig wetenschappelijke wijze — men schreef over „een kind dat alles weet", „een boerenmeisje dat alle talen spreekt" — naar voren brachten). Zelfs geleerden, die tot dusverre weinig belangstelling voor de parapsychologie getoond

7) Zie T. v. P., VIII, pag. 86.
8) Zie T. v. P., VIII, pag. 87.

hadden, bleken voor dit geval interesse te hebben en zeiden, dat men hier nu eens met een geval van telepathie te doen had, dat op een exacte wijze kon worden bestudeerd. Inderdaad: indien de overdracht werkelijk zonder de tusschenkomst van de normale zintuigen tot stand kwam, zoo zou de parapsycholoog in Ilga K. een zeer interessante proefpersoon gevonden hebben — een proefpersoon bij wie de willekeurige overdracht van bewustzijnsinhouden langs anderen weg dan dien der normale zintuigen zoowat steeds gelukte (althans het korte-afstand-experiment) [9]). Juist de parapsycholoog weet, dat proefpersonen, bij wie het experiment „steeds" gelukt, uiterst zeldzaam zijn. Hij (de parapsycholoog) weet echter ook, hoe gemakkelijk men hier het slachtoffer wordt van allerlei fouten, die de zender (vaak zonder dat hij er zich van bewust is) begaat. Ik denk hier aan het „onbewuste fluisteren" [10]) en andere uitdrukkingsverschijnselen [11]).

Toen men mij het verzoek deed om het boek van v. Neureiter in het „Zeitschrift für Psychologie" te bespreken, was de eerste vraag welke ik mij stelde, of hier ook zooiets als onbewust fluisteren in het spel kon zijn. Toen Prof. v. Neureiter mij echter medegedeeld had, dat de proeven ook dan gelukten, wanneer de afzender zich in de geluiddichte isoleer-kamer van de radio-omroep te Riga bevond (en ik ook van Prof. Mensching, een der medewerkers van v. Neureiter inlichtingen over het onderzoek had gekregen), besprak ik het boekje gunstig, hoewel ik in deze bespreking nochtans de wenschelijkheid uitsprak, dat het onderzoek door een officieelen parapsycholoog zou worden voortgezet, opdat wij hier meer zekerheid zouden krijgen.

Van de zijde van het psychologisch laboratorium van de Universiteit van Bonn a. Rh. (in welk laboratorium sedert enkele jaren ook parapsychologische verschijnselen worden bestudeerd) stelde men zich met Prof. v. Neureiter in verbinding, met het doel hier tot een gemeenschappelijk onderzoek te komen, en vernam, dat intusschen onder leiding van Prof. Dahle (directeur van het psychologisch instituut te Riga) een Lettische commissie, welke zich ten doel had gesteld het geval Ilga K. nader te onderzoeken, was ingesteld. Leden van deze commissie waren natuurkun-

9) Bij de proefnemingen van v. Neureiter was slechts zelden een „reine telepathie-situatie", zooals deze door J. B. Rhine uitdrukkelijk en terecht verlangd wordt, verwerkelijkt. Dat is hier echter niet van zooveel belang.

10) Zie K. Krall: „Ueber „Unwillkürliches Flüstern" ", „Zeitschr. f. Parapsychologie", 1926, pag. 321.

11) Zie Ilse Benscher: „Zur Psychologie des Gedankenlesens", C. H. Beck, München, 1929.

digen, psychiaters, psychologen, vakkundigen op het gebied der geluidsleer — onder deze geleerden bevond zich echter niemand, die zich met parapsychologische problemen had ingelaten en op het gebied der parapsychologie zijn sporen verdiend had.

Men had een onderwijzeres belast met het permanente toezicht op het kind.

De leden van ons laboratorium werden nu, op zeer welwillende wijze, in de gelegenheid gesteld aan het verdere onderzoek deel te nemen. In de vier dagen, welke wij het kind te Riga tot onze beschikking hadden, konden wij echter niet tot definitieve gevolgtrekkingen komen. Het verschijnsel bleek aanmerkelijk te verschillen van datgene, wat wij, op grond van het boekje van v. Neureiter en de inlichtingen, welke men ons verstrekt had, verwacht hadden. De Lettische commissie stelde verdere onderzoekingen in en de verslagen van deze onderzoekingen werden mij, welwillend, ter beschikking gesteld. In een „Voorloopig bericht betreffende de uitkomsten van het onderzoek van het eigenaardige waarnemingsvermogen van het meisje Ilga K., Lettland" („Riga'sche Rundschau", 5 Juni 1937) stelt het comité vast, dat „het waarnemingsvermogen van Ilga berust op een gehoorresp. gezichtsvermogen, dat zich op een bijzondere wijze ontwikkeld heeft, alsmede op een contact, juister gezegd een actieve ondersteuning, welke de moeder (en ook andere „zendende" personen) haar acustisch en optisch verleenen."

Het komt mij voor dat niet alle leden van het comité deze uitspraak zonder eenig voorbehoud voor hun rekening wenschen te nemen — Prof. Dahle althans, die steeds op zeer voorkomende wijze bereid was om inlichtingen te verschaffen, deelde mij in een brief van 25 October 1937 (en ik kreeg toestemming van hem om dit schrijven te publiceeren) mede: „Tot op heden heeft het onderzoek nog niet veel anders opgeleverd dan de erkenning, dat het *grondkarakter* van het onderzochte verschijnsel van *acustische natuur* is. Dat echter in ons geval paranormale resp. telepathische momenten episodisch medegespeeld hebben, kan ik niet ontkennen. Dat is echter mijn persoonlijke meening." In het voorjaar van 1938 verwacht ik een rapport over het geval Ilga K. van de hand van Prof. Dahle; dit rapport zal ons nader omtrent de resultaten van het voortgezet onderzoek inlichten.

In het navolgende zal ik trachten, de onderscheidene phasen van het voortgezet onderzoek met zoovele bijzonderheden te schetsen, dat de lezer zichzelf een oordeel zal kunnen vormen over dit hoogst ingewikkelde ver-

schijnsel. Ik zal daarbij vooral den nadruk leggen op die waarnemingen, die mij voorloopig niet verklaarbaar schijnen met behulp van de hypothese van *hoorbare* hulpverleening van acustischen aard.

III. *Experimenten der Duitsche commissie.* Daar wij, op grond der inlichtingen welke ons verstrekt waren, moesten aannemen, dat de overdracht van een geluiddicht vertrek uit even goed gelukte, als wanneer proefleider en proefpersoon zich in elkaars nabijheid bevonden, zoo waren wij van meening, dat het ons niet moeilijk zou vallen aan te toonen, dat hier telepathie in het spel was. Toen wij derhalve onze voorbereidingen voor het onderzoek troffen stond ons het onderzoek van bepaalde *parapsychologische* problemen voor den geest. Op grond van hetgeen wij over het geval Ilga K. gelezen hadden was de meening bij ons ontstaan, dat bij deze proefpersoon het vermogen nu eens niet aan den bekenden onberekenbaren eb en vloed onderworpen was, hetgeen ons onderzoek zeer vergemakkelijken zou. Wij stelden ons voor het probleem van het rapport tusschen zender en ontvanger te bestudeeren; wij wilden den „Aktionsradius" der onderscheidene zenders nagaan, den reactie-tijd bij de overdracht-situatie meten met behulp van psychophysische meetmethoden. Zoo wilden wij (daarbij voorloopig afziende van een „reine telepathie-situatie"), met een daarvoor speciaal geconstrueerd automatisch projectie-apparaat, voor den zender woorden, platen enz. laten verschijnen (die door derden zouden worden uitgekozen). Op het oogenblik, waarop de zender zijn woord (plaat) voor zich kreeg, zou een lamp licht gaan verspreiden. Door een filmopname van het kind te maken, zou men aan de lengte van de strook (de transportsnelheid is bekend) den tijd te weten kunnen komen, welke er verloopen was tusschen het oogenblik waarop de lamp begon te gloeien (het oogenblik waarop de zender zijn woord voor zich kreeg) en dat, waarop het kind het woord, dat afgezonden werd, uitsprak (eerste mondbeweging). Wij wilden nagaan (door den afstand tusschen zender en ontvangster steeds te vergrooten) of de afstand ook van beteekenis was voor het welslagen der proeven en of deze ook op den reactie-tijd invloed uitoefende. In het bijzonder interesseerde ons de vraag, of perifere bewustzijnsinhouden gemakkelijker overgedragen werden dan centrale [12]). Ten einde dit te kunnen nagaan hadden wij ons in het bezit gesteld van platen waarvan te verwachten viel dat zij dadelijk de aandacht van den zender zouden trekken („einen

---

12) Men denke hier aan de ervaring van v. Neureiter met het woord „Bruhte". Zie voorts W. H. C. Tenhaeff: „Over telepathie van het centrale bewustzijn, van de randzône en van het voorbewuste", T. v. P., II, pag. 189.

„zentralen" Blickfang besassen") — dit is te verwachten van een gemakkelijk te begrijpen, opvallende teekening — en die voorts, aan den rand, een woord vertoonden, waarvan aangenomen kon worden, dat het eerst perifeer (en daarna pas centraal) gezien zou worden [13]). Ten slotte zou de voor de denkpsychologie zoo belangrijke vraag behandeld worden, of een afzender, die geen woord Lettisch kent (de eenige taal welke Ilga spreekt), met het meisje in contact kon worden gebracht. Onze bedoeling was na te gaan, of een afzender (hij zou daarbij gebruik moeten maken van een A.B.C.-boek) die, b.v., een aap voor zich zag en daaraan in *zijn* taal dacht, het meisje in *haar* taal aan een aap kon doen denken (aap kon doen zeggen). Het scheen ons toe, dat de eigenaardigheid van het kind, om slechts woordvoorstellingen, geluidscomplexen dus, zonder den zin daarvan te begrijpen, na te praten, zeer weinig kans bood op het gelukken van een dergelijke proefneming. Het A.B.C.-boek bood, naar onze meening, betere kansen. Daar wij begrepen, dat het onderzoek verre van gemakkelijk zou zijn, hechtten wij groote waarde aan zoo objectief mogelijk gemaakte verslagen, film- en geluidsopnamen. Later zouden wij een en ander onderling met elkaar kunnen vergelijken, hetgeen ongetwijfeld de objectiviteit van ons eindoordeel ten goede zou komen.

De proeven werden in Juli 1936 genomen in een zaal van het omroepgebouw te Riga [14]). Met behulp van kleeden en gordijnen bouwden wij een cel, welke wij zoo inrichtten, dat wij van uit deze cel het kind en anderen, zonder dat zij zich daar bewust van waren, konden observeeren en filmen. Alles werd in het werk gesteld om het kind door de nieuwe aanwezigen en de toestellen niet te verschrikken.

Wij begonnen (om ons te orienteeren) met een korte-afstands-proef. Moeder en kind in de cel, van elkaar gescheiden door een scherm. Met behulp van onze toestellen registreerden wij alles. De moeder kreeg tot opdracht uit een bakje, dat kaarten bevatte waar Lettische woorden op

---

13) „Men kan zich de rol van centrum en peripherie van het netvlies dus als volgt denken: de peripherie ontdekt, het centrum neemt waar. Deze tegenstelling werd reeds door Exner gemaakt en wordt wel algemeen als juist aangenomen." (T. Bast: „Tachistoscopische schijnbewegingen bij centraal en peripheer zien", Amsterdam, 1928, pag. 11). T.

14) Het psychologisch instituut te Bonn werd door het Duitsche ministerie van onderwijs financieel gesteund voor dit onderzoek. Een bewijs, dat ook in Duitschland, van officieele zijde, belangstelling voor deze vraagstukken begint te ontstaan. Leden van de Duitsche commissie waren: Prof. Rothacker, directeur van genoemd instituut, Prof. Mensching, medewerker van v. Neureiter en directeur van het seminarium voor godsdienstwetenschappen te Bonn, Dr. Dubitscher als vertegenwoordiger van het „Reichsgesuadheitsamt" en ik als proefleider.

geschreven stonden (deze kaarten waren door een derde gereed gemaakt, terwijl zij bovendien „geschud" waren), een kaart te nemen, deze kaart vervolgens zoo te houden, dat zij op de film verscheen en daarna te trachten het woord af te zenden. Bij het kind zat een assistente, die haar aanteekeningen maakte op een lei, welke zij eveneens aan de camera toonde. In de meeste gevallen gelukte de overdracht, maar de moeder moest het kind meer dan eens aansporen met de woorden: „Nu, denk na", „zeg het goed", „nu gaan we verder" enz..

Ilga sprak op een eenigszins zingende wijze, vaak ongeduldig, de woorden in lettergrepen na. Wij merkten daarbij op, dat de lippen der zeer motorische vrouw (die wij maar niet aan het verstand konden brengen dat zij zich volmaakt rustig moest houden en niets moest roepen) meestal synchroon mede bewogen, zonder dat zij daarbij echter geluid uitbracht (wij konden dit althans niet hooren). In één geval vond de overdracht van het woord „Saulite" (zonnetje) zoo snel plaats, dat er voor de moeder geen aanleiding bestond om een uitroep te doen. Het hiervan aanwezige geluidsverslag („Tonprotokoll") bevat geen hoorbaren acustischen bijstand.

Ilga, die heel licht vermoeibaar, grillig en zeer verwend was (men had haar er aan gewend, dat zij voor haar praestaties onmiddellijk eenig „loon" ontving), moest steeds door een list er toe gebracht worden zich verder als proefpersoon ter beschikking te stellen. De Lettische commissie had een aardig spel bedacht, waarvan zij zich bij vroegere proefnemingen (waarvan wij helaas te laat kennis kregen) bediend had. Men had een aantal doosjes met kleine geschenken gereed gemaakt. De moeder moest aan den inhoud van deze doosjes denken. Na de proefneming kreeg het kind het doosje in handen, mocht het openen en den inhoud behouden, indien zij goed „geraden" had. Dit spelletje viel in den smaak van het kind en vergemakkelijkte het onderzoek. Het spreekt wel vanzelf, dat een dergelijk onderzoek den parapsycholoog heel wat redenen tot critiek geeft, maar men moet in dergelijke proeven slechts voorproeven zien en zij waren dan ook slechts als zoodanig bedoeld en hadden geen ander doel dan de onderzoekers in de gelegenheid te stellen zich eenigermate te oriënteeren met betrekking tot hetgeen hier plaatsvond.

In tegenstelling tot de meeste andere onderzoekers van het geval Ilga K. (personen die van parapsychologisch onderzoek over het algemeen zeer weinig afwisten) was ik de meening toegedaan, dat wij moesten uitgaan van het denkbeeld, dat hier telepathie in het spel was. Van het bestaan der telepathie ben ik op grond van eigen en anderer onderzoe-

kingen overtuigd geraakt en het scheen mij nu toe, dat het het eenvoudigste was te doen alsof Ilga K. een telepathe ware en dan verder op de meest afdoende wijze trachten aan te toonen, dat dit ook inderdaad het geval is. Ten einde het bewijs te leveren dat mijn werkhypothese juist was, moest ik het daarheen weten te leiden, dat vast kwam te staan dat de afzender op geenerlei wijze acustische hulp verleende.

De afstand tusschen de moeder en Ilga werd nu langzaam vergroot. De resultaten bleven dezelfde, maar wij konden niet verhinderen, dat de moeder het kind op de bekende wijze bleef aansporen. Ten slotte werd de moeder in een geluiddichte kamer gebracht. Het spreekt wel vanzelf, dat wij de uitkomsten van deze proefneming met bijzondere belangstelling tegemoet zagen. Als deze proeven gelukten, zouden wij een belangrijk eind gevorderd zijn; het vermoeden dat Ilga een telepathe is, zou dan al zeer gewettigd wezen. De commissie was van meening, dat de door haar genomen proeven (waarbij de moeder zich in het geluiddichte vertrek bevond) niet gelukt waren (althans geen resultaten hadden opgeleverd welke aanleiding zouden kunnen geven om aan te nemen dat hier telepathie in het spel was). En inderdaad: reeds bij het „zenden" met geopende deur reageerde het kind al niet meer. Meer dan eens zeide het meisje: „Ik kan niets hooren. Hoe kan ik nu iets zeggen als ik niets hoor." Zoodra de moeder het kind echter aanspoorde (waarbij zij haar stem verhief) om iets te zeggen, gelukten de proeven wederom. Toen men echter de deur van het vertrek sloot, protesteerde Ilga, en de overdracht bleef uit.

Met een luidspreker-verbinding tusschen moeder en kind gelukten de proeven wederom — maar het kind hoorde de moeder, door middel van den luidspreker, nu ook weer aanmoedigen. Indien de luidspreker, even voordat het woord aan de moeder werd getoond, uitgeschakeld werd, zoo bleef Ilga stom, of zeide dat zij niets kon zeggen. Nu is het zeer zeker mogelijk, en psychologisch heel goed te begrijpen, dat de aanmoedigingen en de hulp, welke de Lettische commissie reeds aan een nader onderzoek was gaan onderwerpen, voor het kind noodig waren om in *een psychisch rapport* met de moeder te geraken, zonder dat dit tevens zeggen wil, dat op eenigerlei wijze het te zenden woord in de aanmoedigingen gegeven is. Met deze mogelijkheid dient ook dan nog rekening te worden gehouden wanneer wij weten dat de moeder, die zeer weinig zelfbeheersching bezat, van tijd tot tijd hoorbaar de beginletter van de volgende lettergreep uitsprak en b.v. riep: „nu saki, nu „k"" als het woord, dat afgezonden moest worden, „kupite" was. Wij trachtten nu door middel van een

kunstgreep hier een nader onderzoek in te stellen. De uitroepen van de moeder (aanmoediging en hulp) werden, bij gelegenheid van een proefneming waarbij de moeder afzendster was, met behulp van onze dictaphoon opgenomen. Bij een overdrachtsproef lieten wij de moeder (die in de geluidsvrije kamer zat) met het kind spreken door middel van een luidspreker. Op het oogenblik waarop wij de moeder het woord toonden dat zij moest afzenden, verbraken wij echter de verbinding tusschen moeder en kind en brachten daarvoor in de plaats (zonder dat het kind dit wist) een verbinding tusschen het kind en de „kunstmoeder" tot stand. Wij hebben helaas een gering aantal proeven met de ingeschakelde „kunstmoeder" kunnen nemen, daar ons toestel storingen ondervond van de uitzending, die op dat oogenblik begon. Ilga meende, dat zij met haar moeder in contact bleef (merkte dus niets van de omschakeling). Zij was echter niet in staat het woord, waaraan de moeder op dat oogenblik dacht, op te vangen. Zij zeide echter ook niet het woord waarop de aanmoedigingen van de moeder betrekking hadden. Wij konden derhalve uit de proeven geen conclusie trekken. Nochtans waren wij van meening, dat het zeer aanbevelenswaardig was om, wanneer het kind de aanmoedigingen nu eenmaal noodig bleek te hebben, deze aldus te geven — het kind hoorde haar moeder dan (indirect) spreken en hetgeen de moeder zeide had geen betrekking op het woord waaraan de moeder op dat oogenblik dacht. Van bijzonder belang was de vraag, of Ilga nu ook uit de dictaphoonhulp dat woord kon hooren, waarop deze hulp betrekking had. Een der meest verrassende en belangrijkste uitkomsten der latere proefnemingen der Lettische commissie, die met den truc der „kunstmoeder" verder heeft geëxperimenteerd, is wel, dat het meisje eenige malen het woord heeft uitgesproken, waarop de dictaphoon-hulp betrekking had. Ik kom daar nog op terug.

De acustische aanmoedigingen, bevestigingen en verbeteringen, welke de moeder meestal tijdens de overdracht gaf, werden aan een nauwkeurige analyse onderworpen. Wij konden toen slechts in een gering aantal gevallen vaststellen, dat de moeder, hoorbaar, den beginletter of enkele lettergrepen van het woord, dat zij moest afzenden, in haar aanmoedigingen enz. mengde [15]).

Wij konden daarentegen meestal met zekerheid vaststellen, dat de moeder, synchroon met de in lettergrepen onderverdeelde antwoorden van

15) Daar wij zelf de landstaal niet kennen, waren wij hier vooral op den tolkendienst van onze Lettische collega's aangewezen.

Ilga, de lippen bewoog, zonder dat, enkele uitzonderingen daargelaten, een eigenlijk fluisteren kon worden vastgesteld. Deze lipbewegingen kwamen vooral dan bij de moeder voor, wanneer het kind, samen met de moeder, uit een boek „las" (waarbij het kind in de meeste gevallen heelemaal niet naar den tekst keek). Bij dit „lezen" schommelde het kind, dat zeer weinig geïnteresseerd scheen, zoo'n beetje op haar stoel heen en weer. Soms sprak het kind, zonder dat de moeder het met een krachtig „uitgestooten" „ja" tot verder „lezen" behoefde aan te zetten, van drie tot vier lettergrepen vlot achter elkaar uit. De moeder, die met haar wijsvinger de woorden aanwees, vertoonde daarbij echter duidelijke lippenbewegingen. Toen men probeerde haar mond met behulp van een doek te verbinden, protesteerde Ilga en snikte: „Zoo zie je er uit als een aap."

Van belang was een proef, waarbij het woord „bumbina zala" (groen balletje) moest worden afgezonden — het kind zeide toen „lo-ti-da", hetgeen (een beetje misvormd) het Lettische synoniem voor balletje is. De moeder riep: „zeg anders hetzelfde", en de onderwijzeres van het kind, die ons opmerkzaam maakte op een aantal gevallen welke niet verklaard kunnen worden met behulp van de theorie van de hyperaesthesie en het onbewuste fluisteren, gaf schriftelijk de verklaring af, dat het meer dan eens voorkwam, dat Ilga niet het afgezonden woord zeide, maar een synoniem, b.v. in plaats van spickas (lucifers) cerkugini enz..

Van belang was ook een geval, waarbij een afzender en ontvanger zich op een afstand van 16 M. van elkaar bevonden en de overdracht nochtans gelukte. Bij deze gelegenheid gelukte het de aanmoedigingen door de onderwijzeres te laten geven, terwijl de moeder zich, zichtbaar, veel moeite gaf om zich rustig te houden. De moeder had van mij een briefkaart te zien gekregen, waarop een „8" stond. De kaart werd verstopt en Ilga moest nu „raden" waar de kaart was. Ilga zeide, na de derde, haar door de onderwijzeres gegeven, aanmoediging: „kar-ti-na." Er dient hier bij gezegd te worden, dat de assistente, welke de moeder observeerde, meende, dat zij de moeder k-m hoorde zeggen. Ik gaf daarop de moeder te verstaan, dat ze ook de „8" moest zenden, terwijl anderen het kind reeds vroegen, waar de kaart te vinden was. Ilga zeide „Moeder denkt niet zoo" en verder wilde (of kon) zij niets zeggen.

Uit deze (door tijdgebrek helaas te gering in aantal zijnde) proeven kon onze commissie, na overleg gepleegd te hebben met de Lettische commissie, slechts de conclusie trekken, dat het kind ongetwijfeld over een buitengewoon waarnemingsvermogen beschikte, maar dat dit vermogen slechts functioneerde,

zoolang het kind de zendende persoon kon hooren. De onderscheidene waarnemers hielden er verschillende denkbeelden op na met betrekking tot den aard der overdracht. Daar deze meeningen alle heuristische gezichtspunten voor een verder onderzoek vormden, lijkt het mij gewenscht, deze meeningen hieronder te laten volgen.

Eerst echter nog eenige waarnemingen en experimenten, die ik in tegenwoordigheid van de onderwijzeres en (voor een deel) van den medicus Dr. K. in R., de woonplaats van het kind, kon nemen. Het kwam mij n.l. van belang voor, een onderzoek te doen plaatsvinden in de omgeving waar het kind zich thuis voelde. Bij dit onderzoek wilde ik er naar streven, dat het zooveel mogelijk werd aangepast aan de situatie van het oogenblik. Als doel van het onderzoek gold na te gaan, in hoeverre de acustische hulp hier een rol speelde, ten einde hierdoor een aanwijzing te krijgen, die van nut zou kunnen zijn voor het verdere onderzoek. Niet slechts het gedrag der moeder, maar ook de instelling van het kind moest worden onderzocht. Hoe zou Ilga reageeren op opzettelijk voorfluisteren der „op te vangen" woorden ? Ten einde deze vraag te kunnen beantwoorden, werden overdrachtsproeven genomen, waarbij wij als volgt te werk gingen :

1. namen wij eenige proeven, waarbij de afzender de lippen krachtig op elkaar moest klemmen. Vervolgens

2. kreeg de moeder tot opdracht het woord opzettelijk zacht te fluisteren. Ten slotte

3. moest zij het woord opzettelijk zacht fluisteren, maar daarbij ook op de gebruikelijke wijze aanmoedigen („zeg het maar", „denk goed na", „zeg het nu goed" enz.).

De moeder zat bij deze proeven met haar rug naar Ilga toegekeerd, 3 M. van haar verwijderd ; haar mondbewegingen werden door mij gecontroleerd.

Bij de overdracht van het woord „Dumi" (met de thans bekende instructies) gebeurde het volgende : Bij 1. zeide Ilga verwijtend : „Ik hoor heelemaal niet wat moeder denkt." Bij 2. zeide zij, levendig protesteerend : „Je oehoet als een uil." Toen de onderwijzeres haar vroeg, of zij het woord nu wist (aan Ilga was een belooning toegezegd indien zij het goed raadde) antwoordde het kind : „Neen, ik hoor, maar ik versta het woord niet. Moeder bromt als een uil." Bij 3. zei het kind, op de van haar bekende, zingende wijze, eerst du — mu, daarna du — bit en toen, opeens, klaar en duidelijk, du—mi. Bij alle verdere proeven kregen wij nu hetzelfde verloop. Dit gaf toch wel aanleiding om te besluiten, dat het kind *niet op*

nauw hoorbaar fluisteren was ingesteld, dat het, integendeel, zich eerder verzette tegen het luisteren naar de fluisterspraak, zelfs al wist het dat goed hooren beloond werd. Andere waarnemingen bevestigden, hetgeen overigens reeds in Riga was geconstateerd (maar door de veelheid der meeningen onvoldoende duidelijk aan den dag getreden): bij een proef „in drie etappen", waarbij moeder en kind zich in twee verschillende vertrekken bevonden, maakte het kind met een emmer, welke het als belooning had gekregen, zoo'n spektakel, dat de onderwijzeres de aanmoedigingen der moeder nauwelijks kon verstaan. Nochtans werd het getal 333 goed overgedragen. (Het kind zeide „tris-tris-tris", zooals men dit van haar gewoon was).

Proefnemingen met het kleine broertje als zender, die volgens het verslag van v. Neureiter goed gelukt waren [16]), leverden bij ons geen resultaat op. Dit bewijst wel, dat de verschijnselen niet constant waren.

Het is evident, dat (waar wij hier toch, naar het zich aan liet zien, met een verschijnsel van gecompliceerd karakter te doen hebben) op zich zelf staande waarnemingen, bij welke geen *hoorbare* acustische (en natuurlijk ook geen optische) hulp kon worden geconstateerd (en dat ondanks de zeer scherpe contrôle van de zijde van den proefleider), van bijzondere beteekenis waren. Slechts door een nauwkeurige analyse van dergelijke op-zich-zelf-staande gevallen („Einzelfälle"), die v. Neureiter, naar het schijnt, in tamelijk groot aantal heeft kunnen constateeren, kan men het gevaar dat men een voorbarige conclusie trekt, ontloopen. Het is begrijpelijk, dat sommigen er toe gekomen zijn aan te nemen, dat hier „slechts" onbewust fluisteren in het spel is — die conclusie ligt voor de hand als wij denken aan de lipbewegingen der moeder, de korte-afstands-proeven, de aanmoedigingen enz.. (Neiging tot generaliseeren en tot toepassing van het eenvoudigheidsbeginsel dragen er ook toe bij dat men hier van hyperaesthesie gaat spreken. T.)

Nu kan het niet ontkend worden, dat de acustische hulp hier een groote rol speelt. Het onderzoek heeft dit uitgewezen. Of daarnaast echter ook niet andere wijzen van overdracht — onderdrempelige of echte paranormale — een rol spelen is een vraag, die ik niet gaarne ontkennend zou willen beantwoorden. Zoo gaf het mij te denken toen mij bleek, dat van een viertal proeven, waarbij aan de moeder platen getoond werden, er twee gelukten, zonder dat de onderwijzeres en ik de moeder ook maar iets hoorden zeggen. Ook gaf zij geen optische teekenen. Een plaat gaf een hond met jongen te zien. Daaronder stond, in het Lettisch, geschreven: „Onze hond Meders met jongen". De moeder zeide, dat zij probeerde

16) Zie T. v. P., VIII, pag. 86.

„Suns" (hond) af te zenden, dat echter op hetzelfde oogenblik het kind „Kuçens" (het jonge) zeide. Opvallend was, dat getallen meermalen dadelijk, en zonder eenige hoorbare hulp, werden overgedragen [17]), zoodat men wel kan begrijpen, dat v. Neureiter zich door zulke resultaten zoo liet beïnvloeden, dat hij bij andere de rol van de aanmoedigingen en de hulp onderschatte. Onder de gevallen, welke in bijzondere mate onze aandacht trekken, dient ook een spontane waarneming vermeld te worden. Bij een proefneming begon Ilga plotseling te huilen en snikte : „Ik wil niets zeggen, ik wil niets zeggen, de onderwijzeres wil vertrekken, daarom wil ik niet". De onderwijzeres was inderdaad van plan, dien avond naar Riga te vertrekken. Zij had dit voor Ilga geheim gehouden, daar zij wel wist, dat dit het kind verdriet zou doen en dat haar vertrek daarom de proeven negatief zou beïnvloeden.

Een herhaling van de „leesproef" met den eersten onderwijzer van het kind, den man die het eigenaardige vermogen van het meisje ontdekt zou hebben, toont aan, dat deze onderwijzer hoorbaar fluistert. Ilga, zichtbaar beschroomd, reageert echter niet.

IV. *De „instelling" van den waarnemer.* De methodische gezichtspunten voor een voortgezet onderzoek van het geval Ilga K., die door de onderscheidene leden der commissie waren opgesteld, waarbij zij gebruik maakten van de gegevens, welke het onderzoek tot dusverre verstrekt had, verschilden onderling zeer. Uit deze gezichtspunten bleek duidelijk hoe degene, die ze opgesteld had, in principe stond tegenover dergelijke psychologische grensverschijnselen. Vast stond, dat de overdracht slechts plaatsvond, zoolang het kind de zender kon hooren. Nu waren er gevallen (en zij waren volstrekt niet zoo heel erg gering in aantal) waarbij de overdracht zonder hoorbare aanmoedigingen en hulp tot stand kwam. De waardeering van deze gevallen door de onderscheidene waarnemers hing af van de werkhypothese, waardoor de beoordeelaar zich liet leiden. Er waren er die zich bepaalden tot de duidelijk hoorbare hulp. Volgens hen zou men slechts tot een bevredigende verklaring van het geval komen wanneer men de aanmoedigingen, en eventueel ook hetgeen de moeder fluisterde, phonetisch analyseerde. Anderen — hoezeer ook overtuigd dat men met een verschijnsel van acustischen aard te doen had — waren de meening toegedaan, dat het kind in staat was op prikkels te reageeren, waarop een normaal-hoorend individu niet meer reageert

17) Belangstelling voor data is bij zwakzinnigen bij herhaling waargenomen (kalenderaars). Het is mogelijk dat hier een eenzijdig gerichte belangstelling een rol speelt. T.

(„unterschwellige Reize") ofschoon zij het daarbij ook waarschijnlijk achtten, dat het woord, dat de moeder moest „afzenden", soms reeds door het kind in de aanmoedigingen gehoord werd (het kind hoorde dat woord uit de aanmoedigingen uit). Een natuurkundige, die ook aan het onderzoek der Lettische commissie had deelgenomen, opperde de meening, dat het kind het woord misschien opving in den vorm van een ultra- of infra-acustische golf. Misschien moest men ook aannemen, dat het kind lette op de ademhaling der moeder en daaruit het woord te weten kwam. Een deel van het woord kon het kind misschien reeds uit de aanmoedigingen te weten komen. Dat wij dit niet konden zou dan resulteeren uit het feit, dat wij geen „ingewijden" waren, d.w.z. niet ziellijk met de moeder verbonden waren, gelijk het kind, dat zeer aan de moeder verknocht was. Deze natuurkundige, die belangrijke aanwijzingen heeft weten te geven, zag in de telepathie een *directe* ziellijke verbinding (in tegenstelling met de *indirecte* ziellijke verbinding, welke volgens hem, hier zeer waarschijnlijk in het spel was). De *directe* ziellijke verbinding (telepathie) moest, volgens hem, beschouwd worden als een manifestatie van de „vierde" dimensie van de „ware" ruimte en hij kon niet aannemen, dat deze hier aanwezig was. De bekende fysioloog Abderhalden, die Ilga in haar woonplaats bezocht, sprak het vermoeden uit, dat het kind op ongemeen kleine verschillen in de spraak van de moeder en andere personen reageerde. Hij is er vast van overtuigd, dat de moeder geenszins opzettelijk hulp biedt en is verder van meening, dat het kind zeer waarschijnlijk haar aandacht daarom geheel op haar gehoor heeft geconcentreerd, omdat andere gaven haar ontbreken [18]).

Terwijl Prof. Rothacker de meening was toegedaan, dat wij eerst eens dienden na te gaan in hoeverre hier van hyperaesthesie sprake kon zijn, was ik van meening (op grond van hetgeen ik bij het kind in haar eigen omgeving had opgemerkt) dat we toch eerst nogeens moesten trachten na te gaan of hier telepathie in het spel was. Dit moest onder ideale omstandigheden geschieden en het kwam mij voor, dat dit zoo moeilijk niet zou zijn. Ik stelde allereerst voor een herhaling van de proefnemingen met de „kunstmoeder". Bij het inschakelen van de „kunstmoeder" moest dan de moeder uitgeschakeld worden (geïsoleerd worden). Bij proefnemingen op korten afstand zou de mond van de moeder met melk gevuld moeten zijn. Dit zou ons de gelegenheid schenken om ook maar de geringste lippenopening dadelijk te kunnen vaststellen. Vanzelfsprekend bleef aan onze commissie de grove acustische hulpverleening, die wij bij herhaling konden vaststellen, niet verborgen.

18) Adler zou hier spreken van een overcompensatie. T.

V. Proefnemingen van de Lettische commissie. De Lettische commissie zette in December 1936 en in April 1937 haar proefnemingen met Ilga voort, waarbij zij zich verzekerde van de medewerking van een deskundige op het gebied der geluidsleer (g.d.) en een deskundige op het gebied van het onderwijs aan doofstommen (d.d.). Het doel van dit onderzoek was *de rol der hoorbare acustische hulp* vast te leggen. Ik neem een voorbeeld uit het protokol van 14 December 1936. Men had den navolgenden zin gekozen om aan de moeder ter „afzending" te worden voorgelegd: „Ilgai Rīgā iet labi, vina vēl nebrauks uz maju". (Het gaat Ilga in Riga goed, zij zal nog niet naar huis gaan). Ilga zit op een afstand van 5 M. van haar moeder. Moeder en kind zitten met de ruggen naar elkaar toe gekeerd. De beide deskundigen letten nauwkeurig op de moeder. Volgens het protokol van de Lettische commissie verliep de proefneming als volgt:

M. „Nu begin, begin nu te lezen."
I. „Iel — ga (lacht) Ilga."
M. „En wat volgt er dan?"
I. „Riga."
M. „Goed."
I. „ir laba" (is goed).
M. „Begin nu van voren af aan te lezen."
I. „Ilga Riga ir laba" (Ilga is in Riga goed). (Dit zegt zij vlot).
M. wekt het kind op om verder te spreken.
I. „vina ve-l ne-bus" (zij zal toch niet zijn).
M. onderbreekt Ilga, en in haar aanmoediging is „br" te hooren. Ilga schijnt dat echter niet op te merken.
I. „ne-bu".
M. herhaalt het begin van den zin. Ilga herhaalt den zin en voegt er er nog bij:
I. „ma-jas."

Aan het slot van de proefreeks, waaraan deze proefneming ontleend is, merkte de g.d. op, dat na elk woord van aanmoediging dat de moeder sprak, de beginletter van de volgende lettergreep door haar (de moeder) werd gezegd, b.v. ta/d, ta/n enz.. Dat het meisje moeite deed om te hooren wat de moeder zeide, zou blijken uit het feit, dat het niet een heel woord, maar enkele klanken of lettergrepen van het woord herhaalt. Deze bewering is stellig eenigermate in tegenspraak met hetgeen ik hierboven aan het protokol ontleende. Wij vinden daarin wel aangegeven, dat in de aanmoediging van de moeder „br" te hooren was (waarop Ilga niet reageerde), maar waarin wij de door de g.d. zoo nauwkeurig gehoorde beginletters niet aantreffen. Bij het lezen van een Duitschen tekst (waarbij het kind

zich gedroeg als boven beschreven) geeft de moeder de gewone aanmoedigingen: „verder", „ja", „nu goed". Terwijl de g.d. vaststelt, dat de moeder aan elke volgende vokaal of medeklinker den eersten klinker toevoegt, zegt de natuurkundige in zijn verslag, dat hij zijn aandacht geconcentreerd heeft op de aanmoedigingen van de moeder bij het lezen en daarbij heeft vastgesteld, „dat Ilga's antwoorden veel meer inhouden dan op grond van de uitkomsten van phonetisch onderzoek der aanmoedigingen te verwachten valt. Nu en dan stoot Ilga woorden uit, die oogenschijnlijk door geen aanmoedigingen worden voorafgegaan. Het is alsof zij kwamen aanvliegen, want alles vindt zeer snel plaats." Toen de moeder in de geluiddichte kamer gebracht werd, bleek de d.d., zonder de moeder te hooren (hij keek door een glas-ruit), in staat te zijn de verschillende woorden, welke zij afzond, van haar lippen af te lezen. Dit bewijst, dat men hier moeilijk van een overdracht van „gedachten" kan spreken, maar dat de gedachten der moeder begeleid werden door spraakbewegingen (ideo-motorisch principe). Daar een optisch contact tusschen moeder en kind niet noodzakelijk was (het kind behoefde de moeder niet te zien om de „overdracht" te doen slagen) zoo zullen wij ons hier niet verder inlaten met de vraag, in hoeverre het kind zich bediende van de *zichtbare* mondbewegingen van de moeder.

Bij proefnemingen, waarbij de afstand tusschen moeder en kind meer dan 10 M. bedroeg (Dec. 1936 en April 1937), en waarbij er onderscheidene waren, waarbij Ilga en haar moeder elkaar niet konden zien, gaf de moeder zooveel hulp, dat het niet alleen gelukte, het woord dat afgezonden werd uit de verleende hulp te weten te komen, maar onderscheidene aanwezigen wisten reeds, voor dat Ilga dit wist, welk woord de moeder onder de oogen had. Ik zal hier nu niet in bijzonderheden treden met betrekking tot deze proeven (binnenkort zal men de desbetreffende publicatie van Prof. Dahle kunnen lezen), daar ik hier slechts melding wil maken van die proeven, waarbij de acustische analyse (volgens mij) de overdracht niet of niet voldoende scheen te verklaren.

Uit het slotrapport van de beide deskundigen blijkt, dat de moeder, tijdens de zending, zekere spraak-bewegingen maakt. Van deze bewegingen waren vooral die van lippen en onderkaak te zien. Bewegingen van de tong kon men niet vaststellen, daar de mond gewoonlijk slechts een weinig geopend was, maar men kon wel afleiden uit den spanningstoestand van de gezichts- en halsspieren en de bewegingen van het strottenhoofd, dat de tong zich niet in rust bevond. Als de moeder zich op korten afstand van het kind bevond, dan was het begin van elke lettergreep te hooren. Begon de

lettergreep met een medeklinker, dan was dat begin al bijzonder duidelijk te hooren. Na elke lettergreep welke het kind raadde, zoo schrijft de g.d., zeide de moeder „ja" of „nu", en verbond daaraan dan direct den medeklinker van de volgende lettergreep. Uit dezen medeklinker was dan gewoonlijk, voor wie goed wist te luisteren, ook wel iets met betrekking tot den volgenden klinker te weten te komen. Op grond van deze waarnemingen komt de g.d. tot de meening, dat het kind geluidskomplexen nabootst, die zij „op de een of andere wijze, het gemakkelijkst wel met het gehoor, opgevangen heeft". Een reeks spontane gezegden van het kind pleiten voor deze meening, b.v.: „Moeder heeft het begin en het slot goed gezegd, in het midden kon ik echter niets hooren".

Een groot aantal zeer zorgvuldig genomen proeven werden genomen met behulp van de kunstmoeder. De stem, welke uit den luidspreker klonk, bracht het kind in verrukking. Zooals wij in het rapport van de Lettische commissie kunnen lezen, kroop het kind letterlijk in het toestel en sprak tegen het apparaat als tegen de moeder zelf. „Let op, hoor je dan niet wat ik zeg?" enz..

Voor de beoordeeling van deze proeven is het van belang te weten, of de personen, die bij deze proeven protokolleerden, de woorden kenden, waarop de aanmoedigingen betrekking hadden (telepathie van derden als foutenbron). Uit het verslag der proefnemingen viel dat niet op te maken en daarom wendde ik mij tot Prof. Dahle om inlichtingen. Hij deelde mij mede, dat niemand der protokollanten wist in welke volgorde de woorden gegeven waren. Daar ik dit experiment steeds als zeer leerzaam (en tot op zekere hoogte als beslissend) beschouwde, zou ik er met nadruk op willen wijzen, dat Ilga werkelijk hier en daar het woord uitgesproken heeft, waarop de hulpverleening betrekking had. Zoo zeide zij eens duidelijk „pātage" (zweep), „vabole" (kever), „kakatis" (katje), „cūka" (zwijn) e.a.. Prof. Dahle deelde mij mede, dat de acustische hulp der moeder gewoonlijk door de protokollanten (3 personen) voldoende duidelijk verstaan werd, *maar dat er ook gevallen waren waarin dat niet gelukte.*

Dit laatste feit schijnt een anderen waarnemer, die echter geen lid van de commissie was, geïmponeerd te hebben. Wij moeten hierin, volgens hem, een opmerkelijk kenmerk van de proefnemingen met de „kunstmoeder" zien. De medicus, die v. Neureiter op het geval Ilga opmerkzaam gemaakt had, schreef n.l., onder den indruk van deze proeven (die hem overtuigd hadden van het feit dat de overdracht op de een of andere wijze van acustischen aard was), het navolgende [19]):

19) In een brief, welke niet als wetenschappelijk verslag bedoeld was.

„...... nadat men zoo een groot aantal woorden had afgezonden (de schrijver heeft hier het oog gericht op de proefnemingen waarbij men de kunstmoeder had ingeschakeld) gingen wij zelf naar de gramofoon-platen luisteren, waarbij ook ons bleek, dat de door allen verwachte beginletter niet gehoord kon worden. En nu plaatsten wij Ilga voor de gramofoon-plaat, waarbij haar gezegd werd, dat zij haar moeder door den luidspreker zou hooren spreken. En nu gebeurde iets dat ik niet had kunnen verwachten — Ilga begon inderdaad een geheele reeks van woorden, of ook slechts lettergrepen, op verrassend juiste wijze weer te geven. Zij deed dit bij plaatsen van de plaat, waar men, behalve de aanmoedigingen van de moeder, absoluut niets kon hooren, dus niets van de beginletter...... Ik liet mij nu de platen,......, met behulp van een versterker, voordraaien, waarbij het dan zoover kwam, dat de versterkte aanmoedigingen van de moeder bijna misvormd werden weergegeven. Van een acclamatie, die tevens den beginletter van het gedachte woord zou inhouden, was echter niets, maar ook werkelijk niets te hooren. Dat was nu iets wat een diepen indruk op mij maakte.... dat Ilga n.l. het vermogen heeft iets te „hooren", wat ik, met mijn normale en goede gehoor, ook bij belangrijke versterking, niet hooren kan!"

Dr. Kl(einberg) bericht verder over den grooten indruk, dien proeven op hem maakten, waarbij de onderwijzeres van Ilga als afzendster optrad en, volgens een bepaald systeem, het kind kunstmatig hielp. (Protokol der Lettische commissie van 1 Mei 1937). Zij had zich zoo geoefend (steunend op de theorie dat de moeder steeds de beginletter fluistert), „dat bij haar het zenden minstens even goed gaat als bij de moeder — ja men zou zelfs kunnen zeggen nog beter dan bij de moeder.... Zij doet dat zoo „handig", dat men vaak werkelijk moeite heeft — en vooral wanneer men zich op eenigen afstand van haar bevindt — om te bemerken, dat de volgende beginletter toch heel zacht door haar wordt gezegd".

Ten slotte nam de Lettische commissie proeven met den onderwijzer van het kind, die het verschijnsel voor het eerst had opgemerkt. Hij fluisterde hoorbaar, en ditmaal „las" Ilga, anders zooals bij mijn proeven met dezen onderwijzer, maar geheel zooals oorspronkelijk door Ilga op school gelezen werd.

De resultaten van dit onderzoek in aanmerking genomen dient erkend te worden, dat de Lettische commissie daarvoor goede redenen heeft, als zij in haar „voorloopig bericht" vaststelt:

„Het vermogen van Ilga berust op „een op een bijzondere wijze georganiseerde" gehoors- (en misschien ook gezichts-) functie en op hulp, welke haar van de zijde van den zender geboden wordt, waarbij ook het contact tusschen Ilga en den zender een zekere rol speelt. Het onderzoek bracht aan het licht dat tusschen Ilga en haar moeder een zeer nauw contact bestaat." Zeker leest Ilga geen „gedachten", maar zij reproduceert geluidsgeheelen, meestal

zonder de beteekenis daarvan te begrijpen; deze geluidscomplexen worden, althans als de moeder zendt, in het spreek-apparaat gevormd. Gewoonlijk hebben wij hier dus slechts met een soort van mechanisch nabootsen te doen. (Dat dit niet immer het geval is, schijnt o.a. een proefneming van de Lettische commissie van April 1936 te toonen — bij deze proef moest „goede luim" op Ilga worden afgezonden; moeder en kind bevonden zich in twee verschillende vertrekken. De moeder begint lachend een apparaat, dat op een pomp gelijkt, te hanteeren en vraagt: „Ilga, zeg me eens, wat doe ik nu?" Het kind roept ten slotte vergenoegd uit: „Pomp, je pompt". Deze woorden laat zij vergezeld gaan van een luid gelach, iets wat zij anders nooit pleegt te doen.) In het „voorloopig bericht" wordt gezegd, dat de overdracht tot stand komt door *hoorbaar fluisteren* en *hoorbaar* aangeven van de lettergrepen (beginletters, enz.) in de aanmoedigingen. Over de gevallen, waarbij deze hulp *niet* of slechts zeer onvoldoende hoorbaar was, wordt in het Lettische bericht niet veel gezegd (men loopt zoo'n beetje over deze gevallen heen). „Menigmaal is het contact tusschen moeder en kind zoo groot, dat het tamelijk moeilijk valt om de eigenaardige wijze van hulpverleening goed te constateeren".

Het komt mij voor dat men zich hier schuldig maakt aan een onderschatting van de beteekenis dezer gevallen. Deze onderschatting resulteert wel uit de neiging om te rationaliseeren en te generaliseeren. Het verlangen om het verschijnsel te verklaren (waarbij men zich baseert op het eenvoudigheidsprincipe) doet slechts één kant van het ingewikkelde verschijnsel zien. Men kan zeggen dat Prof. von Neureiter zich aan dezelfde fout heeft schuldig gemaakt — hij heeft alleen de paranormale zijde van het verschijnsel gezien. Bij het geval Ilga K. hebben wij te doen met een zeer samengesteld verschijnsel van „Kontaktverstehen"[20]) op korten afstand. Het bijzondere theoretische belang voor het parapsychologisch onderzoek van dit verschijnsel ligt nu juist in die gevallen, welke men niet verklaren kan uit de op normale wijze hoorbare hulp, welke het kind van de zijde van de moeder-zendster verleend wordt. Of deze gevallen nu verklaard moeten worden door aan te nemen dat bij Ilga een hyperaesthesie van het gehoorzintuig aanwezig is — indien deze gevallen daar inderdaad op berusten, zoo sluiten zij volmaakt aan bij de overige gevallen, waarbij het kind slechts na-sprak hetgeen de moeder (onbewust en gedeeltelijk) voorzeide — danwel of wij aan moeten nemen dat er toch langzame en geleidelijke overgangen bestaan tusschen de normale en de paranormale

20) Elkaar begrijpen doordat men op eenigerlei wijze met elkaar in verbinding staat.

(= telepathische) overdracht, is een vraag, die wij tot op heden nog niet kunnen beantwoorden. Voortgezet onderzoek is noodzakelijk. Het is ook mogelijk te achten dat hier zoowel hyperaesthesie van het gehoorzintuig als telepathie in het spel is (gemengd karakter van het verschijnsel). Het is zeer waarschijnlijk dat Prof. Dahle ons hierover meer zal kunnen berichten. Het is mij bekend dat hij het geenszins onwaarschijnlijk acht dat het verschijnsel een gemengd karakter zou dragen. Zeker is, dat Prof. Dahle ook de eigenlijke psychologische zijde van het geval naar voren zal brengen. Allerlei interessante vragen dringen zich hier aan ons op en wachten op beantwoording. Zoo stellen wij de vraag welke rol de zwakzinnigheid van het meisje hier speelt. Bevordert deze de verschijnselen? Is haar vermogen te zien als een vervangmiddel („Ersatz") voor haar gebrekkige verstandelijke ontwikkeling, hebben wij hier te doen met een soort van „kortsluiting", met een manifestatie van rudimentaire verstandelijke functies? Zijn er in de psychiatrische litteratuur berichten over natuurlijke „Mehrleistungen" van zwakzinnigen?[21]) Welke rol speelt de oefening hier? Hoe

---

21) Inderdaad. Naast de kalenderaars en andere geheugenwonders dienen hier zeker de z.g. rekenidioten genoemd te worden, waarvan enkele merkwaardige gevallen bekend zijn. Zie W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 210 e.v.; P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936, pag. 229 e.v. en pag. 280 e.v..

Zeer opmerkelijk is het door K. H. Bouman beschreven geval („Zeitschr. f. angewandte Psychologie", XIV, No. 3/4) van het Noord-Hollandsche zwakzinnige meisje.

Het kind was het negende uit een gezin van een polderwerker. Het groeide op in een arbeiderswoning aan den voet van den dijk van haar polderdorp, te midden van een vrij armoedige omgeving. Zij werd verzorgd door haar grootmoeder en een tante — haar moeder was overleden. Spreken, lezen en schrijven kon zij bijna niet leeren. Maar het kind vertoonde reeds vroegtijdig een opvallenden aanleg voor beeldende kunst. Aanvankelijk hield zij zich bezig met het maken van knipsels van dieren en planten uit haar omgeving, welk knippen niet naar het voorbeeld geschiedde, doch geheel uit de herinnering, met vaste hand en zonder eenige aarzeling. Het vermoeden ligt voor de hand dat zich bij haar eidetische beelden met sterken voorstellingscomponent voordeden. (Zie E. R. Jaensch: „Die Eidetik", Quelle & Meyer, Leipzig).

In tegenstelling met de beeldende „kunst" van het normale kind, welke overwegend „ideoplastisch" (het kind teekent meer wat het van de dingen weet dan wat het van de dingen ziet) en slechts bij uitzondering hier en daar fysioplastisch (natuurgetrouw) is, zijn de knipsels van dit abnormale kind opvallend fysioplastisch, met hier en daar aanduiding van ideoplastiek.

In een later stadium begon zij de naaste omgeving van haar woning met behulp van papier en potlood of pen te teekenen. Zij deed dit ('s avonds bij lamplicht en gesloten vensters uit de herinnering) op een zoo bijzondere wijze, natuurgetrouw, dat verschillende harer teekeningen groote bewondering wekten.

Ten slotte leerde de dorpsonderwijzeres haar een weinig spreken. De geringe ontwikkeling van haar woordenkennis had een duidelijk waarneembaren schadelijken invloed op haar teekentalent. Het eene uitdrukkingsverschijnsel (spreken) ontwikkelde zich kennelijk ten koste van het andere (teekenen).

Het komt mij voor dat wij rekening moeten houden met de mogelijkheid dat bij Ilga het eene „vermogen" zich ten koste van het andere „vermogen" heeft ontwikkeld.... T.

komt het dat het vermogen spontaan begon te functioneeren toen het kind met den onderwijzer las? Is Ilga zich bewust van hetgeen zich bij haar tijdens de overdracht voordoet?

Ook met betrekking tot de moeder dringen zich allerlei vragen aan ons op. Weet zij, die zeker niet met voorbedachten rade bedriegt, iets te zeggen over de wijze waarop de overdracht tot stand komt? Hoe komt het dat verschillende zenders, *zonder dat zij iets van een systeem van acustische hulp afweten*, nochtans bij Ilga de overdracht kunnen bewerkstelligen? Ik denk hier aan v. Neureiter (vgl. het „Bruhte"-geval) en aan Ilga's kleine broertje. Hebben wij hier met „onwillekeurig fluisteren" te doen? Zeker is dat de hypothese van het „onwillekeurig fluisteren" bij herhaling misbruikt is, dat men de waarde van deze hypothese heeft overschat — maar dat neemt niet weg, dat het zeer wel mogelijk te achten is, dat deze hypothese hier nu eens op haar plaats was. Zoo komen wij weer tot het kernpunt van het heele probleem: „Hoe is de overdracht tot stand gekomen?"

Hoevele onopgeloste problemen dit geval ook moge bevatten, *wij mogen dit geval niet meer citeeren als een paradigma van echte telepathie*. Het is zekerlijk te betreuren, dat dit reeds door onderscheidene auteurs is gedaan. Dit is het onvermijdelijk gevolg geweest van de publicatie van v. Neureiter's geschrift.

Vanzelfsprekend heeft dit geen invloed op den strijd om het bestaan van telepathie. De kenner van de parapsychologische litteratuur weet, dat het voorkomen van telepathie thans zoo grondig is bewezen, dat het wegvallen van dit geval van geen beteekenis is voor onze overtuiging, dat de overdracht van bewustzijnsinhouden langs anderen weg dan dien der normale zintuigelijke kanalen een tamelijk veelvuldig voorkomend (en zeer afdoende geconstateerd) verschijnsel is.

Het geval Ilga K. moet ons echter leeren voorzichtig te zijn bij de beoordeeling van gevallen als dit. De persoonlijkheid van den waarnemer, zijn instelling, beïnvloedt zijn wijze van experimenteeren en zijn keuze van werkhypothese. Daarom dienen wij bij dergelijke gevallen er naar te streven zoo objectief mogelijk te constateeren met gebruikmaking van registreerapparaten.

HET PROBLEEM DER MENSCHELIJKE UITSTRALING

Mededeeling uit het Nederlandsch Laboratorium voor Parapsychologisch Onderzoek te Amsterdam

door Dr. W. R. VAN WIJK

I. *Straling*

Het spraakgebruik vat verschijnselen van den meest uiteenloopenden aard samen onder de benaming straling. Zoo worden bijvoorbeeld gedachtenoverdracht, suggestie, hypnose en reacties van een wichelroedelooper in verband gebracht met straling, welke verschijnselen met elkander slechts gemeen hebben, dat een werking op afstand optreedt. Daar echter anderzijds niet iedere werking op afstand als straling wordt aangeduid, lijkt het ons ter verheldering van het in het volgende beschreven onderzoek zeer gewenscht thans eerst een omschrijving te geven van het begrip straling. Het blijkt, dat ook reeds in de natuurkunde dit woord in verschillende beteekenis wordt gebruikt.

In het „Physikalisches Handwörterbuch" van Berliner en Scheel zegt A. Meissner onder het hoofd „Strahlung": „*Aussendung elektromagnetischer Wellen —*". Hiermede geeft hij een zeer beperkte definitie van straling, die m.i. vooral voor de moderne natuurkunde te eng is gehouden. Wel is de electromagnetische straling de straling par excellence in de natuur, waaronder vallen de ons allen welbekende radiogolven, de straling, die verhitte voorwerpen ons toezenden, de z.g. warmtestralen, het licht, de ultra-violette straling, onzichtbaar voor het oog maar b.v. photografisch werkzaam, de Röntgenstralen en de z.g. gamma-straling, die vele radioactieve stoffen uitzenden en die soms voor therapeutische doeleinden wordt toegepast, alsmede de secundaire kosmische straling. [1])

De naam *electromagnetische* straling komt daarvandaan, dat ongelijkmatig bewogen electrische of magnetische ladingen stralingen uitzenden; men denke aan de radio, waarbij electrische ladingen als wisselstroomen door de antenne loopen, waardoor radiogolven worden uitgezonden, welke in wezen zeer verwant zijn aan het licht. De frequentie, waarmede de ladingen, die de lichtgolven uitzenden, heen en weer trillen, zou veel grooter zijn dan bij de radiogolven, terwijl de stroompjes, die in de moleculen a.h.w. de rol van de stroomen in de antenne overnemen natuurlijk veel kleiner

1) Onder kosmische straling verstaat men een stroom van deeltjes, die door de wereldruimte uit sterren of nevels ons worden toegezonden. Bij het treffen van deze deeltjes op materie kunnen weer stralen worden uitgezonden. Deze noemt men secundaire kosmische straling.

zijn. De naam *golven* komt hiervandaan, dat op vele punten overeenkomst is te vinden met b.v. golven aan een wateroppervlak of geluidsgolven in een ijzeren staaf. De electromagnetische stralingen zouden dan golfbewegingen zijn in een hypothetisch medium, den aether.

Tot voor ongeveer vijftig jaar waren alle bekende eigenschappen van de electromagnetische straling geheel te verklaren uit de z.g. golvingstheorie en had men derhalve tot op zekere hoogte het recht om te zeggen, dat licht *eigenlijk* een golving in een of andere tusschenstof is, waarbij men bij het uitspreken van het woord golving aan de welbekende golven in water kon denken. Thans echter zijn verschillende eigenschappen van het licht bekend geworden, die men bij de golven in water niet terugvindt. De energie der electromagnetische straling wordt n.l. in kleine ondeelbare gedeelten, de quanta, uitgezonden en geabsorbeerd, die voor iedere golflengte een aparte waarde bezitten. Zou men thans vragen naar het wezen der electromagnetische straling, dan zou het antwoord niet meer mogen luiden, dat men met aethergolven te doen heeft, of wel zou het begrip golving zoodanig moeten worden uitgebreid, dat de aethergolving andere eigenschappen bezit dan de golving op water en daarmede gaat de analogie en verklaring der electromagnetische straling, die men in het woord golving kan zoeken, verloren. Thans dient men derhalve te constateeren. dat electromagnetische straling een aparte klasse van verschijnselen vormt in de natuur, die eenerzijds vele eigenschappen met golven op water, zooals wij ons die voorstellen, gemeen hebben en anderzijds daarvan verschillen door de discontinue opname of afgifte van energie en daarin weer overeenkomst vertoont met de materie, die immers eveneens discontinu is opgebouwd. Hier heeft dus de rijker geworden ervaring en het toegenomen inzicht ons ertoe gebracht electromagnetische straling te verklaren door .... electromagnetische straling.

Of wel indien het woord verklaren in dezen misplaatst wordt geacht, moet men de electromagnetische straling als een nieuw verschijnsel in de waarnemingswereld accepteeren, inplaats van haar tot een golfbeweging in den aether te kunnen terugbrengen.

Hoe belangrijk ook de electromagnetische straling is, zij omvat zeker niet alle verschijnselen, die de natuurkunde met den naam straling aanduidt. Reeds veel breeder dan de zoo juist geciteerde definitie van straling is die welke het „Handwörterbuch der Naturwissenschaften" geeft: „Unter Strahlung im allgemeinsten Sinne versteht man die geradlinige Ausbreitung der Energie eines Körpers in Gestalt von Strahlen, die auch den luftleeren Raum (Vakuum) durchdringen".

Onder deze definitie vallen zeer verschillende verschijnselen. In de eerste plaats behoort ook de electromagnetische straling hiertoe. De stralen van de zon b.v. loopen door de luchtledige wereldruimte en transporteeren de zonne-energie naar de aarde. Hoe moeilijk echter het is een volledige definitie van het begrip straling te geven blijkt, wanneer men denkt aan de radiogolven, die zich langs het gekromde oppervlak der aarde voortplanten. Van een „geradlinige Ausbreitung der Energie" is hierbij geen sprake, zoodat ook de tweede definitie zeer onvolledig moet worden geacht, althans een nadere toelichting behoeft. Ook bij golven, die zich aan een wateroppervlak voortplanten, kan men van stralen of liever van gerichte bundels spreken, wanneer de doorsnede van den bundel of straal vele malen grooter is dan de afstand tusschen twee golftoppen. De rechtlijnige voortplanting van zulk een bundel vindt alleen dan plaats, wanneer de eigenschappen van de tusschenstof, waarin de golfbeweging optreedt, in alle richtingen dezelfde zijn, hetgeen niet het geval is aan het aardoppervlak, waar men eenerzijds aarde, anderzijds lucht als tusschenstof heeft.

Behalve de electromagnetische golven voldoen aan de tweede definitie ook de z.g. *corpusculaire* stralingen. Stroomen geladen of ongeladen atomen of moleculen kunnen door verhitten in den vorm van dampstralen of wel onder invloed van een electrisch veld geproduceerd worden. In vacuo worden de deeltjes niet door botsingen verspreid en blijven zij dus in een stroom bijeen, zoodat zij nauwe bundels of stralen kunnen vormen. Verder zenden vele radio-actieve stoffen naast electromagnetische straling ook corpusculaire straling uit in groote verscheidenheid: positief geladen heliumatomen en waterstofatomen, neutrale deeltjes als neutronen, die hetzelfde gewicht als een waterstofatoom bezitten, doch veel kleiner zijn, en ook negatief geladen deeltjes, electronen, in de vorm van z.g. bêta-stralen [2]).

Ook uit metalen treden bij verhitting electronen en wanneer men het metaal in vacuo verhit, kunnen deze electronen door een electrisch veld versneld worden in een bepaalde richting en zoo stralen vormen.

Tenslotte is vrij recent de ontdekking van het *positron,* d.i. een deeltje even zwaar als het electron, doch met de tegengestelde lading behept. Al deze deeltjes kunnen in stralen de luchtledige ruimte doordringen en zij alle vallen dus onder de tweede definitie der straling.

Tusschen de electromagnetische straling en de corpusculaire stralingen bestaat naast vele punten van overeenkomst het essentieele verschil, dat

2) Onder electronen verstaat men de dragers van de kleinste lading negatieve electriciteit, die een gewicht bezitten, dat slechts 1/2000 van dat van een waterstofatoom bedraagt.

de snelheid, waarmede de straling zich uitbreidt in eenzelfde tusschenstof, binnen wijde grenzen kan varieeren bij de corpusculaire straling, doch niet bij de electromagnetische straling. Men kan b.v. langzame en snelle electronen door het vacuum zenden, doch de electromagnetische straling heeft in vacuo steeds dezelfde snelheid. Overigens zijn de punten van overeenkomst tusschen hen zeer groot, zoo groot, dat vele natuuronderzoekers zoeken naar een methode om beide van één gezichtspunt uit te behandelen. Zoo geeft b.v. een quant electromagnetische straling bij botsing met een atoom een gedeelte van de hoeveelheid beweging, die het bezit, af, evenals een materiedeeltje dit doet. Voorts verliest een lichaam, dat electromagnetische straling uitzendt, gewicht, daar met het uitzenden van energie massa of gewicht verloren gaat, evenals wanneer corpusculaire straling door het lichaam werd uitgezonden [3]).

Men ziet hieruit, dat men ook bij de electromagnetische straling en vooral bij die van korte golflengten het recht heeft tot op zekere hoogte te beweren, dat met het energietransport van een lichaam A, dat de straling uitzendt, naar een lichaam B, dat de straling ontvangt, ook een transport van materie plaats vindt, doch deze materie kan niet met een willekeurige snelheid worden getransporteerd.

Wij hebben door de corpusculaire straling een aanmerkelijk grooter aantal soorten straling leeren kennen, die voldoen aan de tweede definitie doch niet aan de eerste. Niettemin bestaan er nog andere verschijnselen, die in de natuurkunde ook vrij algemeen met den naam straling worden aangeduid, en die ook niet onder de tweede definitie vallen.

Een luidende bel, een luidspreker van een radio-toestel zenden energie uit in den vorm van geluid. Bij de normale toonhoogten spreekt men niet van straling van het geluid, omdat men niet veel bemerkt van een richting, waarin het geluid zich beweegt; het geluid dringt b.v. door een deur heen. De golflengte van het geluid is n.l. van de orde van een decimeter tot eenige meters en zooals reeds bij de golven op water werd opgemerkt is de minimale breedte van een gerichten bundel golven eenige malen de golflengte en dus bij het geluid zoo groot, dat men niet geneigd is van een straal te spreken. Bij de zeer hooge tonen echter wordt de golflengte zoo klein, dat men wel degelijk de gerichte voortplanting van het geluid kan waarnemen. Het sjirpen van een krekel is b.v. zoo'n hoog geluid, dat men duidelijk merkt, dat het wordt onderschept door een boom. De boom geeft

3) Natuurlijk verliest het lichaam niet aan gewicht, wanneer van buitenaf steeds weer de uitgezonden energie wordt aangevuld, zooals b.v. bij de gloeilamp de electrische centrale steeds weer energie aanvoert, die de gloeidraad uitzendt.

een geluids-schaduw, en inderdaad spreekt men dan van geluidsstralen, aangezien de energie in duidelijk gerichte bundels wordt uitgezonden.

In nog sterker mate is dit bij de ultrasone trillingen het geval, die evenals het geluid mechanische trillingen zijn, doch van zoo korte golflengte, dat het menschelijk oor er niet meer gevoelig voor is. De geluidsstraling en de ultrageluidsstraling nu, wijken in zooverre af van de electromagnetische straling en de corpusculaire straling, dat de mechanische trillingen zich door de stof moeten voortplanten, door ijzer, hout, lucht, maar niet door een vacuum kunnen loopen. Deze straling valt dus ook nog niet onder de tweede definitie, zoodat men moet constateeren, dat ook de tweede definitie niet volledig is, hetgeen duidelijk aantoont, hoe moeilijk het is een algemeene definitie te geven.

Gemeenschappelijke kenmerken der drie genoemde stralingen zijn, dat in alle gevallen energie wordt getransporteerd, waarmede in meerdere of mindere mate ook transport van materie gepaard gaat en dat het mogelijk is het transport in min of meer begrensde bundels te concentreeren. Van een straal spreekt men slechts dan, wanneer het door de eigenschappen van de tusschenstof, waarin zich de energie voortbeweegt, niet a priori is uitgesloten, dat de energie zich zijwaarts verspreidt. Dit is b.v. bij het licht inderdaad het geval, waar men een nauwen bundel kan verkrijgen zonder langs den geheelen door de lichtenergie afgelegden weg spiegels te plaatsen. Bij de warmte-geleiding is dit niet het geval; de warmte breidt zich steeds zijwaarts uit en het is alleen mogelijk de warmte in een nauwen bundel bijeen te houden door overal langs de baan een voor de warmte ondoordringbare stof aan te brengen. Men spreekt dan echter niet van een straal. Tenslotte doet zich bij de corpusculaire straling de moeilijkheid voor dat men niet steeds wanneer deeltjes in stroomen worden uitgezonden van straling spreekt.

Principieel is er geen verschil tusschen een gloeidraad, die snelle moleculen uitzendt en een mitrailleur, die een stroom van kogels uitzendt. In het laatste geval echter is men niet geneigd van straling te spreken, evenmin als men zegt, dat een brandspuit water uitstraalt naar een brandend huis, hoewel ieder spreekt over een waterstraal. Blijkbaar spreekt men alleen van straling, wanneer het transport van energie niet al te tastbaar met een transport van materie gepaard gaat, dus de materie moleculair fijn verdeeld is. Dit is vaag gezegd, doch het lijkt mij, dat de afscheiding hier ook werkelijk vaag is. Zoodoende komt men tot de volgende *definitie:*

Onder *straling* verstaat men een overdracht over afstand van energie al of niet gepaard gaande met transport van materie, die zich echter in

moleculair fijn verdeelden toestand moet bevinden, zoodanig dat ook in een alzijdig gelijke tusschenstof gerichte bundels energie kunnen loopen over afstanden, die groot zijn t.o.v. den diameter der bundels.

De drie typen straling, die in de natuurkunde bekend zijn, zijn: de electromagnetische trillingen, de corpusculaire stralingen en mechanische trillingen.

De eigenschappen van al deze drie groepen zijn thans goed bestudeerd en voor een groot deel bekend. Wanneer men derhalve op een *nieuw* soort stralingsverschijnsel stoot, ligt het voor de hand eerst te trachten het verschijnsel onder een van deze drie groepen onder te brengen.

II. *Menschelijke straling.*

Er zijn verschillende auteurs, die aangeven, dat menschen en dieren een werking op afstand bezitten voor verschillende instrumenten. Zoo heeft de abbé Fortin een apparaat geconstrueerd, bestaande uit een systeem, b.v. een klosje of een stuk koperdraad, dat aan een dunnen draad is opgehangen; het geheel onder een klok geplaatst om luchtstroomingen af te schermen. Nadert een persoon het apparaat, dan geeft het een uitslag. Het Fortin-apparaat is een instrument, waarvan de werking zeer wel begrepen is; het berust op dezelfde principes als de in de acoustiek veel gebruikte z.g. schijf van Raleigh. Een schijf of ander voorwerp opgehangen aan een draad en geplaatst in een luchtstroom tracht zich loodrecht op de stroomingsrichting te stellen, de torsie in den draad werkt de stroomingskrachten tegen, zoodat de schijf over een zekeren hoek wordt gedraaid. De nadering van een persoon heeft plaatselijke temperatuursvariaties tengevolge, waardoor een strooming ontstaat in de lucht binnen de klok en het apparaat een uitslag geeft.

Natuurlijk dient het glas van de stolp plaatselijk eerst opgewarmd te worden, voordat de strooming optreedt. Dit verklaart, waarom men weleens hoort over een menschelijke uitstraling, die zich eerst moet ontwikkelen, waarbij men zich natuurlijk direct afvraagt, waarom of de straling zich eerst gaat ontwikkelen, wanneer het apparaat erbij wordt gehaald.

Ook allerlei verschijnselen, als voorwerpen, die op het lichaam gedragen tijdelijk de menschelijke straling uitzenden en die langzamerhand verliezen, vinden hun ongezochte verklaring in het verliezen der warmte dezer voorwerpen, wanneer zij van het lichaam verwijderd zijn. Het apparaat is zoo gevoelig, dat onderdeelen van een graad reeds voldoende zijn om een duidelijke reactie van het instrument mogelijk te maken.

Het Fortinapparaat, dat grondig door eenige Fransche natuurkundigen is onderzocht, heeft als detector van een nog onbekende straling thans volledig afgedaan, doch het duikt in een of anderen vorm steeds weer op. Meestal is de ontwerper van zoo'n apparaat onkundig van het onderzoek, dat reeds is geschied en onkundig van de physische grondslagen, waarop zijn instrument berust.

Een geheel ander type apparaat heeft ingenieur *Givelet* uit Parijs gebruikt om naar hij meende een menschelijke uitstraling aan te toonen. Het vorig jaar heeft ir. Givelet hierover een lezing gehouden met demonstraties voor de groep Amsterdam der S.P.R., en den dag daarop nogmaals een demonstratie gegeven in het Laboratorium der S.P.R. te Amsterdam. Het apparaat bestond in principe uit een glazen plaatje, een objectglas van een microscoop, waarop twee bladtin strooken waren geplakt van ca. 5 cm lengte op 0,3 mm afstand van elkaar. Aan deze strooken waren draden bevestigd, die via een galvanometer aan een batterij van ca. 100 Volt spanning waren verbonden via een voorweerstand. Het objectglas was met de stanioollagen naar beneden op een houder gelegd. Hield men de vingertoppen vlak onder het objectglas, dan sloeg na eenige oogenblikken de galvanometer uit. De uitslag nu zou volgens Givelet te danken zijn aan een menschelijke uitstraling. Deze uitstraling zou door den wil te beïnvloeden zijn, bij den eenen persoon sterker optreden dan bij den anderen, en ook bij eenzelfden persoon varieeren met zijn gemoedstoestand. Typisch was, dat, nadat de vingertoppen eenigen tijd in de handpalm waren gedrukt, het effekt daarna krachtiger optrad. Volgens den heer Givelet zou vocht noch warmte het effekt veroorzaken, daar een bakje water, resp. een gloeilampje onder de electroden geplaatst geen uitslag te weeg brachten. Voorts zou de straling door een dun aluminiumblaadje doordringen, terwijl heel belangrijk was de mededeeling van den heer Givelet, dat bij omdraaien van het objectglas, zoodat de Staniool-blaadjes boven kwamen te liggen en dan de vingertoppen dicht boven het plaatje werden gehouden, het waarnemen der straling niet zoo goed zou gaan. Deze laatste opmerking is daarom zoo belangrijk, daar hieruit al direct volgt, dat het waargenomen effekt niet door een der drie zooeven besproken „stralingen" veroorzaakt kan zijn. Deze toch worden slechts in geringe mate door het zwaartekrachtsveld beïnvloed, de mechanische trillingen nog het meest en men denkt direct aan luchtstrooming, waarin zooals later werd aangetoond ook de verklaring moet worden gezocht. Het apparaat van Givelet werd door ons nagebouwd en wel werden de electroden draaibaar opgesteld door deze te monteeren op een draaibaren

condensator met knop en schaal. Een spanning van 126 Volt werd gebruikt bij de definitieve serie proeven, terwijl een weerstand van 100.000 Ohm in serie met de electroden werd gezet. Het afleesinstrument was een galvanometer, die ons van bevriende zijde welwillend ter beschikking was gesteld.

Er werd nu een systematische serie waarnemingen gedaan en wel werden de vier vingertoppen van een hand telkens op een vasten afstand van de electroden gehouden gedurende 1 minuut, bij sommige waarnemingen gedurende 5 minuten. Het plaatje werd in drie standen onderzocht: 1. horizontaal vingers onder, 2. verticaal vingers voor, 3. horizontaal vingers erboven. Steeds werden de vingers aan de met staniool beplakte zijde van het objectglas gehouden. Hierbij bleek, dat het effect buitengewoon slecht reproduceerbaar is; dat de uitslag het grootst is, wanneer de vingers onder de electroden worden gehouden, doch nog aanwezig, hoewel zwakker, wanneer zij boven of vóór de electroden werden gehouden. De afhankelijkheid van den afstand is groot; bij ca. 5 mm afstand van vingertoppen tot spleet tusschen de stanioolblaadjes heeft men een groot effekt; de uitslagen in de gebruikte opstelling varieeren van 3 cm op de schaal tot meer dan 15 cm, doch reeds bij 20 mm werd geen enkele uitslag, die meer dan een paar mm op de schaal bedroeg, waargenomen. De vingers werden hierbij onder de gevoelige spleet gehouden. Werden de vingers boven de electroden gehouden en het plaatje dus ook omgedraaid dan viel de uitslag nog sneller af, zoodat reeds op 10 à 15 mm niet meer dan een enkele mm schaaluitslag werd geconstateerd. Na eenige minuten nam de uitslag langzaam af, wanneer vóór de proef de vingertoppen in de handpalm waren gedrukt geweest. Houdt men de vingertoppen niet precies op de juiste plaats, doch verplaatst men deze een weinig zijwaarts, dan valt de uitslag scherp af. Houdt men inplaats van de vingers de vlakke hand onder het instrument, dan valt eveneens de uitslag sterk af. Al deze verschijnselen wijzen sterk in de richting, dat het waargenomen effect *met luchtstroomingen in verband staat* en niets met straling heeft te maken. Om de vertikaal gehouden hand stroomt de warme lucht omhoog, doch ook onder de hand is een luchtlaagje, waarin allerlei onregelmatige wervelstroomingen optreden. Deze lucht is niet alleen warmer, maar ook vochtiger dan de omgevingslucht; en het bleek, dat het juist het verhoogde vochtgehalte van deze lucht is, die den uitslag veroorzaakt. Zeer overtuigend werd dit aangetoond door de hand schuin voor de electroden te houden op ongeveer 5 cm afstand. Er is dan geen uitslag. Schuift men echter papieren kokers om de vingers en brengt men daardoor den van de hand op-

stijgende luchtstroom weer onder de electroden, dan ziet men plotseling een grooten uitslag verschijnen. Ademen, ook van grooten afstand (20 cm) over de electroden geeft oogenblikkelijk een grooten uitslag.

Dat de luchtstrooming zelf niet aanleiding geeft tot een uitslag werd bewezen door den luchtstroom van een electrischen haardroger op de electroden te richten. Deze gaf geen uitslag, wanneer de lucht niet werd verwarmd en een uitslag in negatieve richting, wanneer de lucht werd verwarmd, zoodat deze relatief minder vochtig was geworden. Het bijplaatsen van een bakje water bleek wel degelijk een grooten uitslag te veroorzaken, doch men dient zorg te dragen, dat de lucht zich met waterdamp kan beladen, hetgeen zeer eenvoudig geschiedde door bakje en electroden onder eenzelfden glazen stolp te zetten. Dan is na eenige uren de lucht onder de klok met waterdamp verzadigd en men neemt een zeer grooten uitslag waar. Bij tusschenplaatsen van een aluminiumblaadje van 10 mikron dikte werd geen uitslag meer waargenomen. Apparaten van dit type worden ook practisch toegepast voor het meten van de vochtigheid van gassen en zijn meermalen uitvoerig in de vakliteratuur beschreven. [4]). Het *resultaat* van het onderzoek van het apparaat van ir. Givelet is derhalve, dat dit evenals het Fortin-apparaat een *reeds bekend instrument* is en dat het in den thans gebruikten vorm niet geschikt is een bijzondere menschelijke uitstraling aan te toonen (zoo deze bestaat), daar de waargenomen uitslagen zeker voor het grootste deel zijn toe te schrijven aan *veranderingen in het vochtgehalte der met de electroden in aanraking komende lucht.*

---

4) H. F. Johnstone, An Electrical Method for the Determination of the Dew Point of Flue Gases, University of Illinois Bulletin, Circ. no. 20, 1929. — N. E. Edlefsen, A Glass Woolcell for Measuring Aqueous Vapor Pressure. Rev. Sci. Instr. **4**, p. 345, 1934.

MERKWAARDIGE DROOMEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

4. HET HOOFDUURWERK.

1. Het waarschatten van tijd door somnambules. De ervaring leert, dat men de hypnotische sujetten in twee groepen kan verdeelen. In de eerste groep brengen wij dan die proefpersonen onder, die zich in den waaktoestand weten te herinneren, hetgeen in de hypnose is voorgevallen ; in de tweede groep hen, die het verschijnsel der post-hypnotische amnesie vertoonen. Een aantal onderzoekers noemt hen, die dit verschijnsel vertoont, wel somnambules.

Wie met gehypnotiseerden heeft geëxperimenteerd heeft de accuratesse leeren kennen, waarmede zij onder bepaalde omstandigheden tijdsintervallen

weten te „schatten". De „auto-somnambule" J. Riemersma [1]) schijnt te ontwaken na verloop van het te voren door hem vastgestelde aantal minuten; een feit, dat reeds in de eerste helft der vorige eeuw door „mesmeristen" (z.g. magnetiseurs) en hypnotiseurs werd opgemerkt. Zoo vertelt J. C. Colquhoun [2]) ons van zijn somnambule dat zij eens — om een bijzondere reden — slechts 10 minuten had willen slapen. Zij verzonk in een diepen slaap en ontwaakte door een oogenschijnlijk lichte inspanning juist na afloop van die 10 minuten. Het merkwaardige hierbij was zeer zeker ook, dat men haar tijdens dien slaap niet kon doen ontwaken door b.v. in haar omgeving lawaai te maken.

Hetzelfde merkt men op bij proefnemingen met somnambules, waarbij auto-suggesties geïnduceerd worden (hetero-suggestie in het spel is). Beaunis [3]) merkt op, dat de slaap van een somnambule precies zoo lang duurt als men bevolen heeft. Bij proefnemingen met post-hypnotische bevelen merken wij hetzelfde op. Zoo vertelt du Prel [4]) dat bij een zijner proefnemingen met „Lina" zij het bevel kreeg (het werd haar mentaal gesuggereerd) den volgenden middag om half vier in zijn kamer te zijn. „Op den aangegeven tijd waren wij weder bijeen en juist toen een onzer zijn horloge voor den dag haalde en opmerkte dat het precies half vier was, werd er gebeld — Lina stond voor de deur."

Beaunis maakt melding van een proefpersoon, die aan een posthypnotisch gegeven bevel (visueele hallucinatie) na 172 dagen voldeed. Liégeois [5]) bericht over een sujet, dat een opdracht kreeg welke na een jaar vervuld moest worden. In beide gevallen was de datum, waarop aan de opdracht moest worden voldaan, aan het sujet (onbewust) bekend, daar deze in de opdracht gegeven was.

Men is al vrij spoedig tot de erkenning gekomen, dat, hoewel dergelijke proeven interessant zijn, zij niets te maken hebben met het z.g. tijdsgevoel (tijdzin). „De cette expérience — aldus J. Delboeuf [6]) — on ne peut tirer d'autre conclusion que celle-ci, à savoir que le somnambule est en état de retenir fidèlement une date donnée .... Il s'agit dans toutes deux d'une suggestion *à date fixe* ..." Eenzelfde meening blijkt Edmund Gurney [7]) te zijn toegedaan. Beide onderzoekers wijzen er op, dat er verschil dient te worden

1) Zie: „T. v. P.", VIII, pag. 183 (noot 13).
2) „Historische Enthüllungen über die geheimen Wissenschaften", Weimar, 1853, pag. 482.
3) „Le somnambulisme provoqué", Parijs, 1886.
4) „Studiën", Ned. vert., Amersfoort, 1909, I, pag. 123; II, pag. 17 e.v.
5) „De la suggestion", Parijs, 1889, pag. 340.
6) „Proceedings S. P. R.", Vol. VIII, pag. 414.
7) „Proceedings S. P. R.", Vol. IV, pag. 287.

gemaakt tusschen proeven, waarbij een datum genoemd is en proeven, waarbij slechts een tijdsduur is gegeven. „A distinction must first be made between cases where a *date* is named — especially if the date be a marked one, such as January 1 st, or the anniversary of the day of the command — and cases where simply a *length of time* is named" (Gurney). Immers bij de proeven, waarbij een datum (in het bijzonder een markante datum, zooals b.v. 1 Januari, 21 Juni enz.) genoemd is, kan het best zijn, dat de vervulling van de opdracht uit de gewone associatie-wetten resulteert. Het is toch een bekend verschijnsel bij proefnemingen met gehypnotiseerden, dat de proefpersoon (hetzij in hypnose danwel in post-hypnotischen of waaktoestand) aan de opdracht voldoet wanneer een „afgesproken" teeken gegeven wordt. Zoo kan men, b.v., een proefpersoon het post-hypnotisch bevel geven, om, wanneer het woord tafel genoemd wordt, een sigaret op te steken. Wanneer wij met dit verschijnsel bekend zijn, kunnen wij ons indenken, dat de komst van den genoemden datum voldoende kan zijn om, zooals T. W. Mitchell [8]) zegt, „to revive the dormant memory of the command, and thus lead to its fulfilment".

Geven wij echter bevel om 68 dagen na dezen de een of andere handeling te verrichten, zoo is de zaak anders. Men kan niet zeggen dat de dag, waarop de opdracht moet worden vervuld, meer „acht-en-zestigsch" aan zich heeft dan de andere dagen (Gurney). Wij moeten daarom wel aannemen, dat er in ons iets is dat de „dagen" telt.

In de dagen van Beaunis en Liégeois konden velen zich niet goed voorstellen, hoe dat eigenlijk mogelijk was. De psychologie zat in die dagen nog geheel gevangen in den greep der fysiologie. Het meerendeel der psychologen uit die dagen (Wundt, Münsterberg e.a.) waren van meening, dat onbewuste verschijnselen fysiologische, dus natuur- en scheikundige processen waren [9]). Zeker — er waren in die dagen denkers als Schopenhauer en v. Hartmann die andere denkbeelden over het begrip van het ons onbewuste verkondigden. Maar . . . . . . zij waren metaphysici en geen beoefenaren der empirische (experimenteele) zielkunde.

En dan waren er nog mannen als C. du Prel [10]) en F. W. H. Myers [11]), bij wie wij eveneens het begrip van het onbewuste (transscendentaal subject, subliminale zelf, enz.) aantreffen. Zij waren tot de opstelling van dit begrip gekomen op grond van hun waarnemingen van scheppende kunstenaars, genieën, z.g. mediums enz. Zij zijn de grondleggers der huidige parapsycholo-

8) „Proceedings S. P. R.", Vol. XXI, pag. 4.
9) Zie E. v. Hartmann: „Die moderne Psychologie", Leipzig, 1901, pag. 32 e.v.
10) „Die monistische Seelenlehre", Leipzig, 1888.
11) „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921.

gie, die echter eerst in de twintigste eeuw die belangstelling zou gaan trekken, waar zij recht op heeft. Daarvoor moest echter eerst de psychologie een crisis doormaken, zij moest zich eerst ontworstelen aan den greep der fysiologie en zich ontwikkelen tot een autonome wetenschap....

Van groote beteekenis is Freud en zijn school geworden door de opstelling van zijn begrippen van het voorbewuste en het onderbewuste, op grond van ervaringen bij gezonden [12]) en zielszieken opgedaan. Vooral zijn beschouwingen over den droom [13]) hebben er veel toe bijgedragen ons te doen inzien, dat geleerden als du Prel en Myers hun tijd verre vooruit waren en belangrijke baanbrekers waren op het gebied der diepte-psychologie [14])....

Dat de post-hypnotische tijdberekening een gebeuren is dat niet slechts fysiologisch verklaard kan worden, maar waarbij zeer zeker ook subliminale, psychische processen een rol spelen, zag Myers' medewerker E. Gurney reeds in, blijkens zijn hiervoor reeds geciteerde studie over: „Post Hypnotic Reckoning of Time and Counting of Signals". Op 3 Maart werd door hem aan een proefpersoon in hypnose de opdracht gegeven (post-hypnotisch bevel) 39 dagen later, om 21.30, bij hem (Gurney) te komen en naar een heer te vragen, die ten huize van Gurney vertoefde. Op 19 Maart, toen de proefpersoon zich wederom in hypnose bevond, vroeg Gurney hem opeens hoeveel dagen er verloopen waren sinds de opdracht (waarover sinds 3 Maart niet meer gesproken was) gegeven was. De proefpersoon zeide dadelijk „zestien" en voegde er aan toe, dat er nog drie en twintig dagen verloopen moesten, alvorens de opdracht vervuld kon worden. Het was duidelijk, zegt Gurney (IV, pag. 290), dat mijn proefpersoon op de een of andere wijze de verloopende dagen telde.

Gurney nam meerdere dergelijke proeven en besluit er uit, dat een somnambule, wien men het post-hypnotisch bevel gegeven heeft om na verloop van een zeker aantal dagen de een of andere handeling te verrichten, zonder zich daar bewust van te zijn de dagen, welke verloopen, telt....

Gurney's proeven zijn door T. W. Mitchell herhaald, zooals ons blijkt uit diens studie over: „The Appreciation of Time by Somnambules" in Vol. XXI der: „Proceedings S. P. R." (pag. 2 e.v.). Mitchell vond daarbij in de eerste plaats, dat niet alle proefpersonen zich er op dezelfde wijze van verzekeren, dat de opgedragen handeling op het juiste oogenblik verricht wordt. Hebben

12) „De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven", Ned. vert., Amsterdam, 1916.

13) „De droom", Ned. vert., Leiden, 1913.

14) Zie W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", Utrecht, 1934, pag. 210 e.v.

wij met een proefpersoon te doen, die in normalen toestand (waaktoestand) niet goed uit het hoofd kan rekenen, of wien het rekenen niet ligt, zoo zal hij waarschijnlijk de meest elementaire methode benutten om den juisten dag te weten te komen, n.l. eenvoudig de dagen tellen, welke verloopen. Kan de proefpersoon daarentegen goed uit het hoofd rekenen, zoo zal hij in den regel de een of andere berekening maken — hetzij in hypnose of „subconsciously in post-hypnosis", om op deze wijze den dag te leeren kennen, waarop de opdracht uitgevoerd moet worden, om zich vervolgens dien dag in het geheugen te prenten (pag. 6—7).

Dat ook de oefening hier een rol speelt kan, volgens Mitchell, niet betwijfeld worden.

Mitchell is bij zijn proefnemingen op uiterst voorzichtige wijze te werk gegaan, ten einde de uitkomsten van zijn onderzoekingen zoo zuiver mogelijk te doen zijn. Hij hield rekening met het feit, dat zich bij zijn proefpersonen het verschijnsel der hyperaesthesie kon voordoen. Zijn motto was, dat het beter is de voorzorgsmaatregelen te overdrijven dan ergens een slordigheid te begaan....

Al zijn proefpersonen waren goede somnambules (post-hypnotische amnesie), zooals de ervaring hem leerde. Eerst toen hij hen als zoodanig had leeren kennen, benutte hij hen voor de proefnemingen, waarvan hierna sprake zal zijn.

Mevr. C., een zijner proefpersonen, was een wel-opgevoede vrouw, die echter een hekel had aan uit het hoofd rekenen. Zij hield niet van cijfers en cijferen. Op 5 Maart 1907 verzocht hij haar, in hypnose, om op een stuk papier een kruis te teekenen op „the 39 th day from this." Op 21 Maart zeide hij tegen haar: „Slaap! Hoeveel dagen zijn er verloopen?" Zij antwoordde dadelijk: „Zestien". Zij wist echter niet hoeveel dagen er nog verloopen moesten en zij kende ook den dag niet waarop de opdracht uitgevoerd moest worden. Deze vrouw bleek slechts de verloopende dagen te tellen. Voorts wist zij (in hypnose) dat zij een kruis moest teekenen als de negen en dertigste dag was aangebroken (pag. 10).

Mevr. T. daarentegen, die op Zondag 13 Januari 1907, in tegenwoordigheid van haar echtgenoot, in hypnose het post-hypnotisch bevel gekregen had om op „the 43 th day from this" een kruis op een stuk papier te schrijven, was een zeer intelligente en beschaafde vrouw. Bij onderzoek bleek, dat zij het proces „of watching and counting the days" vereenvoudigde, door een berekening te maken ($7 \times 6 + 1 = 43$). Deze leerde haar, dat zij het kruis moest zetten op den dag na den zesden Zondag (pag. 10).....

Een derde proefpersoon, mej. F. D. (pag. 11), was evenzeer een goede somnambule. Men behoefde maar te zeggen: „Slaap!" en zij was in hypnose. Zij ontwaakte bij het bevel: „Ontwaak!" Mitchell had haar bij herhaling gebruikt voor zijn proefnemingen op het gebied van het onbewust rekenen. Zij wist, in hypnose, telkens aan te geven hoeveel dagen er sinds het geven van de opdracht verloopen waren, en hoeveel dagen er nog komen moesten voordat de dag daar was, waarop zij het kruis moest teekenen. Het bleek, dat zij berekeningen maakte, maar dat zij ook aftelde. De oefening der proefpersoon speelde hier, volgens den onderzoeker, zekerlijk een rol van beteekenis.

Mitchell merkt nu op pag. 12 terecht op, dat, wanneer een somnambule door berekening den dag leert kennen, waarop de opdracht vervuld dient te worden en de dagen niet telt, wij bij deze somnambule in principe met hetzelfde verschijnsel te doen hebben, waarvan hier reeds gewag gemaakt werd: het geven van een post-hypnotisch bevel met datum. In het eene geval krijgt de proefpersoon den datum direct (proeven van Beaunis en Liégeois) — in het andere geval indirect (door zelfwerkzaamheid). Gurney's methode om een tijdsduur (aantal dagen) te noemen in plaats van een datum, geeft ons volstrekt geen waarborg, dat de proefpersoon voortdurend op het verloopen van den tijd let en bewijst ook in het geheel niet, dat somnambules in het bezit zijn van een tijdzin.

J. Delboeuf was van meening, dat men aan de moeilijkheid kon ontkomen, door in plaats van dagen (of uren) een groot aantal minuten te noemen. Zoo gaf hij om 6.55 's morgens aan een van zijn proefpersonen het bevel, om na verloop van 1500 minuten aan mevr. Delboeuf te vragen, of zij haar met iets van dienst kon zijn. Precies op tijd (25 u. later — 7.55 's morgens) voerde de proefpersoon de haar gesuggereerde opdracht uit. In totaal nam Delboeuf een twaalftal van dergelijke proeven, waarbij de tijdsduur varieerde van 350—3300 minuten [15]). Zijn proefpersonen waren twee boerenmeiden, M. en J., die nauwelijks in staat waren om op de klok te kijken. In waaktoestand bleken zij geen van beiden in staat te zijn om uit te rekenen hoeveel uren 1150 minuten zijn. M. was iets beter in het rekenen dan J.. Haar resultaten waren ook iets beter!

In 1903 verscheen te Londen een werk over: „Hypnotism" van de hand van Dr. Milne Bramwell. Geïnspireerd door Delboeuf ging deze onderzoeker er toe over, eveneens een onderzoek in te stellen naar den tijdzin van somnambules. Bij het lezen van Delboeuf's rapport was het hem opgevallen,

15) „Proceedings S. P. R.", Vol. VIII, pag. 414.

dat enkele post-hypnotische opdrachten diens proefpersonen niet aangenaam aandeden (reden waarom, naar alle waarschijnlijkheid, een aantal zijner proeven mislukten); uit dien hoofde besloot hij zijn proefpersoon steeds slechts het post-hypnotisch bevel te geven om een kruis op een stuk papier te zetten na afloop van een zeker (steeds wisselend) aantal minuten. Zijn proefpersoon was mej. D., een intelligent meisje. Met behulp van potlood en papier was zij in staat eenvoudige rekensommetjes te maken. Zij was echter niet goed in het „uit het hoofd rekenen". Bramwell vermeldt 55 proeven waarvan er 45 gelukten (proefpersoon schreef niet alleen het juiste „uur" op waarop zij haar opdracht moest vervullen [16]) maar zij wist ook op het juiste oogenblik daaraan te voldoen).

Een achttal proeven kon slechts gedeeltelijk als geslaagd worden aangemerkt. Bij deze proeven werd het „uur" juist opgegeven, maar de opdracht niet precies op tijd vervuld — nochtans bedroeg het tijdsverschil tusschen het oogenblik waarop de opdracht vervuld moest worden en dat, waarop zij vervuld werd, slechts enkele (hoogstens vijf) minuten.

Mitchell heeft nu proeven genomen, welke op vele punten met die van Bramwell overeenstemmen, ofschoon er toch ook wel verschilpunten zijn aan te wijzen. Zijn proefpersoon, de hiervoor reeds genoemde mej. F. D., was een beschaafd meisje, dertig jaar oud. Zij had aan functioneele stoornissen geleden, welke Mitchell door hypnotische suggestie had weten te doen verdwijnen. Zij bezat een eenvoudige, algemeene ontwikkeling — rekenen was haar „fort" niet. Op dit punt stond zij ten achter bij Bramwell's proefpersoon. Zij was echter een zeer goede somnambule. Al zijn proeven werden gedaan volgens het door Dr. Bramwell opgestelde schema, waarvan hij echter hier en daar is afgeweken. In den regel werd het sujet het post-hypnotisch bevel gegeven om na verloop van een zeker (steeds wisselend) aantal minuten een kruis op een stuk papier te zetten, en er het „uur" bij te schrijven dat het, volgens haar, moest zijn. Zij mocht daarbij — vanzelf sprekend — de klok niet raadplegen. Ook moest zij er den dag van de maand bij zetten. Voorbeeld:

31 Maart 1906, 11.30 v.m. — over 700 minuten. Toen Dr. Mitchell haar den volgenden dag zag, gaf zij hem een papier, waarop een kruis stond en daaronder 11.10 n.m., 31 Maart. Toen hij haar vroeg, wanneer zij dat geschreven had, antwoordde zij: „gister avond, nadat ik naar bed was gegaan.

16) Voorbeeld. Op Dinsdag 24 Dec. 1895, 15.10, kreeg mej. D. het post-hypnotisch bevel om na verloop van 7200 minuten een kruis te schrijven op een stuk papier. Op Zondag 29 Dec., 15.10, stond zij voor een Zondagsschool klas. Plotseling kreeg zij een drang om een kruis te teekenen en den tijd te noteeren. Aldus deed zij. Toen keek zij op de klok. Het bleek dat zij het juiste „uur" had opgeschreven. (Bramwell bij Mitchell, „Proc. S. P. R.", Vol. XXI, pag. 14).

Ik sliep en werd wakker om aan de opdracht te kunnen voldoen. Ik herinner mij, dat ik erg moe was. Toen ik aan de opdracht voldaan had, viel ik in slaap en sliep den geheelen nacht door."

Mitchell heeft in totaal een dertig van dergelijke proefnemingen (hier en daar bracht hij er een kleine variatie in) met mej. F. D. genomen, waarbij zij negentien maal haar kruisje op het juiste oogenblik zette. Twee maal was zij één minuut te laat; twee maal maakte zij een fout van drie minuten; éénmaal een fout van vijf en één maal een fout van tien minuten. Bij proefneming No. 11 zette zij haar kruisje tachtig minuten te vroeg. Bij deze proef had zij op 29 April om 11.20 de opdracht gekregen om over 40.630 minuten (d.i. dus op 27 Mei, 16.30) het kruis te zetten — en zij deed dit reeds om 15.10. De tijdsruimten varieerden van 700 minuten (proef No. 1) tot 214.895 minuten (proef No. 19).

Een enkele maal kreeg de proefpersoon slechts tot opdracht uit te rekenen hoeveel dagen, uren, seconden een gegeven aantal minuten is.

Mitchell is de meening toegedaan, dat zijn proefpersoon „made a subconscious calculation" nadat zij de opdracht had gekregen en dat er hier geen aanleiding is om te spreken van een „continuous watching of the time as it passed" (pag. 30). Nu kunnen de proeven echter wel zoo ingericht worden dat de proefpersoon genoopt wordt op het verloop van den tijd voortdurend acht te slaan. Mitchell deed dit door zijn proefpersoon in hypnose het post-hypnotisch bevel te geven om, wanneer hij haar potlood en papier ter hand zou stellen, het aantal uren en minuten neer te schrijven dat verloopen was, sinds het oogenblik waarop hij haar het bevel gegeven had. Zoo sprak hij haar (mej. F. D.) op 16 Febr. 1907, om 12.30 n.m. (zij bevond zich toen in hypnose) als volgt toe: „Wanneer ik U nu weer bezoek moet gij, zoodra ik U een potlood en papier heb gegeven, het aantal uren en minuten neerschrijven dat verloopen is sinds 12.30 n.m. en het oogenblik waarop gij het potlood van mij aanneemt". Op het oogenblik waarop Mitchell zijn proefpersoon dit bevel gaf, wist hij nog niet, wanneer hij haar bezoeken zou — hij deed dit op 20 Febr. om 10.35 v.m. (een zeer ongewoon bezoekuur voor hem). Om 10.40 gaf hij haar (hij had haar toen nog niet gehypnotiseerd) een potlood en een stuk papier. Dadelijk daarop schreef zij neer: „94—10". Zij was geheel wakker en er zich niet van bewust dat zij schreef (automatisch schrijven). In hypnose vertelde zij Mitchell dat er 94 uur en 10 minuten verloopen waren sinds het oogenblik waarop hij haar het post-hypnotisch bevel gegeven had. Dit antwoord was juist. Zij kon niet zeggen hoe zij er aan kwam (pag. 31). Mitchell nam nog eenige van dergelijke proeven met haar om deze

daarna te herhalen met mevr. C.. Het is, volgens hem, niet aannemelijk te achten dat de hier verkregen treffers verklaard moeten worden door aan te nemen, dat de proefpersonen onbewust berekeningen maakten. „In these experiments I think there was a continuous subconscious watching of the time" (Vol. XXI, pag. 32).

Delboeuf's proeven met de proefpersonen M. en J. en Bramwell's proeven met mej. D. vertoonen veel overeenkomst met de hiervoor genoemde dertig proeven van Mitchell. Bij al deze proefnemingen werden de „bevelen" op zoodanige wijze gegeven, dat zij de proefpersonen noopten berekeningen te maken, opdat zij het oogenblik te weten zouden kunnen komen, waarop de opdracht moest worden uitgevoerd. Nu moge het vanzelfsprekend worden geacht, dat het principieel geen verschil maakt of de proefleider zijn sujet het oogenblik noemt waarop het de opdracht moet uitvoeren, danwel dat de proefpersoon dit oogenblik door een berekening leert kennen. In beide gevallen is de „subconscious intelligence" van het sujet in „possession of a fixed date" (Mitchell).

Mitchell wijst er op, dat wij nu twee dingen goed van elkaar moeten weten te scheiden, t.w.:

1. het onbewust berekenen van het tijdstip, waarop de opdracht uitgevoerd moest worden;

2. het waarschatten van den tijd [17]).

Wat betreft het eerste punt — daarover valt weinig te zeggen omdat wij hier nog slechts over weinig gegevens beschikken. Delboeuf verzuimde bij zijn proefpersonen gegevens met betrekking tot haar zelfwaarnemingen te verzamelen; Bramwell en Mitchell zochten daarentegen wel na te gaan, wat er zich in hun proefpersonen „afspeelde". In antwoord op zijn desbetreffende vragen vertelde mej. D. aan Dr. Bramwell [18]): 1. dat, wanneer haar de suggesties gegeven werden tijdens haar hypnotischen toestand, zij niet uitrekende, wanneer de opdracht „verviel". 2. Dat zij deze berekening ook niet in waaktoestand maakte. 3. Dat zij ontwaakte uit de hypnose zonder herinnering aan hetgeen daarin was voorgevallen. 4. Dat zij zich, geruimen tijd na het ontwaken, de suggesties,

17) Mitchell vestigt in dit verband de aandacht op een proef van Bramwell, waarbij de proefpersoon $1\frac{1}{2}$ minuut te laat de opdracht vervulde. „This slight discrepancy between the calculation màde and the appreciation of the time points us to a fundamental distinction which should be made in considering these and similar experiments". (Pag. 34).

18) „Hypnotism", pag. 122.

haar in hypnose gegeven, ook niet herinnerde. 5. Dat kort voor het oogenblik waarop de opdracht vervuld moest worden, de proefpersoon een zekere motorische onrust in haar vingers bespeurde (d.w.z. zij constateerde, dat haar vingers, zonder dat zij dit bewust wilde, bewegingen maakten als wilden zij een potlood grijpen en schrijven). 6. Dat deze motorische impuls onmiddellijk gevolgd werd door het denkbeeld dat zij een kruis moest teekenen en cijfers neerschrijven. 7. Dat zij nooit op klok of horloge keek, dan nadat zij aan de opdracht had voldaan.

Mitchell merkt nu op (pag. 36), dat zijn eigen observaties bij mej. F. D. voor een belangrijk deel parallel loopen aan die van Bramwell. Er zijn slechts enkele verschillen. De motorische impuls, waarvan mej. D. melding maakt, ontbrak bij mej. F. D.; zij had slechts een vaag „gevoel" dat zij iets moest doen. Dit vage „gevoel" ging echter spoedig over in het bewustzijn, dat zij een kruisje moest teekenen en den tijd neerschrijven.

Een ander punt van verschil tusschen de dames D. en F. D. is hierin gelegen, dat mej. D., als zij door Bramwell in hypnose ondervraagd werd met betrekking tot opdrachten, welke zij nog niet uitgevoerd had, zich steeds herinnerde, dat zij deze opdrachten had ontvangen, maar (in tegenstelling met mej. F. D.) in den regel niet in staat bleek te zijn, om deze opdrachten woordelijk te reproduceeren. Zij verzekerde steeds, dat zij niet meer aan die opdrachten dacht, niet wist hoeveel tijd er verloopen was sinds het oogenblik, waarop de opdracht gegeven was en evenmin wist op welk oogenblik het bevel moest worden uitgevoerd.

Mej. F. D. wist zich, in hypnose, steeds letterlijk de opdracht te herinneren, welke de proefleider haar had gegeven en zij wist ook het oogenblik aan te geven, waarop zij haar opdracht moest uitvoeren. Maar, evenals mej. D., ontkende ook zij, dat zij dat oogenblik berekend had. Het eenige dat zij nog wilde bekennen was, dat zij 's nachts somtijds aan cijfers dacht (van cijfers droomde).

Moeten wij daaruit nu concludeeren, dat deze proefpersonen geen berekeningen maakten?

Mitchell meent, dat het onjuist zou zijn, wanneer wij deze vraag bevestigend beantwoordden. Volgens hem moeten wij aannemen, dat de herinnering aan het maken van berekeningen slechts dan naar voren treedt, wanneer de proefpersoon in een diepen hypnotischen toestand wordt gebracht; in een dieperen „slaap" als dien, waarin de suggesties in den regel gegeven werden (pag. 39).

Generaliseeren met betrekking tot hypnotische verschijnselen is steeds verkeerd — ook Mitchell heeft dat ingezien. Hij ontkent geenszins dat in

uitzonderingsgevallen „memory of a much wider range of subliminal thought than that which I have indicated may be found during hypnosis" (pag. 41). Mej. F. D. zelf zeide, dat zij haar berekeningen in zoo'n diepen slaap maakte, dat zij later niet in staat was zich ook maar iets van de door haar gemaakte berekeningen te herinneren (pag. 42). Mitchell knoopt hier beschouwingen aan vast over het richten en de concentratie van de aandacht in de hypnose.....

Is er in de hypnose „Mehrleistung"? [19])

Mitchell merkt zeer juist op, dat wij hiertoe niet te gauw mogen besluiten. Wat betreft zijn eigen ervaringen, zoo vond hij, dat wanneer een somnambule een visueelen aanleg bezit, hij (zij) in hypnose in den regel beter uit het hoofd zal kunnen rekenen dan in waaktoestand [20]). Ook is Mitchell niet ongeneigd om aan te nemen, dat het gehypnotiseerde sujet „gemakkelijker" rekent dan het sujet, dat zich in waaktoestand bevindt. Zijn gedachten gaan hierbij uit naar de z.g. rekengenieën en rekenidioten, waaraan door F. W. H. Myers [21]) e.a. [22]) aandacht werd geschonken. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het vermogen, dat deze individuen ons demonstreeren, in aanleg bij ons allen aanwezig is. In de hypnose (toestand van verlaagd bewustzijnsniveau) kan het onder bepaalde omstandigheden manifest worden [23])....

19) Vgl. P. A. Dietz: „Mensch en Droom", Leiden, 1935, pag. 201 e.v.; P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Cryptomnesie, pag. 229 e.v.; „Merkwaardige Droomen", III, T. v. P., X, pag. 172.

20) Vgl. P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Is het mediumschap een verschijnsel van regressie danwel een verschijnsel van evolutie?, pag. 280 e.v. en Cryptomnesie, pag. 229 e.v..

21) „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921, pag. 65.

22) W. H. C. Tenhaeff: „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", pag. 221.

23) Aan deze redeneering ligt de gedachte ten grondslag dat de hypnose een verschijnsel van regressie is en dat wij in hetgeen rekengenieën en rekenidioten produceeren uitingen dienen te zien van de „intuïtie" (Bolk). De intuïtie zou dan in den loop van het evolutie-proces gedegenereerd zijn. De verstandsmensch zou zich ten koste van den intuïtieven mensch ontwikkeld hebben. Zie: „Parapsychologische Studiën", pag. 286 e.v..
Er is echter nog een andere verklaring der „Mehrleistung" in hypnose mogelijk. Volgens S. Koster (Leerboek der Hypnose", Amsterdam, 1937) verschilt de hypnose in wezen van den slaap. „Er is slechts op sommige gebieden een bewustzijnsdaling, er is geen sprake van een bewustzijnsdaling over de geheele linie. Op het gebied of de gebieden, waarop het bewustzijn zich terugtrekt... is van geen bewustzijnsdaling, eerder van het tegendeel sprake. Ik ben het eens met Marcus, dat in de hypnose het bewustzijn in plaats van te dalen tot slaapniveau, zich verheft of in elk geval zich door suggestie verheffen kan boven het niveau van het normale. Ik meen echter.... dat dit slechts geldt voor die gebieden, waartoe het bewustzijn zich beperkt" (pag. 38).
Koster komt hier tot beschouwingen welke parallel loopen aan die welke L. Loewenfeld („Somnambulismus und Spiritismus", Wiesbaden, 1900) heeft gegeven. Uit de bewustzijnsbeperking („partielles Wachsein") zou een verbetering der qualiteit resulteeren.
T.z.t. hoop ik op een en ander nader terug te komen.

Volgens Bramwell zou er een kenmerkend verschil bestaan tusschen „the recognition of a particular day on its arrival, and the last minute in such a series as 40.845 ..... the determination of the arrival of that particular moment differs widely from the recognition of the dawing of a given day" (Bramwell bij Mitchell, pag. 49). Mitchell bestrijdt deze meening — tenzij men speciale voorzorgen heeft genomen, dat het sujet niet in de gelegenheid is om op normale wijze te weten hoe laat het is (b.v. door het in een kamer op te sluiten, waar geen klokken zijn en waarin ook geen klokgeluiden van buiten doordringen) is er, volgens hem, hier weinig of geen verschil.

Een beetje anders wordt het bij die proeven van Bramwell, waarbij zijn proefpersoon, eenige uren voordat zij aan de post-hypnotische opdracht moest voldoen, in een donker gemaakt vertrek werd gesloten, waarin geen klokken aanwezig waren. Het is aannemelijk te achten, dat proefpersoon, op het oogenblik waarop zij het vertrek binnentrad, ongeveer wist hoe laat het was, en dus kon uitrekenen hoeveel tijd er nog moest verloopen tot het oogenblik, waarop de opdracht moest worden vervuld. Kon proefpersoon nu dit, tot op eenige honderden minuten gereduceerde, tijdverloop waarschatten? Het antwoord op deze vraag luidt bevestigend. Mej. D. bleek o.m. in staat te zijn, een tijdsverloop van 3 u. en 25 minuten te kunnen waarschatten, of, anders gezegd, intuïtief te weten op welk oogenblik het 3 u. 25 n.m. was.

Op dit stramien heeft Mitchell nu voortgeborduurd. Mej. F. D. diende hem hierbij als proefpersoon. Zij woonde in een klein huisje, op het land. Het geluid van kerkklokken drong niet in dat huisje binnen, omdat er in haar omgeving geen kerk te bespeuren viel. Zij bezat slechts één klok, welke in de keuken hing. Verder een horloge, dat zij wel steeds opwond, maar nimmer in huis droeg. Het lag in den regel in een kleerkast (pag. 50).

Het kan niet ontkend worden, dat een dergelijke, afgezonderd en eenzaam wonende proefpersoon, met slechts een keukenklok en een horloge, beter geschikt is om voor experimenten op het gebied van het waarschatten van tijdruimten dienst te doen dan iemand, die in het centrum van een groote stad woont, waar hij gelegenheden te over heeft om (zonder daarbij gebruik te maken van zijn eigen uurwerken) te weten hoe laat het ongeveer is ....

Onder tijd-waarschatten (time-appreciation) verstaat Mitchell „the power of marking the passage of time without any guidance, either supra-

liminal or subliminal, which can by any possibility be referred to changes going on in the external world" (pag. 51).

Het spreekt wel vanzelf, dat het onderzoek van dit vermogen onder ideale omstandigheden allerlei eigenaardige moeilijkheden met zich meebrengt. Het valt niet gemakkelijk om proefpersonen te vinden, die langen tijd achter elkaar in een donker gemaakt vertrek willen verblijven. En als wij iemand gevonden hebben die daartoe bereid is, zoo is het nog de vraag, of zijn beroepsplichten enz. hem veroorloven, zich voor een dergelijk langdurig onderzoek beschikbaar te stellen.

Zooals bekend mag worden verondersteld wordt door een aantal medici onder bepaalde omstandigheden de door een hypnotiseur verwekte slaap als geneesmiddel benut. Wetterstrand heeft er op gewezen, dat men lichamelijk gedegenereerden in een aantal gevallen een belangrijk eind op den weg naar genezing brengt, door hen dagenlang te laten slapen. In een aantal gevallen kan deze slaapkuur ook den neurose-lijder ten goede komen [24]).

Het spreekt wel vanzelf, dat men een patiënt, die een dergelijke kuur doet, onder bepaalde omstandigheden voor proefnemingen op het gebied van het waarschatten van tijdruimten kan gebruiken. Mitchell heeft dit gedaan. Op pag. 51 e.v. vertelt hij, dat hij een patiënte, mevr. C., had, aan wie hij een slaap van 48 uur voorschreef. Zij mocht echter op gezette tijden uit dezen slaap ontwaken, om haar maaltijden tot zich te nemen. „Ik zag haar op een Dinsdag, en zij zeide mij, dat zij den volgenden dag na 3 u. n.m. den tijd zou kunnen vinden om zoo lang achter elkaar te kunnen slapen. Daar ik Woensdag op reis moest gaf ik haar op Dinsdag, toen zij zich in hypnose bevond, de noodige instructies (post-hypnotisch bevel). Ik zeide: „Morgen middag om 3 u. zult gij in slaap vallen. Gij zult tot 9 u. slapen; daarna zult gij ontwaken en Uw avondmaaltijd nuttigen. Gij zult daarna opnieuw in slaap vallen, en tot den volgenden ochtend 8 u. slapen. Dan zult gij wakker worden en ontbijten. Na het ontbijt zult gij wederom gaan slapen en om 1 u. n.m. wederom wakker worden enz., enz." Ik zag haar Donderdag en bevond, dat zij mijn instructie had opgevolgd. Zij was telken male op het aangegeven tijdstip wakker geworden en precies een half uur lang wakker gebleven (dit moet het resultaat van een auto-suggestie geweest zijn, daar ik haar *niet* gesuggereerd had, hoe lang zij wakker moest blijven). Op den Vrijdag liep ik in de morgenuren bij

24) Zie P. Schilder en O. Kauders: „Lehrbuch der Hypnose", Weenen, 1926, pag. 84.

haar aan en vond haar rustig slapend. Ik deed haar ontwaken en vroeg haar of zij wist welken dag het was. Zij zeide, dat het Vrijdag was, maar aarzelde even toen zij moest zeggen of het voor- danwel na-middag was. Ten slotte zeide zij dat het voormiddag was. Zij kon echter niet zeggen hoe laat het was. Zij wilde er ook niet naar raden en hield vol, dat zij er geen idee van had. Ik zeide nu tegen haar: „Slaap — hoe laat is het precies?" Zij antwoordde onverwijld: „11.20". Ik nam mijn horloge uit mijn zak — haar antwoord bleek goed te zijn. Er was geen klok in het vertrek. Zelf wist ik niet hoe laat het precies was — eerst toen ik op mijn horloge had gekeken wist ik het.

In dit geval, zoo schijnt het mij toe, hebben wij met een geslaagd waarschatten van het tijdsverloop te doen, gedurende het gansche verloop van den slaap. Het acht geven op het tijdsverloop was het werk van het subliminale zelf (hypnotic consciousness); slechts het „subjectieve ik" (hypnotic consciousness) wist welk uur van den dag het was" (pag. 52).

Mitchell merkt nu verder op, dat hij het zeer betreurt dat — afgezien van hetgeen hij kon waarnemen bij patiënten die slaapkuren deden gelijk mevrouw C. — hij niet in de gelegenheid is geweest (op grond van tijdgebrek) „to test my subjects' powers of true time-appreciation over a longer period than half-an-hour" (pag. 52). Nochtans heeft hij, volgens zijn meening, een voldoende aantal waarnemingen kunnen doen (zij het danook dat voor deze proeven niet langer dan dertig minuten per proefneming beschikbaar was) om te mogen besluiten, dat „in the true time-appreciation of somnambules we have to deal with a power which in the present state of knowledge can only be described as supernormal" (pag. 52).

Het waarschatten van kleine tijdruimten werd reeds door Gurney bestudeerd. Hij heeft een aantal voorbeelden vermeld van gevallen, waarin een proefpersoon de een of andere, in hypnose gegeven, opdracht min of meer punctueel vervulde na verloop van een gegeven aantal minuten. De proefpersoon werd, gedurende het geheele verloop van de proefneming, door den proefleider geobserveerd. Deze onderzoeker maakte ook gebruik van het vermogen van zijn proefpersoon om automatisch te schrijven (planchette-schrift); hij trachtte door middel van automatisch schrift het bewijs te krijgen, dat ook als de proefpersoon wakker is, zijn „subjectieve ik" acht slaat op het verloop van den tijd. Nadat het sujet geleerd was om met behulp van een planchette automatisch te schrijven, werd het in hypnose de opdracht gegeven om na verloop van een zeker aantal minuten de een of andere handeling te verrichten. Verder kreeg het tot opdracht, om

eenigen tijd voordat de handeling moest worden verricht het aantal minuten neer te schrijven dat verloopen was sinds, b.v., het oogenblik waarop hij op bezoek kwam. Ook moest het opschrijven hoeveel tijd er nog verloopen moest tot het oogenblik daar was, waarop de opdracht moest worden uitgevoerd. Zoo kreeg de proefpersoon W....s (met wien Gurney een aantal van dergelijke proeven nam) op 23 Maart bevel om „een kwartier na zijn e.v. bezoek de kamerdeur te openen en te sluiten en, volgens gewoonte, op zeker oogenblik op te schrijven, hoeveel tijd er verloopen was. Den volgenden avond kwam hij om 7 u. 6½ op bezoek. Om 7 u. 19 ging hij (op verlangen van Gurney) aan de planchette zitten en schreef onmiddellijk neer „13 min. and 2 more." Om 7 u. 22 stond hij op, liep door de kamer, opende en sloot de deur en ging daarna weer op zijn stoel zitten. De proefpersoon was er niet meer dan een halve minuut naast." [25])

Mitchell heeft nu een aantal van dergelijke proeven genomen, waarbij hij er naar streefde, de gesuggereerde handeling zoo eenvoudig mogelijk te doen zijn. „Het is van groot belang bij ons onderzoek naar de nauwkeurigheid waarmede het subliminale zelf acht geeft op het verloop van den tijd, dat de handeling, welke de proefpersoon krijgt uit te voeren, hem in geen enkel opzicht onaangenaam aandoet, zoodat het sujet niet geremd wordt bij het uitvoeren van de opdracht [26]). Zijn er remmingen of weerstanden, zoo moeten deze eerst overwonnen worden en de opdracht wordt daardoor niet precies op tijd vervuld. Verder dient men er zorg voor te dragen, dat het uitvoeren van de opdracht niet te veel tijd kost (men moet zijn sujet geen ingewikkelde handelingen laten verrichten, zoodat er veel tijd verloopt tusschen den aanvang en het einde van de handeling)". Bij het meerendeel van Mitchell's proeven werd de suggestie gegeven, dat na verloop van zooveel (aantal steeds verschillend) minuten het sujet zijn rechter- of linkerhand omhoog moest steken. De proefpersoon moest dit vlug doen — „as soon as the idea of doing so arose in her mind" (pag. 53). In enkele gevallen werd aan het sujet een twee- of drietal suggesties gegeven — de opdrachten moesten dan b.v. na verloop van 3,5 en 7 minuten vervuld worden. Het automatisch schrift werd verkregen, door het sujet papier en potlood te geven. Een enkel voorbeeld:

„Ik gaf F. D. in hypnose, zonder haar te zeggen hoe laat het was, opdracht, om precies over elf minuten haar rechter arm omhoog te steken.

25) „Proceedings S. P. R.", Vol. IV, pag. 309.

26) Vgl. C. du Prel: „Studiën", Ned. vert., Amersfoort, 1909, II, pag. 19. Proefpersoon verontschuldigt zich met de woorden: „U zult mij wel erg vrij vinden".

Daarna deed ik haar ontwaken. Na verloop van tien minuten volvoerde zij de opdracht. Bij een andere gelegenheid gaf ik haar, toen zij zich in hypnose bevond, bevel, om vier minuten later haar rechter arm omhoog te steken. Zij gaf, in hypnose, gevolg aan de opdracht — tien seconden te vroeg. Daarna kreeg zij bevel om drie minuten later haar arm weer te laten zakken. Precies drie minuten later voerde zij deze opdracht, in waaktoestand, uit. Toen ik haar vroeg, waarom zij haar arm liet zakken, antwoordde zij dat zij zoo vermoeid was geworden en dat zij haar arm niet langer omhoog kon houden" [27]).

Mitchell deed een aantal van dergelijke waarnemingen bij onderscheidene somnambules „with almost identical results" (pag. 54). „Sommige proefpersonen bleken weliswaar meer nauwkeurig te zijn dan anderen op het gebied van het waarschatten van korte tijdsperiodes, maar overal waar ik een reeks waarnemingen deed, vond ik dezelfde neiging om kleine fouten te maken, ofschoon ik moet bekennen, dat over het geheel genomen er een opmerkelijke nauwkeurigheid door de proefpersonen ten toon gespreid wordt op het gebied van het waarschatten van tijdsintervallen" (pag. 54).

De gemiddelde fout verschilt bij de onderscheidene proefpersonen. In een serie van 31 observaties bij F. D. (zij moest periodes schatten varieerend van 1 tot 15 minuten) was de gemiddelde fout 1.009 minuut. Bij 15 waarnemingen bij mevr. C. (de periodes varieerden van 2 tot 10 minuten) was de gemiddelde fout 0.78 minuut. In een serie van 60 observaties bij verschillende proefpersonen (de periodes varieerden van 1 minuut tot een half uur) bedroeg de gemiddelde fout 0.89 minuut.

Opmerkelijk bij deze proeven is zeker wel het feit, dat zoowel daar waar de te „schatten" tijd drie minuten bedroeg als daar, waar de periode vijftien minuten duurde, een fout van ongeveer één minuut gemaakt werd. Wij kunnen ons voorstellen dat er personen zijn, die hier als volgt redeneeren: Als een proefpersoon een handeling, welke hij na verloop van drie minuten moet uitvoeren, reeds na verloop van twee minuten uitvoert (dus één minuut te vroeg is), dan volgt daaruit, dat hij bij een handeling, welke na verloop van 15 minuten moet worden uitgevoerd, vijf minuten te vroeg is (dus deze na verloop van tien minuten uitvoert). De ervaring leert ons echter, dat deze redeneering niet opgaat, doch dat het sujet, zoo het al niet op tijd, d.i. dus na verloop van vijftien minuten, zijn handeling verricht, dit nochtans doet na verloop van veertien of zestien minuten. „In the great majority of cases,

---

27) De neiging tot motiveering (om voor zichzelf een beweegreden te zoeken) treffen wij hier vaak bij de proefpersonen aan. Zie S. Koster, l.c., pag. 103.

in the estimation of periods up to half an hour, the maximum error was not more than one or two minutes" (pag. 54).

Mitchell is, op grond van zijn onderzoek, tot de conclusie gekomen, „that there is an actual watching of the minutes as they pass, just as in Gurney's original experiments there was a watching of the days" (pag. 55). Maar, daar minuten het product zijn van een kunstmatige verdeeling van den tijd en iets geheel anders dan dagen (die voor ons een concreet karakter dragen) dient de wijze, waarop de minuten „geteld" worden nader te worden beschouwd. Het is — zoo redeneert Mitchell (pag. 55) — voor ons niet moeilijk te begrijpen hoe een „subconscious intelligence" („subjectieve ik") het verloop van dagen kan volgen, als wij een analogie-redeneering toepassen. Het is daarentegen niet gemakkelijk te vatten, hoe het subliminale zelf, zonder daarbij gebruik te maken van een klok of iets dergelijks, te weten kan komen wanneer een zeker aantal minuten verstreken is. Minuten zijn nu eenmaal andere „dingen" dan dagen.

Het vraagstuk van het „waarnemen" van den tijd, het onderscheiden van duur, intervallen en rhythme trok reeds eenige tientallen jaren geleden de aandacht der psychologen [28]). Zoo liet men, b.v., proefpersonen z.g. ledige en gevulde tijdsduren met elkaar vergelijken. De z.g. ledige tijd is echter niet volmaakt ledig, er grijpt altijd wel iets in plaats, dat de „stilte" onderbreekt, b.v. een orgaangewaarwording of het tacteeren — een handeling waartoe vele proefpersonen onwillekeurig overgaan. Mij persoonlijk is het vaak overkomen bij proefnemingen, waarbij ik met een proefpersoon in een donker gemaakt vertrek zat, dat ik door tellen, of door acht te geven op mijn ademhaling of hartslag, het tijdsverloop zocht te volgen.

Mitchell merkt nu op (pag. 58) dat het waarschijnlijk te achten is, dat de „lower strata of consciousness" kennis kunnen nemen van verschillende organische processen, waarvan het „waking self" („objectieve ik" of waakbewustzijn) geen kennis neemt. „And if a correlation has been subconsciously established between such phases of organic life and our artificial divisions of time, the subconscious watcher is provided with an objective time-measurer which is liable to only slight variations of regularity".

Wanneer wij aannemen, dat de „subconscious watcher" acht slaat op rhythmische organische bewegingen (hartslag, ademhalingsbeweging) dan kunnen wij het ontstaan der onnauwkeurigheden verklaren, die wij bij

28) Zie S. Zwanenburg: „Inleiding tot de Psychologie", Utrecht, 1926, pag. 158; F. Roels: „Handboek der Psychologie", Utrecht, 1934, I, pag. 291.

proefnemingen met somnambules op het gebied van het waarschatten van *korte* perioden constateeren. Zijn er langere perioden waar te schatten, zoo is het aannemelijk te achten, dat „the organic rhythm will usually average its normal rate" (pag. 58). Hieraan zouden wij het dan moeten toeschrijven, dat de proefpersoon in den regel bij het waarschatten van een periode van 30 minuten geen grootere fout maakt, dan bij het waarschatten van een periode van 5 minuten.

Het kan niet ontkend worden, dat Mitchell ons hier een werkhypothese heeft geschonken, welke ons in staat stelt het waarschatten van korte perioden op een aanvaardbare wijze te verklaren, al dient er ook met nadruk op gewezen te worden, *dat het zeer veel aanbeveling verdient, deze hypothese nader op haar juistheid te toetsen.* Men zou dit kunnen doen door proefpersonen, zonder dat zij dit wisten, medicamenten toe te dienen welke een versnellende (vertragende) werking op de stofwisseling uitoefenen en na gaan, of dit van invloed is op het waarschatten.

Ofschoon Mitchell deze hypothese aannemelijk acht, zoo wil hij nochtans niet generaliseeren. Op grond van de uitkomsten van zijn onderzoekingen met mej. F. D. is hij niet ongeneigd te meenen, dat er ook gevallen zijn, waarbij de kennis van den juisten tijd op rekening van helderziendheid dient te worden gesteld. In een aantal gevallen was het alsof zij op paranormale wijze op haar keukenklok keek.

In dit verband dient er de aandacht op te worden gevestigd, dat ook du Prel rekening houdt met de mogelijkheid, dat er gevallen zijn waarbij de kennis van den juisten tijd op rekening van „helderziendheid" dient te worden geschoven. „Wanneer nu het hoofduurwerk niet anders dan transscendentaal zijn kan, moet toch eerst nog bewezen worden dat het berust op een bewustzijn van tijd en niet op helderziendheid. Weliswaar zijn beide paranormale vermogens, doch van zeer verschillenden aard, want, terwijl het hoofduurwerk een zuiver innerlijk proces is, een rechtstreeks afmeten van den tijd, is de helderziende orienteering naar een dichterbij of verderaf zich bevindend uurwerk, slechts een indirecte, uiterlijke orienteering, zij het dan al eene, die verricht wordt door andere middelen dan ons gewone naar-de-klok-kijken" zegt hij in zijn: „Studiën" (I, pag. 117).

Het hoofduurwerk berust, volgens du Prel, echter beslist niet op helderziendheid; „verscheidene berichten bevestigen zulks. Römer [29]) zegt van zijn

29) C. Römer: „Ausf. hist. Darstellung einer höchst merkw. Somnambule", Stuttgart, 1821, pag. 11.

somnambule: „De kamerklok moest steeds met haar z.g. hoofduurwerk gelijk gezet worden en naar dit laatste nam zij steeds haar medicijnen in".... Kerner [30]) vertelt: „.... Ik zette de klok in de kamer stilletjes zóó, dat zij twee minuten vroeger elf uur sloeg, maar zij werd daarom niet wakker; eerst toen die twee minuten om waren, zeide zij: Nu is het elf uur — en liet zich wakker maken".... Duidelijker nog komt het verschil tusschen het hoofduurwerk en het helderzien uit bij de somnambule van Prof. Eschenmayer [31]). Deze verzette al de klokken in de stad volgens haar hoofduurwerk; zij gaf beslist aan hoeveel elke vóór of achter liep, Zonder op een klok te kijken, zei ze tot op een minuut en een seconde na hoe laat het was en volgens deze wetenschap van den juisten tijd gaf zij de verschillen der klokken onderling en ten opzichte van den juisten tijd aan... Een andere somnambule richtte zich naar een klok in Hamburg, hoewel zij op een uur afstands daarvan vertoefde [32]). Dit schijnt dus een geval van helderziendheid te zijn geweest. Dr. Brandis [33]) zegt dat noch het verzetten der klok, noch eenig ander bedrog zijn somnambule op een dwaalspoor kon brengen. Vroeg hij haar, wanneer zij gewekt wilde worden, dan gaf zij nauwkeurig den tijd aan; zij kon weliswaar uit zichzelf wakker worden, doch dit kostte haar telkens inspanning. Wanneer Brandis haar nu opzettelijk niet wekte, dan vertoonde zich op haar anders zoo opgeruimd en rustig gelaat precies op de bepaalde minuut een onmiskenbare onrust en hoogstens 30 seconden later was zij wakker, maar vroeg hem dan om haar de volgende maal zelf wakker te maken."

Wat betreft de verklaring van het hoofduurwerk — ook bij du Prel blijkt de gedachte te zijn opgekomen, dat er verband bestaat tusschen tijdzin en organische, rhythmische bewegingen. „De somnambulen weten echter niet alleen, wanneer de vooruit bepaalde slaaptijd verstreken is, doch ook hoe lang de aan zichzelf overgelaten slaap zal duren [34]), verder hoe lang hun krampaanvallen zullen duren en hoe vaak deze zich nog zullen herhalen [35]). Hieruit blijkt, dat de organische veranderingen van ons lichaam wat haar duur betreft

30) J. Kerner: „Geschichte zweier Somnambulen", Karlsruhe, 1824, pag. 72, 215 en 297.

31) C. A. Eschenmayer: „Versuch die scheinbare Magie des thier. Magn. aus physiol. u. psych. Gesetzen zu erklären", Stuttgart, 1816, pag. 91.

32) Siemers: „Erfahrungen über den Lebensmagnetismus", pag. 232.

33) J. D. Brandis: „Ueber psychische Heilmittel und Magnetismus", Kopenhagen, 1818, pag. 28 en 114.

34) D. G. Kieser: „Archiv für den thier. Magnetismus", IX, pag. 102.

35) In de geschriften der oudere magnetiseurs is bij herhaling sprake van convulsies, die crises deden ontstaan. Zie o.m. J. Kerner: „Die Seherin von Prevorst", herdruk, Reclam, Leipzig, pag. 185. T.

onderworpen zijn aan bepaalde wetten, ook de ziekelijke, b.v. bij intermitteerende koortsen, en dat het transscendentale subject, waaraan wij het vermogen moeten toekennen om den tijd te weten, ook kennis moet dragen van die organische-tijd-wetten, dat wil dus zeggen dat het identiek is met het organiseerend principe in ons, anders zouden wij voor deze bezigheden weer een afzonderlijk principe moeten aannemen, waardoor wij inbreuk zouden maken op den grondregel, dat men de principen, waarin men een verklaring zoekt voor verschijnselen, niet onnoodig mag vermeerderen.

Het organisme vertoont rhythmische bewegingen, b.v. bij de ademhaling en den polsslag. In zijn periodieke functies, b.v. honger en dorst, is het eveneens aan vaste tijden gehouden; het schommelt heen en weer tusschen slapen en waken en is daarbij aan het aardsche leven vastgekoppeld. Wij zouden verder geen tonen kunnen waarnemen, wanneer er geen onbewuste telling der luchttrillingen plaatshad, geen kleuren beoordeelen zonder een onbewuste telling der aethertrillingen en reeds dit moet ons de identiteit doen inzien van het organiseerend en het waarnemend principe. Het feit dat de somnambule van Masson dag en jaar harer geboorte, waarvan zij wakend niets wist, in haar slaap nauwkeurig opgaf [36]), berust stellig eveneens op deze identiteit. De rhythmische bewegingen in ons lichaam zouden op zichzelf genomen niet voldoende zijn om het hoofduurwerk te verklaren; er moet tevens een bewustzijn van die bewegingen aanwezig zijn, een afmeten daarvan plaats hebben en deze beide liggen onbewust in ons, d.w.z. in het transscendentale bewustzijn; want de inhoud van het ons onbewuste wordt gedekt door dien van het transscendentale bewustzijn. De onbewustheid is voor het zinnelijk bewustzijn slechts relatief aanwezig. Dit geldt voor de meeste paranormale vermogens en ook van het hoofduurwerk." [37])

De proefnemingen, waarvan ik hier een beknopt overzicht gaf, hebben betrekking op het z.g. hoofduurwerk (Duitsch: „Kopfuhr").

Onder hoofduurwerk hebben wij met C. du Prel [38]) te verstaan „het vermogen, om zonder eenig hulpmiddel het verloop van den tijd te weten, te weten hoe laat het is, zonder een blik te werpen op een van die toestellen, welke wij uurwerken noemen, en waaraan wij indirect den loop van den tijd zien, omdat wij het vooruitloopen van de wijzers op de cijferplaat in

---

36) „Annales du Magnétisme animal", VIII, pag. 109.
37) „Studiën", I, pag. 119.
38) Ibidem, I, pag. 114.

overeenstemming gebracht hebben met den loop van de zon, dat groote normaaluurwerk aan den hemel."

Men moet nu volstrekt niet meenen dat het hoofduurwerk zich slechts bij somnambules openbaart, al dient dan ook erkend te worden, dat experimenteel het verschijnsel tot op heden het grondigst bij gehypnotiseerden is bestudeerd.

2. *Het hoofduurwerk bij roedeloopers.* Sedert eeuwen kent men het beeld van den man, die, gewapend met de gaffelvormige roede, door de velden en over de bergpaden trekt met het doel (en in de overtuiging dat dit inderdaad mogelijk is) onderaardsche water en/of ertsaderen te ontdekken. Behalve water en delfstoffen tracht men echter nog heel wat meer met behulp van de wichelroede te vinden [39]) ....

Over de verklaring der verschijnselen, bij z.g. roedeloopers waargenomen, is in den loop der jaren reeds veel geschreven. Men kent theologische, natuurkundige en zielkundige verklaringen.

Nog in 1849 verscheen er een geschrift, geschreven door een geestelijke, waarin het gebruik der roede over het algemeen als duivelswerk wordt beschouwd. Tegen het opsporen van bronnen met behulp van de roede heeft deze priester echter geen bezwaar.

Natuurkundigen meenden eertijds, dat er van het water en de delfstoffen in den grond stralingen („Witterung") uitgaan, en dat deze stralingen op de roede inwerkten. Later is men meer en meer tot het inzicht gekomen, dat de roede op zichzelf van geen beteekenis is, doch slechts de persoon van den wichelaar. Zoo ontstond de meening, dat de oplossing van het vraagstuk op natuurkundig en fysiologisch gebied gezocht moet worden .....

In de tweede helft der vorige eeuw brak de overtuiging baan, dat een oplossing van het vraagstuk allereerst op (para-)psychologisch gebied dient te worden gezocht. Prof. W. Barrett, een der grondleggers van het parapsychologisch onderzoek in Engeland, zag in het meerendeel der rhabdomanten paragnosten [40]). Ten onzent is hierop gewezen door Dr. P. A. Dietz [41]) en mij [42]). Ook de Fransche parapsycholoog Dr. E. Osty blijkt deze meening te zijn toegedaan [43]). De parapsychologisch georiën-

39) Zie het opstel over het wichelroedevraagstuk in mijn studiënbundel: „Supernormale Vermogens", Amsterdam, 1922.

40) W. Barrett & Th. Besterman: „The Divining Rod", Londen, Methuen & Co.

41) „Vragen van den Dag", Maart, 1917.

42) Zie noot 39.

43) „Revue Métapsychique", 1933, pag. 209; 1935, pag. 17 en 161; 1936, pag. 186.

teerde onderzoeker wordt, bij het observeeren van roedeloopers, tot de overtuiging gebracht, dat wij bij het meerendeel van hen te doen hebben met paragnosie. Wij hebben hier, om met F. W. H. Myers [44]) te spreken, in de meeste gevallen wel te doen met een bericht van het subliminale zelf aan het supraliminale zelf, komende langs den weg der motorische automatismen. Vergeten wij toch niet, dat men uiteindelijk de meest uiteenloopende verborgen en verdwenen stoffen en dingen, vermiste personen, *ja zelfs den tijd naar het schijnt,* met behulp van roedeloopers blijkt te kunnen opsporen en te weten komen.

Wat dit laatste betreft — er zij hier allereerst verwezen naar het werk van J. G. Zeidler [45]). Deze 17de eeuwsche theoloog bezat een groote belangstelling voor het wichelroedevraagstuk. Zijn boek bevat een groot aantal door hem gedane waarnemingen — de aantrekkelijkheid van het werk wordt verhoogd door het feit, dat de schrijver zelf rhabdomant was. Met behulp van zijn roede wist hij niet alleen verborgen voorwerpen te vinden *maar ook te kunnen zeggen hoe laat het was.*

„Men vroeg mij — aldus Zeidler — of ik kon weten, in welk jaar deze of gene onbekende was gestorven. Ik schreef ettelijke jaartallen achter elkaar en op bepaalden, onderlingen afstand, naar keuze van dengene, die mij het probleem had opgegeven, neer. Gemeenlijk, doch niet altijd, vond ik het goede jaartal. Zoo ook het jaar, waarin iemand geboren was. Ik dacht nu, wanneer men met behulp van de wichelroede den tijd te weten kan komen, dan heb ik in dit instrument een uitstekend horloge gevonden, dat nooit behoeft te worden opgewonden en gelijk gezet en dan kan ik mijn beide uurwerken te gelde maken. Ik teekende een cirkel op een tafel en daarin de uren en kwartieren aan; de wichelroede gaf den juisten tijd aan. Ik zeide nu vervolgens: als de roede den tijd aangeeft, dan kan zij ook zeggen, op welk uur dit of dat gebeuren zal. Mijn vrouw was op reis en zou 's avonds terugkeeren. Ik nam mijn wichelroede, concentreerde mijn aandacht op de thuiskomst van mijn vrouw en de wichelroede sloeg aan op $7^1/_4$ u. Ik wist thans hoe laat ik mijn bedienden het avondbrood moest laten opdienen. Ik draaide mijn zandlooper om; om $7^1/_4$ u. liet ik de deur openen — daar kwam mijn vrouw aangereden."

Zeidler is niet de eenige rhabdomant geweest die zegt dat hij met behulp van zijn roede den tijd te weten heeft kunnen komen — de bekende 18de

44) „De menschelijke persoonlijkheid", pag. 175.

45) „Pantomysterium oder das Neue vom Jahre in der Wünschelrute", Halle, 1700.

eeuwsche Fransche theoloog Pierre Lebrun merkt in een van zijn geschriften [46]) op, dat er menschen zijn die zoowel overdag als 's nachts kunnen zeggen hoe laat het is, wanneer zij een ring, een spijker of een looden balletje aan een draad in een glas houden [47]) : het tikken van deze voorwerpen tegen het glas geeft dan den tijd aan.

Iets dergelijks vinden wij ook reeds vermeld bij de 16de eeuwsche auteurs H. Cardanus en Johannes Wier, alsmede bij den 17den eeuwschen schrijver Ath. Kircher.

Het spreekt wel vanzelf dat het zeer gewenscht is dat er een onderzoek wordt ingesteld in hoeverre bij onze hedendaagsche roedeloopers van iets dergelijks sprake is....

(Slot volgt)

46) „Histoire critique des pratiques superstitieuses qui ont séduit les peuples, et embarassé les savans", Parijs, 1750.

47) Wij hebben hier te doen met een variant van de wichelroede: het siderische pendel.

BOEKBESPREKING

Dr. H. C. RüMKE. *Inleiding in de Karakterkunde.* Tweede herziene druk. Haarlem, Erven Bohn, 1937. (Volksuniversiteitsbibliotheek).

Het voortreffelijke werkje van den Utrechtschen hoogleeraar is in een tweede druk uitgekomen, aangevuld met een nieuw (zesde) hoofdstuk, waarin, in den vorm van aanteekeningen, het voornaamste is weergegeven van het sinds de eerste druk (1929) op het gebied der karakterologie verschenen nieuwe werk.

Wij kunnen het boekje warm aanbevelen aan een ieder, die zich op dit gebied der psychologie wil oriënteeren. Speciaal hier, waar men met zoovele in elkaar vloeiende begrippen te doen heeft, is het niet gemakkelijk, een overzichtelijk geheel samen te stellen. Eensdeels moet aan noodzakelijke onderscheidingen worden vastgehouden, anderdeels moet toch ook weer een te scherpe scheiding, die met den aard der behandelde onderwerpen in strijd is, worden vermeden. Speciaal bij dit ietwat vage en gecompliceerde gegeven, dat men als het menschelijk karakter pleegt aan te duiden, is het geen gemakkelijke taak, de nu eenmaal noodzakelijke schematiseering door te voeren, zonder in het gevaar van te groote verstarring der steeds in elkander vloeiende elementen te vervallen.

Het boek laat zich, trots zijn gecomprimeerden inhoud, vlot lezen. Al de voornaamste karakterologiën van den modernen tijd komen tot hun recht. Met bijzondere voorliefde zijn de ideeën van Klages behandeld. Maar bij de bespreking van alle psychologische stelsels valt het ons op, hoe Rümke de groote kunst verstaat, met enkele krachtige lijnen te „schetsen", zóó dat het wezen van de leer duidelijk naar voren springt. Nergens vervalt hij in die kritieklooze aanvaarding van een systeem, die alleen de voortreffelijkheden van den eigen leermeester en de feilen van den ander doet zien, deze beperktheid van blik, die maar al te vaak kenmerkend is voor de verschillende „scholen", en die de oorzaak is van het onderlinge negeeren of den fellen strijd der richtingen, òf, erger nog, van deze echt „psychologische" blindheid voor de diepte en veelvuldigheid van hun object, de menschelijke psyche.

Wij kunnen een ieder aanraden zich dit handige handboekje aan te schaffen om het te lezen en te herlezen. Het geeft veel — „multa et multum".

G. N. M. TYRRELL, *Science and Psychical Phenomena*. Methuen and Co, London 1938.

„Probably no subject is more misunderstood than Psychical Research.... The true importance of the subject, its seriousness and strictly scientific basis are realized only by a few."

Deze, aan de voorrede ontleende uitspraak, bezit helaas nog maar al te groote geldigheid. Een werk als dit zal er echter veel toe bijdragen dit euvel te bestrijden. Tyrrell behandelt in hoofdzaak de zoogenaamde „mentale" phaenomenen, de paragnosie zouden wij zeggen: eerst de spontaan voorkomende, daarna de experimenteele; dan volgt een uitvoerige bespreking der mediamieke trance-verschijnselen. Het materiaal wordt bijna uitsluitend ontleend aan de onderzoekingen der S. P. R. — de Engelschen zijn nu eenmaal een beetje exclusief op dit punt — maar er wordt alleen gebruik gemaakt van het beste van het beste.

De physische verschijnselen worden veel korter behandeld, en het wil mij voorkomen, dat de schrijver hierin wat te weinig kritisch is ingesteld. Ik geloof, dat het zeer gevaarlijk is, de materialisaties van Eva C., van de Goligher-circle, van Mrs Crandon (Margery) als volwaardig materiaal te aanvaarden; er zitten te veel omstandigheden, die uiterst verdacht zijn, aan vast.

Het boek ontleent echter bijzondere waarde hieraan, dat het zich niet tot de weergave van het ervaringsmateriaal beperkt, — dan zou het hoogstens als een compendium van waarde zijn. Maar de schrijver tracht ook de beteekenis daarvan na te gaan voor onze wereldbeschouwing en -opvatting. In het bijzonder legt hij den nadruk op de merkwaardige overeenkomst tusschen het moderne physische wereldbeeld en de conclusies, waartoe de parapsychologie ons noodzaakt. Hier mag in de toekomst een harmonische visie van indrukwekkende grootschheid verwacht worden.

Dr P. A. DIETZ

PHOEBE PAYNE, *Man's Latent Powers.* Faber and Faber, London 1938.

Dit is een boek, waarbij iemand die van haar jeugd af helderziend is geweest, haar ervaringen beschrijft. Het is echter meer: de schrijfster, die geregeld samenwerkt met den Londenschen zenuwarts dr. Bendit, onderscheidt een positief en een negatief „psychisme". De raadgevingen, die zij hier geeft, zien er wel gezond uit. Ze beschrijft ook in bijzonderheden den aanblik, dien de seance-kamer voor den clairvoyant zou opleveren — een gemengden invloed van geesten van overledenen en van het onderbewuste van de aanwezigen, gelijk ook wel te verwachten is. Velen zullen uiterst sceptisch staan tegenover een boek als dit. Of dergelijk werk toch niet „heuristische" beteekenis heeft? Een onbetrouwbaren indruk laat het althans niet achter.

J. J. POORTMAN

ERRATA

In de vorige aflevering brenge men de volgende *errata* aan:

1º. Pag. 175: V. „Als 12-jarig kind . . . . precies". Dit behoort te volgen op: „Hieronder volgen nog enkele van dergelijke gevallen" (p. 176).

2º. Pag. 182: „Op 4 Mei" — moet zijn: „Op 8 Mei". Bij de opnoeming der nieuw gekozen bestuursleden is uitgevallen: F. W. B. de Haas (Haarlem).

3º. Pag. 189 en 190: „Burton" — moet zijn: „Brunton".

BERICHTEN

Voor de Afdeelingen der S. P. R. zullen de volgende *voordrachten* worden gehouden:

Amsterdam (American Hotel): 23 Sept.: Ds. O. W. C. van Willigen van der Veen: „Paragnostische Droom en Openbaring". 14 Oct.: wordt aangekondigd. 11 Nov.: Dr. H. Wolf: „Goethe en Swedenborg".

Den Haag: Aan de leden wordt bericht gezonden.

Rotterdam: (Central, Kruiskade): 23 Sept.: Dr W. H. C. Tenhaeff: „De Hypnose". 28 Oct.: Joh. van der Spek, arts: „Onbewust (ongeweten) zieleleven". 18 Nov.: Dr H. Wolf: „Goethe en Swedenborg".

INHOUD

Dr. EUGÈNE OSTY †

Op 25 Aug. l.l. bereikte ons, van de zijde der weduwe, het ontstellend bericht dat Dr. E. Osty op 20 Aug. te Parijs was overleden.

Een zware slag heeft de parapsychologie getroffen — niet alleen in Frankrijk maar ook daarbuiten. Met Osty is een der meest eminente parapsychologen van onze dagen heengegaan.

In Juli 1924, enkele dagen na den tragischen dood van Dr. Gustave Geley [1]), werd hem door Prof. Santoliquido het verzoek gedaan, Geley's opvolger te worden [2]). Osty had toen reeds door enkele publicaties [3]) de aandacht op zich gevestigd. Hij nam de uitnoodiging aan en werd directeur van het „Institut Métapsychique International" en redacteur van het orgaan van deze instelling, de: „Revue Métapsychique", welk tijdschrift door zijn voorganger gesticht was.

Op voorbeeldige wijze heeft Osty dit orgaan van 1924—1938 geredigeerd en daarin een groot aantal studiën van zijn hand doen verschijnen, die ons hem hebben doen kennen als een voortreffelijk geleerde en uiterst kundig experimentator. Als proefnemer heeft Osty zich niet alleen op het gebied van de paragnosie bewogen maar ook op dat der parergie. Groote bekendheid en groote waardeering verwierf zijn onderzoek van Rudi Schneider waarover hij bericht heeft in: „Les pouvoirs inconnus de l'esprit sur la matière" [4]).

Er is in onze dagen welhaast geen vraagstuk van parapsychologischen aard te bedenken waarover men een wetenschappelijk verantwoorde studie kan schrijven, zonder daarbij een of meer publicaties van Osty te hebben geraadpleegd. Het weten, dat de parapsychologische litteratuur thans niet langer met studiën van zijn hand verrijkt zal worden, kan ons slechts met droefheid vervullen en met bezorgdheid vragen wij ons af wat er thans van het „Institut" en de „Revue" zal worden.

Parapsychologen van zijn formaat zijn er helaas nog maar al te dun gezaaid en daarom valt ons het afscheid nemen van een man als hij was dubbel zwaar.....

TENHAEFF

---

1) Zie A. v. Schrenck Notzing: „Gesammelte Aufsätze zur Parapsychologie", Berlijn, 1929, pag. 425.

2) Zie: „Revue Métapsychique", 1931, pag. 90.

3) E. Osty: „Lucidité et Intuition", Parijs, Alcan, z. j. en „La connaissance supranormale", Parijs, Alcan, 1923.

4) Parijs, Alcan, 1932. Zie T. v. P., V, pag. 49.

PARAPSYCHOLOGIE EN PHYSICA

door Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON [1])

Wanneer ik mijn gedachten zal weergeven aangaande het verband dat er bestaat tusschen de parapsychologie en de physica, dan ligt het reeds dadelijk op mijn weg om een kort overzicht te geven van beteekenis en doel dezer beide wetenschappen. De reden van zoo'n inleiding zal wel duidelijk zijn. Immers het bovenbedoelde verband zal wel moeten liggen op het terrein, dat aan beide takken van wetenschap gemeenzaam zal blijken te zijn. Het verkennen van dit terrein zal dan het verdere onderwerp van mijn opstel uitmaken. Of een volledige afbakening van het terrein bij den huidigen stand van de ontwikkeling mogelijk is, zal, naar ik hoop, min of meer duidelijk worden.

Wat nu de *parapsychologie* betreft, zoo zou ik kunnen volstaan met de mededeeling, dat deze zich wijdt aan de studie van het occultisme in zijn vollen omvang, maar dan voel ik toch dat hier nog iets bij verteld moet worden. Occult beteekent verborgen, en hoe zouden wij nu verschijnselen willen bestudeeren, die krachtens hun naam verborgen zijn ? Die naam zou aanduiden dat wij zelfs geenerlei notie zouden hebben van het bestaan dezer verschijnselen, en een studie er van zou zinloos zijn.

Nu — zóó moet het woord verborgen natuurlijk niet worden opgevat. Om met Prof. Heymans te spreken, in diens voordracht in de constitueerende vergadering van de Studievereeniging voor „Psychical Research" op 1 April 1920, zijn de verschijnselen alleen in zooverre verborgen, dat zij ten eerste slechts sporadisch voorkomen, maar ook, ten tweede, dat hun onderlinge samenhang, misschien ook hun eigen bijzondere wettelijkheid, nog bijna geheel in het duister liggen. En sindsdien is er niet zoo heel veel veranderd, zoodat deze kenschetsing nog met onverminderde kracht geldt.

In het voetspoor van de Engelsche S. P. R. gaande, hebben de Nederlandsche parapsychologen zich tot taak gesteld de exploratie der occulte verschijnselen en de verklaring daarvan op wetenschappelijke wijze, d.w.z. op den grondslag van het experiment: de feiten en deze alléén, te zoeken. Ongetwijfeld hebben velen zich bij dit streven aangesloten in de hoop, daarbij hun idealen en theorieën verwezenlijkt te zullen zien, hetgeen zeer zeker vaak op teleurstelling zal uitloopen. Maar ook onder hen bevinden zich de moedigen die het kunnen aanvaarden, wanneer zij hun heilige huisjes aan het wankelen zien geraken en daarmede bewijzen geven van een waarlijk wetenschappelijke houding. Dat deze houding ook wel eens bij wetenschapsbeoefenaren man-

1) Voordracht, gehouden voor de Afdeelingen Amsterdam, Den Haag en Rotterdam der S. P. R.

keert is intusschen de reden geweest dat de verhouding tusschen dezen en de aanhangers van occulte theorieën niet steeds even kameraadschappelijk is geweest en nòg is; de weerstand die overwonnen moet worden vóórdat men zich nuchter tegenover de werkelijkheid kan stellen schijnt overal voor te komen.

Voor den occultist, die den drang naar waarheid in zich heeft kon het oprichten der vereeniging slechts een reden tot verheugenis zijn, waar Heymans in zijn genoemde rede zegt:

„Ik hoop niet, dat gij uit mijn aandringen op een wetenschappelijk onderzoek, ook naar de echtheid der betrokken verschijnselen, den indruk hebt gekregen, alsof wij er op uit waren, die verschijnselen niet slechts te verklaren, maar tevens „weg te verklaren". Die indruk zou beslist onjuist zijn. Wanneer wij niet verwachtten, hier iets meer te vinden dan menschelijke dwalingen, dan zouden wij de taak, die wij heden aanvaarden, niet op ons genomen hebben. Maar juist wanneer deze verschijnselen echt zijn, is het van zoo buitengewoon groot belang, die echtheid met wetenschappelijke methoden en op wetenschappelijke gronden onweersprekelijk vast te stellen."

Op dit laatste wil ik nog even doorgaan met een opmerking, die t.a.v. wat ik verder ga zeggen verhelderend kan werken. Wanneer wij op den bodem van de feiten een houdbare theorie willen opbouwen, hetgeen toch het uiteindelijk doel elker wetenschap is, dan zal ons alleen het logisch denken hebben te leiden, zou men zoo zeggen. Hierin schuilt in zooverre een gevaar dat men onder logica misschien zou willen verstaan die van het dagelijksch leven. Willen wij wetenschappelijk blijven, dan moeten wij echter rekening houden met wat de wetenschap in de latere jaren aan eenmaal gevestigde overtuigingen heeft losgewoeld en de verklaringsmogelijkheden zullen daarom soms *andere* geworden zijn dan die van den leek. Ik noem slechts het wankelen van den Kantiaanschen aprioristischen denkvorm der causaliteit, waar ik trouwens in het slot nog op terug wil komen, en de lezer zal begrijpen wat ik bedoel. Dat wekt weerstand en onwil tot volgen. Laat ik als mijn meening uitspreken, dat een andere weg dan deze onwetenschappelijk zou zijn. Zeker heeft de leek het recht zijn eigen weg te bewandelen en zichzelf een constructie op te bouwen die hem bevredigt, maar dan scheiden onze wegen en zullen de resultaten ten eenenmale onvergelijkbaar blijven.

Dàn de *physica*. Ik wil alleen op enkele hoofdzaken ingaan. Verdere details bespreek ik liever telkens waar ze te pas komen. Zij houdt zich bezig met het onderzoek der z.g. doode stof, haar moleculen, atomen, electronen en hun onderlinge krachtswerkingen. Het is die wetenschap welke het meest

van alle is gearithmetiseerd kunnen worden, omdat de materie die zij onderzoekt een afsplitsing in deelprocessen verdraagt, die bij het onderzoek van levende organismen niet mogelijk is en daar — b.v. in de biologie — als ze tòch ten behoeve van het onderzoek wordt doorgezet, redenen tot twijfel in de resultaten geeft. Een gevolg van deze mogelijkheid van verbijzondering en afzondering van een natuurproces is, dat de physicus in het laboratorium de materie naar believen de eenvoudige reacties kan laten doorloopen die hij ter bestudeering noodig heeft. Deze afzondering in deelprocessen verstoort niet het geheel — dit bestaat in zekeren zin zelfs niet, in tegenstelling met de onderwerpen der biologie en der parapsychologie. En waar zulks misschien nog wel het geval is kan door bepaalde rekenmethoden of aanvullende experimenten de zaak weer in orde komen.

Het is nu de kunst om deze deelprocessen zóó te kiezen, dat de *uitkomsten mathematisch formuleerbaar en verder behandelbaar* zijn. Om een voorbeeld te noemen: Het bestudeeren van de optische verschijnselen op de zon geschiedt door in het laboratorium één der op de zon voorkomende gassen — b.v. Natriumdamp — in een ruimte op te sluiten onder volkomen bekende en naar willekeur variabele omstandigheden en dan door vensters in den wand een lichtbundel van bekende eigenschappen, als sterkte en golflengte — eveneens naar willekeur variabel — door den damp te laten vallen. De uit dit experiment volgende conclusies worden gebezigd ter verklaring van de verschijnselen die we aan de zonsoppervlakte waarnemen, en die op sommige karakteristieke punten kloppen met de bij de proef opgedane ervaringen.

Het spreekt vanzelf dat het eerste experiment dat we nemen niet steeds onmiddellijk „raak" is. Veelal zal men het goede deelproces door probeeren moeten vinden, dikwijls zijn ook de conclusies niet al te secuur, vooral wanneer, zooals bij zonsverschijnselen het geval is, geëxtrapoleerd moet worden. Soms zelfs foutief. Dit alles veroorzaakt het vallen en opstaan der wetenschap, waar ik mijn lezers niet gedetailleerd mee wil bezighouden.

Ook in 't groot, en dan meer op theoretisch gebied, worden revoluties gemaakt. Ik herinner aan de mechanistische kracht-stof-theorie van de vorige eeuw, waarvan de ontwikkeling zóó voorspoedig was, dat het scheen dat de physica welhaast alles ging verklaren, althans dat men de bestaans-mogelijkheid kon denken van een wiskundig genie dat de toekomst op elk willekeurig tijdstip zou kunnen aangeven, wanneer hem maar volkomen bekend was hoe de zaak op 't oogenblik in elkaar zat.

Gelukkig is het zóó niet geloopen. De veld-theorie kwam de mechanistische verdringen en er ontstonden aethertheorieën en -modellen, die rekenschap

trachtten te geven van de verschijnselen. Ze moest op haar beurt wijken toen Einstein met den bezem der relativiteitstheorie het geheele materieele substraat van de physische wereld met zijn aether- en zijn absolute ruimte- en tijdsbegrippen als dorre bladeren het heelal uitveegde, zoodat er niets overbleef dan — ja wat? Wel: dat is vrij eenvoudig te zeggen. Wat overbleef waren de *rekenmethoden* die ons in staat stellen het physisch gevolg te berekenen als de oorzaak gegeven is; wat verdween waren eigenlijk alleen de *voorstellingen* die men aan de conclusies van het rekenwerk vastknoopte. Dit eischte echter een geestes-instelling die men van velen, grootgebracht in de oude leer, niet kòn of mocht verwachten. In het voetspoor van een Faraday hadden zij geleerd om uit de onderstelling van de aanwezigheid van een alles doordringende wereldaether, die met zekere eigenschappen bekleed was geworden, en daardoor een — zij het dan betrekkelijke vage — voorstelling toeliet, de verschijnselenwereld af te leiden of te verklaren.

Het zou nog erger worden. In 1912 verrast Bohr ons met een atoomtheorie op den grondslag van reeds door Planck en Einstein gevonden relaties, die, naast vele gebreken, welke overigens eerst na eenige jaren apert werden, een voorloopig bevredigende verklaring gaf van de atoomspectra, d.i. het hieroglyphenschrift der kleinste deeltjes waarvoor men reeds tientallen jaren had getracht een in zichzelf sluitende vertaling te vinden. Echter alweer: ten koste van bijna klassiek geworden voorstellingen.

Het duurde echter tot vóór 12 jaar alvorens het lang gezochte algemeene principe ontdekt werd, dat de mogelijkheid gaf tot opbouw van een mechanica der allerkleinste materieele en electrische deeltjes en van het licht en dat tot nu toe een behoorlijke basis biedt voor verder werk. De z.g. quantenmechanica. Ik zou in 't kort kunnen zeggen, dat de ons door Heisenberg, Schrödinger e.a. gegeven theorieën bestaan uit een rekenmethode of -schema, waarin de regels (om het zoo maar eens te zeggen) afwijken van die van Bartjens. Maar *als* men ze volgt, dan klopt het. In dit schema komen — en dit is een gezonde idee — alléén maar grootheden voor, die voor directe waarneming toegankelijk zijn. Onnoodig te zeggen, dat van een den microcosmos betreffenden voorstellingsinhoud — behalve misschien een betrekkelijk vage, die ons ondanks bij het theoretiseeren oprijst — geen sprake is.

Het zal wel duidelijk zijn, dat we al deze pogingen om de ons omringende physische wereld, *zooals wij die waarnemen*, van uit één gezichtspunt te beschrijven — d.w.z. onder een zoo bondig mogelijke mathematische formuleering te brengen met zoo weinig mogelijk grondprincipes — voorloopig als louter formeel dienen op te vatten.

In dit verband is er *één* merkwaardigheid in de ontwikkeling der hedendaagsche physica, die haar onderscheidt van het klassieke standpunt, waar ik nog gaarne even de aandacht op wilde vestigen. Het natuurbeeld van de vorige eeuw was opgebouwd op de veronderstelling, dat alle verschijnselen een „einheitliche" verklaring moesten vinden. Zoo verwachtte men dat aan het einde van het physisch onderzoek een in zichzelf gesloten natuurbeeld zou verrijzen, dat de verklaring zou geven van alle ons bekende verschijnselen.

Dit is thans anders geworden. Mogen wij de uitkomsten van experimenten en beschouwingen een oogenblik tegen beter weten in nochtans tot een *beeld* vereenigen, dan zou dit beeld in twee deelen uiteenvallen, die t.o.v. elkaar een merkwaardige complementariteit vertoonen: het licht laat zoowel een „verklaring" toe op den basis van een golfmechanica, als op die van Newton's opvattingen als zoude een lichtstraal de baan van een voortgeschoten deeltje zijn. Het gedrag van de electronen e.a. kleinste deeltjes is op zijn beurt niet slechts op te vatten als dat van materieele, aan krachten onderworpen partikels, doch óók in termen van een golfbeweging te beschrijven. En het merkwaardige is nu, dat deze elkaar aanvullende eigenschappen ons getoond worden al naar gelang wij ons experiment inrichten. Naar analogie van de oud-indische uitspraak van de Godheid: „Onder den vorm, waaronder gij mij aanroept, zal ik U verschijnen", kan men hier zeggen: „In den vorm waarin men het experiment doet, zal de natuur zich aan ons toonen". Zij verkrijgt „gedaante" ten gevolge van onze waarneming.

Maar wij moeten hier niet uit destilleeren, dat onze physische kennis hiermede vervaagt. Het voor ons opgerezen *beeld* moge misschien vervagen, — de causaal-analytische *begrippen* die de physicus hanteert blijven scherp omlijnd. Het verschil met vroeger is, dat er thans een statistische waarde aan die begrippen toegekend wordt, waar men ze vroeger op het alleenstaande geval meende te mogen toepassen. Dit is juist het onderscheid met wetenschappen als geschiedvorsching, psychologie e.d., en hiermede hangt misschien samen het feit, dat de physica geen levenswaarden kan geven, haar echter evenmin in conflict brengt met kwesties van geloof e.d.. Kan het zijn dat een dergelijke visie onzen grooten Lorentz er toe bracht de gedachte uit te spreken dat de physicus als „materialist" en determinist zijn werk moet doen en aan den anderen kant psychologie, moraal, godsdienstwetenschappen, de verschijnselen op geestelijk gebied bestudeeren?

Terugblikkende zal het mijn lezers duidelijk zijn, dat de physica zoowel een experimenteele of technische zijde heeft als een theoretische. Ik wenschte nu, ter verdere uitwerking van het onderwerp van dit artikel, duidelijk te

maken aan de hand van enkele voorbeelden, hoe deze wetenschap elk van deze zijden aan de parapsychologie kan toewenden opdat deze laatste zich van beiderlei resultaten en vermogens kan bedienen ten behoeve van haar eigen onderzoek en theoretischen opbouw. Daarbij zullen de hierboven gemaakte opmerkingen wel hun weerklank vinden.

Als eerste van deze serie voorbeelden zou ik willen aanvoeren de nu reeds bijna klassiek geworden proevenserie waaraan *Osty* in Parijs het medium *Rudi Schneider* heeft onderworpen [1]). Osty begint met de voeten op den grond — het experiment — en blijft daar. Hij onderzoekt het verschijnsel van de telekinesie: het naar willekeur (volgens opdracht) bewegen van een zich buiten normaal bereik bevindend voorwerp. Terecht redeneert hij, dat het louter constateeren van zulk een feit ons niet veel verder brengt, vóór dat de details, bezien van verschillende kanten, onderzocht zijn. Eén van de belangrijkste is de physische, omdat dit degene is, die de zintuigelijke waarneming het meest uitbreidt en verfijnt. Of daarmede het essentieele van het verschijnsel getroffen wordt, dan wel of wij met een ondergeschikt deelproces te maken hebben, waarvan de afsplitsing op het geheel misschien verstorend werkt, is voorlopig niet aan de orde. De redeneering die tot het experiment voert is nu deze, dat voor de beweging van een voorwerp een physisch agens noodig is, misschien nog ongeacht de wijze waarop dit in werking gesteld wordt.

Osty gaat nu te werk met het te bewegen voorwerp op dezelfde wijze waarop wij het onbevoegd bewegen van den inhoud van een safe — ditmaal geen telekinesie! — op heeterdaad trachten te constateeren: een onzichtbaar scherm of net van ultra-roode (U.R.) lichtbundels wordt om het voorwerp heen gelegd en een nadering moet onvermijdelijk uitloopen op een onderschepping van één of meer dezer bundels, hetgeen onmiddellijk verklapt wordt door een voor deze straling gevoelig kunstoog, waarvan de reacties automatisch geregistreerd kunnen worden. Maar misschien loop ik te snel van stapel: wat is een U.R. lichtbundel? Ik zal mij bij de beantwoording dezer vraag op het klassieke standpunt stellen. Zooals bekend mag worden verondersteld is het licht een trillings- of golfverschijnsel evenals het geluid of de deining in het water dat is. Wij kunnen er aan onderscheiden een golflengte (de afstand tusschen twee achter elkaar aanloopende golven), een frequentie (het aantal malen dat de trillende deeltjes per seconde heen en weer gaan) en een snelheid (n.l. die van de voortloopende golven). Deze laatste is in het luchtledige 300.000 km/sec. Tusschen de hier genoemde grootheden bestaat een eenvoudig verband, dat tengevolge heeft, dat golven van groote golflengte kleine fre-

1) E. et M. Osty: „Les pouvoirs inconnus de l'esprit sur la matière", Parijs, 1932.

quentie bezitten moeten en omgekeerd. De mate van absorptie in een of andere middenstof hangt af van deze frequentie — dus van de golflengte. En aangezien het licht, evenals elke andere golfbeweging, in wezen een energietransport is, verdwijnt bij absorptie deze energie als zoodanig en wordt zij omgezet in een anderen vorm — meestal in warmte. Nu is het licht gewoonlijk een mengeling van golven van verschillende lengte ; van hun frequentie hangt af of zij al of niet kunnen ageeren op ons netvlies. Spreiden wij in een spectroscoop de stralen van verschillende golflengte uit elkaar, dan zien wij dat golflengte en kleur samenhangen ; als uitersten zien wij rood en violet aan den kant van de lange resp. korte golven.

De stralen met nog grooter golflengte dan het rood zijn de U.R., die met nog kleiner golflengte dan het violet de ultraviolette.

Laten wij licht vallen op wat ik zooeven noemde een kunstoog, maar wat ik nu liever met den naam foto-electrische cel betitel, dan levert dit instrument een electrischen stroom, waarvan de sterkte een maat is voor de met het licht meegevoerde energie — de lichtsterkte. De sterkte van dezen stroom kan automatisch worden geregistreerd.

Op deze wijze voldeed Osty aan de noodzakelijke voorwaarde die bij elk experiment moet gelden, n.l. *dat de waarnemer met zijn veranderlijke qualiteiten en zijn suggestibiliteit wordt uitgeschakeld en vervangen door het instrument.*

Wat vond Osty nu? Toen het medium tot opdracht kreeg om een buiten zijn bereik zijnd voorwerp, waarvan hij bovendien door materieele hinderpalen gescheiden was, te bewegen, gelukte dit in vele gevallen, maar tegelijkertijd toonde de bewaking met de U.R. lichtbundels aan, dat deze was doorbroken. (Gezien had men daarbij in de meeste gevallen niets.) Het agens dat Schneider bezigde bleek dus een materieel — hoewel onzichtbaar — agens te zijn, en wel gematerialiseerd in de buurt van het te bewegen voorwerp. Verder was en bleef het ondefinieerbaar en een raadsel. Maar men vond nog meer: het U.R. licht bleek op zijn beurt in staat om den wil van het medium te dwarsboomen: de materialisatie werd er door vernietigd, teruggedrongen zou men kunnen zeggen en het proces verliep daarbij als volgt: een materialisatie vond plaats waarbij de lichtbundel gedeeltelijk geabsorbeerd werd, hetgeen aangetoond werd door een verzwakking van den geregistreerden electrischen stroom. Maar onmiddellijk daarna hernam deze stroom weer zijn oude sterkte, hetgeen wijst op de vernietiging van de materialisatie.

Dit proces speelde zich periodiek af met een zeer groote frequentie.

Nu beteekent het absorbeeren van een stralenbundel overdracht van stralingsenergie op de absorbeerende stof, en men zou op deze wijze zelfs

de voor het vernietigen van de materialisatie noodige energie kunnen meten, hetgeen dan vermoedelijk een idee zou kunnen geven van de grootte van de door het medium verrichtte materialisatie-arbeid. Deze laatste gedachte is echter bij Osty niet gerezen.

Met verwijzing naar wat ik in de inleiding zeide kan hier nog opgemerkt worden, dat het experiment tot een positief resultaat gevoerd heeft, maar dat de ingreep die er voor noodig was aan den eenen kant een ernstig storend effect, aan den anderen kant echter een onverwachte vondst te boeken gaf.

Maar nòg verrassender dingen vielen Osty in handen, iets waarop in het geheel niet gerekend was. Men merkte op dat de periodiciteit waarmede de materialisatie zich onder de vernietigende werking van de U. R. lichtstralen telkens weer herstelde, overeenkwam met die van de zeer snelle ademhaling van Schneider. Automatische registratie van deze laatste bevestigde dit volkomen. Het bleek dus dat een periodieke energie-uitstorting van het medium uitging, die de materialisatie telkens opnieuw handhaafde tegen de vernietigende werking van de straling in. De bundel blijkt dus te grof te zijn als waarnemingsmiddel: ze stoort het verschijnsel. Hier is dat geen overwegend bezwaar gebleken, maar elders? We zullen zien. In elk geval gaf een en ander mij aanleiding om, in een desbetreffend artikel in het T. v. P. [1]) de opmerking te plaatsen, dat men het experiment juister had uitgevoerd, wanneer men niet de vernietigende en de metende taak aan één en denzelfden lichtbundel had opgedragen, maar de laatste aan een uiterst zwakken bundel, waarvan het vernietigende effect verwaarloosd kon worden.

Onwillekeurig voeren de gedachten ons naar andere gebieden waar de ademhaling een rol speelt: de training van den *Indischen Yogi*, en ik acht het geenszins toevallig dat hier overeenkomst bestaat. Er zijn in den laatsten tijd van medisch-biologische zijde onderzoekingen hierover gaande geweest. Een verslag van een dezer onderzoekingen is neergelegd in het boekje van een Indisch arts Vasant G. Rele, getiteld „The Mysterious Kundalini". Reeds lang geleden is het gelukt om de door den Yogi geactiveerde energiecentra van het menschelijk lichaam, de Chakram's, vrijwel te identificeeren met verschillende zenuwknoopen als de plexus pelvicus, plexus hypogastricus enz. Rele beweert nu dat de energiestroom die de Yogi bezigt langs den parasympaticus en diens uitloopers gaat en meer in het bijzonder zijn oorsprong of activeering vindt in de reeds genoemde

1) T. v. P., IV, 4 (1932) en V, 2 (1933), „Nieuwe wegen op het gebied der experimenteele parapsychologie".

knoopen en vlechten daarvan. (Dat hij de energie vereenzelvigt met dit deel van het zenuwstelsel, acht ik een fout, die echter op de waarde van Rele's overige uiteenzettingen geen invloed uitoefent). Deze activeering geschiedt voornamelijk met behulp van ademhalingscontrôle.

Ik merkte deze laatste dingen op, niet omdat ze op physisch terrein thuis behooren, maar omdat ze misschien een brug vormen naar een ander gebied waar de parapsychologie te hulp kan komen om raadsels op te lossen waar men doorgaans geen weg mee weet en die men dus ter zijde legt. Maar wat al niet uit deze schatkamer is weer niet voor physisch onderzoek vatbaar?

Als tweede probleem waar de physica diensten bewezen heeft moge ik dat van de verschijnselen die bij den dood optreden noemen en ik wil hier kort bespreken de proeven van *R. A. Watters* ter onderzoeking van de *uittredingshypothese*.

De publicaties van Watters zijn in het Nederlandsch verschenen onder den titel „Het Astraallichaam gefotografeerd" [1]). Het spijt mij te moeten zeggen, dat deze titel vooruitloopt op de uit de proeven te trekken conclusies en dus suggestief is, hetgeen een bezwaar kan vormen voor het aannemen van de juiste houding waarin een dergelijke eerste mededeeling van een onderzoek dient te worden ontvangen. Deze titel zal velen afschrikken, op wier belangstelling we prijs moeten stellen. Maar laat ik vertellen wat Watters gedaan en gepubliceerd heeft.

Hij begint met een vrij uitvoerige uiteenzetting van twee polaire theorieën aangaande het leven, de mechanistische en de vitalistische. De eerste ziet in het levensproces slechts mechanische en physische werkingen; men kan b.v. de electrische spanningsverschillen, die tusschen de verschillende deelen van het organisme bestaan voor het op peil houden dezer werkingen verantwoordelijk stellen. Bij den dood verdwijnen deze verschillen, er treedt een stabiel evenwicht in. De vitalistische onderstelt het bestaan eener ziel als leidend principe. Dood beteekent: scheiding van lichaam en ziel. Volgens Watters, die steunt op theorieën van *Gaskell*, bestaat er nu een „intraatomische grootheid", die verantwoordelijk is voor het leven. Deze is onstoffelijk en doordringt a.h.w. het stoffelijk atoom, zoodat ook het totaalcomplex van onstoffelijken inhoud het geheele lichaam doordringt.

Verder onderstelt Watters dat een soort biologische radio-actieve straling, die hij in alle organen van levende wezens heeft kunnen aantoonen, zijn oorsprong vindt in atomaire reacties, die op hun beurt weer veroor-

1) N.V. Drukk. H. P. de Swart & Zn., Den Haag, 1935.

zaakt worden door het besproken onstoffelijke dubbellichaam, als ik het zoo noemen mag.

Watters zoekt nu naar een experiment, dat aantoont dat op het oogenblik van sterven een zekere hoeveelheid energie het lichaam verlaat en onderstelt op grond van door *Wilson* genomen proeven, dat dit zou kunnen geschieden in een met waterdamp oververzadigde ruimte. Deze maakt men als volgt. In een ruimte bevindt zich behalve lucht een weinig water en dientengevolge is die ruimte van waterdamp verzadigd, waarmee men bedoelt, dat de hoeveelheid damp tot een bij de heerschende temperatuur behoorend maximum is opgevoerd. Deze toestand stelt zich door de verdamping van het water automatisch in. Men zuigt met een pomp of iets dergelijks snel een gedeelte dezer vochtige lucht weg. Deze expansie heeft een temperatuurdaling tot gevolg. Bij de nieuwe, lagere temperatuur behoort een kleinere hoeveelheid damp als verzadigingstoestand. Het gevolg is dat het teveel in den vorm van een nevel uitcondenseert. Dit kan echter alleen als zich in die ruimte z.g. „nevelkernen" bevinden, als hoedanig de in de lucht zwevende stofdeeltjes kunnen optreden. Is de lucht stofvrij dan ontstaat geen nevelvorming en is de ruimte oververzadigd — een soort labiele toestand die bij een kleine evenwichtsverstoring onder nevelvorming weer in den stabielen kan omslaan. Deze verstoring werd bij Wilson's proeven veroorzaakt door α-stralen, maar ook electronen, chemische processen e.d. kunnen dienen. Zij vormen n.l. lucht-ionen, d.z. electrisch geladen luchtmoleculen, die als nevelkernen fungeeren.

Watters verwachtte nu, dat het besproken dubbellichaam, dat bij den dood het stoffelijk lichaam verlaat, ook aanleiding zou geven tot nevelvorming, zoodat zich dan de vorm hiervan als een nevelwolkje zou afteekenen. Op het oogenblik van expansie moet dan een foto genomen worden. Als objecten koos hij kleine dieren, die in een aparten houder of doos, afgescheiden van, en binnen de nevelkamer, ter dood gebracht werden.

Inderdaad vond Watters op een 50-tal proeven een 14-tal positieve resultaten, waarvan hij er eenige reproduceert. Bij de overige 36 proeven kon van een 26-tal worden aangetoond, dat het proefdier in leven was gebleven, hetgeen wel schijnt te wijzen op een reëel resultaat. Met wat goeden wil kan men zelfs den vorm van het proefdier in de nevelwolk terugvinden — maar eerst als men weet wat voor proefdier gebezigd werd — ten minste dat is mijn meening, die ik echter grond op de bestudeering van een drietal reproducties naar Watters' foto's. Overtuigend vind ik het geval geenszins.

Nu heeft *Hopper* de proeven van Watters overgedaan en geen positieve resultaten gevonden [1]). Watters verwijt hem echter, dat hij zijn proeven niet behoorlijk heeft gereproduceerd. Terecht: zoowel apparaat als loop van het experiment wijken bij Hopper geheel af van die bij Watters. Ook neemt Hopper niet sommige noodige voorzorgen. Hopper verwijt Watters weer, dat deze hem onvoldoende heeft voorgelicht op desbetreffend verzoek en hem heeft laten raden naar verschillende details. Ik zal mijn lezers niet vervelen met de bijzonderheden van het geval; ze zijn gelijk aan die van zoovele andere samenwerkingen met misverstand.

Mijn eigen conclusie luidt, dat Hopper's proeven van dien aard zijn, dat ze nòch toe- nòch af doen aan Watter's resultaten, maar dat Hopper toch één juiste opmerking maakt. Volgens Watters n.l. schijnt uit zekere verschijnselen te mogen worden opgemaakt, dat het ontdekte dubbellichaam, het dier verlatende, slechts een fractie van een secunde in de nevelkamer blijft. Hoe is het dan mogelijk, dat in 14 van de 50 gevallen de foto „raak" was ?! Immers liet Watters, voordat hij, na den dood van het dier, een opname maakte, eenige minuten verloopen en als we daarmee bedoelde fractie van een secunde, gedurende welke het dubbellichaam in de nevelkamer een condensatie kan opwekken, vergelijken, wordt de kans op een rake foto zeer veel kleiner dan 14 op de 50.

Ik zou niet graag van dit onderwerp willen afstappen zonder nog op een opmerking van één der bij het onderzoek betrokkenen te willen wijzen, n.l. dat, wanneer de proeven betrouwbaar positief resultaat zouden geven, zulks een argument zou leveren tegen de bekende occulte theorie van de uitdrijving van het astrale lichaam door verdooving, omdat in geen enkel geval, dat het leven bij het proefdier terugkeerde, een opname slaagde. En dit waren toch 26 van de 50 gevallen! Rekening houdende met de 14 van de 24 gevallen waarbij de dood wèl intrad en de uitslag positief was, had men toch mogen verwachten, dat in de andere 26 gevallen het tijdelijk uitgedreven astrale lichaam óók eenig effect had gesorteerd. Maar niets hiervan! Dit laatste zou m.i. echter weer wèl pleiten voor de iets ingewikkelder, in de occulte litteratuur gangbare theorie, waarbij tijdens verdooving misschien wèl het astraallichaam, maar niet het z.g. etherische lichaam, dat van fijnstoffelijken aard ondersteld wordt, het lichaam verlaat, daarentegen bij den dood *beide*. Dan zou het etherisch lichaam den nevel moeten hebben veroorzaakt. Intusschen is deze opmerking van weinig belang, gezien de twijfel die aan den uitslag van Watters' proefnemingen kleeft.

1) Bulletin No. III Internat. Institute for Psych. Research Ltd., Londen.

Ook wil ik nog even stilstaan bij de suppositie van Watters, als zoude hier een chemische reactie in het spel zijn — b.v. het uiteenvallen van het ontsnappende dubbellichaam. In een gesprek met de heeren Beck en Van Gorcum vroegen wij ons af, of bovendien niet nog een andere oorzaak van de nevelvorming zou kunnen worden gezocht en vonden — plaatselijk verlaagde temperatuur tengevolge van de aanwezigheid van bedoeld lichaam. De bestaansmogelijkheid van deze onderstelling kwam ons niet al te gering voor, waar wij ons herinnerden, dat op séances herhaaldelijk koude luchtstroomen worden waargenomen. Ir. Ortt noemde [1]) deze plaatselijke temperatuurdalingen zelfs een teeken van echtheid der verschijnselen. Ook bleek, dat de energiehoeveelheid, overeenkomende met deze temperatuurverlaging, van dezelfde orde van grootte is als de voor sommige occulte verschijnselen benoodigde arbeid. Het zou dan een specifieke functie van het dubbellichaam moeten zijn om deze energie ter plaatse, b.v. ten behoeve van zijn eigen instandhouding, te onttrekken aan de lucht.

Als laatste voorbeeld van samenwerking der experimenteele physica met de parapsychologie wil ik hier noemen het veelomstreden gebied van de *wichelroede*, dat daarom zulk glad terrein is, omdat er vrijwel geen enkele conclusie uit proeven is getrokken, die niet door anderen op de heftigste wijze is bestreden, althans in twijfel getrokken. Inderdaad stelt de wichelroede een probleem waar vrijwel een ieder meent zich mede te kunnen bemoeien en de litteratuur er over is dan ook tot zoo'n berg gerezen, dat men er zelfs met een polsstok niet overheen zou kunnen springen. Te beginnen bij Paracelsus en Agricola, via Goethe, ging de belangstelling over op onzen tijd. Paracelsus rekent de roedekunst tot de arts incertae, hetgeen pleit voor zijn wetenschappelijke houding.

Talrijk zijn de onderzoekingen naar de echtheid der verschijnselen en hun verklaring. Van eenig belang lijken mij die, door *Wüst* en *Wimmer* in het anatomisch laboratorium te München onder leiding van Prof. Romeis uitgevoerd [2]). Vermoedelijk zal er meer gepubliceerd worden, en wat ik hier zal zeggen over deze materie kan daarom slechts als voorloopig gelden. De onderzoekers hebben zich laten leiden door de gedachte, dat vele wichelroedeloopers niet slechts water, maar ook ertsen e.d. in den bodem kunnen aanwijzen. Daarenboven reageeren zij op levende organismen. Eén hunner, zelf roedelooper, diende als proefpersoon. Als resultaat komen de onder-

1) T. v. P., X, 1 (1938) „Het vraagstuk der koude luchtstroomen op séances". Ik acht de conclusies, waartoe de schrijver op physische gronden besluit, van belang.
2) Roux' Archiv 131, 389—482 (1934) e.a. tijdschriftartikelen.

zoekers voor den dag met een soort straling, *W-straling* genoemd, die uitgezonden zou worden door de te onderzoeken substanties. Dat het een straling zou moeten zijn, wordt aangetoond door terugkaatsing aan oppervlakten van ondoordringbare stoffen, en door buigingsverschijnselen aan randen en spleten; dat het misschien iets met electriciteit heeft uit te staan: doordat de energiestroom zich laat voortgeleiden langs metaaldraden, terwijl smoorspoelen en capaciteiten invloed op het transport uitoefenen. De golflengte der straling bleek voor elken W-straler een karakteristieke grootheid te zijn; ze ligt tusschen 1 en 65 cm, en kon in elk bijzonder geval bepaald worden door omzetting in een staande golfbeweging. Daartoe werd de W-straler aan een metaaldraad verbonden, terwijl de roede, langs den draad glijdende, werd verschoven. Op bepaalde, op regelmatige afstanden van elkaar liggende punten ontstond nu een reactie, op tusschengelegen plaatsen niet. De voortplantingssnelheid kon bepaald worden door den straler te vervangen door een pulseerende gelijkspanning van bekende frequentie. Uit een golflengtemeting volgde daarbij een snelheid van eenige m/sec.

Toen ik met deze uiteenzettingen kennis maakte rezen tal van vragen, die ik echter onderdrukte bij het denken aan de omstandigheid, dat als eenigste indicator voorloopig een biologisch systeem, de roedelooper, gebruikt werd, zoodat mijn physisch geweten hier misschien het zwijgen moest worden opgelegd. Vreemder werd het nog, toen ik las, dat de W-straling met een ventilator kon worden weggewaaid, en anderzijds tòch vloeistoffen en vaste stoffen vermocht te doordringen. De theorie is nu, dat de zuurstof der lucht tengevolge van de aanraking met den straler in een soort trilling wordt gebracht, welke door de normale diffusie der gasmoleculen verder wordt voortgeplant en aanleiding geeft tot de geschetste verschijnselen.

Zelfs het bekende interferentieverschijnsel ontbreekt niet. Geeft één magnetische pool straling, zoo ontdekt men weer niets als twee tegengestelde polen naast elkaar gelegd worden. Het is daarbij niet eens noodig dat de polen even sterk zijn, hetgeen volgens de onderzoekers er op zou wijzen, dat de zuurstof al heel spoedig in een soort verzadigingstoestand komt, tengevolge waarvan een sterke magneet evenveel effect sorteert als een zwakke!

Hoewel ik de theorie als een handige vondst prijs, zijn er bij mij toch wel vele vraagteekens en het komt mij voor, dat hier een arbeidsveld ligt voor parapsychologisch-physische onderzoekers, die zich de opgave stellen om de besproken experimenten opnieuw uit te voeren en contrôle uit te oefenen.

Als een voorbeeld, hoe men op zijn tellen moet passen bij dit soort onderzoek, moge ik dat van *Dobler* aanhalen. Deze werkte met photografische platen, waar een blank geschuurd reepje aluminium op gelegd was. Na blootstelling aan de z.g. „aardstralen" — b.v. in de nabijheid van stroomend water, bleek een zwarting van de gevoelige laag opgetreden te zijn. De voorzorgen bleken bij deze proeven totaal onvoldoende geweest te zijn en anderen toonden onweerlegbaar aan, dat Dobler's resultaten, in plaats van aan de aardstraling, aan vocht te wijten zijn geweest!

Een moeilijkheid bij dit probleem is wel, dat elke roedelooper anders schijnt te reageeren en dat de physicus, die het probleem met physische instrumenten wil aanpakken, vrijwel direct vastloopt in de onverwachte wendingen, die het geval dikwijls neemt. Bovendien: uit officieele mededeelingen blijkt, dat elke indicator van aardstraling, die op physischen basis berust, tot nu toe gefaald heeft, zoodat van een specifiek physisch probleem althans voorloopig geen sprake is. De hulp van de natuurkunde moet hier dus in zekeren zin op een afstand geboden worden. Bij alle parapsychologische problemen, maar in het bijzonder bij het wichelroedevraagstuk, waar het persoonlijk element zoo'n groote rol speelt, dient de physicus op zijn hoede te zijn tegen de *fundamenteele misvatting*, dat het hier een *bij uitstek physisch probleem* geldt. Hij mag dan ook geen domineerende rol spelen. Ik veroorloof mij hier de aanteekeningen te laten volgen, die ik zelf maakte naar aanleiding van een voorloopig onderzoek te 's Gravenhage in het najaar van 1935 met een wichelroedelooper, den heer *J. W. Verloop*. Hoewel het tot mijn spijt sindsdien niet tot voortzetting van de proeven is gekomen, geef ik den moed wat dit betreft niet op. Misschien kan de lezer zich hieruit een idee vormen, hoe ik mij de samenwerking denk. Mutatis mutandis is dit van toepassing op elk parapsychologisch onderzoek. Naar aanleiding van het feit, dat laboratoriumproeven met menschen met bijzondere, z.g. paranormale vermogens (in dit geval wichelroedeloopers) dikwijls geen succes opleveren, merkte ik op:

„Het komt mij voor, dat we hier met een complex *water* (resp. andere stof) + *omgeving* + *proefpersoon* (zoowel diens lichaam als diens psyche) te maken hebben en dat dit complex bij laboratoriumproeven geheel is uiteengerukt, althans dat de mogelijkheid daartoe zeer groot is.

Dat de omgeving een rol vervult, volgt uit de verklaring van den proefpersoon, dat het water alléén optreedt als middel, maar zelf niet de oorzaak is van de reactie. Deze zoude n.l. veroorzaakt worden door krachten, waaronder het water onder omstandigheden kan komen te staan. Dat het

de psyche van den proefpersoon is, die mogelijk grooten invloed heeft, kan waarschijnlijk gemaakt worden doordat physische indicatoren tot nu toe alle gefaald hebben, verder ook door het „zich-instellen" van den proefpersoon op de te constateeren stoffen en ook nog door den grooten invloed van suggestie, waarvoor hij zich moet afsluiten.

Het is m.i. daarom fout om uit het negatief resultaat, dat laboratoriumproeven soms opleveren, de conclusie te trekken, dat een wichelroedelooper geen bijzondere vermogens zou hebben. Bij deze proeven eischt en verwacht de leider dikwerf, dat de proefpersoon een bepaald „kunstje" zal doen en deze laatste verwacht dit eveneens, omdat hij zich niet bewust is onder omstandigheden te verkeeren, die van beslissenden — misschien vernietigenden — invloed zijn op het welslagen van het kunstje. Nòch experimentator, nòch proefpersoon beseffen n.l. iets van het mechanisme van het verschijnsel. Daarom is de eenig juiste houding, niet om een willekeurig aangegeven handeling van den proefpersoon te verlangen, doch wèl om het experiment op zóódanige wijze uit te voeren of te wijzigen, dat er eenig positief resultaat komt — hetgeen misschien tot ingewikkelde, misschien onuitvoerbare proefnemingen zou kunnen leiden! — m.a.w. dat er tusschen de telkens opnieuw gemodificeerde eischen van den experimentator en de reacties van den roedelooper een behoorlijke correlatie verschijnt. Om dan vervolgens, àls dit nog mogelijk is, uit datgene wat er geschied is een physische conclusie te trekken.

Er bestaat dus wel een groot onderscheid met de gebruikelijke wijze van experimenteeren in de physica.

De aanwijzingen en suggesties van den proefpersoon zijn daarbij uiterst belangrijk. Behalve bij de beslissende proevenseries moet hij eerder als mede-experimentator dan als zich onderwerpend studie-object beschouwd worden."

In den aanvang van dit artikel heb ik er op gewezen, dat de physica twee aanzichten heeft, een experimenteel en een theoretisch; een onder- en een bovenbouw. Een scherp onderscheid te maken is ondoenlijk, maar bij benadering kan wel worden gezegd, dat de experimenteele kant in de reeds door mij besproken onderzoekingen domineert.

Ik zou onvolledig zijn indien ik hier nog niet eenige proeven van samenhang op *theoretisch gebied* naar voren bracht, zij het ook dat het succes niet zoo éclatant is geweest als bij sommige experimenteele onderzoekingen. Wij komen hier op wijsgeerig terrein, en dat is niet in de eerste plaats het mijne. Toch waag ik mij er op en begin met iets te vertellen van het merkwaardige werk van *Dunne* over *droomen*.

Dunne merkte op, dat zijn droomen, waarvan, zooals tot voor kort de gangbare meening was, de samenstellende elementen, de z.g. bouwsteenen, ontleend worden aan de herinnering van het waakleven, óók elementen bevatten, die eerst *na* het droomen van den droom, dus in de daarop volgende dagen, in zijn leven optraden. Dunne's onderzoekingen hieromtrent hebben navolging gevonden en hier in Nederland zijn het Kooy en Kruisinga geweest die bij zichzelf analoge verschijnselen ontdekten, met het verschil dat de droomen van Dunne van het alledaagsche — liever allenachtsche — type zijn, terwijl bij Kooy de droom zich meer symbolisch vervormd, profetisch, op de toekomst richt [1]).

Dunne heeft zijn bevindingen neergelegd in twee boeken: „An Experiment with Time" [2]) en „The Serial Universe" [3]). Hij geeft daarin een uitgebreide theorie van het geval, die zonder twijfel is geïnspireerd door de relativiteitstheorie [4]), en ziehier dan een nieuw verband tusschen parapsychologie en physica en wel tusschen de beide bovenbouwen, die zich in hun logische constructies, weliswaar gebaseerd op het experiment, nochtans aanzienlijk daarvan verwijderen en in staat zijn, door hun beschouwingen, het geheele terrein der betrokken wetenschap in hun greep te omvatten. Ze geven een visie.

Of het nu als geoorloofd mag worden beschouwd, om zoo maar van de formeel-wetenschappelijke in de psychische wereld over te stappen, ja zelfs alleen maar uit wetenschappelijke gegevens te putten ten behoeve der philosophie, daarbij dan tevens mengende een min of meer groot quantum psychische belevenis, is bij mij aan grooten twijfel onderhevig. De natuurkunde voert, naast de drie ruimte-dimensies, de tijd als vierde in. Met behulp van deze vierde wordt het oogenblik waarop een zekere gebeurtenis plaats heeft, door een getal vastgelegd, geheel op dezelfde manier als men de plaats er van noteert met behulp van drie andere getallen, de ruimtelijke coördinaten. Elke waarneming is zoodoende gekarakteriseerd door een groep van vier getallen. Het moge nu duidelijk zijn dat, zijn eenmaal bij een experiment deze gegevens verkregen en genoteerd, van een *psychische beleving* als het verstrijken van den tijd is — d.i. het „gevoel" van voortschrijden van het oogenblik „nu" op zoodanige wijze dat aan den

1) T. v. P., VI, 3 (1934); VII, 6 (1935); VIII, 2, 5 (1936); IX, 5 (1937).

2) Londen, Faber & Faber. Ned. vert. „Buiten de grenzen van den tijd", Leopold, den Haag.

3) Londen, Faber & Faber.

4) Vgl. Prof. Dr. Ch. H. van Os, „Het bestaan der toekomst", T. v. P., IX, 2 (1937); Ir. Felix Ortt, „Dunne's tijdsopvatting", T. v. P., VIII, 1 (1936); Drs. D. H. Prins Jr., „Causaliteit, Determinisme en Parapsychologie", T. v. P., IV, 2, 3 (1932) e.a. artikelen.

inhoud van het verleden steeds meer toegevoegd wordt van wat eerst tot de toekomst behoorde, geen sprake meer is. Het is voor mij dan ook de vraag, of het physische tijdsbegrip nog wel volkomen vergelijkbaar is met den tijd dien wij in ons beleven; of het invoeren van een klok, die den tijd met gelijke tusschenruimten wegtikt, d.i. *den tijd normaliseert*, niet een proces is, waarmede de psychisch beleefde tijd één zijner karakteristieke eigenschappen inboet. Overigens moet ik dit deel van het onderwerp aan de discussie tusschen de philosophen overlaten onder de opmerking, dat ik persoonlijk het zeer zeker niet geoorloofd acht om zonder meer conclusies betreffende den tijd, zooals die in de physica geldt, over te brengen op psychisch terrein en omgekeerd.

Het probleem wordt nog ingewikkelder als wij opmerken dat in de relativiteitstheorie een tijd geldt, die voor verschillende waarnemers al naar hun bewegingstoestand verschillend kan zijn: de tijd is gerelativeerd, en als gevolg daarvan behoeven twee gebeurtenissen, die b.v. voor één waarnemer gelijktijdig zijn, dit nog niet voor een ander eveneens te zijn. Veel strijd is hierover van philosophische zijde geweest, meestal voortspruitende uit een niet kunnen volgen van Einstein's gedachtengang, wegens gebrek aan mathematische scholing.

Dunne ziet echter geen bezwaar. Hij begint met op te merken, om 't eenvoudig uit te drukken, dat het oogenblik „nu" met een zekere snelheid voortschrijdt in den tijd. Wij kunnen het allen met deze beeldspraak eens zijn, al moeten wij reeds dadelijk een restrictie maken: dat wij op den keper beschouwd bezwaren hebben tegen het woordje „snelheid" — maar hierover straks.

Nu gaan aan het begrip „snelheid" twee andere begrippen vooraf, afstand en tijd, en, wanneer we Dunne willen volgen, beteekent dit dat door het „nu" een zekere afstand in een zekeren tijdsduur wordt afgelegd. Dit vereischt echter het invoeren van een anderen tijd dan die waarin bedoelde tijdsafstand bestaat, n.l. een tweeden tijd, waarmede de snelheid van het verstrijken van den eersten tijd over dien afstand gemeten wordt.

Maar met dien tweeden tijd is het alweer hetzelfde. Ook die verloopt met een zekere snelheid, welke slechts gemeten kan worden met een derden tijd, ten opzichte waarvan de tweede zich dan weer als een ruimtelijke coördinaat gedraagt, enz. Zoo komt Dunne tot een oneindige reeks van tijddimensies en in termen hiervan tracht hij een theorie op te stellen, die beantwoordt aan zijn droomverschijnselen, waarbij hij er zelfs nog in slaagt een zeker indeterminisme te redden. Een en ander toegelicht met figuren en grafieken.

Maar tegen dit laatste kant zich nu juist mijn bezwaar..... Steunt de bewijsvoering van Dunne op figuren, waarin de tijd, of liever een tijdsduur, voorgesteld wordt door een lengte, dan begaat hij m.i. een fout, waar ik reeds eerder den vinger op had kunnen leggen, n.l. toen ik het had over de in een zekeren tijd afgelegde baan van het heden of „nu". De tijd is n.l. iets essentieel anders dan de ruimte en ik meen, dat althans voor de *bewuste* waarnemingsprocessen Kant hierin nog steeds het laatste woord heeft gesproken (al wil ik direct toegeven, dat er thans wel wat op het aprioristische van sommige van zijn elementen valt aan te merken). Naar mijn meening is en blijft er voorloopig een diepe kloof tusschen den tijd dien wij — ik kan geen beter woord vinden — „voelen" voortgaan en den physischen, genormaliseerden en geformaliseerden tijd, dien wij louter als coördinaat zien, een getal, waar dit moment van voortgaan ten eenenmale is uitgelicht. Ik laat hieronder volgen wat Freud in de: „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse" [1]) over den tijd zegt, waaruit blijken moge, wat voor een wonderlijke dimensie onze onderbewust-psychisch beleefde tijd misschien wel is. Sprekende over het donkere, ontoegankelijke deel onzer persoonlijkheid, het „Es", de tegenstelling van ons bewuste ik, zegt hij:

„.... auch nimmt man mit Überraschung die Ausnahme von dem Satz der Philosophen wahr, dass Raum und Zeit notwendige Formen unserer seelischen Akte seien. Im Es findet sich nichts, was der Zeitvorstellung entspricht, keine Anerkennung eines zeitlichen Ablaufs und, was höchst merkwürdig ist und seiner Würdigung im philosophischen Denken wartet, keine Veränderung des seelischen Vorgangs durch den Zeitablauf. Wunschregungen, die das Es nie überschritten haben, aber auch Eindrücke, die durch Verdrängung ins Es versenkt worden sind, sind virtuell unsterblich, verhalten sich nach Dezennien, alsob sie neu vorgefallen wären. Als Vergangenheit erkannt, entwertet und ihrer Energiebesetsung beraubt können sie erst werden, wenn sie durch die analytische Arbeit bewusst geworden sind...."

Moge deze laatste aanhaling niet ten volle betrekking hebben op het hier behandelde — zoo ben ik er misschien toch in geslaagd mijn lezers er mede te laten voelen wat ik bedoel: de kloof tusschen het physische en het psychische toe te lichten. Maar mijn bezwaar richt zich nu ook verder tegen Dunne's argumenteering, waar hij nu zijn psychische ervaring, met zijn geheele reeks van tijden waar ik het zooeven over had, tracht te

1) Intern. Psychoanalytischer Verlag, Weenen, 1933, pg. 103 en 104.

normaliseeren en dan over te planten in de physica door de relativiteitstheorie op eigen houtje te transformeeren. Dat is zinloos.

Maar dan moet m.i. ook de poging, door Dunne gedaan, om het indeterminisme te redden op grondslag van zijn theorie als mislukt beschouwd worden, en ik zou dan meer voelen voor een oplossing zooals mevr. Proost—Thoden van Velsen geeft om te ontkomen aan de zinloosheid van alle gebeuren die een gevolg zou zijn van de gedetermineerdheid in den tijd zooals de relativiteitstheorie die eischt. Zij schrijft in haar boek *„De Relativiteitstheorie en haar beteekenis voor onze levensbeschouwing"* [1]:

„Alle gebeuren blijft gedetermineerd in den tijd, maar de tijd zelf, dit schema van inordening, geldt eerst met betrekking tot ons bewustzijn. Het niet tot werkelijkheid gewordene kent deze ordening niet."

Hoewel ik mij afvraag in hoeverre men het „niet tot werkelijkheid gewordene" überhaupt eenig bestaan kan toekennen, ga ik daar niet verder op in, onder de opmerking dat de uitspraak wat lijkt op die van den physicus Von Mises, n.l. dat de grenzen van het determinisme en die van zijn aanwendbaarheid samenvallen [2]). Onmiddellijk rijst nu de vraag of de paranormale waarneming van toekomstige gebeurtenissen, zooals door middel van den droom geschiedt, een waarneming is, die moet worden ingeordend in ons genormaliseerd tijd-schema. Blijkbaar niet. Ze past daar niet in. Ze gooit de logische volgorde overhoop. Geldt dan voor dit soort waarnemingen ons tijdschema niet?

Blijkbaar is dit zoo en *beperkt* de geldigheid van het schema zich tot de *normale*, bewuste zintuigelijke *waarneming*.

De trouwe lezers van het T. v. P. zullen opgemerkt hebben, dat ik het eens kan zijn met de eindconclusie waartoe Ir. Ortt indertijd in een kort artikel over Dunne's theorie kwam [3]). Ik moet echter opmerken, dat ik de redeneering, die de schrijver tot deze conclusie voert, niet geheel kan bijvallen. De waardeering waarvan Prof. Van Os t. a. v. Dunne's opvattingen blijk geeft [4]) is mij echter volkomen vreemd.

Nog even wilde ik de aandacht vragen voor een andere poging, ditmaal van physische zijde ondernomen, om het indeterminisme van ons psychisch gebeuren te redden, steunende op het in de physica als fundamen-

1) v. Loghem Slaterus' Uitg. Mij, Arnhem, 1936.
2) Erkenntnis, 4, 3 (1934).
3) T. v. P., VIII, 1 (1936).
4) T. v. P., IX, 2 (1937).
Met instemming nam ik kennis van de motieven die Ir. Carrière in een lezing voor de S. P. R. in 1937 ontwikkelde voor de verwerping van Dunne's theorieën.

teel aangenomen *onzekerheidsprincipe.* Dit is in het kort weer te geven met de opmerking, dat het essentieel onmogelijk is om den toestand waarin een deeltje van atomaire afmetingen en massa verkeert met volkomen nauwkeurigheid te bepalen. Daartegenover staat dat een uit *vele* zulke deeltjes bestaand complex weer wèl — maar dan statistisch — bepaald is, dientengevolge in zijn geschiedenis gedetermineerd door wat men met een leelijk woord statistische causaliteit noemt. Of liever: hoe grooter complex, des te grooter gedetermineerdheid en dus des te geringer afwijking van wat wij onder de (macrocosmische) natuurwetten verstaan.

Daaruit volgt, dat onze voorspellingen omtrent den afloop van macrocosmische reacties practisch met zekerheid kunnen geschieden. Verder is Von Neumann er in geslaagd de stelling te bewijzen, dat het onmogelijk is, de statistische wetmatigheden van den macrocosmos op een causaal functionneerenden microcosmos terug te brengen.

Waarin zit nu de onzekerheid in het gedrag der kleinste deeltjes? In de onmogelijkheid om ze scherp te kunnen waarnemen: het is de interactie van onze waarnemingsmiddelen met deze deeltjes, die beide van dezelfde grofheid van structuur zijn, die ons dit belet. Een waarneming beteekent hier een dusdanig ruwe ingreep in het waar te nemen object, dat de daardoor teweeggebrachte storing onze kennis onzeker maakt [1]). En deze onzekerheid is dáárom principieel, omdat wij niet over wezenlijk andere waarnemingsmiddelen beschikken: de natuur stelt hier *zelf* een grens!!

Het is dan ook niet geoorloofd om te spreken van een beperking van onze kennis tengevolge van onvolkomenheden in het experiment of zoo iets, integendeel: er valt „überhaupt" niet méér te weten dan wat het experiment ons geeft en bijgevolg is er van een gedetermineerdheid geen sprake. Tot zoover enkele uitspraken van de quantenmechanische theorieën.

Het hier ontwikkelde standpunt gebruiken *Bohr* en *Jordan* nu als uitgangspunt. Zij schrijven aan het merkwaardige vermogen van de *„zelfbeschouwing van den menschelijken geest"* een essentieelen invloed toe op het verloop der psychische processen. Wij zijn tegelijkertijd toeschouwer van en deelnemer aan de wereld. En inderdaad is deze waarneming van ons zelf, gelijk aan die in de atoomwereld, een waarneming met middelen waarvan de „grofheid" van dezelfde grootte-orde is als het waargenomene! Ergo: een principieele ongedetermineerdheid: evenals de geschiedenis

1) Men vergelijke de vernietiging van de materialisatie door den stralenbundel bij de proeven van Osty met Rudi Schneider.

van het enkele atoom verloopt ons psychisch gebeuren *acausaal* [1])

Dat hieraan het probleem van den vrijen wil en van het leven geschakeld wordt op een wijze, die wellicht aan kritiek onderhevig is, acht ik niet een onderwerp van deze verhandeling, het zou buiten het raam daarvan omgaan.

Verder noem ik het een groot bezwaar, dat de physische processen, die met onze psychische parallel moeten loopen, of daaraan deelnemen, d.z. die van de hersenen, weer wèl causaal gedetermineerd moeten zijn, om de eenvoudige reden, dat er door een groot aantal deeltjes aan wordt deelgenomen. Blijft dus misschien weer niet anders over dan ..... een „gevoel" van ongedetermineerdheid in onze psyche. Weliswaar zegt Jordan, dat in de organische natuur de atomaire ongedetermineerdheid zich *versterkt* tot macrocosmische ongedetermineerdheid, zulks in tegenstelling met de anorganische natuur, maar vele biologen keeren zich hiertegen onder opmerking dat dit dan eerst bewezen moet worden.

Ik mag niet nalaten nog te vermelden, dat de voorstanders van bovenvermelde poging steun vinden in de omstandigheid, dat in de psychoanalyse het bewust worden van complexen — een resultaat van zelfbeschouwing — tot geweldige ommekeer oorzaak kan zijn; terwijl Freud zelf een formuleering uitspreekt, die op verrassende wijze herinnert aan het quantenmechanische standpunt, n.l. „niet slechts dat de beteekenis der symptomen steeds onbewust is; er bestaat ook een betrekking van *wederzijdsche uitsluiting* tusschen de onbewustheid en de existentie-mogelijkheid der symptomen".

Zoowel hier als in de atoomwereld is het blijkbaar onmogelijk, een waarneming, die volgens deterministische opvatting noodig is, om den grondslag van onze berekeningen te leveren, werkelijk uit te voeren, zonder daarbij een toestandsverandering te veroorzaken, die de geheele berekening illusoir maakt.

Hiermede ben ik aan het slot van mijn uiteenzettingen gekomen. Verlangt men misschien nog een blik vooruit? Tot mijn spijt moet ik zeggen, dat de toekomst voor mijzelf nog vaag is. Zal het de physica gelukken, behalve als hulpwetenschap een dienende rol bij het experiment te vervullen, ook nog leidend op te treden? Dat zou dan moeten zijn op het

1) Ik mag niet nalaten hier op te merken, dat de uiteenzettingen van Bohr c.s. op het Kopenhaagsche congres 1936 over „Das Kausalproblem" (zie Erkenntnis VI, 5/6, 1936) van belangrijk grooter reserve getuigen dan de hier vermelde uitlatingen, die van vroeger datum zijn. Daarentegen heeft de formuleering van het probleem aanmerkelijk aan scherpte gewonnen.

terrein van de theoretische constructie, dunkt mij, en ik verwijs als voorbeeld naar de poging van Bohr en Jordan. Maar de tegenstand is wel erg groot, en het zwakke punt is, dat er meer met analogieën gewerkt wordt dan wenschelijk is.

En zoo zal ik misschien meer vragen bij mijn lezers hebben gewekt dan ik zelf beantwoorden kan!

MERKWAARDIGE DROOMEN

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

4. HET HOOFDUURWERK

(slot van pag. 245)

3. Het hoofduurwerk bij slapers. Vele menschen weten ons te zeggen, dat zij het vermogen bezitten om 's morgens te ontwaken op een tijdstip, dat zij den avond te voren, bij het naar bed gaan, bepaald hebben.

Onderscheidene bestudeerders van den slaap en het droomprobleem hebben aan dit verschijnsel, dat zeer zeker mede als een openbaring van het hoofduurwerk dient te worden beschouwd [48]), aandacht geschonken. Zoo lezen wij bij Fr. Splittgerber [49]):

„Ik had een vriend te logeeren, die den volgenden morgen vroeg met den trein weg wilde, en dien ik den avond te voren stellig beloofd had hem op tijd te zullen wekken. Ik sliep tot 's morgens toe zeer vast door en droomde, zooals gewoonlijk, heel veel. Midden door deze verwarde droomdenkbeelden schoot echter plotseling de gedachte, dat ik H. wakker moest maken. Ik werd onmiddellijk daarop wakker, keek op mijn horloge en zag, dat het bijna op de minuut af de afgesproken tijd was."

Dr. N. van Suchtelen schrijft over het hoofduurwerk het navolgende [50]):

„B. Ik nam mij dan bij het naar bed gaan voor, precies zeven uur wakker te worden; dat is voor mij heel vroeg. Zulk een voornemen lukt mij bijna altijd, en op de minuut af.

A: Dat interesseert mij; ikzelf probeer het ook weleens, en ook mij gelukt het vrij dikwijls. Kunt ge merken dat ge zoo'n nacht onrustig slaapt?

B: Neen, ik slaap dan heel gewoon. Maar 't schijnt toch wel dat zulk een opdracht je den heelen nacht in de gedachte blijft; het blijkt dunkt mij bijzonder duidelijk uit den droom dien ik vertellen wou. En ik heb ook sterk het gevoel dat ik opzettelijk „gewekt" word; op het bepaalde oogenblik word ik plotseling, met een soort schrik wakker.

48) Men kan hier een parallel trekken met het post-hypnotisch bevel.

49) „Schlaf und Tod oder die Nachtseite des Seelenlebens", Halle, 1881, I, pag. 54.

50) „Uit de Diepten der Ziel", Amsterdam, 1921, pag. 312.

A: Juist zoo gaat het mij ook. Ik heb daarvan eens een heel aardig geval beleefd. Mijn vrouw verzocht mij haar om zes uur te wekken. Ik beloof het, maar denk: 't zal wel niet lukken, want ik ben te vermoeid, ik slaap er stellig doorheen. Goed, ik slaap. En word op de gewone, plotselinge manier wakker. Maar het is pikdonker; het was nog midden in den winter. Ik denk: O, 't is nog nacht, en wil weer gaan slapen. Maar ik krijg een kriebeling in de keel en moet kuchen. Het gekriebel houdt aan, en ik kuch nog een paar malen, telkens harder. Tot mijn vrouw wakker wordt en vraagt of het al tijd is. „Wel neen", zeg ik: „'t is nacht". Maar zij draait het licht aan en ziet dat het even over zes uur is.

B: Dat is heel merkwaardig.....

A: Het tweede voorbeeld dat ik u geven wou, dateert van een paar dagen geleden. Het dienstmeisje was er niet en ik zou daarom weer eens als wekker fungeeren. Kwart voor zeven was de termijn. Wij lagen al te bed en het licht was uit toen wij dit afspraken. Mijn vrouw zei toen: „het zal twaalf uur zijn". Waarop ik antwoordde: „Neen, hoogstens kwart voor twaalf". De proef mislukte, ik ontwaakte om zeven uur. Een k w a r t i e r te laat dus. Maar als mijn vrouw gelijk heeft gehad, als het op het moment dat ik het mij voornam, werkelijk twaalf uur was, terwijl mijn geest zich „instelde" om den tijdsduur te rekenen van af kwart voor twaalf, dan is het duidelijk, dat ik ook inderdaad een kwartier later wakker worden moest.

Maar ge kwaamt om mij een droom te vertellen.

B: Het waren twee droomen, gedroomd met een tusschenruimte van omstreeks drie uren, dat kon ik toevallig controleeren. Ziehier de eerste. Let wel dat ik mij dus had voorgenomen om zeven uur wakker te worden. Ik droom nu dat ik wakker word, op mijn horloge kijk, en zie dat het half acht is. Ik denk: „beroerd, 't is niet gelukt, 't is mis, nu is het te laat."

Daarop word ik werkelijk wakker. Het is nog geheel donker en ik denk: „gelukkig, 't is dus nog niet mis". Maar opeens, nog slaapdronken, voel ik een sterken prikkel, om eens, zoo voor de aardigheid, te raden hoe laat het is. Ik zie nu een paar groote cijfers voor mij staan, maar zij ontglippen mij dadelijk en ik raad aarzelende: drie uur 25. Ik steek een kaars op en constateer dat het drie uur 52 is. Heb daarbij een gevoel alsof dat ook eigenlijk de cijfers waren die ik gezien had.

A: Merkwaardig, die omdraaiing der cijfers. Ik heb daarvan meer voorbeelden in den droom ontmoet. Nog onlangs gaf iemand van 43 jaar in den droom zijn leeftijd op als 34..... Maar er zijn ook voorbeelden van andere getallen, van datums b.v., die in den droom „omgekeerd" werden opgegeven...

B: Ik ging weer slapen en droomde het volgende:

Ik zit met een gestorven naamgenoot van mij in de tram. Hij zegt: „Er is een woord dat mij aldoor vervolgt. 't Beteekent niets, maar bederft mijn stemming". Ik antwoord: „Wel, dat moeten wij dan maar eens analyseeren. Vertel eens, sinds wanneer vervolgt u dat woord?" Hij: „Sinds ik dood ben, ik woon niet meer bij......" volgt een naam, van een stad meen ik, die me ontschoten is. Ik: „Was daar dan iets dat u hinderde?" Hij: „Ja, ik werd er altijd pas om half acht wakker".

Op dit oogenblik ontwaakte ik, en het was prompt zeven uur."

Van een enquête-onderzoek is hier, voor zoover mij bekend, nog geen sprake geweest. Ik heb gemeend daar een aanvang mee te moeten maken, en mijn voordrachten voor de R.V.U. (Sept. 1937) boden mij daartoe een goede gelegenheid. Dat mijn verzoek om gegevens niet vergeefsch is geweest, zal uit het navolgende blijken, alhoewel aanvulling van het materiaal nog steeds gewenscht is.

In het citaat uit van Suchtelen's: „Uit de diepten der ziel" vraagt de analyticus (A) aan zijn bezoeker (B) of hij kan merken, dat het voornemen, om op een bepaald uur te ontwaken, hem onrustig doet slapen. Bij een aantal personen (waaronder schrijver dezes) is dit het geval. Zij worden in zoo'n nacht bij herhaling wakker en kijken dan op hun horloge. Het spreekt wel vanzelf, dat men bij dergelijke menschen, indien zij op het juiste oogenblik hun bed verlaten, niet veel aanleiding heeft om van een hoofduurwerk te spreken.

Anders wordt het echter indien men bij zichzelf waarneemt, dat men door het voornemen niet eerder in zijn slaap gestoord wordt alvorens het oogenblik, waarop men wenscht te ontwaken, is aangebroken.

Dit nu schijnt bij vele menschen het geval te zijn.

I „Naar aanleiding van Uw lezing voor de radio kan ik U mededeelen, dat het wakker worden vóór het afloopen van een wekker, na moeizamen arbeid, gevolgd door een zeer korte nachtrust, volstrekt geen zeldzaamheid is. Dat is mijn vrouw ook zeer vaak overkomen...." R. te W., 13.9.1937

II „Wat mij vooral trof in Uw causerie was het gedeelte over „hoofduurwerk". Het is mij in mijn leven meermalen overkomen dat ik, voor een gelegenheid waarbij ik vroeger op moest staan dan anders, b.v. den volgenden morgen met een vroegen trein vertrekken, den wekker opzette, en één minuut of nog korter voordat deze behoorde af te gaan, ontwaakte en mijn bed uitliep om te zien, hoe laat het was. Ik bracht dit dan in verband met mijn juiste gevoel voor tijd.

Ook gebeurde het meer dan eens, dat ik, alleen wonende, na het koffiedrinken nog een kwartiertje tijd had voordat ik naar het bureau moest. Ik dacht dan: nu kan ik nog net 10 minuten mijn oogen dicht doen. Ik kon er altijd op vertrouwen, dat ik, ook al viel ik direct in slaap, bijna op de seconde af na 10 minuten wakker werd." Mej. A. O. te H., 8.9.1937

III „Verleden jaar heb ik zelf zooiets meegemaakt. Ik zou een reisje maken, waarvoor ik nogal vroeg op moest staan.

In een andere kamer had men den wekker op 4.30 's morgens gezet. Den vorigen avond sliep ik op den gewonen tijd in en 's morgens werd ik precies een paar minuten voor half vijf wakker, zonder den wekker gehoord te hebben of door iemand anders wakker gemaakt te zijn. Het is wel toevallig dat ik juist dien morgen zoo vroeg en zoo precies op tijd wakker werd, temeer omdat ik op andere dagen natuurlijk veel later op sta..."

Mej. B. S. te B., 7.9.1937

IV „Ook met het „hoofduurwerk" heb ik menige ervaring opgedaan.

Eenige jaren lang had ik een werkkring waarin ik tusschen den middag precies een uur tijd had een dutje te doen. Daar ik niemand had om mij te wekken moest ik geheel op mijzelf vertrouwen en het is slechts één maal in een jaar of drie gebeurd dat ik mij heb verslapen. Op de minuut af word ik precies op het juiste uur wakker.

In de mobilisatie had ik een „krijgsmakker" die om de drie dagen met zakenverlof naar huis ging. Daar onze standplaats steeds wisselde en hij met den eersten trein vertrok, was dit vertrekuur telkens anders en meestal voor dag en dauw. We hadden geen wekker maar steeds werd ik op het afgesproken uur wakker om hem te wekken. Dadelijk daarop sliep ik weer en zou mij dan verslapen hebben als ik niet door anderen gewekt werd. Het kunstje ging dus blijkbaar maar eenmaal per dag."

P. S. te E., 7.9.1937

V „Ter inleiding diene 1. dat ik in het algemeen niet wakker kan worden, wanneer ik wil: meestal mislukken pogingen in die richting; 2. dat ik een „late slaper" ben, d.w.z. slaap ik van 10—5 dan heb ik den geheelen dag een onaangenaam gevoel, slaap ik van 2—9 dan ben ik geheel frisch, ofschoon de tijd even lang is.

Het geval was als volgt. In Dec. 1924 of Jan. 1925 was ik voor studie in Vetralla, een klein landstadje in Zuid-Toscane; den volgenden dag kon ik of om 10 u. 's morgens of pas in den middag weg. De accomodatie was zoo slecht, dat men mijn verzoek om gewekt te worden of om een wekker te krijgen niet kon inwilligen. Ik waagde het er dus op en nam mij vast voor om 5 u. wakker te worden. Het lukte inderdaad. In het pikdonker werd ik met een schok wakker, maakte licht en zag mijn horloge precies op 5 u. staan. Ik weet nu zeker, dat ik geen droom heb gehad, of althans mij van geen enkelen droom bewust geweest ben, toen niet en later niet. Den schok herinner ik mij heel goed.

Aansluitend hierop zou ik gaarne opmerken, dat ook ik vele malen de ervaring van dezen, door U genoemden, dokter (XXXVIII) heb opgedaan, n.l. dat men dikwijls vlak voor het afloopen van zijn wekker wakker wordt.

Ik pleeg mijn wekker op 7¾ te zetten buiten mijn vacanties, maar word vele ochtenden juist iets daarvoor vanzelf wakker, zonder (bewuste) droomen. Ik droom over het algemeen zelden (althans herinner ze mij doorgaans niet, indien dit wetenschappelijk juister is). Ik zou dit zelf niet onder „Kopfuhr" willen rangschikken, omdat ik mij 's avonds nooit voorneem op een bepaald oogenblik wakker te worden, maar zuiver passief tegenover de quaestie van tijd sta. Het moet een quaestie van wennen of onbewusten psychischen druk van mijn dagtaak zijn, want 's Zondags, of op een anderen dag als ik toevallig niet vroeg behoef te zijn, slaap ik onmiddellijk ongestoord door tot een uur of 9...."

Dr. C. v. E. te Z., 16.9.1937

VI „Ik kan U melden, dat het mij niet moeilijk valt, om op een voorgenomen tijd te ontwaken (zonder wekker). Mij wordt dan ook dikwijls door huisgenooten gezegd: „Ik moet om vier of vijf uur, of een anderen tijd gewekt worden". Dan neem ik dien tijd voor ik ga slapen goed in mijn gedachten op, zie dan de klok (in

mijn gedachten) met den wijzer op dien tijd staan, en ga dan gerust slapen, met als gevolg dat ik net op het slaan van de klok, of iets er voor, goed wakker word en aan mijn afspraak denk. Ik moet er dan ook direct uitgaan want verslof ik het, dan val ik opnieuw in slaap en word dan toch nooit later wakker dan zeven uur."

N. v. D. te R., 10.9.1937

VII „Eenige jaren geleden heb ik persoonlijk een dergelijk „wek-geval" meegemaakt.

Ik sta 's morgens altijd om kwart over zeven op en word dan gewekt door mijn wekker, dien ik 's avonds altijd, te dien einde, goed verzorg. Op een morgen word ik wakker doordat ik flink luid „Mien" hoor roepen (zoo heet ik n.l.). Ik roep terug „Wie is daar", doch ik krijg geen antwoord; er was niemand anders.

Toch had ik zoo duidelijk mijn naam hooren noemen, dat ik er van wakker was geworden. Ik begreep er eerst niets van en keek op mijn wekker hoe laat het was. Toen zag ik dat die stil stond op 3 uur. 't Kon echter geen 3 u. zijn omdat het daar veel te licht voor was. Het moest al in den morgen zijn.

Ik sprong toen mijn bed uit en ging in de zitkamer kijken hoe laat het was en zag tot mijn verbazing dat het ruim kwart over zeven was, dus de gewone tijd van opstaan.

Mijn wekker riep mij dien ochtend niet (de veer was gesprongen om 3 u.) en toch werd ik op tijd gewekt door een anderen wekker.

Ik had destijds een heer in huis die elken morgen met den trein mee moest en dien ik altijd wekte om half acht.

Ik was niet graag te laat wakker geworden; dan had die mijnheer ook niet op tijd weg kunnen gaan, had hij zijn trein gemist.

Ik vroeg later nog aan dien mijnheer of hij mij soms geroepen had, ofschoon ik al vooruit wist van niet, omdat wij elkaar nooit tutoyeerden en elkaar ook nooit bij den voornaam noemden. En ik had heel duidelijk „Mien" hooren roepen. Hij ontkende danook en zeide dat hij zelfs om half acht nog vast sliep en door mijn kloppen pas wakker was geworden....."

Mej. H. J. H. te C., 13.9.1937

VIII „Het is me ontelbare malen in mijn leven gelukt, werkelijk op de minuut af op een gewenscht moment wakker te worden. Ik wijd hieraan eigenlijk nooit veel aandacht — ik weet alleen dat ik die eigenschap bezit. Ook mijn Moeder beschikte over dat soort van slaap.

Ik verloor mijn Moeder jong, maar duidelijk herinner ik mij, dat ik als kind mijn Vader meermalen heb hooren zeggen: „Moeder kan, als ze wil, op elk oogenblik van den nacht wakker worden."

Enkele dagen geleden werkte het hoofduurwerk weer prima.

Om gezondheidsredenen moet ik 's middags rusten. Ik ben hieraan zóó gewend, dat ik dan meestal ook dadelijk inslaap. Toen ik op dien middag omstreeks 2 u. in bed lag, merkte ik door het slaan van de gangklok, dat de slaapkamerklok 7 minuten achter liep en ik dacht zoo terloops — ik moet dus, op deze klok, 7 minuten voor half vier opstaan, om mij half 4 te gaan kleeden (voor een bezoek dat ik dien middag zou afleggen). Ik sliep ruim een uur diep en rustig en werd plotseling wakker — precies 7 minuten voor half vier.

Om zoo wakker te worden heb ik geen droom noodig. Ik word schijnbaar zonder aanleiding plotseling wakker — ook na een urenlangen, nachtelijken slaap en ken op zoo'n moment geen slaperigheid.

Als leek heb ik mezelf weleens afgevraagd of alleen vrouwen die eigenschap bezitten en haar weleens in verband gebracht met het moederinstinct — het van nature waken over alles — ook door den slaap heen. Ik beschik over een sterke intuïtie maar ben stellig niet helderziende. Persoonlijk voel ik die eigenschap dus aan als waakzaamheid en misschien ook als een „door lichaam en ziel doortrokken" gevoel voor orde, want in het dagelijksch leven zal ik nimmer ergens te laat komen.

Een eigen meening daaromtrent zal uit een wetenschappelijk oogpunt bezien natuurlijk geen waarde hebben, maar mogelijk vindt U het toch van eenige beteekenis te hooren, hoe een leek zooiets van nature aanvoelt.

Ik moet ook nog opmerken, dat mijn gevoel voor tijd in den slaap sterker is dan overdag...."

Mevr. M. M. v. d. B.–K. te R., 14.9.1937

IX „De eigenschap om op een bepaalden tijd wakker te zijn bezit ik in hooge mate. Ik heb nooit een wekker noodig. Evenmin behoef ik daarvoor te droomen.

Alleen voor het naar bed gaan moet ik mij eenigen tijd goed concentreeren dat ik op een bepaald uur op moet.

Het gebeurt zelfs herhaaldelijk, dat ik geruimen tijd voor het vastgestelde uur wakker word, zoo één of twee uur van te voren. Ik ga dan weer rustig slapen en word dan precies of even voor het bepaalde uur wakker.

Nog nooit heb ik mij verslapen, tenzij ik den avond te voren veel zou drinken en zeer laat naar bed zou gaan."

Jhr. Drs. M. C. v. W. te A., 12.9.1937

X „.....Dat wakker worden op een bepaald uur, waarover U sprak, heb ik ook heel sterk....."

Mevr. Fr. E. V.–J. te H., 8.9.1937

XI „Ik word ook op een van te voren te bepalen tijdstip wakker, meestal vlak voordat mijn wekker afloopt."

P. H. H. te A., 9.9.1937

XII „Dertig jaar ben ik conducteur geweest bij de gemeente Amsterdam en moest op verschillende tijden opstaan. 's Avonds ging ik liggen met de opdracht: zoo laat op. Zelden heb ik mij verslapen — van droomen welke mij deden ontwaken kan ik mij niets herinneren. Nu ben ik drie jaar gepensionneerd..."

J. D. Z. te E., 14.10.1937

XIII „Wanneer ik op een bepaald uur wakker wil zijn, gelukt mij dit altijd door mij voor het slapen gaan den stand van de klokwijzers op dat bepaalde uur voor te stellen. Of ik dan door een daarop betrekking hebbenden droom wakker word, kan ik niet zeggen."

Mevr. J. H. v. 't E.–E. te A., 12.9.1937

XIV „Ik ben 25 jaar, k.z. verpleegster, nu tijdelijk verpleegd in San. „H. L.". In de inrichting, waarin ik vroeger werkzaam was, begint de dienst om half acht,

d.w.z. de z.g. vroegdienst. Hiervoor is het noodig om kwart voor zeven op te staan. Iederen dag stelde ik den wekker, maar iederen dag werd ik prompt om 10 minuten over half zeven wakker, voor de wekker afliep.

De diensten begonnen ook vaak 's middags zoodat het b.v. twee à drie maal per week voorkwam, vroeg op te moeten. Maar iederen dag werd ik wakker, en kon met geen mogelijkheid meer inslapen. Ook in de vacantie, en zelfs toen ik al 6 maanden ziek was, nog iederen dag. Sedert 6 maanden hier, word ik ook nog wakker. Wel moet hierbij vermeld worden, dat het toevallig noodig is om op denzelfden tijd wakker te worden.

Ook is het een tijd voorgekomen, dat ik 's nachts wakker werd, op de klok keek, en dan was het 2 u. Nu is het sinds eenigen tijd op onverklaarbare wijze veranderd in kwart over 3.

Dan draai ik mij om en slaap door. Dat gaat iederen nacht vast op."

Mej. E. S. J. te L., 7.9.1937

XV „Ik ben gepensionneerd referendaris der P.T.T.. Tijdens mijn diensttijd als surnumerair en commies had ik in Nijmegen en Zwolle gedurende een kleine 20 jaar vroegdiensten, die mij in Zwolle noopten om de drie dagen om vier uur op te staan; in Nijmegen ongeveer te half vijf om de vier of vijf dagen. Het was mijn gewoonte steeds een wekker bij mijn bed te zetten, doch in al die jaren is deze n i m m e r afgeloopen. Ik ging rustig slapen, had geen droomen en werd steeds op tijd wakker — enkele minuten voor het afloopen van den wekker.

Een tweede merkwaardigheid was, dat ik vroeger, wanneer ik 's nachts wakker werd, steeds wist hoe laat het was; ik controleerde dit met mijn eigen horloge en het verschil kon hoogstens 10 minuten bedragen.

Droomen deed ik zeer weinig. Het wakker worden of het bepalen van den tijd kon dus niet als een gevolg daarvan in aanmerking komen."

W. A. H. G. te D. B., 7.9.1937

XVI „In Uw eerste lezing sprak U over het hoofduurwerk. Ik heb dit bij mijzelf eenige malen opgemerkt. Het eigenaardige van het geval was, dat, als ik bewust wilde nagaan, of het mij mogelijk was dit zelf willekeurig te verwekken, het mij steeds mislukte."

S. te V., 2.10.1937

XVII „In de afgeloopen vacantie maakte ik deel uit van het Voortrekkerscorps, dat tijdens de Jamboree alle voorkomende werkzaamheden had te doen. De laatste drie dagen, te weten 10, 11 en 12 Augustus, werden in dit kamp gebruikt om excursies te maken.

Als begeleiders moesten wij om 5.15 v.m. op de verzamelplaats zijn en ik was, zooals steeds, zonder hulp van buiten af immer op tijd wakker.

Maar nu was ik weer thuis en d r i e n a c h t e n a c h t e r e l k a a r b e n i k w a k k e r g e w o r d e n, g e h e e l g e k l e e d o m h a l f v i j f. Pas toen de bewuste uniformstukken in de wasch gedaan waren en ze dus niet op hun gewone plaats hingen, kon ik weer rustig doorslapen.

M.i. is dit geval onder te brengen in overprikkeld-zijn van het onderbewustzijn, d.w.z. de prikkel om om 5.15 op post te moeten zijn is zoo sterk geweest, dat deze nog altijd doorwerkte."

J. C. J. te A., 7.9.1937

XVIII „Als jong meisje bezocht ik het conservatorium te Amsterdam. Wanneer ik 's avonds naar bed ging, zeide mijn moeder: „wees maar niet bang morgenochtend te laat te zullen komen, want vader gaat er op slapen je te zullen wekken."

Gerust sliep ik dan in, en werd steeds op tijd door mijn vader geroepen. Mijn vader sliep in met de gedachte: „half zeven moet ze opstaan". Later op mijzelf staande leerares voor muziek zijnde op een kostschool buiten Amsterdam, waarvoor ik een treinreis moest maken, heb ik steeds dezelfde methode toegepast, en was (alhoewel ik een slaapkop ben), steeds op voorgenomen tijd wakker...."

Mevr. J. v. d. H.—B. te d. H., 9.9.1937

Opmerkelijk is zeer zeker, dat een aantal personen zegt, dit verschijnsel reeds van hun kinderjaren af te kennen.

XIX „Van kind af aan heb ik dit „op de klok gaan slapen" kunnen doen (heb ook velerlei gevallen van telepathie kunnen constateeren — maakte b.v. op de H.B.S. van deze gave gebruik om mij door de leeraren de goede antwoorden te laten voorzeggen, of me althans op weg te laten helpen).

Wanneer ik op zeker moment wakker wil worden, gelukt mij dit, en reeds als kind had ik het gevoel, dat ik, hoewel slapend in mijn bed, even op de klok ging kijken. Dit zou dus „helderziendheid" geweest moeten zijn.

Maar nu het volgende:

Als resultaat van een mislukte operatie jaren geleden, heb ik een embolie in mijn been gehad en steeds ga ik iederen avond met een pijnlijken, dikken enkel naar bed. Na den slaap is de pijn geweken.

Echter — als ik alleen op bed lig, niet slaap, verdwijnt de pijn niet (treinreis, ziek kind, enz.).

En nu is het merkwaardige, dat ik na een nacht, dat ik op tijd wakker wil zijn, maar wèl geslapen heb, met een pijnlijken voet wakker word, m.a.w. de genezende werking van den slaap blijft uit, of — nog anders: net als het lichaam zich ontspant door zich op het bed uit te strekken, moet de ziel gelegenheid hebben zich over te geven, wil de slaap genezing brengen. Door dit op-de-klok kijken dwingt men de ziel in spanning te blijven en de slaap brengt niet wat hij behoort te brengen."

Mevr. C. S.—N. te B. en D., 9.9.1937

XX „Als jongen kon ik al opstaan wanneer ik maar wilde. Als er om 9 u. nog geen wormen te vinden waren op 't erf, goot ik een 20 emmers water over 't veld, ging naar bed, sliep tot 12 u., zocht een half uurtje dauwwormen en ging dan weer naar bed tot 4 u. ..., om dan te gaan visschen. Alles zonder wekker, en zonder door huisgenooten gewekt te worden. Bij de boeren wordt men trouwens altijd op tijd wakker. Thuis werd niet gedàcht over een wekker; — als het melkerstijd was stond je op, — afgeloopen!! Een boer met een wekker.... Wie had er ooit van gehoord? Zou dat een goeie boer zijn? — bestond niet. Op tijd opstaan, was voor mij de natuurlijkste zaak van de wereld als jongen. Moest je om 6 u. op, best — „je ging er op slapen". „Geen wormen om 9 u.?" Water gooien en om 12 u. wormen zoeken. Had je er genoeg, dan weer naar bed tot 4 u. en

dan hengelen. Simple comme bonjour. Je verslapen? — dat doen alleen die stadslui, die van den nacht een dag maken....

Zelf ging ik ook naar de stad — het leven in — maar opstaan wanneer ik wil, kan ik nog altijd. Ik heb het 'm zelfs een tijdlang gelapt, dat ik binnen een kwartier kon inslapen en 's morgens prompt om 6 u. opstaan. Een wekker heb ik ook wel gehad, maar noodig had ik hem nooit, want enkele minuten vóór hij afliep, was ik al wakker."

J. B. te d. H., 21.9.1937

XXI „Reeds als kind (althans lang voor ik over deze materie ooit iets had gelezen) meende ik meermalen op te merken, dat ik wakker kon worden op den tijd, dien ik zelf wilde. Overigens moet ik er bij zeggen, dat ik, toen ik dit later weleens bewust systematisch probeerde, moest bekennen, dat er weinig van terecht kwam! Telkens echter komt het toch voor, dat ik achteraf merk, bij het wakker worden een vrij aardig besef van den tijd te hebben.

Een paar jaar geleden moest ik te half zeven opstaan om een trein te kunnen halen. Ik had een van mijn personeelleden gevraagd mij om dien tijd op te bellen en ging rustig slapen. Uit mezelf wakker wordend, keek ik op mijn armbandhorloge, dat ik 's nachts altijd aanhoud en ik zag, dat het een paar minuten voor half zeven was. Naar mijn beste weten (dat kan overigens heelemaal mis zijn) stond ik vrijwel oogenblikkelijk op en ging naar de badkamer. Daar zag ik op de waschtafel-glasplaat mijn horloge liggen, dat precies half zeven aanwees. Eventjes later ging de telefoon en bleek het nog iets vroeger te zijn; mijn horloge liep bijna 5 minuten voor. Ik moet dus gedroomd hebben, dat ik op mijn horloge keek. Inderdaad herinnerde ik mij opeens, dat ik mij den vorigen avond geschoren had, wat ik nooit 's avonds doe en waardoor ik waarschijnlijk mijn horloge vergeten had weer aan te doen.

Het kan alles toevallig zijn, maar ik werd direct buitengewoon getroffen door dit voorval. Juist dat niet precies loopen van het horloge bracht mij aan het twijfelen aan de mogelijkheid van een soort klok, die onderbewust aanwezig is. Want waarmede zou die klok onderbewust worden gelijkgezet?"

Ir. A. P. v. d. M. te H., 17.9.1937

XXII „Naar aanleiding van Uw verzoek deel ik U mede, dat ik als schoolkind met de gedachte naar bed ging om 6 u. wakker te worden om een mooi boek te kunnen lezen, waar anders geen tijd voor was, gezien het vele huiswerk. Prompt om 6 u. werd ik ook wakker. Eerst ging ik met de wenschgedachte slapen, maar later, toen ik merkte, dat ik op een zekeren tijd kon wakker worden, ging ik slapen met den vasten wil..."

Mej. E. v. d. P. te A., 13.9.1937

XXIII „Toen ik vanavond Uw lezing over droomen hoorde, en vooral over wat U noemde hoofduurwerk, besloot ik U te schrijven, dat ik vroeger als kind al 's morgens om 5 of 6 u. wakker kon worden als ik mij dat 's avonds voornam. Nu ik ouder ben en 's middags even ga slapen en ik mij voorneem van b.v. 2 tot 3 u. te slapen, dan lukt het ook tot mijn eigen verwondering.

Toen de kinderen nog klein waren en bij mij op de slaapkamer sliepen, en ik niet graag had dat het licht aangeknipt werd, kon ik mijn man precies zeggen

welk uur van den nacht het was. Mijn man keek dan om te controleeren even met een lucifer naar den wekker en het was nooit meer dan 5 minuten verschil met mijn schatting. Want ik moest wel even nagaan hoe lang ik geslapen had.

Een soort geheugen zou men zeggen....,"

Mevr. G. H.—L. te O.P., 7.9.1937

Het zal den lezer opgevallen zijn, dat in de hiervoor gepubliceerde brieven eenige malen wordt opgemerkt, dat het geen droomen zijn welke den slaper doen ontwaken (V, VIII, IX, XII). Dit houdt verband met het feit (ik wees daarop in mijn radio-voordracht), dat in een aantal gevallen het ontwaken voorafgegaan wordt door een droom (welke de slaper zich, na het ontwaken, weet te herinneren) en die nu als de *verstoorder* van den slaap (zie pag. 49) schijnt te mogen worden aangemerkt. In het hiervoor geciteerde gesprek tusschen een analyticus en zijn bezoeker, is reeds sprake van dergelijke droomen, evenals bij geval XXI en de thans volgende.

XXIV „Enkele jaren terug nam ik de eerste proef; ik nam mij voor precies om zeven uur wakker te worden. Den anderen dag opende ik de oogen en... hoorde juist nog twee van de zeven slagen van de torenklok. Dit slaan zal de aanleiding geweest zijn van mijn ontwaken. Indien de klok echter nièt geslagen had?

Den volgenden dag lukte het weer. „Dat gaat goed", dacht ik en meende voor goed den wekker te kunnen missen. De derde werd een mislukking. Ik weet het aan het misschien niet krachtig genoeg nemen van het wilsbesluit, maar hoe ik mij nadien ook heb ingespannen, het werd elken morgen al later en later, eer ik wakker werd. Ik nam mijn wekker weer. Natuurlijk hebben zich nadien nog vele gevallen voorgedaan, maar ik herinner mij er geen meer van.

Door Uw lezing opmerkzaam gemaakt mocht ik echter dezer dagen het volgende meemaken.

Ik moest per sé om zeven uur wakker zijn. De wekker was afgesteld. Om half zes 's morgens wekte mijn vader mij, omdat hij iets moest vragen. Ik sliep in, na nog een stellig voornemen: „Om zeven uur er uit!"

Ik droomde: mijn broer en ik bevonden zich in een ziekenhuis, opeens kwam er een zuster aan. Zij vertelde dat vader een aanval van niersteen had gehad. Na lang aarzelen kwam het er uit, dat het zeer ernstig was en dat vader op sterven lag. Juist toen we naar hem toe wilden gaan ontwaakte ik van angst — het was kwart voor zeven.

Gezien het feit dat ik onderwijzer ben en mijn begrip omtrent den duur van den tijd toch eenigszins ontwikkeld moet zijn, meen ik te mogen opmerken dat mijn hoofduurwerk maar slecht functionneert om er in anderhalf uur een kwartier naast te slaan."

D. v. d. B. te O., 12.9.1937

XXV „Ik wilde op een morgen van de vorige week om 8 u. wakker worden. Nu is het bij mij zoo, dat het al erg belangrijk moet zijn, als het lukt, precies wakker te worden op een bepaalden tijd. Deze keer werd ik echter al om half acht wak-

ker, zoodat ik mij nogeens omdraaide. Toen ik weer ontwaakte, had ik dat onaangename gevoel van onrust, dat ik altijd heb, als ik mij voorneem mijn droomen te onthouden (reden waarom ik een ergen hekel aan deze handelwijze heb), of om aan iets anders te denken bij het wakker worden. Maar het gevolg daarvan was dan toch, dat ik mij herinnerde en onthield wat ik vlak voor het wakker worden droomde, en dat was, dat mijn moeder een zeer ruwe uitdrukking gebruikte. En bovendien nog als kwalificatie voor een jongen man, waarvan ze in werkelijkheid nooit iets kwaads zegt. Vermoedelijk bracht de verontwaardigde verbazing van mij daarover dus een spanning te weeg, die ontwaken veroorzaakte. Het was toen praktisch precies 8 uur (hoogstens 1 minuut er voor)."

J. v. d. E. te d. H., 29.9.1937

XXVI „Ik ben stratenmaker aan de gemeente Haarlem, wij hebben een vasten tijd van beginnen, dus een vasten tijd van opstaan (6 u. 's morgens).

Nu is het weleens gebeurd, dat de opzichter komt en zegt: jongens, we moeten morgenochtend om drie uur beginnen, voor haastwerk, op een critiek punt; dat is dus om half drie opstaan. Maar zooiets gebeurt soms maar een of twee maal per jaar. Nu heb ik het gehad dat ik dat ook moest. Mijn vrouw had juist dien middag kaartjes gehaald voor de bioscoop. Dat werd dus 12 u. naar bed. Maar tien minuten voor half drie, voor de wekker afliep, schrok ik wakker. Ik droomde, dat ik mij een uur verslapen had, en dat ik te laat op mijn werk kwam, en van den opzichter een standje kreeg.

Na dien droom voelde ik mij de eerste paar uur niets prettig.

Een ander maal, dat ik weer om drie uur moest beginnen en om negen uur naar bed ging, werd ik ook wakker voor de wekker afliep, maar zonder droomen, en voelde mij toen veel prettiger gestemd..."

D. B. te H., 9.9.1937

XXVII „Met belangstelling volgde ik Uw radiolezing en op Uw verzoek om gegevens over droomen wil ik U eens iets wat mijzelf meerdere malen is overkomen vertellen.

Ben van mijn vak kleermaker en eenige jaren geleden was het zeer moeilijk om in het z.g. seizoen voldoende geschoold personeel te krijgen. Het gevolg was zeer lange werkdagen. Om te noemen: Vrijdag kwam er voor 12 uur niets van om uit te scheiden met werken. Daar de natuur sterker is dan de leer, gevoelden wij allen (d.w. ik en het personeel) dat er rust genomen moest worden. Een onderlinge bespreking volgde dan, b.v.:

Henk, de oudste knecht, zeide: „het werk schiet al aardig op"; een ander jongmensch, Cor genaamd, merkte op, dat het niet zoo best er voor stond en er heusch nog een uurtje aangeplakt moest worden, wilde men Zaterdagavond niet laat naar huis gaan. Gevolg van deze opmerkingen was, dat er door mij een berekening werd gemaakt als volgt:

Nog zooveel mouwen aanslaan, zooveel jassen afpersen, zooveel kragen en verdere boel afmaken — vergt zooveel uur werk. En om nu om ongeveer 5 u. des Zaterdagmiddags met alles gereed te zijn, dient er — indien nu Vrijdagavond 12 u. uitgescheiden wordt met werken — morgenochtend om 5 u. begonnen te worden. Aldus geschiedde dan.

Na beëindiging van het werk op Vrijdagavond werd er gezamenlijk gegeten. Vaak maakten wij nog een blokje om, om wat frissche lucht te happen. Daarna gingen wij allemaal slapen.

Ik was dan erg onrustig en deed maar niets dan draaien tot ik plotseling in mijn droom aan het werk was en wel met zoo'n prachtresultaat dat alles a.h.w. onder de handen uitvloog — maar voor de wekker om 5 u. afliep was ik altijd al wakker geschrokken — door een of ander malheur met het werk b.v. iets verbrand of afgescheurd.

Met het opstaan maakte ik dan wel eens de opmerking tot mijn vrouw: ik heb vannacht slecht geslapen. Het antwoord was dan: Je hebt gesnorkt als een os, maar je hebt mij, toen ik tegen den ochtend pas insliep, wakker getrapt.

Ik meende U mijn ervaring niet te mogen onthouden en jaren schoof ik alles op zenuwen als ik 's nachts in mijn droom werkte. Maar nu bekijk ik de zaak anders....."

J. S. te R., 7.9.1937

XXVIII „Ik ben verpleegster en had een zeer drukken dag achter mij. 's Nachts werd ik geklopt. Eén van de patiënten was zeer ernstig geworden. Ik knip mijn lamp aan, die op een kastje staat, waarop ook mijn wekker staat. Ik spring uit bed en ga naar den patiënt. Een kwartier daarna ging ik weer naar bed en viel heel gauw in slaap. 's Morgens precies 7 u. werd ik wakker — de tijd dat mijn wekker afloopt. Ik droomde even te voren dat mijn wekker niet afliep, en aangezien ik een zeer drukken dag voor mij had, werd ik met een schok wakker — bang mij te verslapen. Klaar wakker zijnde keek ik op mijn wekker. Hij stond op zeven uur maar was vastgezet. Ik scheen, toen de zuster mij kwam roepen, den wekker vastgezet te hebben, tegelijk met het aanknippen van de lamp. Ik herinner mij echter van deze handeling niets.

Het zou een strop zijn geweest indien ik mij had verslapen."

Mej. G. J. M. G. te L., 8.9.1937

XXIX „Door bijzondere omstandigheden moest ik van morgen een half uur vroeger dan gewoonlijk op mijn kantoor zijn. Mijn wekker, die, zoolang ik hem bezit mij nog nooit in den steek heeft gelaten, was daarom op zeven uur gezet. Een half uur vroeger dan anders. Zonder mij speciaal op dat half uur vroeger opstaan te concentreeren ben ik gisteravond ingeslapen, en ontwaak van morgen uit den volgenden droom:

Ik word wakker, kijk op mijn horloge, kwart over negen, schrik, controleer op den wekker — kwart over negen. Mijn eerste gedachte is: maar dan is die wekker niet afgeloopen; hoe is dat mogelijk. Ik overweeg alle narigheid die er uit dat verslapen kan voortspruiten. Ik krijg het benauwd bij de gedachte wat de gevolgen hiervan zullen kunnen zijn en — als de nood op z'n hoogst is — word ik wakker (maar nu heusch) om tien minuten voor zeven.

Meermalen heb ik droomen in den geest van vorenstaanden gehad...."

Mej. A. J. te d. H., 18.9.1937

XXX „Altijd als ik op een bepaalden tijd moet wakker worden, denk ik er even aan voor 't slapen gaan en ben dan ook steeds 5 min. voor den door mij gestel-

den tijd wakker.

Enkele malen droom ik, dat ik op een bepaalden tijd thuis moet zijn en daartoe een tram, trein of boot moet halen, die op een bepaalden tijd gaat. Ik zie dan meestal een klok, die den tijd aanwijst, op welken ik mij ingesteld had wakker te moeten worden. Word ik dan wakker op het moment, dat ik den trein, tram of boot „gehaald" heb, dan stemt steeds de tijd op de klok in mijn droomen overeen met den tijd op de klok in mijn kamer....."

Mevr. M. O.—v. H. te Z., 6.9.1937

XXXI „Ingevolge Uw verzoek beschrijf ik hieronder een droom van enkele nachten geleden, die mij op tijd gewekt heeft.

Ik ging om 10 u. naar bed, omdat ik den anderen ochtend om 6 u. moest opstaan voor een reis per auto naar Amsterdam, waar ik uiterlijk om 10 u. moest zijn.

Ik droomde, dat ik in een hotel logeerde. en dat ik daar voor dag en dauw opstond (waarvoor weet ik me niet te herinneren). Ik scharrelde in het donker de trap af en zocht naar den uitgang. Plotseling komt er iemand op mij af (wie weet ik niet!), die mij met een (dit herinner ik mij duidelijk) namaak-revolver dreigde. I k w e r d w a k k e r, en enkele minuten later liep de wekker af. Ik herinner mij niet vroeger zoo'n droom te hebben gehad. In het vervolg zal ik er op letten. Wel slaap ik, als ik vroeg op moet, meestal zeer onrustig."

Ir. M. J. J. te E., 12.9.1937

XXXII „Tijdens de onlangs gehouden legeroefeningen ben ik eenige malen ingekwartierd geweest bij burgers, t.p. waar zich mijn onderdeel bevond, waarbij ik als Genie-onderofficier dienst deed. Na een zeer drukken dag moest ik op een keer 's morgens om 4 u. opstaan. Ik verzocht mijn „hospes" mij tegen dien tijd te willen wekken. Gedurende den nacht droomde ik, dat mijn onderdeel per rijwiel in groepjes moest uitrukken; elk groepje onder commando van een onderofficier. Een collega en ik werden met hun groep in reserve gehouden. Tijdens den afmarsch viel een groep uit en moest mijn collega met zijn groep invallen. Op het oogenblik waarop hij op zijn rijwiel stapte, sprong zijn band met een luiden knal en werd mijn naam geroepen met de mededeeling dat ik nu moest invallen. Op dit moment werd ik wakker en door een blik op mijn horloge constateerde ik dat het een paar minuten voor 4 u. was, dus precies de tijd waarop ik ontwaken moest.

In verband met dezen droom kan ik U nog mededeelen, dat ik mij eens in een vorig kwartier verslapen had, doordat men mij niet op tijd had gewekt. Ik veronderstel nu dat ik in mijn onderbewustzijn mijn hospes niet heb vertrouwd, gezien mijn vorige ervaring. Wat het springen van den fietsband betreft — dat was mij een paar maanden geleden overkomen. Het geschiedde met zoo'n geweldigen knal, dat ik er verbaasd over was, maar er verder niet over nadacht...... Een paar minuten nadat ik ontwaakte werd ik door mijn hospes geroepen."

M. S. te U., 25.9.1937

XXXIV „Naar aanleiding van Uw opwekking..... verhaal ik U den volgenden droom, op 4 Aug. 1931 gedroomd. Mijn vrouw en ik waren op een „faltboot"

tocht langs de eilanden Cherso en Lussin, Dalmatische eilanden, welke zich in Italiaansch bezit bevinden. Wij waren den vorigen dag uit Abbazia vertrokken en kampeerden op een strandje waar de afstand over zee naar het eiland Cherso niet meer dan een 15 K.M. bedroeg. Aangezien het in dit Canal di Farasina aardig kan spoken, hadden wij besloten den tocht zoo vroeg mogelijk in den ochtend aan te vangen, daar men op bedoeld tijdstip van den dag het minste last heeft van luchtstroomingen. Wilden wij bij het aanbreken van den dag reeds zee kiezen, zoo moesten wij niet later dan half vier van ons pneumatisch kampbed oprijzen, en daarom drukte mijn vrouw mij nog eens extra op het hart haar niet later dan half vier wakker te maken. Ik legde mij dan ook te rusten steeds mompelend: „half vier, half vier, denk er aan half vier enz.".

's Nachts had ik een droom. In mijn droom ontwaakte ik en zag mijn armbandhorloge, dat voorzien was van verlichte cijfers, op mij afkomen. Het horloge werd steeds grooter en bereikte ten slotte het formaat van een electrische straatklok. Op deze klok stonden de verlichte wijzers op half vier. Dadelijk hierop werd ik wakker, en daar ik weleens iets over een „Kopfuhr" had gelezen, wilde ik een en ander even controleeren. In de stikdonkere tent tastte ik mijn rommeltje af op zoek naar mijn horloge, dat hier of daar op den grond moest liggen. Ten slotte vond ik het op een kleinen meter van mij af en constateerde dat het op den bodem lag met de wijzerplaat naar beneden gericht. Het stond op eenige minuten over half vier."

G. Z. te d. H., 28.9.1937

XXXV „Ik moest eens om half vier opstaan om den eersten trein te kunnen nemen. Waar de reis geen uitstel kon verdragen, zette ik den wekker op half vier en ging met de gedachte aan de reis slapen.

Tegen den ochtend begon ik te droomen en zag in mijn droom de wijzers van den wekker op half vier staan, werd dus wakker en stond op. Op het moment waarop ik uit mijn bed stapte — ik was dus klaar wakker — liep de wekker af."

A. S. te A., 16.9.1937

XXXVI „Al te lang wachtte ik met de beantwoording van Uw brief van 30 Mei, maar ik heb het zeer druk met de eindexamens H.B.S. te Amsterdam, waarbij ik tot half Juli als deskundige voor wiskunde werkzaam ben.

Gaarne zou ik van U vernemen, wat U van het volgende denkt.

Ik heb vrijwel altijd de gave gehad, op een gewenscht uur wakker te worden. De omstandigheden te Amsterdam nopen mij daarvan gebruik te maken en steeds met succes. De vorige week was ik een avond zeer moe en verwachtte een zeer zwaren slaap, wat inderdaad het geval was. Gewoonlijk word ik eerst een uur à een half uur voor het bepaalde oogenblik wakker, dommel weer in na het bepaalde uur nog eens genoemd te hebben, en word dan op tijd wakker. Ditmaal echter verliep het anders daar de eerste periode geheel verviel. Ik droomde (in Amsterdam leef ik in de wiskunde), dat ik bezig was met een functie in x, die tot een minimum naderde. Op hetzelfde oogenblik, dat ik dit f e i t constateerde werd ik met een geweldigen schrik wakker, wierp mij met vaart om, om op mijn horloge te kunnen zien en zag, dat het 6.58 was. Den vorigen avond had ik het wakker worden bepaald op 6.50 à 7 uur."

O. G. te V., 28.6.1931

XXXVII „Wetend dat dergelijke ervaringen U belang inboezemen, deel ik U hierdoor het navolgende mede. Bewijzen voor de juistheid van het medegedeelde kan ik U uiteraard niet geven. Ten einde echter ongewilde onjuistheid of verfraaiing te voorkomen, releveer ik de feiten aan de hand van de, onmiddellijk na het constateeren gemaakte, aanteekeningen.

's Maandagsmorgens sta ik altijd ± 6 u. op, in tegenstelling met de overige dagen der week, waarop dit te ± 7.40 geschiedt. Reeds vaak is het mij opgevallen, dat ik mij met vrij groote zekerheid op het z.g. hoofduurwerk kan verlaten en ten einde hiermede eens een proef te nemen, stelde ik het klokje dat bij mijn bed staat, toen ik j.l. Zondag te ongeveer 12 u. naar bed ging een kwartier voor en nam mij voor, te ontwaken wanneer dit klokje 6 u. zou aanwijzen. (Volledigheidshalve vermeld ik hierbij, dat dit klokje in 24 u. ± 7 minuten voorloopt.)

Hierop sliep ik, zooals steeds, rustig en bijna onmiddellijk in. Van mijn droomen uit dien nacht herinner ik mij niets, uitgezonderd dat wat ik U mededeel en blijkbaar in de laatste oogenblikken voor het ontwaken werd gedroomd.

Ik droomde dan van horloges, enz. (den avond te voren had ik toevallig een oud horloge, dat nog aan mijn vader heeft toebehoord, in handen gekregen en tot mijn verwondering bemerkt, dat dit nog intact was). Daarop drong vaag tot mij door, dat het wel tijd zou kunnen zijn om op te staan. Ik wilde de oogen openen, om te kijken hoe laat het was. Dit ging echter zeer moeilijk, zooals wanneer men diep geslapen heeft en nog uiterst vermoeid is. Het is dan alsof de oogleden op elkaar geklemd zitten en het openen pijn zal doen. Bij mijn pogingen de oogen te openen, had ik lichtindrukken, zooals wanneer men met den vingertop tegen den oogbol drukt, maar scherper omlijnd en sterker. Het was alsof lichte vlekjes voor mijn oogen ronddraaiden. Ik was er mij van bewust, dat deze gewaarwording slechts subjectief was en „dacht" daarbij: „Dat is het bekende verschijnsel van de z.g. vlekken van Felix Ortt". (Wilde droomfantasie blijkbaar, want ik kan mij niet herinneren, ooit iets dergelijks bij U te hebben gelezen). Dadelijk daarop gelukte het mij, de oogen te openen en ik keek op de klok en bemerkte, dat deze op half tien stond. Ik schrok dat ik mij zoo verslapen had, vooral uit een soort van schaamte tegenover mijn klanten (ik heb n.l. een sigarenwinkel), die zoo laat 's morgens nog tevergeefs aan mijn deur gekomen waren, doch bedacht tevens met een vreemde helderheid, die mij anders in mijn droom niet eigen is, dat Annie (het dienstmeisje, dat om ± 8 u. komt) dan toch gebeld moest hebben, evenals de postbode, dien ik stellig verwachtte. Tevens bemerkte ik toen, dat het toch wel zeer stil was buiten. Ik hoorde alleen een haan kraaien en er was geen geloop of gerij op straat. Vervuld echter van spijt, dat ik mij zoo schromelijk had verslapen, haastte ik mij naar mijn slaapkamer terug, om mij te kleeden en toilet te maken. Toen ik echter voor mijn bed stond, drong het vaag tot mij door, dat ik niet werkelijk was opgestaan, doch gedroomd had. Daarop hoorde ik zeer langzaam en nadrukkelijk fluisteren: „Het is tien voor zes, het is tijd, opstaan!" Onmiddellijk ontwaakte ik, in de veronderstelling, dat mijn vrouw deze woorden had geuit, fluisterend, om ons in de aangrenzende kamer slapend dochtertje niet te wekken. Maar mijn vrouw bleek nog in diepe rust verzonken te zijn. Nieuwsgierig keek ik op de klok, die bleek precies op 6 uur te staan. Ik spoedde mij nu naar de huiskamer, waar de klok op tien minuten voor zes bleek te staan. Als men aanneemt, dat ik enkele minuten te voren

werkelijk in de kamer heb waargenomen, dan is verklaarbaar, dat ik den stand van ongeveer 12 minuten voor zes heb aangezien voor half tien, hetzij door verwisseling der functies van den grooten en den kleinen wijzer, hetzij door onjuiste waarneming. Iets in mij is dan echter van de onjuistheid dier waarneming of dier interpretatie op de hoogte geweest en gaf de correctie in den vorm van een fluistering!

Ook schijnt een en ander te wijzen op een niet zoo onfeilbaar „hoofduurwerk", maar op het vermogen, zich door uittreding op de hoogte te stellen van den stand van in de buurt aanwezige klokken. Want nòch de tijd dien de eene klok aanwees, nòch de andere was de juiste. Deze werd echter wel aangewezen door mijn horloge, dat zich onder handbereik in mijn vestzak bevond, vlak bij mijn bed. De juiste tijd van ontwaken was 5.43 u.".

W. J. v. R. te V., 29.4.1932 (aan Ir. F. Ortt)

XXXVIII „Het was een vermoeiende nacht, zoo'n nacht die — om met Balzac te spreken — de „splendeur et misère" van ons vak teekent. Ik verdeelde mijn belangstelling tusschen twee patiënten, die bezig waren afscheid te nemen van hun aardsch bestaan. Vermoeid, besloot ik om twee uur even te gaan slapen. Ik zette den wekker op half vier, trok mijn jas en schoenen uit en ging verder gekleed op bed liggen. Onmiddellijk sliep ik in en werd twee minuten voordat de wekker afliep, wakker. Ik wist mij toen precies te herinneren, hoe de geheimzinnige waarnemer in mijn onderbewustzijn, die zich ongevraagd tot plicht gesteld had mij op tijd te wekken, dit klaarspeelde.

Mijn droom — een willekeurige — werd plotseling onderbroken door de notie, dat ik wakker moest worden. Blijkbaar werd de slaap op dat oogenblik minder diep en werd ik mij in mijn droom bewust van het feit, dat ik sliep. Merkwaardigerwijze werd de dringendheid van het ontwaken nu met argumenten gemotiveerd. Ik droomde n.l. dat mijn eene schouder niet was toegedekt en dat ik daardoor gevaar liep rheumatiek te krijgen als dat niet in orde werd gemaakt. Toen ik hierop niet reageerde, droomde ik opeens, dat een klein voetwondje aan mijn sok was vastgekleefd en dat wakker worden dringend noodig was om hierin te voorzien. Mijn bewuste „ik" zwichtte voor dit argument en ik ontwaakte, zooals gezegd, precies op tijd. Nu had ik inderdaad al eenigen tijd licht pijnlijke rheumatiek in mijn schouder en eveneens een klein wondje aan mijn voet, maar — mijn schouder bleek in het geheel niet ontbloot en het reeds droge wondje in het geheel niet vastgekleefd. De een deel van mijn ego uitmakende, onbekende regelaar had dus van twee bestaande „pijnpunten" gebruik gemaakt om mij „met een smoesje" wakker te krijgen..."

Dr. B. v. Tricht, Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 27 Maart, 1937, pag. 1352

XXXIX „Op den 14en Juli 1922 overnachtte ik in een hotel in Halle, en was ik van plan, met den ochtendtrein door te reizen naar Berlijn. Daar in dien tijd de hotelbedienden staakten, was er in het hotel geen bediening, en ik kon bijgevolg geen order geven mij te wekken. Ik ging daarom eenigszins onrustig naar bed, uit angst dat ik mij zou verslapen. In de vroege morgenuren van den daarop volgenden dag had ik een opwindenden droom. Ik zag mijzelf ingesloten in een nauw

planken huisje, waarvan de muren mij steeds dichter naderden, zoodat ik angst begon te krijgen, dat ik fijn gedrukt zou worden. Dientengevolge geraakte ik in de grootste opwinding en trachtte ik met armen en beenen de steeds nader komende plankenmuren tegen te houden. Ik voerde een harden strijd. Toen de opwinding haar hoogtepunt bereikt had, vielen de planken plotseling uit elkaar. Ik gevoelde mij vrij en — was wakker. Op dat moment wist ik ook, zonder dat ik eerst over de beteekenis van dien droom behoefde na te denken, dat dat houten huisje den slaap beteekende die mij vast hield en dat de „andere" in mij, die zonder te hooren en te zien den tijd wist, mij door een opwindenden strijd met de naar mij toekomende muren, heeft doen ontwaken. Een blik op mijn horloge toonde mij, dat het nog vijftien minuten vroeger was, dan het moment, waarop ik had willen opstaan."

Johannes Illig: „Zwijgen de Dooden..?"
Ned. vert., Middelburg, 1935, pag. 251

XL „Op 11 December 1922 wilde ik 's morgens vroeg om zes uur opstaan om met den vroegen trein naar een begrafenis in Stuttgart te reizen. Daar ik den avond te voren een onaangename kwestie in orde had moeten maken, sliep ik pas na middernacht in. Om vijf uur 's morgens werd ik wakker en wilde ik niet meer inslapen. Daar ik echter zeer moe was, werd ik weldra weer door den slaap overmeesterd. Ik droomde toen het volgende: Ik reisde met een heer die mij vergezellen wilde naar Stuttgart. In Stuttgart bemerkte ik, dat het nog te vroeg was om naar het kerkhof te gaan, en ik ging daarom naar een politieke vergadering, waaraan ik levendig deelnam. Na eenigen tijd merkte ik, hoe iemand met zijn buurman fluisterde en daarbij op mij wees. Eenige oogenblikken daarna kwam een bekende naar mij toe en verzocht mij de zaal te verlaten, daar ik geen toegang had. Ik protesteerde en zeide, dat ik reeds dikwijls aan dergelijke vergaderingen had deelgenomen, zonder dat er aanmerking op gemaakt werd. Hij antwoordde, dat er ook kwesties van vertrouwelijken aard behandeld zouden kunnen worden, en dat ik daarom moest weggaan. Nu stonden er vele menschen op en verlieten de zaal, waarop ik opstond en mij bij hen aansloot. Toen ik weer in de buitenlucht was, herkende ik de omgeving niet meer. Terwijl ik bij mijzelf overlegde welke richting ik uit moest, viel het mij plotseling in, dat ik naar het kerkhof moest gaan. Ik nam mijn horloge uit den zak en zag tot mijn schrik, dat de plechtigheid reeds een half uur geleden begonnen was. Eenigermate geruststellend was de gedachte, dat mijn vriend wel op den juisten tijd op het kerkhof zou zijn aangekomen en mijn verontschuldigingen zou gemaakt hebben. Maar desondanks wilde ik mij toch haasten, om degenen, die aan de plechtigheid hadden deelgenomen nog bij elkander te zien. Maar in welke richting moest ik gaan? Ik rende zonder bepaald plan door de straten, en ik sloeg een smallen weg in, die naar boven leidde. Hoe hooger ik al hijgende kwam, hoe steiler de afgrond aan mijn rechterkant werd. Als ik viel, zou ik in de diepte storten. Nu zat er ook nog een meisje aan den weg dat haar voeten uitstak, zoodat ik er met moeite langs kon. Een jonge man kwam mij tegemoet en zei, dat het meisje daarginds had plaats moeten maken, want als ik gevallen was, zou ik in den afgrond gestort zijn. Ik antwoordde hem, dat ik toch kon vliegen en daarom geen gevaar geloopen had. Nu stapte ik over den rand van den afgrond om den man mijn kunst te vertoonen. Ik zag echter, dat ik lang-

zaam viel en mijn beenen en armen tot het uiterste moest inspannen, om mijzelf weer in de hoogte te werken. Door deze inspanning werd ik bijzonder opgewonden en — ik werd wakker met een sterk hartkloppen. Het was precies zes uur op de minuut af."

Johannes Illig, l.c., pag. 252

Illig, van wien, zooals wij zagen, de beide laatste droomen afkomstig zijn, teekent daarbij aan (l.c., pag. 253) dat hij „sinds dien tijd nog meermalen van dergelijke droomen gehad heeft. Ik heb deze misschien ook reeds vroeger gehad, maar ik heb er toen geen acht op geslagen.... Niettegenstaande den slaap was in dien droom iets in mij wakker, iets dat de gave bezat, den tijd te controleeren en voor mij te zorgen." Voorts blijkt deze schrijver ook in te zien, dat deze verschijnselen verwant zijn aan die, welke wij opmerken bij proefpersonen, die post-hypnotische bevelen hebben ontvangen.

Wanneer wij de ingekomen brieven, betrekking hebbend op ons onderwerp, eens nader beschouwen, dan blijkt ons dat wel het grootste deel onzer berichtgevers zich eenvoudig te slapen legt met het verlangen (voornemen) om op een bepaald oogenblik te ontwaken [51]) — slechts een enkele berichtgever blijkt, voor het inslapen, speciale aandacht te schenken aan het „uur", waarop hij (zij) ontwaken wil. Zoo zegt N. v. D. (VI) dat hij het tijdstip, waarop hij ontwaken wil, voor hij gaat slapen, goed in zijn gedachten opneemt. „Ik zie dan de klok (in mijn gedachten) met den wijzer op dien tijd staan, en ga dan gerust slapen." M. C. v. W. (IX) concentreert zich, voor het inslapen, op het uur, waarop hij wenscht te ontwaken; Mevr. J. H. v. 't E.—E. (XIII) stelt zich, evenals N. v. D. (VI), de klok voor, staande op het tijdstip waarop zij wenscht te ontwaken; G. Z. (XXXIV) legde zich (op zijn kampbed) te slapen, „steeds mompelend: „half vier, half vier, denk er aan half vier"."

Slechts enkele berichtgevers zeggen, dat zij *precies* op het voorgenomen tijdstip wakker werden (worden) (IV, V, VIII, XX, XXII, XXIV, XL). Het is zeer de vraag of wij hier onze berichtgevers wel steeds op het woord („precies") mogen nemen. De gevallen, V, VI en XXIV b.v. leeren ons, dat zij, die weleens precies op tijd ontwaakten, daarnaast ook wel te vroeg ontwaakten, zij het dan ook slechts enkele minuten te vroeg.

Vele berichtgevers (wel voor het meerendeel personen die zich slechts te slapen legden met het verlangen op tijd te ontwaken en waarvan de

51) Het feit, dat een groot aantal onzer berichtgevers (als rechtgeaarde 20ste eeuwers!) vertrouwden op hun wekker dient hierbij zeer zeker in aaamerking te worden genomen.

meesten vertrouwden op hun wekker) zeggen enkele minuten voor het voorgenomen tijdstip te ontwaken (I, II, III, V, VI, IX, XI, XIV, XV, XXI, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXV, XXXVIII). De critische lezer stelt hier, vanzelfsprekend, de vraag, in hoeverre bij bepaalde gevallen de „tik", welke vele wekkers kort voor het afloopen plegen te doen hooren, als wekprikkel kan worden aangemerkt.

Een enkele berichtgever maakt melding van experimenteeren (V, XVI, XXI, XXIV). Dat doet ook de heer A. Delorge, van wiens hand wij in de : „Revue Métapsychique" (1937, No. 4, pag. 290) een schrijven aantreffen, gericht tot den bekenden Franschen onderzoeker C. de Vesme, waaraan ik het navolgende ontleen :

„Toen ik 13 jaar oud was, stonden mijn ouders mij toe met hen een bezoek aan de hoofdstad te brengen — ik was daar nog nooit geweest en stelde mij daar zeer veel van voor.

Den dag voor ons vertrek zeide mijn moeder tegen mij: „En vergeet vooral niet om om 5 u. wakker te worden, want anders gaan we zonder jou op reis". Ik weet mij niet meer te herinneren of ik deze woorden wel als gemeend opvatte, maar ik weet mij wel heel goed te herinneren, dat ik den morgen van ons vertrek plotseling met een schok wakker werd — tot mijn verwondering zat ik overeind in bed. Ik herinnerde mij dat mij een reis naar de hoofdstad te wachten stond, sprong het bed uit om op mijn horloge te kijken. Het bleek precies 5 u. te zijn ..."

De 13-jarige verwonderde zich zeer over dit feit, en kon het niet anders verklaren dan door aan te nemen, dat zijn engelbewaarder hem zoo mooi op tijd had wakker gemaakt.

Twintig jaar later werd de vader van den berichtgever ernstig ziek. Met zijn broer samen verpleegde hij den zieke en deze verpleging bracht mede, dat hij 14 dagen lang om 2 u. 's nachts wakker moest worden om zijn broeder af te kunnen lossen. Hij verzocht nu zijn broeder om hem om 2 u. 15 te wekken, zoo hij dan nog niet aan het ziekbed was verschenen, maar streefde er naar uit zich zelf reeds om 2 u. wakker te worden. Volgens hem zou zijn broer hem slechts één à twee maal hebben moeten wekken— de andere keeren werd hij uit zichzelf wakker: „par auto-suggestion" zooals hij zegt.....

Zijn belangstelling voor het hoofduurwerk was thans wederom ontwaakt, en hij besloot proeven met zichzelf te gaan nemen.

Hij schreef aan een vriend, dat hij hem op dien en dien dag, om 8 u. 's morgens, een bezoek zou komen brengen, waardoor hij zichzelf noodzaakte dien bewusten morgen (de trein vertrok om 5.15) om 4.15 te ontwaken (de heer Delorge is gewoon om 7 u. te ontwaken), hetgeen hem gelukte.

Daarna poogde hij een tiental malen om zichzelf, door auto-suggestie, op verschillende, nachtelijke uren te doen ontwaken „mais sans une raison spéciale". Hij slaagde daar niet in.

Daarna poogde hij veertien malen hetzelfde, maar thans „pour un motif bien déterminé". En ziet, hij had wederom succes, zooals uit het navolgen-

de lijstje blijken moge 52):
5 u.; 5 u. — 5 u. 15; 5 u. 14 — 2 u. 30; 2 u. 40 — 3 u. 20; 3 u. 16 — 4 u. 44; 2 u. — 4 u. 15; 6 u. — 5 u. 45; 5 u. 40 — 3 u. 15; 3 u. 16 — 4 u.; 5 u. 5 — 6 u. 30; 7 u. — 3 u. 20; 3 u. 20 — 5 u. 5; 5 u. 2 — 2 u. 55; 2 u. 35 — 3 u. 55; 3 u. 8.

De berichtgever vestigt er met nadruk de aandacht op, dat hij hier het volledig resultaat zijner proefnemingen heeft gegeven en niet selectief te werk is gegaan.

Opmerkelijk is zeker wel het feit, dat de heer Delorge, blijkens zijn schrijven aan de Vesme, niet wist, dat reeds tientallen jaren geleden het hoofduurwerk de aandacht van onderzoekers heeft getrokken. De Vesme wijst hem daar op, terwijl hij voorts melding maakt van een brief van een predikant, welke hem (de Vesme) onder de oogen kwam, waarin deze vertelt van zijn proefnemingen met zijn eigen hoofduurwerk. Aanvankelijk hadden de proeven weinig succes. Als hij, b.v., om 5 u. wakker wilde worden, begon hij met om 2 u. te ontwaken, vervolgens om 3 u. opnieuw enz.

De onderzoeker begon nu, na deze mislukkingen, zichzelf af te vragen, of hij wel op de juiste wijze te werk ging. Tot dusverre had hij zichzelf steeds, bij het naar bed gaan, de opdracht gegeven, om op een zeker uur wakker te worden. „Je dois me lever demain matin, à cinq heures; donc tâcher d'avoir, dans mon sommeil, *l'esprit fixe sur cinq heures*". Maar was dit wel juist? Hoe moest zijn subliminale zelf weten, dat het vijf uur was?

De predikant besloot anders te werk te gaan en zijn subliminale zelf opdracht te geven hem na verloop van een zeker aantal minuten te doen ontwaken. Ging hij dus, b.v., om 11 u. naar bed, en wilde hij om 5 u. wakker worden, dan gaf hij zichzelf (zijn „subjectieve ik" om hier met T. J. Hudson te spreken) opdracht, om na verloop van 360 minuten wakker te worden. Thans bleek hij de (voor hem) juiste methode te hebben gevolgd. Van de veertig proeven slaagden er zeven volkomen. Vier en twintig maal ontwaakte hij een weinig te vroeg, negen maal een weinig te laat. De gemiddelde fout bedroeg bij deze veertig proefnemingen slechts zestien en een halve minuut.

Keeren wij tot onze eigen experimenteerende berichtgevers terug, zoo zien wij, dat hun observaties onder experimenteele omstandigheden, weinig bevredigende resultaten opleverden. Met Ir. A. P. v. d. M. (XXI) kunnen zij wel allen zeggen, dat er niet veel van terecht kwam. Dit houdt waarschijnlijk verband met het feit, dat zij niet de goede methode wisten toe

52) De berichtgever geeft ons hier eerst het uur waarop hij wenschte te ontwaken, en vervolgens het tijdstip waarop het ontwaken plaats had.

te passen. J. v. d. E. (XXV) deed hier reeds een „ontdekking" (welke ook Delorge deed). Hij schrijft n.l.: „Nu is het bij mij zoo, dat het al erg belangrijk moet zijn als het gelukt, precies wakker te worden op een bepaalden tijd".

Onze gedachten gaan hier onwillekeurig uit naar de paragnosten, die immers niet alles kunnen „zien", gelijk leeken [53]) wel ten onrechte van hen verwachten, maar in den regel slechts datgene, waarvoor zij om de een of andere reden belangstelling bezitten [54]).

Men kan er bij gevallen als b.v. geval XVI, waarbij blijkt dat de proefnemer weinig of geen succes heeft wanneer hij min of meer „krampachtige" pogingen doet om zijn proefneming te doen gelukken, echter ook op wijzen, dat wij hetzelfde soms kunnen opmerken bij telepathen e.d.. Onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden kunnen wij bij hen n.l. constateeren, dat zij wel datgene „ontvangen" waaraan de afzender slechts weinig of in het geheel geen aandacht besteedt (telepathie van de randzône en het voorbewuste [55])), terwijl nu juist het woord, de teekening enz., waarop de afzender zich concentreert (telepathie van het centrale bewustzijn), niet in hen (de ontvangers) opdoemt.....

Volgens du Prel ligt (aangenomen dat er een transcendentaal tijdsbewustzijn bestaat, dat gedurende den slaap voortduurt) „dan de opvatting voor de hand, dat dit transcendentale tijdsbewustzijn het geheele verloop van den tijd volgt, gelijk de wijzers van een klok. Zonder dit voortdurende begeleiden van den tijd door het hoofduurwerk zoude er immers geen weten zijn, dat de vooruit bepaalde tijd van slapen op een gegeven oogenblik voorbij is. Het transcendentale subject weet dus niet maar ineens en zonder oorzaak, dat nu de te voren bepaalde minuut van het wakker worden bereikt is, het weet niet alleen maar op het laatste oogenblik hoe laat het is, doch (het weet dit) ook gedurende den geheelen tusschentijd.

Hieruit volgt, dat de volgende proefneming moet kunnen slagen: wanik een slaper op een bepaalden tijd wek, dan moet hij weten hoe laat het is. Ik haast mij echter hieraan toe te voegen, dat deze proefneming onmogelijk telkens kan gelukken, daar er in zekeren zin een tegenstrijdigheid in opgesloten ligt. Iemand wekken wil zeggen hem tot zinnelijk bewustzijn

53) Zie O. Klemm: „Dunkles beim Hellsehen", Beck, München, 1929 („Neue Psychologische Studiën", Bd. V, Heft I).

54) Zie W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologie en Criminologie", Psychiatrisch-Juridisch Gezelschap, No. 15, v. Rossen, Amsterdam, 1937.

55) Zie mijn desbetreffend opstel in T. v. P., II, pag. 189.

brengen, d.i. dus: zijn transcendentaal bewustzijn onderdrukken. Het experiment kan dus alleen gelukken op de smalle grensstrook tusschen zinnelijk en transcendentaal bewustzijn. Het zinnelijk bewustzijn moet reeds helder genoeg zijn om de vraag, hoe laat het is, te kunnen verstaan en beantwoorden, maar dat antwoord kan slechts dàn juist uitvallen, wanneer anderzijds het transcendentale bewustzijn nog helder genoeg is om zich naar het hoofduurwerk te oriënteeren.

..... Mij zijn slechts twee gevallen van dezen aard bekend. In het eene geval vermeldt een Fransch officier, de heer Deschamps, dat hij in verschillende perioden zijns levens de merkwaardige eigenschap bezeten heeft, om, onverschillig waar hij was en wat hij deed, tot op de seconde af te kunnen zeggen hoe laat het was. Toen men hem eens, midden in den nacht, met die vraag wekte, antwoordde hij juist: 2 u. 25. „J'allais comme l'horloge des Tuileries", voegt hij er aan toe."[56])

Het tweede geval betreft mevr. Fräszdorf. Dit laat ik hier echter buiten beschouwing, daar de mogelijkheid bestaat, dat haar treffers aan telepathie te danken waren.

Onder mijn berichtgevers bevinden er zich slechts enkelen, die melding maken van pogingen om het hoofduurwerk in het dagelijksch leven te doen functionneeren, de heeren J. B. te A. en J. W. v. d. W. te L..

E.g. schreef mij op 29.9.1937:

XLI „Naar aanleiding van het z.g. hoofduurwerk het volgende.

Ik ga meestal twaalf uur naar bed, een enkele maal weleens wat vroeger, doch óók later. Sta iederen morgen zeven uur op. Mijn wekker loopt dan op genoemd uur af, doch ik ben meestal een kwartier eerder wakker, zoodat het belgeroffel mij niet onverwachts in mijn slaap kan verrassen. Ik blijf dus wat liggen soezen en wacht tot de wekker om zeven uur de rust in het vertrek komt verstoren.

Iederen Zaterdag vangt mijn werkkring een kwartier vroeger aan. Gevolg: een kwartier vroeger opstaan. Den avond voor het naar bed gaan, prent ik dit goed in mijn hoofd, dit wordt natuurlijk een gewoonte en ik word op tijd wakker.

Nu is het mij enkele malen overkomen (doordat ik 's Vrijdagsavonds wat later naar bed ging) dat ik den wekker 's Zaterdagsmorgens een kwartier vroeger n i e t had hooren afloopen, m a a r d a t i k n o c h t a n s k l o k s l a g z e v e n u u r w a k k e r w e r d.

Overdag kan ik veelal den juisten tijd bepalen, zonder van een klok gebruik te maken. Natuurlijk niet altijd precies op de minuut af. Heb ik b.v. een uur eerder op de klok gekeken, dan herinner ik mij dit vlug om thans een later tijdstip te bepalen. B.v. loopende door de stad heb ik onwillekeurig een blik geworpen op een of ander uurwerk. Informeert nu, eenigen tijd later, tijdens die-

56) Du Prel: „Studiën", I, pag. 116.

zelfde wandeling, een voorbijganger naar den tijd, dan kan ik, gebruik makend van het feit dat ik eenigen tijd te voren op een klok gekeken heb, vrij nauwkeurig schatten hoe laat het thans is.

Op het kantoor waarop ik werkzaam ben, hangt een electrische klok, waarvan men den grooten wijzer (juist als men er, onder het werk, eens bij toeval naar kijkt) kan zien verspringen. De wijzers nemen voortdurend een anderen stand in t.o.v. elkaar en de cijfers. Maar iederen werkdag (iederen dag) steeds dezelfde terugkeerende standen. Onwillekeurig heb ik hier weleens aan gedacht even voordat ik het uurwerk raadpleegde, b.v. nu bedekken beide wijzers elkander op 12 of 1, of 2 (dus nu is het 12 u.; 1.05; 2.10 enz.). Of ik dacht: nu vormen zij een hoek van 90° (dus nu is het 9 u. of 3 u.); nu vormen zij een hoek van 180° (1 u. 40; 11 u. 30), enz., enz.

U begrijpt wel, dat ik mij hier niet steeds mee bezighoudt tijdens mijn werk, doch het komt weleens voor, dat ik, alvorens te kijken, hier snel aan denk en als gevolg hier dan vlug naar handel. Remmend werkt hier evenwel een nog snellere gedachte, die mij zegt niet naar de klok te zien, daar het anders een gewoontespel zou worden waar het werk onder zou lijden......"

De heer J. W. v. d. W. te L. schreef mij op 17.9.1937:

XLII „In de omgeving waarin ik ben opgevoed en heb geleefd, kent men als een normaal verschijnsel het feit, dat er menschen zijn, die uit zich zelf wakker kunnen worden op een tijdstip dat zij zelf vooraf bepaald hebben.

De ondervinding van mijzelf is, dat ik onder vrijwel alle omstandigheden kan beschikken over dit vermogen. Ik dien daarvoor bij het ter ruste gaan slechts sterk te denken òf aan het uur van het ontwaken, òf aan den duur van mijn slaap. Zoo kan ik, als ik ben gaan slapen met het voornemen om om 6 u. te ontwaken, om 6 u. wakker worden en meen ik op dat uur nog wel 10 minuten te kunnen nemen, dan val ik weer in slaap en word tien minuten later weer wakker. Bij sterke vermoeienis werkt dat uurwerk minder zeker en thans, als 65 jarige, zonder bepaald omschreven dagtaak, komt de vraag bij mij op, of die eigenschap bij gebrek aan noodzaak of tengevolge van den leeftijd nog wel zoo onberispelijk zou werken.

Dat er een onderbewust tijdsbegrip moet bestaan blijkt ook uit verschillende huishoudelijke bezigheden. Opmerkelijk is het, hoe dikwijls bij het koken van eieren, melk enz. de huisvrouw van het oogenblik af waarop zij het water met de eieren, de melk enz. op het vuur gezet heeft, geen moment meer aan de zaak denkt. Op het juiste oogenblik wordt zij echter weer aan de eieren enz. herinnerd....

Niet met droomen te maken, maar verband houdend met een onderbewuste tijdmaat, zijn de laatste woorden van mijn moeder. De patiënte was reeds eenigen tijd bewusteloos aan het einde van haar laatste ziekte. Er werd door twee mijner zusters bij haar gewaakt, toen mijn moeder om 4 u. 's nachts tot twee maal toe de woorden sprak: „twee uur — twee uur". Om zes uur, dus juist twee uur later, blies zij, zonder tot bewustzijn te zijn gekomen, den laatsten adem uit...."

Heel overtuigend zijn deze beide gevallen niet.

Zooals wij zagen maken eveneens eenige berichtgevers (XV, XXI en XXIII) melding van het feit, dat zij 's nachts, bij het ontwaken, wel zouden weten hoe laat het op dat oogenblik was.

Wij zagen hiervoor (pag. 240) dat wij rekening moeten houden met de mogelijkheid dat er gevallen zijn waarbij de kennis van den juisten tijd op rekening der „helderziendheid" dient te worden gesteld.

Dit geldt niet alleen voor somnambules, maar ook voor slapers, gelijk geval XXXVII ons leert.

4. Besluit. In: „Schlaf und Traum" [57]) merkt Hans Winterstein zeer terecht op, dat „die Fähigkeit auf bestimmte Zeitperioden zu reagieren, eine so allgemeine Eigenschaft der lebenden Organismen zu sein scheint, dass man sie nicht ohne weiteres als Beweis einer Fortdauer seelischer Funktionen betrachten kann."

Dit is volkomen juist.

Wij zien dat dieren (bijen, honden, paarden) zich gedragen alsof zij een tijdsbewustzijn hebben. Uitgaande van het eenvoudigheidsbeginsel blijken fysiologen en dierpsychologen echter in staat te zijn aan te toonen, dat het zeer aannemelijk te achten is dat zij slechts reageeren op fysiologische processen [58]) en veranderingen in het milieu [59]).

Daarmede is echter niet gezegd dat er geen hoofduurwerk bestaat. Overzien wij het geheel van het hier bijeen gebrachte materiaal, zoo zal het ons niet moeilijk vallen te erkennen dat het zeer waarschijnlijk te achten is, dat er zooiets als een hoofduurwerk („ein unmittelbares Zeitbewusztsein" [60])) bestaat. Bezien wij dit materiaal met als achtergrond de verschijnselen welke reeds door F. W. H. Myers behandeld zijn in de hoofdstukken over genialiteit, slaap, hypnotisme, sensorisch- en motorisch automatisme en trance, bezetenheid en extase van zijn standaardwerk [61]), dus niet langer op zich zelf, niet zonder meer, maar met, om hier met Dr. E. Mattiesen [62])

---

57) Berlijn, 1932, pag. 87.

58) B.v. hongergevoelens die zich op gezette tijden openbaren.

59) Persoonlijk had ik gelegenheid op te merken dat eenige katten zich 's Zondags anders gedroegen dan op door-de-weeksche dagen. Ik zocht dit te verklaren dat zij a.h.w. den Zondag zagen en hoorden (milieu-veranderingen). Zoo kunnen ook kleine kinderen den Zondag „zien" en „hooren".

60) F. Moser: „Okkultismus", Zürich, 1935, II, pag. 934.

61) F. W. H. Myers: „De menschelijke persoonlijkheid", Ned. vert., Amsterdam, 1921.

62) E. Mattiesen: „Das persönliche Ueberleben des Todes", Berlijn, 1936, I, pag. XIII.

te spreken, den „zusammenschauenden Blick des Parapsychologen", zoo zullen wij ons genoopt zien nog verder te gaan en ons gerechtigd achten hier te spreken van een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid.

Gevallen als b.v. geval VII en XXXVII, waarbij de slapers door een stem zeggen gewekt te zijn geworden [63]), wijzen al zeer sterk op het „daimonisch" karakter dezer verschijnselen, pleiten (te zamen met andere verschijnselen) al zeer sterk voor de opvatting dat wij in de hiervoor gepubliceerde slaapverstorende, op-tijd-doen-ontwakende droomen hebben te zien, om hier met Myers te spreken, berichten van het subliminale zelf aan het supraliminale zelf, komende langs den weg der sensorische automatismen....

Met dit al acht ik hier voortgezet onderzoek ten zeerste gewenscht, waarbij ook niet verzuimd mag worden den inhoud der droomen aan een psychoanalytisch onderzoek (zie pag. 272) te onderwerpen.

---

63) Dit geval staat niet op zichzelf. Zie F. Moser, l.c., I, pag. 220. Ook onder mijn materiaal bevindt zich nog zoo'n geval. Het betreft mevr. E. W.—E. te A., die mij op 7.9.1937 schreef:

XXXIII „Naar aanleiding van Uw radiolezing dd. heden zou ik U gaarne een paar door mij opgedane ervaringen willen mededeelen. Deze ervaringen houden geen direct verband met droomen, doch werd ik eenige keeren op eigenaardige manier uit mijn slaap gewekt. 's Avonds zat ik n.l. geheel alleen thuis zijnde, tamelijk vermoeid, een brief aan een familielid te schrijven. Dit schrijven (ik was er ten zeerste van overtuigd) kon geen uitstel lijden. Door vermoeidheid dommelde ik echter onder het schrijven in waaruit ik na korten tijd gewekt werd doordat het was, of iemand mij nadrukkelijk op den arm tikte.

In het andere geval werd ik gewekt (ook alleen thuis zijnde) doordat duidelijk mijn naam geroepen werd. Heb ik nu in beide gevallen z.g. mijzelf gewekt, omdat in mijn onderbewustzijn de noodzakelijkheid leefde, niet te lang te kunnen rusten, daar er werk was dat afgemaakt moest worden?"

REGISTER

Bij dit nummer wordt gevoegd een register op de tien thans verschenen jaargangen van het Tijdschrift voor Parapsychologie. Wij betuigen den Heer *J. J. Poortman* hier onzen dank voor den aan dit zeer nuttige werk besteden arbeid.

ERRATUM

De onder „Errata" op blz. 247 van dezen jaargang voorkomende eerste verbetering, betrekking hebbende op blz. 175, moet vervallen.

BERICHTEN

Met ingang van den nieuwen jaargang zullen wijzigingen in de redactie van dit tijdschrift komen. In verband daarmede is het adres van het secretariaat der redactie thans: Dr. H. A. C. Denier van der Gon, Papaverhof 31, Den Haag; alle brieven en copy aan zijn adres te zenden.

Aangezien deze veranderingen verband houden met voorstellen, die het Bestuur ad interim, in opdracht van de algemeene vergadering van 8 Mei j.l. binnen zes maanden na dien datum, alsnog ter goedkeuring aan een nieuwe, daartoe bijeen te roepen, vergadering heeft voor te leggen, kan eerst in het eerste nummer van den nieuwen jaargang nader daarop worden ingegaan.

Voor de Afdeelingen der S. P. R. zullen de volgende *voordrachten* worden gehouden:

Amsterdam (American-Hotel; 20.15): 11 Nov.: Dr. H. Wolf: „Goethe en Swedenborg"; 2 Dec.: Ir. R. Warcollier (Parijs): La Télépathie expérimentale" (met lichtb.); 6 Jan.: Dr. C. H. Ketner: „Hélène Smith" (met lichtb.).

Den Haag (Soefi-zaal, Bazarstr. 20; 20.00): 16 Nov.: Dr. H. Groot: „Psychische vermogens en geestelijke vermogens"; 1 Dec.: Ir. R. Warcollier (Parijs): „La Télépathie expérimentale".

Rotterdam (Hotel Central, Kruiskade; 20.00): 18 Nov.: Dr. H. Wolf: „Goethe en Swedenborg"; 2 Dec.: Ds. O. W. C. v. Willigen v. d. Veen: „Paragnostische droom en openbaring"; 16 Dec.: Dr. H. Groot: „Psychische vermogens en geestelijke vermogens"; 13 Jan.: Dr. P. A. Dietz: „Fakirisme".

Noot bij revisie. Intusschen is de hierboven bedoelde alg. vergadering gehouden. Deze had een zoodanig verloop, dat het voortbestaan van S.P.R. en tijdschrift op den grondslag, vervat in de op 8 Mei aan het Bestuur a.i. verstrekte opdracht, verzekerd is. Het verslag dezer vergadering zal in het Januarinummer worden opgenomen. —

INHOUD

REGISTER

op het

Tijdschrift voor Parapsychologie

Jaargang I tot en met X

Register [1]

(P. S. = Parapsychologische Studiën I)

[1] Men zie ook de beknopte INHOUDSOPGAVE der eerste 15 Mededeelingen der Ned. S. P. R., 1921—1929: T. v. P., VI, 286.